

Piotr Franciszek Barszczowski

KRZYŻ

P R A Ż N A K

ENCYKLOPEDIA
WIZUALNA KRZYŻY
ORAZ QUASI-KRZYŻY

KRZYŻ
PRAŻNĄK

Piotr Franciszek Barszczowski

KRZYŻ

P R A Ż N A K

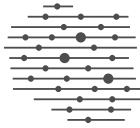

ENCYKLOPEDIA
WIZUALNA KRZYŻY
ORAZ QUASI-KRZYŻY

Wydawnictwa Akademii Tarnowskiej
Tarnów 2024

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Doskonała
Nauka

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu Państwa,
przyznanych przez Ministra Edukacji i Nauki w ramach
programu „Doskonała Nauka II. Wsparcie monografii
naukowych”, nr umowy MONOG/SP/0047/2023/01

Recenzenci:
Barbara Widłak
Jan Nuckowski

Opracowanie graficzne, skład i łamanie:
Piotr Franciszek Barszczowski

Copyright © 2024 by Piotr F. Barszczowski
Copyright © 2024 by Akademia Tarnowska

Wydawca:

T AKADEMIA
TARNOWSKA

Wydawnictwa Akademii Tarnowskiej
ul. Mickiewicza 8, 33-100 Tarnów, www.atar.edu.pl
tel. +48 14 631 65 67, e-mail: wydawnictwa@atar.edu.pl

ISBN 978-83-970661-3-7

Druk i oprawa:
S-CAN Wydawnictwo s.c.

Wydanie I
Tarnów 2024

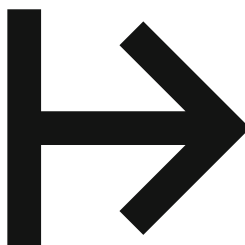
*To znaki i symbole rządzą światem,
a nie słowa czy prawa.*

Konfucjusz

Spis treści

	Wprowadzenie	9
	Odmiany krzyży	13
	Prehistoryczne i starożytne krzyże	25
	Swastyka	55
	Krzyż Anch	85
	Krzyże ukryte i Chrystogramy	95
	Krzyż grecki	107
	Krzyż łaciński	147
	Krzyże heraldyczne	183
	Quasi-krzyże	199
	Zakończenie	239
	Bibliografia	243

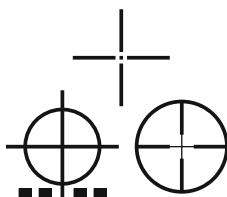
Wprowadzenie

Dwie kreski: pionowa i pozioma tworzą kształt, figurę, którą nazywamy krzyżem. Cóż znaczą te dwie linie? Co takiego reprezentują? Jak interpretować osobno te proste znaki, a jak, gdy są ze sobą połączone, nałożone na siebie, skrzyżowane? Zanim odpowiem na te pytania, w pierwszej kolejności, poruszę temat samej nazwy, etymologii słowa „krzyż”, gdyż jest to kwestia niezwykle ciekawa i warta poruszenia. Otóż słowo „krzyż”, a wraz z nim od niego pochodzące, takie słowa jak: krzyżak, krzyżowy, krzyżować, pokrzyżować, skrzyżowanie, skrzyżować i ukrzyżować, pochodzą z łaciny, a dokładnie od słowa *crux* (pal, szubienica). W słownikach etymologicznych, np. Aleksandra Brücknera¹, czy we współczesnym Wiesława Borysia² przeczytać można o zapożyczeniach z niemieckiego *kreuz* za pośrednictwem staroczeskiego *kříž*, które należą do wyrazów odnoszących się do chrześcijaństwa. Dziwi mnie to, że żaden z tych uznanych autorów nic nie mówi o podobieństwie słowa „krzyż” do drugiego imienia Jezusa określającego jego mesjańską godność – Chrystus, czyli mesjasz, zbawiciel, które pochodzi ze starogreckiego *Christós* (Χριστός). Dopiero przy haśle „Chrzt” wspomniani autorzy piszą o Chrystusie. Wydaje mi się, że słowo „krzyż”, tak samo jak chrzt, chrześcijaństwo, czy takie imiona jak: Krzysztof (gr. *Christoforos*, noszący Chrystusa), Krystyna, Krystian (chrześcijanin), pochodzą od imienia Zbawiciela, a nie od rzymskiej nazwy słupa, czy szubienicy. A jeżeli zapytam o nazwę określającą kształt skrzyżowanych dwóch linii, ale przed narodzeniem Chrystusa? Zaczyna robić się wtedy coś w rodzaju błędnego koła, bo w odpowiedzi padają propozycje typu: krzyżak lub skrzyżowanie, które, jak już

¹ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 276.

² W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 268.

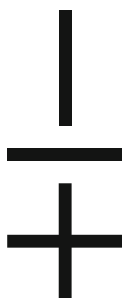
Staroirlandzkie „tras”, „trasna”
 kojarzą również z naszym polskim
 słowem „trasa”, która także coś
 przecina, np. równinę lub las.
 Idąc dalej tym tropem – francuski
 i angielski rzeczownik trace to ślad,
 znak lub odcisk – oraz czasownik
 wytyczać, wytropić

Do listy osób, które używają krzyża
 jako precyzyjnego oznaczenia punktu,
 można jeszcze dołączyć, drukarzy
 (paser w poligrafii) oraz myśliwych
 (obraz z celownika)

³ A. Frutiger, *Człowiek i jego znaki*, Wydawnictwo Do i Optima, Warszawa 2005, s. 42.

⁴ M. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Aletheia, Warszawa 2011, s. 381.

wiemy, pochodzą od *crux*, względnie *Chris(tos)*. Przez kilka lat, wraz ze zbieraniem wszelkich form i wzorów krzyży, poszukiwałem tego polskiego słowa opisującego krzyże przedchrześcijańskie – nazwy, którą używali prasłowianie, której używał też Mieszko I, zanim przyjął chrzest w 966 r.

Niestety do tej pory nie odkryłem tego słowa. Najbliższe poszukiwania i badania będę musiał skoncentrować na językach narodów, w których *crux* lub *Christos* nie wyparły oryginalnych nazw dla wszelkiego rodzaju „krzyżaków”, tak jak w przypadku irlandzkiego *tras*, *trasna* – przez, przecinać, przekraczać, bo właśnie krzyż bez konotacji chrześcijańskich jest kształtem przecięcia, przechodzenia jednej linii nad/przez drugą. Będę chciał wykazać w rozdziałach pt. Prehistoryczne i starożytne krzyże oraz quasi-krzyże, że mogło chodzić nawet o coś znacznie więcej, niż zwykłe przekroczenie – że pierwotny człowiek w tym znaku filozoficznie przekraczał pewne granice. Była to graficzna transcendencja – przejście od antropocentryzmu do nieustannych poszukiwań prapoczątków i oczywiście stwórcy człowieka.

W graficznym zestawieniu pragnę ukazać olbrzymie bogactwo wzorów krzyży z całego świata. Przedstawiam, w chronologicznie ułożonych rozdziałach, historię znaku, który co jakiś czas stawał się symbolem. Od prehistorii i starożytności, poprzez średniowiecze i nowożytność, aż do czasów współczesnych. We wszystkich przypadkach – w każdej z tych epok – krzyż będzie znakiem lub symbolem niezwykłym, kumulującym w sobie wielkie pokłady ludzkich emocji, które dość często związane były z magią lub religią, bądź też najczęściej z połączeniem ich razem w przeróżnych proporcjach.

Są też i takie przykłady, w których krzyż ewidentnie funkcjonował poza religią. Doskonale nadawał się do oznaczania, liczenia lub podpisywania. Jak pisze Adrian Frutiger – jeden z najlepszych projektantów komunikacji wizualnej – w swojej słynnej pracy pt. „Człowiek i jego znaki”: *Łatwość wykonania rysunku krzyża jest przyczyną faktu, że był to zawsze najczęściej używany znak w ogóle*. Albo w innym miejscu podkreśla fakt: *Istota krzyża pozwala nazwać go znakiem znaków. Przecięte w jednym punkcie linie (kreski) noszą w sobie coś abstrakcyjnego, właściwie ukrytego, a jednak tak pełnego precyzji, że matematycy, architekci, geografowie, geolodzy używają ich dla dokładnego zaznaczenia punktu*³.

W aspekcie filozoficzno-teologicznym: *W misterium krzyża następuje połączenie wszelkich przeciwieństw. Linia pozioma spotyka się z pionową, to, co tkwi w ziemi, łączy się z tym, co wznosi się ku niebu* – pisze Manfred Lurker w książce pt. „Prześlanie symboli”⁴. Powraca pytanie – co oznaczają te dwie linie? Linia prosta, pionowa to jeden z podstawowych ideogramów cywilizacji Zachodu. To symbol zjednoczenia, jedności, jaźni, siły, mocy twórczej (kreatywności), mocy fizycznej, potencji i władzy, ciepła, otwartości i męskich aspektów wszechświata. Natomiast linia prosta, pozioma to symbol podstawy, ziemi, ładu. Może również oznaczać połączenie, zwiększenie lub zmniejszenie, gdy pojawia się nad innym znakiem lub pod nim. Połączone ze sobą stanowią silny kontrast, który dostrzegli już nasi przodkowie w epoce kamienia. Skrzyżowanie to odzwierciedlało pierwsze zauważone przez *Homo sapiens* dualizmy, takie jak: dzień i noc, dobro i zło,

praca i odpoczynek, życie i śmierć, kobieta i mężczyzna, a skoro to, to i miłość i nienawiść. Wszystko to stoi w kontraście i jednocześnie nie może bez siebie istnieć. W tym kontekście człowiek nie mógł wymyślić lepszego znaku dla tych istotnych elementów swojego życia. W tym momencie należy koniecznie podkreślić fakt, że znak ten pojawia się we wszystkich częściach świata.

Kolejne niezwykle ważne pytanie, które chciałbym zadać to: kto jest autorem tego znaku? Człowiek, czy Bóg? Jeśli wierzyć najstarszym mitom będącym fundamentem wielu kultur i cywilizacji, to oczywiście autorem zawsze będzie Bóg. Zebrane i podsumowane kosmogoniczne mity mogą być dla wielu wystarczającym dowodem na istnienie Boga w ogóle. To Bóg, który różnie będzie nazywany w zależności od źródła kulturowego, stworzył i podarował ludziom znak krzyża, bez względu na to, czy chodzi o krzyż solarny, swastykę, krzyż grecki, czy w końcu łaciński.

Kilka tysięcy lat po tym, jak po raz pierwszy pojawił się na ścianach jaskiń, w kulturze zachodniej stał się niemal nieodłącznym znakiem chrześcijaństwa. Nie od razu, lecz po trzech wiekach stał się symbolem Jezusa Chrystusa, który za nasze grzechy umarł na *crux* – krzyżu, palu, szubienicy. Prawdopodobnie narzędzie jego niewyobraźalnych tortur miało kształt litery „T”. Nie zmienia to faktu, że wciąż będziemy mówić o krzyżu, ponieważ *Tau* to również krzyż – jeden z podstawowych rodzajów starożytnych form tego mistycznego znaku. Zanim pojawił się krzyż łaciński, chrześcijanie posługiwali się krzyżami ukrytymi znanymi nam ze sztuki katakumbowej. Dopiero koptyjski mnich o imieniu Pachomiusz w IV w. zaproponował krzyż grecki jako emblemat dla chrześcijan. Kilka wieków później rozpowszechnił się w Europie krzyż z wydłużonym dolnym ramieniem. Od tamtego czasu krzyż stosowano wszędzie: był kształtem, na planie którego budowano świątynie, zwieńczano nim wieże kościołów i ratuszy, umieszczano krzyże w różnych miejscach ziemi, aby sakralizować przestrzeń, np. na placach targowych i rozdrożach, zastępując nimi pogańskie słupy i stele. Stawiano krzyże także w miejscach świętych, ale dla dawnych kultów pogańskich. Najczęściej chodziło o święte gaje lub o święte góry, jak Łysica, czy Ślęza.

Krzyże, zarówno te sprzed naszej ery, jak i te z naszej ery, są niezwykle ciekawe. Stanowią wizytówkę danej epoki, filozofii i religii danego czasu. Kształty tworzące style mówią o cechach indywidualnych rzemieślników, artystów, są również nośnikiem ukrytych lub jawnych informacji, symboliki – zwłaszcza te, które nazywam quasi-krzyżami. Znaków tych, jak np. sigili lub gmerków nie nazywa się krzyżami, a jednak przy porównaniu wizualnym nie można im odmówić tego, że należą do wielkiej rodziny krzyży.

Dzieło niniejsze, o charakterze: monografii, przewodnika i katalogu zawierającego ponad 4000 znaków, tworzyłem z myślą o plastykach, projektantach, architektach, historykach, historykach sztuki, konserwatorach dzieł sztuki, archeologach, a także o wszystkich tych, których interesuje temat krzyża. Mam wielką nadzieję, że osoby te pójdą moim śladem, porównując ze sobą wybrane wzory krzyży, doszukując się w nich elementów wspólnych, pewnych zależności, podobieństw i tajemnic cywilizacji.

Zachęcam do korzystania z marginesów, które są po to, aby książka tego typu żyła, jak również służyła – nam oraz kolejnym pokoleniom. Proszę o cenne uwagi, spostrzeżenia i komentarze.

Piktogramy dla poszczególnych rozdziałów ustawione we względnie chronologicznym układzie

Odmiany krzyży

Rozpoznamy od kilkunastu do kilkudziesięciu krzyży. Liczba ta zmniejsza się już tylko do kilkunastu, a nawet kilku w sytuacji, gdy pojawia się potrzeba nazwania określonego wzoru krzyża jego konkretną nazwą. Z pewnością każdy z nas miał taką sytuację w życiu, że oglądał jakiś krzyż, lecz nie wiedział jak się nazywa, skąd pochodzi, jakie wyznanie, zakon, organizację, lub nawet firmę, przedsięwzięcie reprezentuje. Tak, zgadza się – krzyż będzie nie tylko symbolem chrześcijaństwa, może również być zwykłym znakiem firmowym. Oczywiście, to prawda, że krzyż, zwłaszcza jego najbardziej znane odmiany: łaciński i grecki, są przede wszystkim utożsamiane, kojarzone przez wszystkich z religią chrześcijańską, a zwłaszcza z największą na świecie chrześcijańską wspólnotą wyznaniową jaką jest Kościół Katolicki. Są też i takie, które pośrednio są związane z chrześcijaństwem albo w ogóle nie mają z nim nic wspólnego. Niniejszy rozdział ma za zadanie zapoznać zainteresowanych z różnymi wzorami krzyży i ich nazwami. W pierwszej kolejności przedstawiam klasyczny podstawowy podział najczęściej spotykanych krzyży, na następnych tablicach już tylko ich odmiany, pochodne lub wizualnie podobne. Wśród nich będą krzyże heraldyczne, krzyże innych wyznań i kościołów, stowarzyszeń religijnych, mistycznych, okultystycznych, a nawet sekt religijnych. Dużą grupę tworzą paleochrześcijańskie i przedchrześcijańskie krzyże – znaki starożytnych kultur i ich religii. Oprócz nich, jak już wspominałem, będą też i takie, które są znakami rozpoznawczymi, identyfikującymi dla różnych organizacji, stowarzyszeń, akcji lub np. ratownictwa medycznego. Dobrze jest wiedzieć z jakim krzyżem mamy do czynienia.

– grecki

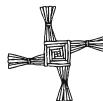
– łaciński

– papieski?

– ?

– ?

– ?

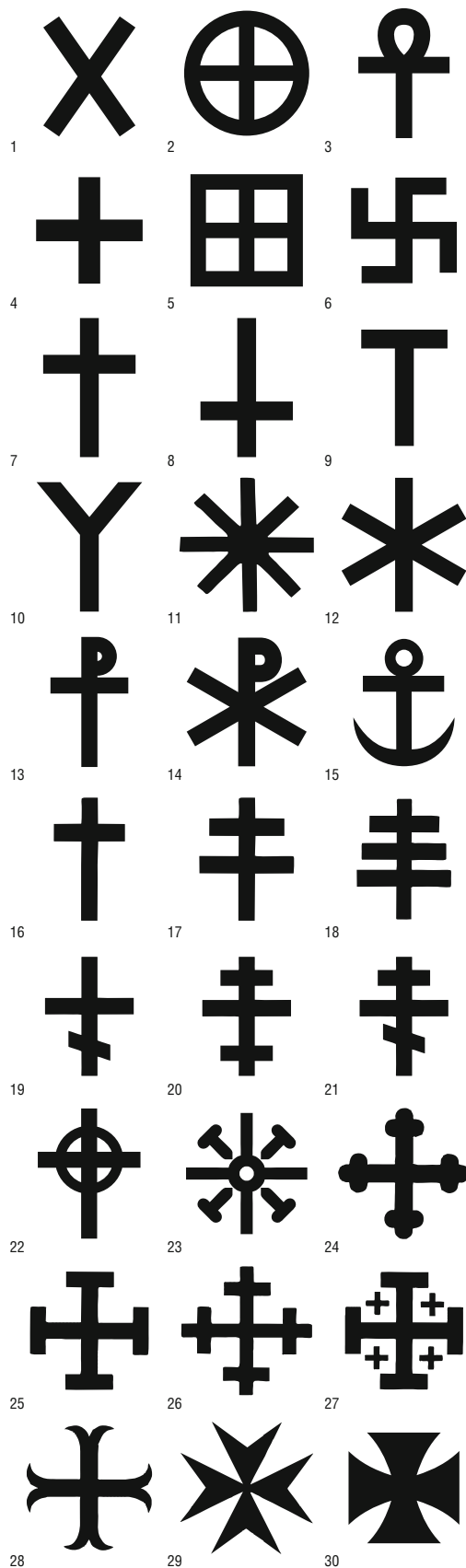
– ?

– ?

Tablica I Grupa podstawowych krzyży – odmiany

- 1 św. Andrzeja, ukośny, poprzeczny, 2 równoramienny wpisany w koło – tzw. krzyż solarny, 3 z uchwytem, egipski, Anch, *crux ansata*, 4 grecki, krzyż równoramienny, 5 krzyż równoramienny wpisany w kwadrat, *crux quadrata* 6 swastyka, *crux gammata*, *gammadion*, 7 łaciński, *crux immissa*, 8 św. Piotra, 9 św. Antoniego, Tau, egipski/etiopski, *crux commissa*, 10 widlasty, krzyż rzeźmieszków, *crux dolarosa*, *turka*, 11 podwójny, połączenie krzyża greckiego z literą „X”, 12 monogramowy, monogram Chrystusa z IV w., 13 monogramowy Chrystusa, staurogram, 14 monogramowy „Chi-Ro”, krzyż Konstantyna, 15 św. Klemensa, marynarski, 16 biskupi, 17 arcybiskupi, patriarchalny, 18 papieski, 19 prawosławny, Ortodoksów, Kościoła Rosyjskiego, 20 prawosławny, odmiana, 21 prawosławny, ortodoksyjny, 22 cełtycki 23 koptyjski; krzyż, ziemia w centrum i cztery gwoździe, 24 treflowy, trójlistny-koniczynowy, 25 laskowy (laskowany), heraldyczny, 26 wielokrotny, krzyż zwojony, 27 jerozolimski, symbolizujący pięć ran Chrystusa, 28 kotwicowy, 29 maltański, joannitów (joannicki), 30 kawalerski, rycerski

1. Por. krzyż poprzeczny, ukośny, równoramienny – bardzo stary znak odnajdywany w prehistorycznych jaskiniach nazywany często krzyżem solarnym (słonecznym). W hieroglifach starożytnego Egiptu to znak podziału i liczenia, zaś zamknięty w kole znaczy spotkanie lub skrzyżowanie. U pierwszych myśliwych narysowany na ścieżce, ułożony z kamieni lub patyków na drodze oznaczał brak przejścia i niebezpieczeństwo. Dziś oznacza zakaz, niebezpieczeństwo, anulowanie, pomyłkę, kasowanie, przeciwieństwa, przeszkodę, a w matematyce jest to znak mnożenia

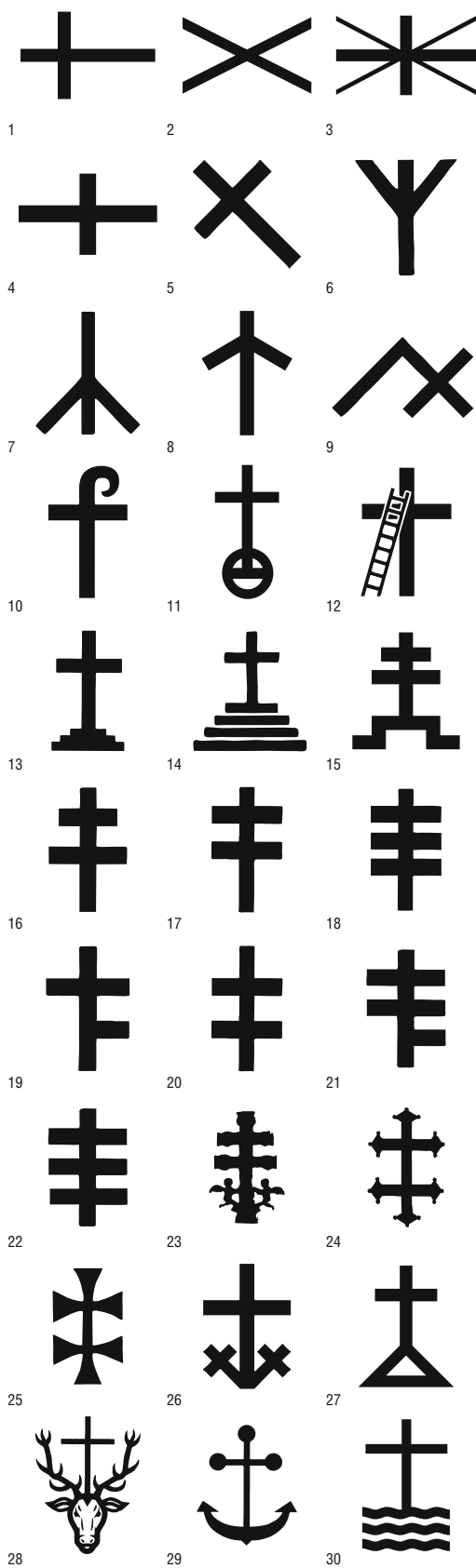
11. i 12. Krzyże gwiaździste, znane wielu kulturom, zaadaptowane przez pierwszych chrześcijan

15. Krzyż ukryty, „*crux dissimulata*” pierwszych chrześcijan – połączenie krzyża Anch z Tau i półksiężycem lub kotwicą, symbol nadziei

29. Ośiem wyraźnych narożników to symbol ośmiu błogosławieństw

7. Współcześnie wpisany w okrąg funkcjonuje jako symbol pacyfizmu

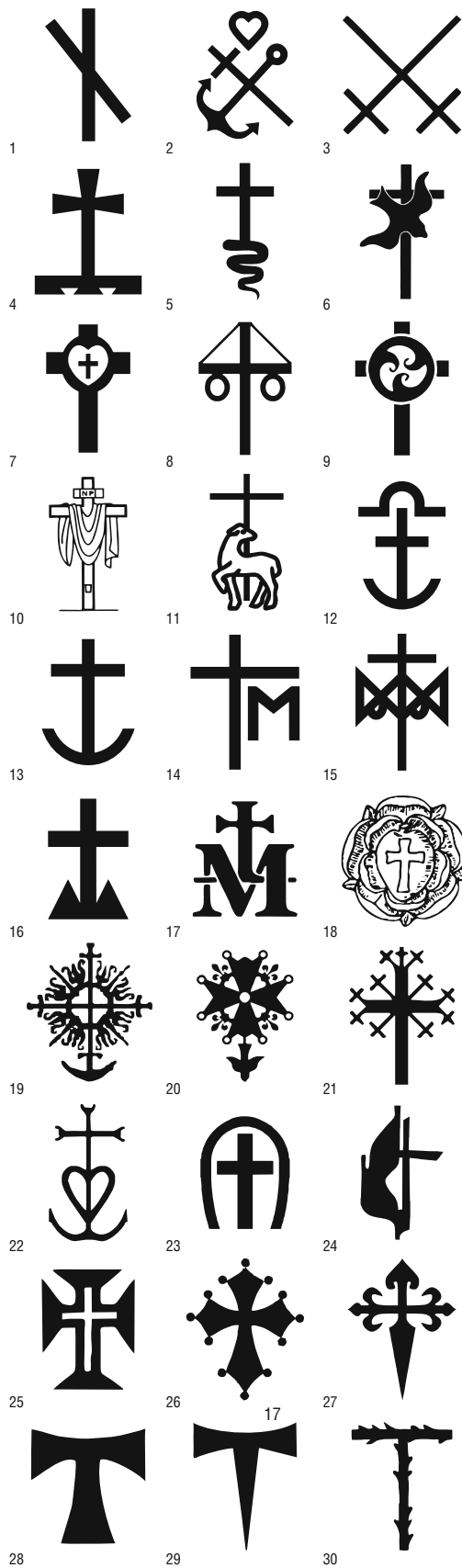

Tablica II Krzyże – odmiany

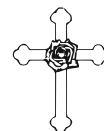
1 św. Filipa, **2** św. Patryka, **3** św. Jakuba, **4** św. Jerzego, **5** św. Gilberta, **6** drzewa życia, przypominający fruwiącą gołębicę, **7** Nerona, **8** św. Nino, **9** krzyż-szewron, krokiew, **10** pasterski, **11** Chrystusa triumfującego i jego władzy nad ziemią, **12** krzyż i drabina – metaforyczna droga do Nieba – do Boga, sen jakubowy, **13** kalwaryjski, krzyż Golgoty, **14** wywyższony, wsparty na czterech ewangeliach, **15** archaniołów, archanielski, **16** patriarchy, heraldyczny lotaryjski, arcybiskupi, **17** choleryczny – podwójny, ramiona tej samej długości, **18** morowy – potrójny, ramiona tej samej długości, **19** heraldyczny półtorakrzyż, **20** heraldyczny krzyż podwójny (krzyż lotaryjski/z Lorraine), **21** heraldyczny półtrzeciakrzyż, **22** heraldyczny potrójny, **23** Caravaca, **24** Lorraine, **25** litewski, jagielloński, **26** znak trzech krzyży na Golgocie lub symbol Trójcy Świętej, **27** znak Syna i Ojca Przedwiecznego, **28** św. Eustachego i św. Huberta, **29** krzyż-kotwica – symbol św. Mikołaja biskupa Miary, **30** znak Chrztu Świętego

Tablica III Krzyże – odmiany

1 krzyż lotrów, jest negacją krzyża, znak biedy, złego losu, 2 znak trzech cnót teologicznych: wiary, nadziei i miłości, 3 „Śmierć w bitwie” – na mapach oznacza miejsce bitwy, 4 Lambaux, poszczepiony, pierwotnego syna, 5 symbol Chrystusa zwyciężającego zło, 6 krzyż i gołębia – symbol Ducha Świętego, 7 luteriański, 8 Midsommarstang – szwedzki słup majowy, 9 Tomoe – krzyż łaciński i buddyjski znak wiru, 10 zmartwychwstania/wskrzeszenia, z całunem Chrystusa, 11 baranek z krzyżem łacińskim – symbol Zmartwychwstałego, 12 znak Zmartwychwstałego, 13 Bogarodzicy, 14 Maryi Matki Chrystusa, 15 „Ave Maria”, 16 Najświętszej Maryi Panny, 17 św. Katarzyny Labouré, symbol miłości Matki do Syna, 18 Różokrzyż, znak różokrzyżowców, 19 litewski wzorowany na ludowych krzyżach używanych podczas pogrzebu w czasach przedchrześcijańskich, 20 Huguenotów – francuskich protestantów (XVI-XVII w.), 21 „Płatek śniegu” – występuje jedynie na Ukrainie, we Włoszech i w Chorwacji, 22 Camargue, 23 znak kościoła Chrześcijan na Okinawie w Japonii, 24 znak Zjednoczonego Kościoła Metodystów w USA, 25 rycerzy Chrystusa, 26 pizański, 27 św. Jakuba, „Fleurie Cross” – kwiecisty, 28 Tauka franciszkańska, 29 św. Jakuba, francuska odmiana krzyża Tau, 30 Tau, odmiana heraldyczna ostrzewiowa

6. Odmiana znaku – krzyż łaciński wpisany w kształt lecącej gołębiczy

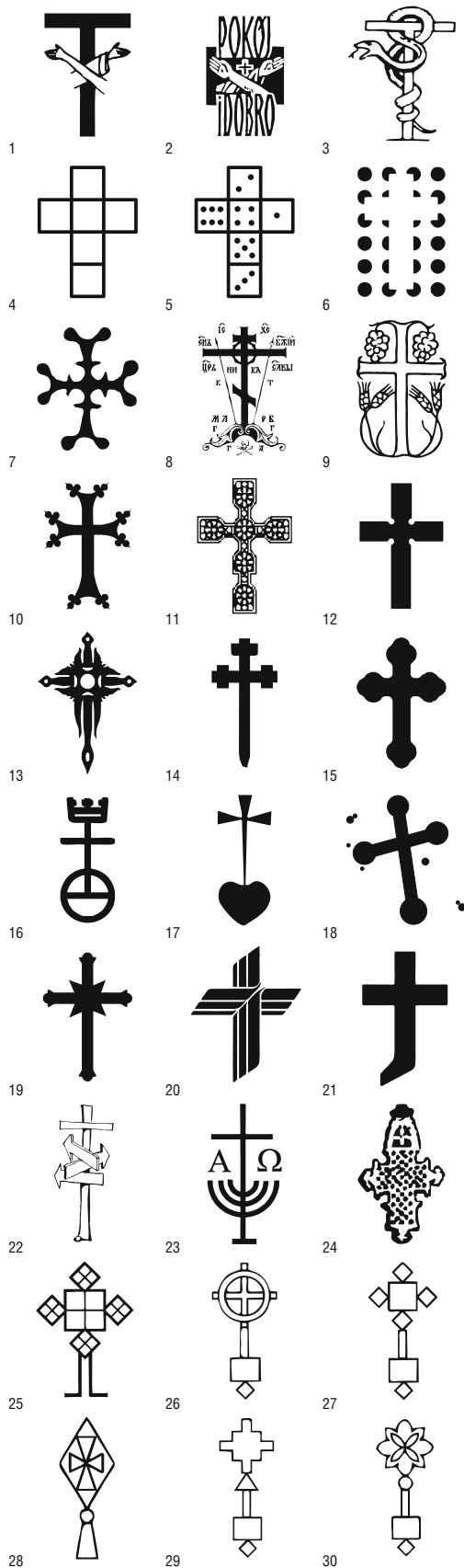

18. Odmiana – róża w centrum łacińskiego krzyża

4. Na planie krzyża złożonego z sześciu kwadratów wzniesiono najważniejsze chrześcijańskie świątynie

9. Odmiana krzyża Eucharystii w formie krzyża równoramiennego

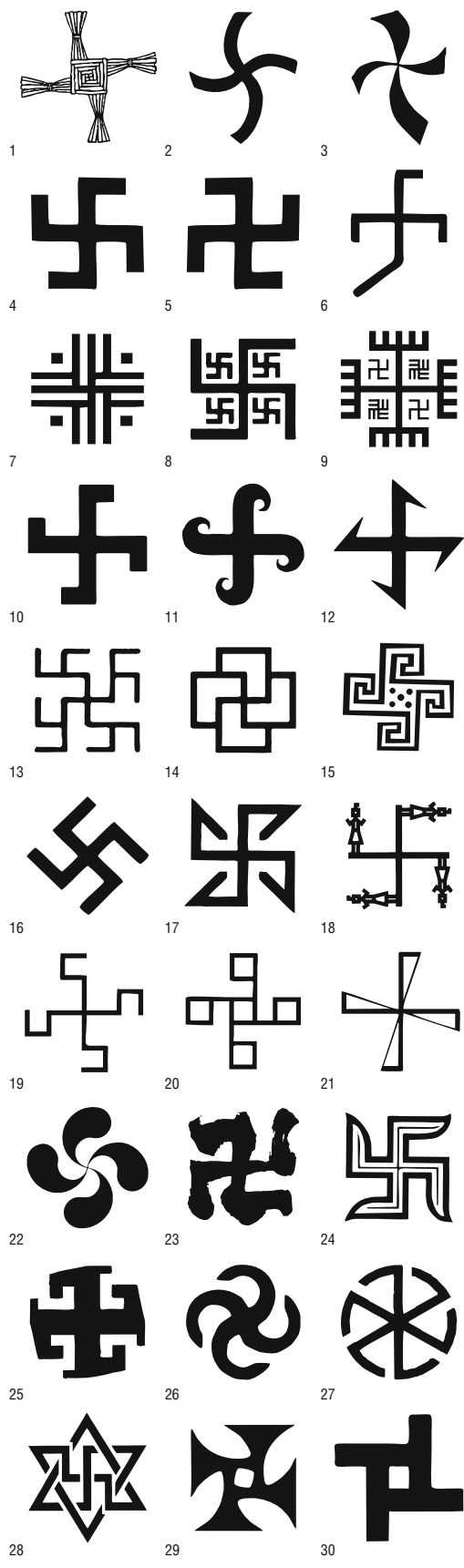

Tablica IV Krzyże – odmiany

1 znak Franciszkanów – krzyż Tau oraz skrzyżowane ramiona Chrystusa i św. Franciszka, 2 skrzyżowane ramiona Chrystusa i św. Franciszka oraz napis „Dobro i Pokój” tworzące krzyż, 3 miedziany wąż, 4 sześciąt, siatka techniczna sześciąt, 5 „Krzyż Losu” (wiara w los lub Los to Bóg, który działa incognito), 6 Seiyaku, 7 bizantyjski, ok. 600-900 n.e., 8 prawosławny krzyż Kalwarii, 9 z winogronami i kłosami – symbol Eucharystii, 10 armeński, 11 św. Katarzyny, 12 episkopalny Kościoła Anglikańskiego w USA, 13 Ewangelistów, 14 znak chrześcijańskiej sekty „Dom Aarona”, 15 Serbskiego Kościoła Ortodoksyjnego, 16 znak Zjednoczonego Kościoła Chrystusa w USA, 17 Jadvizanek Wawelskich, 18 Południa, gwiazdźbór w kształcie krzyża łacińskiego, 19 scjentologów, 20 znak Kościoła Luterńskiego w USA, 21 simoleński, krzyż katastrofy lotniczej w Smoleńsku, 22 krzyż-drogowskaz, przesłanie „gdziekolwiek pójdziesz, zawsze idź z Chrystusem”, 23 Starożytnego Przymierza, 24 etiopski, 25 „Drzewo życia” patriarchy Etiopii, 26 ręczny krzyż etiopski typu Havaría (św. Pachomiusza i pierwszych nauczycieli Ewangelii), 27 ręczny krzyż etiopski typu Galgota – biblijne Drzewo Życia, 28 ręczny krzyż etiopski typu Longinos – włóczniowy (od apokryficznego imienia żołnierza, który przebił bok Chrystusa, 29 ręczny krzyż etiopski – kryształowy, „Baranie rogi” – symbol Baranka Bożego,

Tablica V Krzyże – odmiany

1 św. Brygidy, Panny Młodej, 2 Arrondi, skręcony, 3 skręcony krzyż z tkaniny z Bayeux, XI w., 4 swastyka – symbol słońca, pozytywnej mocy, siły życiowej, 5 sauwastyka – symbol nieszczerstwa i pecha, 6 swastyka – „Krzyż Chrystusa”, 7 Cesarstwa Rzymskiego – ze swastyką pośrodku, 8 chrześcijańska odmiana swastyki, 9 „Ręce Boga” – słowiańska swastyka, 10 Fylfot, odmiana fińska, 11 Gurgitée, 12 Cramponée, haczykowaty, 13 „Krzyż grzmotów”, „Grzmoty Perkuna” (Perkona, Peruna), 14 swastyka słowiańska, spotykana także w Finlandii, 15 swastyka starożytny Grecji, 16 Kółwrot u Słowian Wschodnich, wschodzące słońce Jaruna (Jarowit, Jaryło); w innych rejonach świata symbol bogów związanych ze słońcem, burzą (Baal), ogniem (Igris); w nazistowskich Niemczech w latach 30. XX w. wprowadzony do politycznego godła nienawiści, ucisku i przemocy, 17 Jarowat, znak boga Jaro, 18 „Wirująca gałąź” lub „Złamana kłoda” Indian Nawaho, 19 swastyka – odmiana używana przez Wikingów, 20 swastyka – odmiana celtycka, 21 swastyka pochodząca z Ameryki prekolumbijskiej, 22 Lauburu – krzyż Basków, 23 japońska swastyka zwana „Manji”, 24 buddyjska swastyka, 25 Bogodar, boży dar, niebiańska mądrość, 26 Swoar-słoncewrat, obracające się słońce, 27 Grosowik, byskawiec, 28 „Gwiazda Raellan”, znak filozofii raelliankiej, 29 znak zaprojektowany dla nieistniejącego już Kościoła Sądu Ostatecznego – odłamu Kościoła Scientologicznego; miał naśladować hinduską swastykę z jej kosmicznymi zawrotami, 30 uproszczona forma tego samego znaku

1. Krzyż św. Brygidy, drugiej najważniejszej świętej osoby w Irlandii zaraz po św. Patryku. Św. Brygida była patronką ognia i bydła. Do dzisiaj żywa jest w Irlandii tradycja plecenia na 1 lutego krzyży świętej Brygidy, w nadziei, że będą one ochraniać dom przed wszelkimi złymi rzeczami przez następny rok

28. Wcześniej znany jako ornament zdobiący Łożę masonską w Rennes we Francji

3. Por. z symbolem słońca plemienia Zia

12. Akronim CSPB
Crux Sancti Patris Benedicti
(Krzyż Świętego Ojca Benedykta)

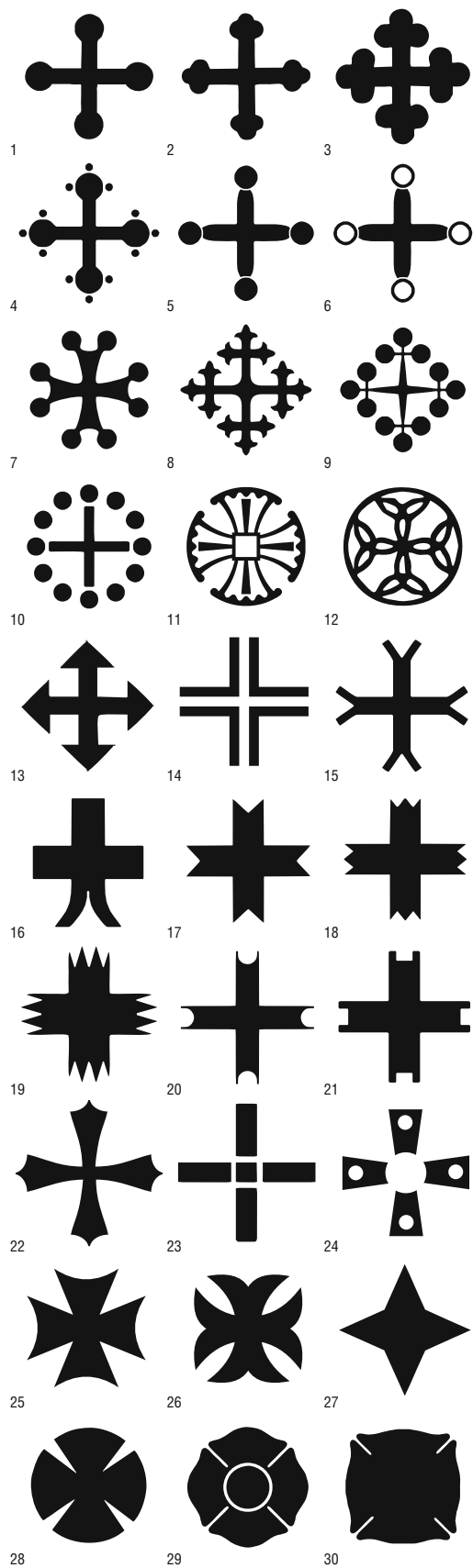

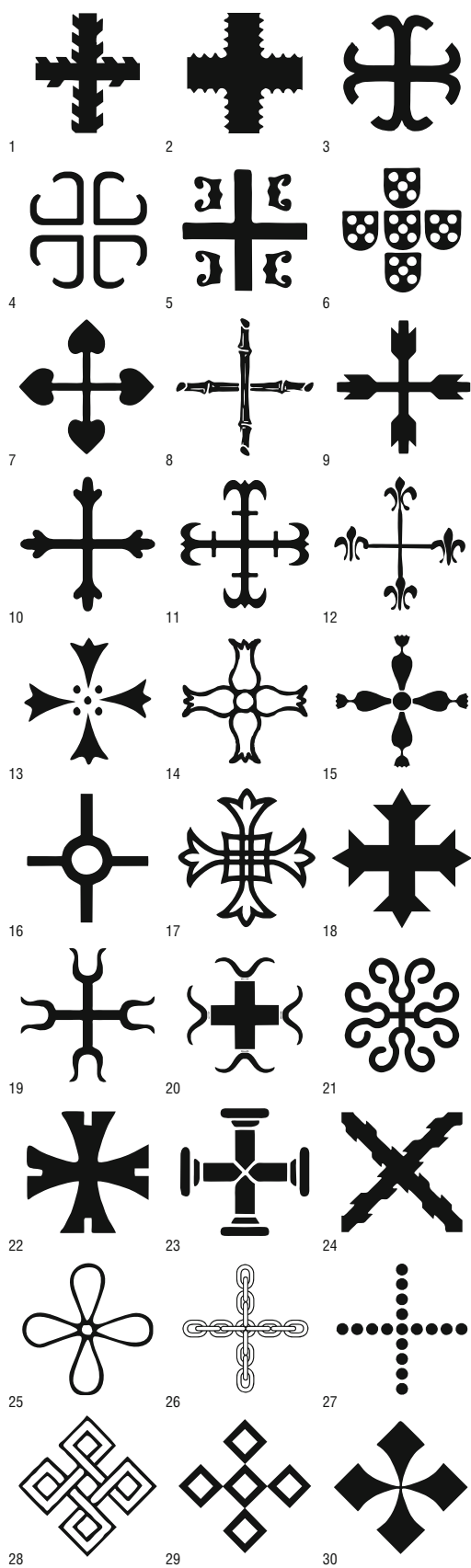
Tablica VI Krzyże – odmiany

1 peruwiański krzyż słońca, inkaski znak słońca, a także krzyż odnowy, spotykany na XV-wiecznych monetach, 2 runiczny, 3 „Rzeki Raju”, 4 Pachomiusza, krzyż pachomianiński, 5 średniowieczny znak świata, ziemi, 6 średniowieczna wizja świata: Azja (krzyż to Jeruzolima), Afryka i Europa, 7 Kościoła Świętego; w alchemii znak tygla, 8 kwadrat i cztery krzyże (ziemia i cztery strony świata), 9 „Grecki klucz”, 10 elementów: Ognia, Wody, Ziemi i Powietrza; ich przecięcie daje kwintesencję, tzw. piąty element – Eter, 11 Węzeł Salomona, 12 św. Benedykta, 13 pasyjny, krzyż męki (Rosja), 14 dominikański, także zakonów Alcantara i Calatrava, 15 Bojarski, 16 Katarów, 17 Katarów, krzyż połączony z legendarnym Graalem, 18 Katarów z Graalem, odmiana z krzyżem łacińskim, 19 mantuański, 20 kawalerski, rycerski, odmiana, 21 „Krzyż żelazny” – odznaczenie niemieckie, 22 templariuszy, 23 łapowy, także jako odmiana krzyża templariuszy, 24 starożytny znak solarny, pierwowzór dla krzyża liliowego wladłastego i myńskiego, 25 liliowy, odmiana, 27 jodłowy, cztery runy Man Y, 28 ówiekowy, 29 rozdarty, 30 rozdarty, odmiana

Tablica VII Krzyże – odmiany

1 Kulowy, 2 św. Łazarza, lazaretarski, 3 trójlistny, symbolizujący Chrystusa wśród dwunastu apostołów, 4 kluczowy, 5 kuliasty, 6 pierścieniowy, 7 „Kwitnący Krzyż”, krzyż Botonée, 8 florencki, 9 Brabantée, 10 Lazareński, 11 Canterbury, 12 Karola Wielkiego, karoliński, 13 strzałkowy Barbée, odmiana, 14 Gammadion, układ czterech liter Gamma, 15 rozwidlony, widlasty, *crux dolorosa*, 16 dołem rozwidlony, 17 podwójnie rozłarty, 19 poszarpany (zębaty) 20 jarzmowy, 21 basztowy, 22 pizański, odmiana w krzyżu równoramiennym, 23 Trononné, mozaikowy, 24 św. Brygidy, 25 Order Leopolda, 26 Order Marii Teresy, 27 gwiazdzisty, 28 Aliséé, alizejski, 29 św. Floriana, 30 św. Floriana, odmiana

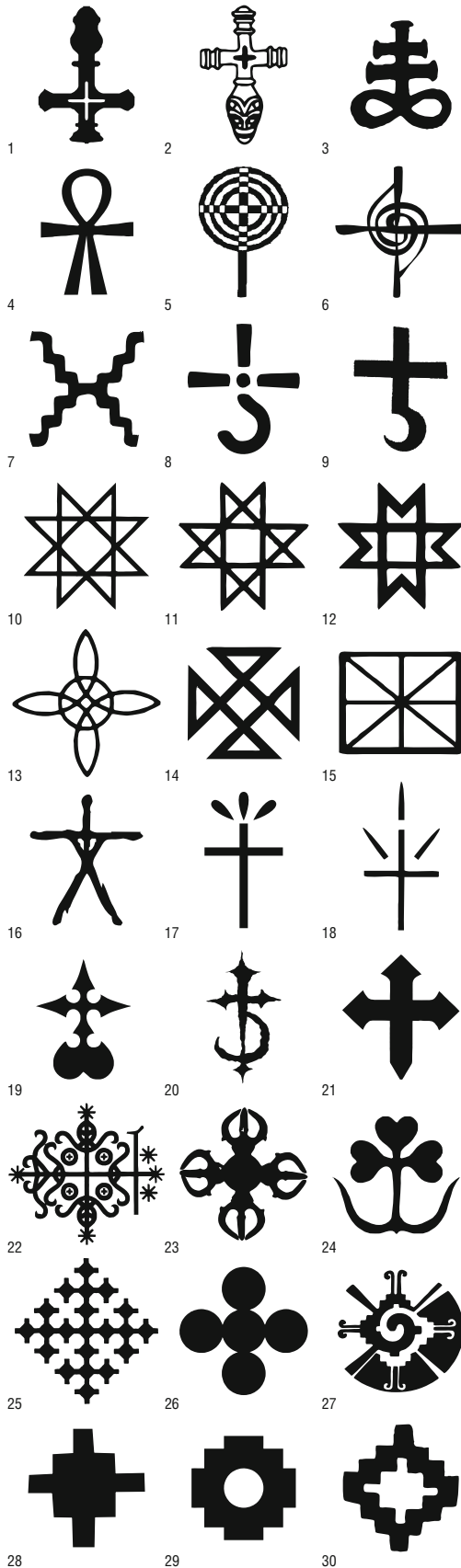

Tablica VIII Krzyże – odmiany

1 ostrzewiowy, świerkowy, 2 cieniowy, 3 młyński, 4 młyński, odmiana, 5 Paleologów, serbski, cesarzy Bizancjum (1261-1453), 6 Quinas, herb portugalskich Burbonów, 7 lipowy, 8 trzcinowy, 9 gałązkowy, 10 Tuluzński, 11 proroka Jeremiasza, 12 „Bożeźdarz”, krzyż grecki zakonczony liliami, 13 gronostajowy, 14 Avellan z orzechów laskowych, 15 Avellan, odmiana, 16 kopytjski, pierwotna forma pochodząca od starożytnych znaków solarnych, 17 kopytjski, odmiana, 18 kopytjski zwieńczony trzema trójkątami, 19 widlasty, 20 widlasty, odmiana, 21 widlasty, odmiana krzyża kotwicowego, 22 Sarcelles, 23 kapitelowy, 24 burgundzki, skrzyżowane w ukosie ostrzewia, 25 płatkowy, 26 łańcuchowy, 27 „Pater Noster”, 28 pleciony, 29 Mściłée, diamentowy, 30 diamentowy, odmiana

Tablica IX Krzyże – odmiany

1 krzyż-niote boga Thora, **2** krzyż wilka/smoka, wcześniej krzyż Mjōinir, związany z wczesnym chrześcijaństwem w Skandynawii, **3** znak „Kościoła Szatana” w San Francisco, **4** Atlantów z rozwidleniem w podstawie krzyża Anch, **5** Atlantów, odmiana współczesna, **6** harmonijnego życia, **7** Majów, amulet chroniący przed iluzjami oraz jako talizman pozwalający dostrzec inną rzeczywistość, **8** „Krzyż pytań”, logo zespołu rockowego Blue Oyster Cult, **9** szatański, krzyż zamętu, **10** oktagon stworzenia; gnostyczny i nordycki symbol magii i ochrony, **11** Gwiazda Poranna, Gwiazda Auseklisa, Litwa, **12** Gwiazda Auseklisa, odmiana, **13** czarownicy, węzeł czarownicy (urok wiedzy), **14** nieskończoności, wieczności, **15** znak czarownicy, wiedzy w czarach Wicca, **16** krzyż wiedzy z filmu „Blair witch project”, **17** znak Ku Klux Klanu, **18** Pachuco – znak rozpoznawczy (tatuaz) stosowany przez gangi uliczne hiszpańskojęzycznych Amerykanów, **19** emblemat „Nobody” z gry fantasy pt. „Kingdom Hearts”, **20** logo haevy-metal’owego zespołu o nazwie *Devil Driver*, **21** Ravnos – znak wampirów z gry pt. *VAMPIR – Maskarada*, **22** Legba – symbol woodoo, znak skrzyżowania, **23** skrzyżowane buddyjskie wadry (pioruny, blyskawice), **24** d’Avis, krzyż wiadomości i rady, **25** obraz dróg energii kundalini z ryciny pochodzącej ze stanu Radżastan w Indiach, początek XIX w., **26** Bezannt, krzyż Annie Wood Besant – teozofki, przywódczyni Towarzystwa Teozoficznego w Anglii, **27** Azteków, zwany również „Motylem Galaktyki”, **28** Paracas, wzór z tkanin kultury Paracas, Peru, **29** Chakana – schodkowy, inkaski, **30** Chakana – schodkowy, odmiana

3. Znak ten znajduje się w „Biblii Szatana” w rozdziale pt. „Dziewięć satanistycznych poglądów”; w alchemii to znak siarki

15. Znak rytualnego narzędzia, kwadrat oznacza ziemię, a trójkąty ciało, ducha, umysł, męzczyznę, kobietę i dziecko

27. Ośmioramienny krzyż ma przedstawiać wielką kosmiczną koniunkcję

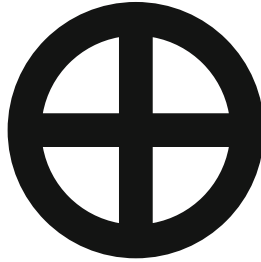
11. Gr. **ΦΩΣ ΖΩΗ**
(czyt. fos-zoe)

14. ACK – międzynarodowa organizacja pomocy więźniom politycznym oraz osobom represjonowanym za działalność antyrządową, antyautorytarną, bądź polityczno-społeczną. ACK jest również częścią Ruchu na rzecz obalenia więzień

28. W ratownictwie medycznym coraz częściej można zobaczyć krzyż gwiazdzisty z eskulapem. Krzyż ten wypiera krzyż grecki

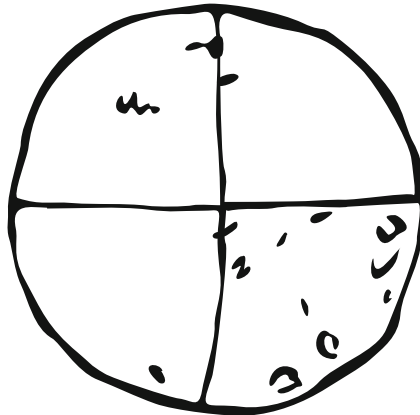

Tablica X Krzyże – odmiany
1 symbol używany w kabalistycznym mistycyzmie reprezentujący „Święte Imię”, **2** presbiteriański, **3** znak Chrześcijańskiego Reformowanego Kościoła w USA, **4** znak Reformowanego Kościoła Katolickiego w Polsce, **5** znak Diakonii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, **6** znak Kościoła Anglikańskiego, **7** krzyż na łodzi – znak ekumenizacji, **8** znak Organizacji kobiecej posługi Ewangelicko-Luterańskiego Kościoła w Ameryce, **9** znak czeskiej organizacji humanitarnej „Nadzieja”, **10** koptyjski krzyż – podarowany przez papieża Shenouda **11** znak Ruchu Światło-Życie, **12** znak Kościoła Domowego, gałęzi Ruchu Światło-Życie, **13** znak Unii Koptyjskiej w Wielkiej Brytanii, **14** znak Anarchistycznego Czarnego Krzyża (ACK), **15** logo organizacji feministycznej „Woman Power”, **16** „Krzyż i Korona” Ewangelickiego Kościoła Luterańskiego, **17** znak Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego, **18** znak Kościoła Presbiterian w USA, **19** znak Kościoła Nowego Apostolstwa, **20** znak Stowarzyszenia chrześcijańsko-misyjnego, **21** znak Ukraińskiego Kościoła Katolickiego w Kanadzie, **22** znak Kościoła Anglikańskiego w Irlandii, **23** logo szpitala w Japonii, **24** znak Kościoła Zielonoświątkowego, **25** SEICHO-NO-IE – znak ruchu religijnego w Japonii, **26** znak Kościoła Światowego Mesjanizmu, **27** znak Koptyjskiego Ortodoksyjnego Kościoła we Francji, **28** znak ratownictwa medycznego i pogotowia ratunkowego, **29** logo organizacji „Caritas Polska”, **30** logo organizacji „Pomoc Kościołowi w Potrzebie”

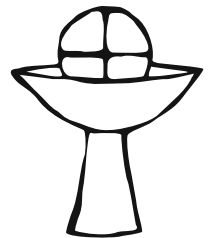

Prehistoryczne i starożytne krzyże

Znak krzyża tworzy linia pionowa przecinająca linię poziomą, krzyżują się w połowie swoich długości. Tego typu przecięcia spotykamy już w paleolicie, czyli bardzo wcześnie – w czasach, gdy człowiek pomyślał po raz pierwszy o kamieniu jako ewentualnym narzędziu ułatwiającym mu pracę. Wyżłobiony starannie w skorupie mięczaka krzyż,

Krzyż na skamieniałej skorupie mięczaka, Jaskinia Tata, Węgry, 100 tys. p.n.e.

100 tys. lat później jako hostia, (łac. hostia – „ofiara”)

sprzed 100 tys. lat p.n.e., odkryty w jaskini Tata na Węgrzech, to w tym momencie najstarszy znak krzyża wykonany ludzką ręką. Znak ten wpisany jest w koło. W świetle dotychczasowych ustaleń w badaniach nad pierwszymi krzyżami to swego rodzaju sensacja, gdyż do tej pory uważano, że starszym znakiem był krzyż

Od znaku-ozdoby do znaku-symbolicznego

ukośny, któremu za chwilę poświęcę więcej uwagi. Trwają badania nad odkryciem z węgierskiej jaskini, które miejmy nadzieję, przyniosą odpowiedź na pytanie, czy był to świadomie wpisany krzyż w koło, czy jedynie podłoże przypadkowo miało ten kształt.

Powszechnie uważa się, że krzyż ukośny „X”, czyli przecięcie się dwóch linii pod kątem ostrym jest najstarszym ze wszystkich krzyży. Z początku nacinany lub karbowany jedynie w kości, następnie rysowany na ścianach kultowych jaskiń. Z czasem umieszczany również na pierwszej broni, prymitywnych narzędziach

Wzór krzyżykowy na kości, zebro mamuta, Zarajsk, Rosja, paleolit ok. 22 000 p.n.e.

rolniczych, pierwszych instrumentach muzycznych, jak np. na flekach z puszczeli, a także na garnkach i innych przedmiotach codziennego użytku. Forma ta była znana na obszarze środkowej, Wschodniej i Zachodniej Europy, spotykana również na skałach kultowych w Afryce. Kontynuacja ukośnego krzyżyka miała miejsce w neolicie i epoce brązu. Znak ten bywał różnie interpretowany w wielu hipotezach wysuniętych przez antropologów. Generalnie można mówić o trzech drogach interpretacyjnych i tym samym o trzech ewentualnych charakterach krzyża ukośnego: 1. to jedynie znak o charakterze czysto ornamentycznym, który traktowano jako pierwszy „wzorek” upiększający jakiś przedmiot

Wzór krzyżykowy na kamieniu, Jaskinia Blombos, Południowa Afryka, ok. 75 000 p.n.e.

2. to znak o właściwościach magicznych – zabezpieczająco-obronnych – наносzony na pojemniki z pokarmem dla zmarłych miał chronić przed ich zepsuciem albo rysowany na ścianie jaskini miał chronić przed tym wszystkim, czego mógł się bać ówczesny człowiek. W niektórych przypadkach mogło chodzić już nie tylko o pojedynczy znak lecz o ciąg znaków – jakby paleoalfabet.

„Iberyjskie znaki” na kości mamuta, Hiszpania, 4000-3800 p.n.e.

Są takie kultury, grupy etniczne, które do dziś stosują krzyżyk ukośny w charakterze zabezpieczająco-obronnym. Czyż nie robią tego samego do dziś nasi podhalańscy górale, ciosając krzyżyk niespodziany na belkach stropowych swoich domów lub przedmiotach codziennego użytku. Czy w pewnym sensie nie robimy tego samego, przekreślając jakiś przedmiot na znakach zakazu, chroniąc w ten sposób siebie przed utratą zdrowia lub życia? W przypadku już nielicznych, żyjących jak tysiące lat temu, plemion zauważyć można, że krzyż ukośny zrobiony z patyków na

XVI
XXX
XXVII
XXXVI
LXXXIX

Por. z rzymskim (łacińskim) systemem zapisywania liczb. Zbyt odważne porównanie?

Podhalańskie krzyżyki niespodziane

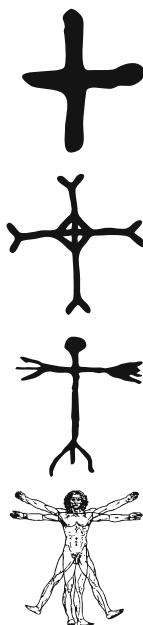

Ochrona przed utratą zdrowia

ścieżce będzie ostrzeżeniem przed niebezpieczną, niewłaściwą drogą. Zrobimy to samo przy okazji leśnej zabawy w podchody.

3. to znak o charakterze religijnym – pierwszy symbol. Wszystko na to wskazuje, że ta druga ścieżka interpretacyjna ma więcej racji, przynajmniej w przypadku krzyża ukośnego.

Nieco inaczej będzie wyglądać interpretacja kolejnego znaku, którego forma ma być schematycznym przedstawieniem postaci człowieka. To forma wyraźnie wypracowanego prostopadłego krzyża, czasami równoramiennego, a czasami z wydłużonym dolnym ramieniem, przez co niekiedy mówi się o archetypie plastycznym krzyża łacińskiego. Rzeczywiście muszę przyznać, jako artysta – projektant komunikacji wizualnej, że dopiero ten znak, w przeciwieństwie do „X”, poprzez równowagę kompozycji, pewną staranność w zachowaniu symetrii, dbałość o wykończenie, nabiera powagi, która pasuje do pierwszego nieśmiałego kultu, jakiejś adoracji, kontemplacji, czy po prostu zamyślenia nad tym, co się dzieje wokół człowieka. Zamyślenie, ale w sensie koncentracji myśli w jednym punkcie. Tym punktem jest oczywiście skrzyżowanie linii pionowej z poziomą, jako zetknięcie się ze sobą pierwszych dualizmów z jakimi spotkał się człowiek w ogóle. Zawsze ciekawiło mnie to, co sobie myślał *Homo sapiens* – człowiek z Cro Magnon, czyli człowiek sprzed ok. 40 tys. lat p.n.e., którego antropologowie coraz częściej złą też *Homo symbolicus*, a nawet *Homo religiosus*. I nie można się temu dziwić, kiedy po raz kolejny ogląda się ściany „świętyń”, takich jak np. słynna jaskinia w Lascaux, albo odkryta kilkadziesiąt lat temu jaskinia Chauvet'a w dolinie Rodanu. Dziś już nikt nie powie, że jaskinie tego typu były mieszkaniem pierwszych ludzi. Z całą pewnością były kaplicami, punktami skupienia i kontemplacji, duchowej inicjacji,

Antropocentryzm przez wieki – bez względu na epokę człowiek zawsze widział w sobie centrum i cel wszechświata

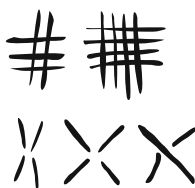
„Krzyże” z Groty Lascaux we Francji, ok. 15 000 p.n.e.

Por. inne znaki z Lascaux

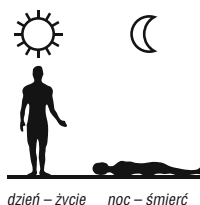

„Krzyże” z Jaskini Chauvet'a, Francja, ok. 30 000 p.n.e.

„Kratki – kratkowce” i „krzyże rozłączone” paleolitu

miejscami składania darów wotywnych – miejscami, gdzie matka Magia rodziła córkę Religii. Człowiek, który doświadczał dobra i zła, szczęścia i nieszczęścia, dnia i nocy, życia i śmierci, na pewno musiał być przestraszony, zadawał pytania, prosił najstarszego lub najstarszą ze swego plemienia o wyjaśnienia. Ten, który miał wiedzę, stawał się czarownikiem, szamanem i wreszcie

dzień – życie noc – śmierć

Czarownik z jaskini Le Trois Freres, Francja, 13 000 p.n.e.

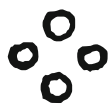
Magiczne kamienie szamana

Stynny „Szaman” z jaskini Lascaux, Francja, ok. 15 000 p.n.e.

Ludzie-krzyże, ludzie-oranci

Gwiazdy, cztery strony świata, czy cztery położenia słońca w ciągu doby – tworzące krzyż?

Kamienie z Mas d’Azil, Francja, mezolit, ok. 8000 p.n.e.

Fragment „Złotej Gałęzi” J. Frazera dotyczący wiosennych obrzędów: „W niektórych polskich okolicach Górnego Śląska kukła przedstawiająca starą kobietę nazywa się Marzaną, bogini śmierci. Robi się ją w domu, w którym ostatnio ktoś umarł, i niesie na tyce do granic wioski, gdzie wrzuca się ją do rzeki lub pali. W Polkowicach obyczaj „wynoszenia Śmierci” został zarzucony, ale wybuch śmiertelnej choroby, który nastąpił po tym, zmusił ludzi do wznowienia obyczaju”¹

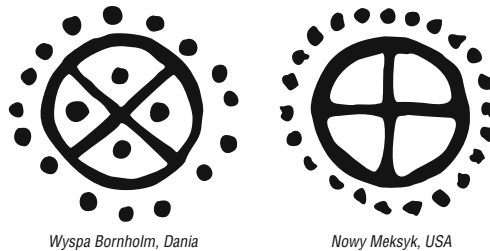
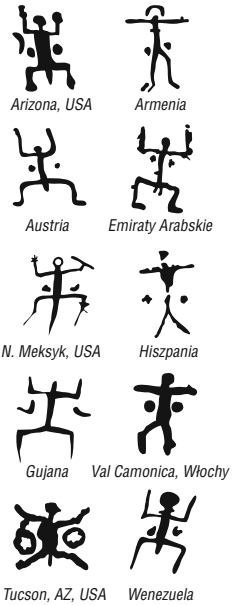
¹ J.G. Frazer, Złota gałąź. Studia z magii i religii, Wydawnictwo KR, Warszawa 2002, s. 355.

kaplanem, a ta, która miała wiedzę, stawała się wiedźmą (wiedzę ma). Stąd tak wiele rysunków ludzi-krzyży, ale również i orantów lub orantek, których rozłożone i lekko uniesione ku górze dłonie rysują znak krzyża. Postawa ta jednocześnie jest dla nas pewną wskazówką, mówiącą o kierunku w jakim „patrzył” człowiek paleolitu, wypatrując sprawców wielu codziennych zjawisk i cudów. Niebo: ze słońcem, księżycem i niezliczoną liczbą gwiazd – nasi odkryci sprawcy stali się teraz przedmiotem religijnego kultu. Zwłaszcza słońce – zasada twórcza, zdrowie i życie, dla którego, stwierdził zapewne nasz szczęśliwy *Homo symbolicus*, warto „zaprojektować” uniwersalny znak-symbol odzwierciedlający jego magiczno-boską moc. Tak powstał krzyż równoramienny. Początkowo rysowany na owalach, czego dobrym przykładem będą kamiki znalezione w grobie Mas D’Azil z terenów Francji datowane na 8 tys. lat p.n.e., nieco później jako krzyż wpisany w okrąg, stanowiący jedność. Od tej pory, już jako krzyż solarny, znak ten pojawia się prawie we wszystkich miejscach na całej ziemi. Gdzieś będzie formą kultową – znakiem służącym religii, gdzie indziej już tylko formą dekoracyjną, ale z mistyczną przesłonięciem. Tak, czy inaczej, niezwykle zadziwia fakt, że krzyż słoneczny pojawił się prawie w tym samym momencie w tak wielu kulturach, potem cywilizacjach. Co sprawiło, że do tego doszło? Jak to jest w ogóle możliwe, że bez kontaktu ze sobą można było wymyślić to samo. Pytam o znaki, ale też o obrzędy i tradycje. Identyczne pytanie stawał przeszło sto lat temu pionier etnologii – James George Frazer w swoim pięknym dziele pt. „Złota gałąź”. Mnie interesują znaki i symbole plastyczne oraz to, co je łączy ze sobą. J.G. Frazer natomiast opisywał obrzędy i zwyczaje, coś co nazywał magią sympatyczną. Zaczął książkę od zadania jednego pytania. Odpowiadając na nie, pod koniec 500-stronicowego dzieła, pojawiło się sto nowych. To najważniejsze, na które właściwie do dziś nie ma odpowiedzi brzmi: jak to możliwe, że właściwie wszędzie wszystkie kultury mają bardzo podobne obrzędy, tradycje i zwyczaje magiczne związane ze zjawiskami natury, a zwłaszcza z cyklicznością pór roku, albo z tym, co się dzieje na

niebie ze słońcem i księżycem. Kilkadziesiąt lat później religioznawca Mircea Eliade jeszcze raz stawia to pytanie, koncentrując się na mitach i legendach. Poszukując ich wspólnego źródła, bada *axis mundi* (oś świata) – słup, drzewo kosmiczne i dochodzi do wniosku, że „wszystko jest symbolem”². Zestawia symbole różnych religii świata odkrywając zaskakujące ich związki, zwłaszcza znaku krzyża. Nieco wcześniej Carl Gustaw Jung – twórca psychologii głębi, wprowadza pojęcia nieświadomości zbiorowej oraz archetypu, które to pojęcia miałyby tłumaczyć niewytłumaczalne do tej pory związki i zależności w kulturze i religii człowieka³. Tak więc już wiemy, że przyczyną są archetypy – praobrazy. Dowodził ich istnienia w oparciu o fakt występowania u ludzi i w ich dziełach typowych i powtarzających się motywów, m.in. znaku krzyża. Ale skąd się wzięły znaki, symbole, praobrazy? Mam wrażenie, że wciąż nie mamy odpowiedzi na pytanie, jaki mechanizm tym wszystkim steruje. Może badana od kilkunastu lat hipoteza Ruperta Sheldrake’a na temat pól morfologicznych i przyczynowości formacyjnej da nam upragnioną odpowiedź. Połączy dorobek wspomnianych wyżej oraz innych naukowców, aby w końcu potwierdzić istnienie niewidzialnej sieci – banku skumulowanej wiedzy, doświadczeń ludzkości, czegoś w rodzaju internetu świadomości wszystkich osobników danego gatunku. Jeśli w związku z tym odkryciem będzie możliwe dojście do pełnych zasobów, to nareszcie dowiemy się skąd się wziął, skąd do nas przybył nasz praznak – krzyż. Tymczasem możemy jedynie domyślać się początków, badać stare i wysuwać nowe hipotezy na temat pierwszych krzyży.

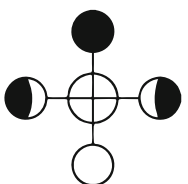
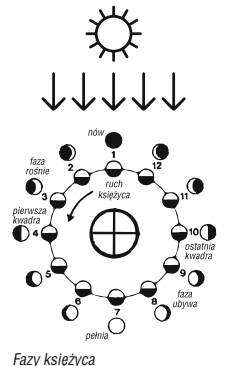
²M. Eliade, *Obrazy i symbole*, Aletheia, Warszawa 2009.

³C.G. Jung, *Archetypy i nieświadomość zbiorowa*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2011.

Być może od tysięcy lat korzystamy z czegoś podobnego do Internetu. Należy też brać pod uwagę teorię sformułowaną przez niemieckiego etnologa Adolfa Bastiana mówiącą o konwergencji kulturowej

Chciałbym jeszcze na moment pozostać przy krzyżu solarnym posiadającym tyle tajemnic. Jak wspominałem wcześniej że przede wszystkim symbol związany ze słońcem, ale też księżycem. To, że krzyż równoramienny zamknięty jest w kole, a nie innej figurze, ma olbrzymie znaczenie w kontekście interpretacji całości, jaką stanowi wtedy ten znak. Otóż symbolika samego tylko koła jest tak bogata, że można o niej napisać osobną książkę. Koło to czas i jego przemijanie, to świat i jedność, która jest podstawą różnorodności. Kształt koła, a zwłaszcza, gdy posiada wewnętrzne promienie, będzie symbolizował całość i jednocześnie części całości. Zatem będzie symbolem czasu i jego odwiecznych podziałów. To także zdolność ruchu – symbol kreacji i rozpadu. W większości kultur jest symbolem słońca, lecz, jak twierdzą niektórzy, początkowo był symbolem lunarnym – swego rodzaju metaforą cykli księżyca. Według większości badaczy nazwa „solarny” będzie tylko umowna, a znak będzie zawsze łączył w sobie te dwie symboliki – solarną i lunarną. W swej najprostszej formie ma cztery promienie, które odzwierciedlają czterofazowy cykl księżyca (rosnący sierp, pełnię, malejący sierp i nów),

Krzyż faz księżyca

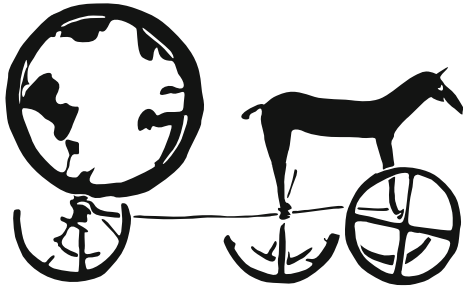

Tańczące „Słońce” w swym
odwiecznym ruchu.
Podwójna litera „S” w krzyżu solar-
nym i zawsze w nazwie słońca:

łacina – Sol
włoski – Sole
francuski – Soleil
angielski – Sun
walijski – Sul
niemiecki – Sonne
chorwacki – Sunce
czeski – Slunce
słowacki – Slnko
rosyjski – Solnce
arabski – Szommasa
wietnamski – Sijen

Bóstwa Solarne:
babilońsko-asyrijski – Szamasz
indyjski – Surja i Sawitri
rzymski – Sol
skandynawsko-nordycka – Sunna
bałtycka – Saule
słowiański – Swaróg i Swarożyc

Nazwy polskich miejscowości:
Swarożyn, Swaryszów, Swarzewo,
Swarzędz, Swarżów, Swarzynice

Słoneczny rydwan odkryty podczas orki w gminie Trundholm, Dania, ok. 1500 p.n.e.

cztery strony świata i cztery pory roku. Z czasem boga-słońce, i boginię-księżyc (księżniczkę) ludzie nazwali. Nazwy były różne w zależności od kultury, choć tu znów widać, czego dowodem będzie etymologia tych nazw, że miały jakieś pierwotne wspólne źródło, np. wspólna dla wielu języków zgłoska „s” w nazwie słońca. Potem okazało się, że synonim dla słońca – słowo „bóg” w wielu językach posiada przagłoskę „tha”, która nieprzypadkowo ma dużo wspólnego ze słowem tchnienie, ponieważ dawcą tego daru – tchnienia jest Theos (gr. bóg). Języki indoeuropejskie albo pozostawiły brzmienie litery „T” albo nieco ją zdeformowały do brzmienia – jak w literze „D” (Deus), „G” (God) lub „B” (Bóg). Zauważmy, że właściwie wszystkie starożytne alfabety, posiadają glyfy mówiące o ptakach, niebie, słońcu i bogach. W tej sytuacji nie dziwi fakt, że litery te przypominają: krzyżyk, krzyż ukośny, krzyż „Tau” lub krzyże z pierścieniem, czyli krzyże solarne.

Tych znaków pisarskich nie nazwał nikt nigdy krzyżami, więc postanowiłem, ze względu na ich związek z krzyżami, nazwać je przynajmniej quasi-krzyżami tego rozdziału, czyli jakby-krzyżami.

Wracając do koła – koło jako symbol słońca przetrwało wieki w europejskich zwyczajach ludowych. W czasie przesilenia letniego tradycyjnie płonące koło było zanoszone na wzgórze,

„Płonące ptaki”, rzeźba plenerowa Władysława Hasióra, Koszalin, 2009

aby w czasie przesilenia zimowego stoczyć je w dół⁴. W czasach antyku bóg-słońce Apollo (Helios) pędził po niebie na rydwanie, którego koła miały zawsze cztery promienie⁵. W buddyzmie koło o ośmiu promieniach to koło prawa i prawdy, tzw. dharma (tha). W kulturze celtyckiej koło to rok z czterema punktami przemiany

⁴J.G. Frazer, Złota gałąź. Studia z magii i religii, Wydawnictwo KR, Warszawa 2002, s. 463.

⁵W. Kopalniński, Słownik symboli, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 155.

Helios – w mitologii greckiej tytan, bóg i uosobienie Słońca

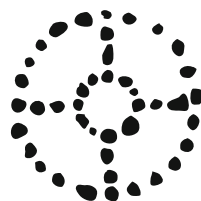
Słoneczny rydwan boga Heliosa, fragment wazy, Ateny, V w p.n.e.

– przesileniem letnim i zimowym oraz równonocą zimową i wiosenną, które są wyznaczone poprzez wędrówkę słońca i zmieniające się pory roku. To „koło roku” opisuje cykl śmierci, narodzin, młodości, dojrzałości i odnowy życia.

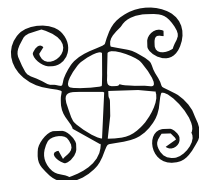
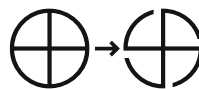
W wielu kulturach koło jest symbolem świata lub mądrości. W Chinach środek koła to niebo, obręcz to ziemia, a promienie, które je łączą ze sobą to ludzkość. Podobnie jest u Indian, gdzie krzyż solarny otrzymał nazwę koła mądrości – to krzyż wpisany w koło, wyrastający z punktu centralnego, który też jest kołem. Całość jest rysowana, lub układana z kamieni, zawsze na ziemi. Cztery promienie symbolizują cztery pory roku, cztery żywioły, a także cztery strony świata. Każdy fragment wiąże się z określoną barwą lub totemem zwierzęcym. Krzyż ten jest symbolem wędrówki człowieka przez życie.

Przyglądając się europejskim i indyjskim odmianom krzyża solarnego, należy zwrócić uwagę na pewne zjawisko transformacji krzyża solarnego w inny krzyż, krzyż ze złamanymi ramionami – w swastykę. W następnym rozdziale pt. *Swastyka* analizuję wizualnie proces polegający na nacięciu okręgu krzyża solarnego w czterech miejscach tuż przy ramionach. W efekcie tych nacięć powstał krzyż solarny z iluzją ruchu. Od tej pory symbol słońca zaczął się „kręcić”, kręciły się też następne niezliczone wzory swastyk oraz innych znaków solarnych.

Na zakończenie tego rozdziału prezentuję, w postaci grupy znaków oraz kilku ilustracji, krzyżyki niespodziane i krzyże solarne Podhala. Nie posiadają datacji starożytnej, ani tym samym prehistorycznej. Jednak ze względu na dość duże prawdopodobieństwo wspólnego prazródła, które moim zdaniem dowodzić można olbrzymim podobieństwem i relacjami wizualnymi, postanowiłem połączyć te znaki jedną klamrą niniejszego rozdziału. Podobną logiką kierowałem się w przypadku indiańskich słupów totemicznych, które z całą pewnością nieprzypadkowo przypominają krzyż. Kojarzymy je jedynie z Ameryką Północną, a w rzeczywistości totemy jako symboliczne *axis mundi* obecne były we wszystkich kulturach. My chrześcijanie także wnosimy wysokie krzyże, kościoły i pomniki do samego nieba, aby być bliżej naszego Boga. Zanosimy nasze „totemy”, quasi-palmy, do kościoła z okazji Niedzieli Palmowej lub stawiamy o rekordowej wysokości na rynku w Lipnicy Murowanej. Bardzo często nasze polskie przydrożne kapliczki przypominają szwedzkie słupy majowe – Midsommarstang. Tańczący wkoło ukwieconego słupa Szwedzi trzymają kolorowe wstążki łączące ich z czubkiem pała, kręcą się wokół niego – jak ta swastyka, o której więcej w następnym rozdziale.

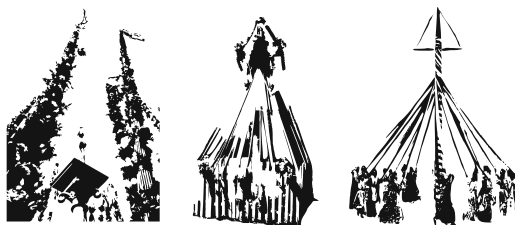
Indyjskie koło mądrości

Indiańska i słowiańska „axis mundi”

„Axis mundi” (z łac. „oś kosmiczna”, „oś świata”) – idea środka świata, uważanego za stabilny element wszechświata. Według wierzeń na osi następuje zatrzymanie czasu, przez co możliwy jest pełny kontakt zarówno z przeszłością, jak i przyszłością. Stanowić miało miejsce najświętsze z najświętszych. Jego wyobrażeniem w różnych kulturach były: góra, drzewo, filar, kolumna lub słup – jako wspornik niebios i jednocześnie droga do bogów. Najczęściej na szczycie słupów zawieszano symbol boga-słońca⁶

⁶ M. Eliade, *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*, PIW, Warszawa, 1974.

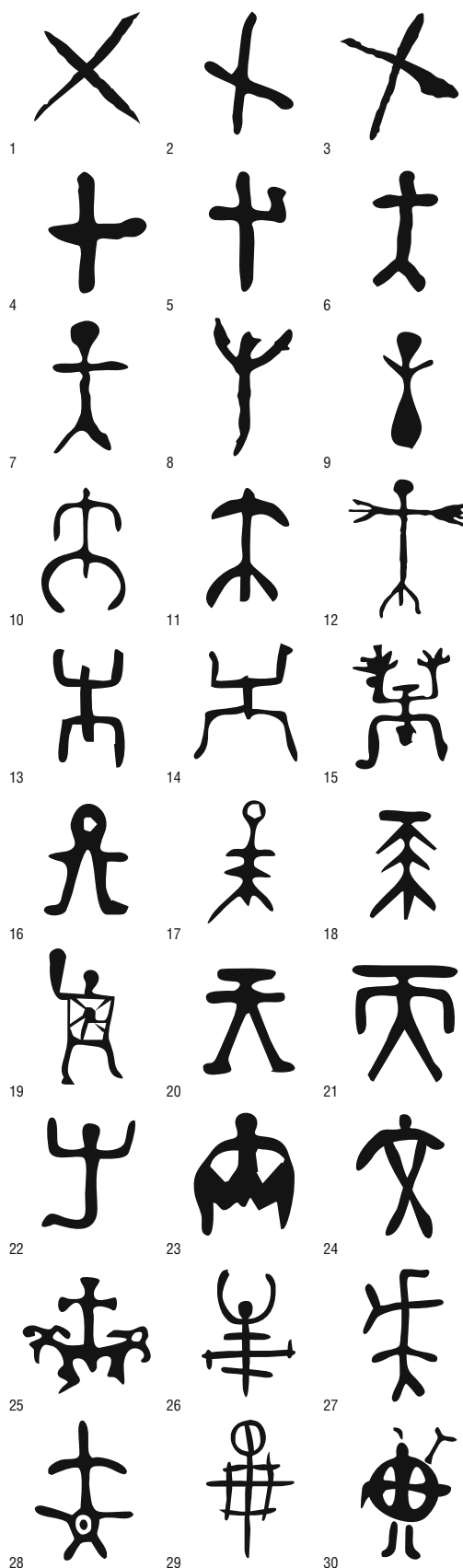
Palmy z Lipnicy Murowanej, przydrożna kapliczka, taniec wokół majowego słupa

Konstrukcja szwedzkiego słupa majowego

Tablica XI Prehistoryczne quasi-krzyże

1 dwie przecinające się linie tworzące ornament, paleolit, 2 przecięcie dwóch linii – czyżby pierwszy znak dualizmu? 3 nacięcie na kości mamuta – triumf i trofeum? 4 postać ludzka maksymalnie uproszczona, mezolit, 5 postać ludzka z pierwszym gestem, 6 postać ludzka idąca, 7 postać ludzka z podkreśloną wyraźnym owalem głową, 8 postać oranta z okresu neolitu, 9 prehistoryczna orantka, 10 mężczyzna – przykład syntetyzacji, 11 mężczyzna, odmiana, 12 mężczyzna-szaman, czarownik, 13 mężczyzna-wojownik, myśliwy, 14 mężczyzna-wojownik, odmiana, 15 mężczyzna-szaman w ekstazie, 16 człowiek, malarstwo jaskiniowe, Szwecja, epoka brązu, 17 człowiek-drzewo, Szwecja, epoka brązu, ok. 1300 p.n.e., 18 człowiek-drzewo, wszytkowidzący/wszytkowidzący, 19 człowiek-słońce, Val Camonica, Włochy, neolit, 20 „Wszytkowidzący”, petroglif jaskiniowy, Syberia, 21 „Wszytkowidzący”, wędźzin (ten, który wie, ma wiedzę), 22 kłęczący orant, północna Norwegia, neolit, 23 rodząca kobieta; symbol bogini matki-ziemi, 24 człowiek „X”; petroglif z Jeffers, Minnesota, USA, 25 krzyż pomiędzy postaciami ludzkimi, Nowy Meksyk, USA, 26 orant, Utah, USA, 27 człowiek-krzyż, Toskania, Włochy, 28 człowiek-krzyż z Alaski, Wyspa Kodiak, USA, 29 człowiek-krzyż, kultura Indian Pueblo, Ameryka Północna, 30 człowiek-słońce, postać ludzka i krzyż solarny w jednym, starożytna cywilizacja Indian Anasazi z Pueblo, Ameryka Pół.

1-3. Podobieństwo do run:
„Gebo” (g) - dar, przyjaźń, niebo
(tłumaczona na greckie CHI)
„Nauthiz” (n) - czas, cierpliwość,
przeznaczenie

Znak ogniska u Indian północnoamerykańskich

9. W jaskiniach Afryki Północnej występuje duża ilość tzw. „Orantek”, czyli modlących się kobiet

„Orant”, „orantka” (łac. orans, orantis od orare – modlić się) – w sztukach plastycznych przedstawienie postaci modlącej się na stojąco

Petroglif z Krzemionek Opatowskich sprzed 5 tys. lat. Symbol ten jest interpretowany jako przedstawienie Wielkiej Matki

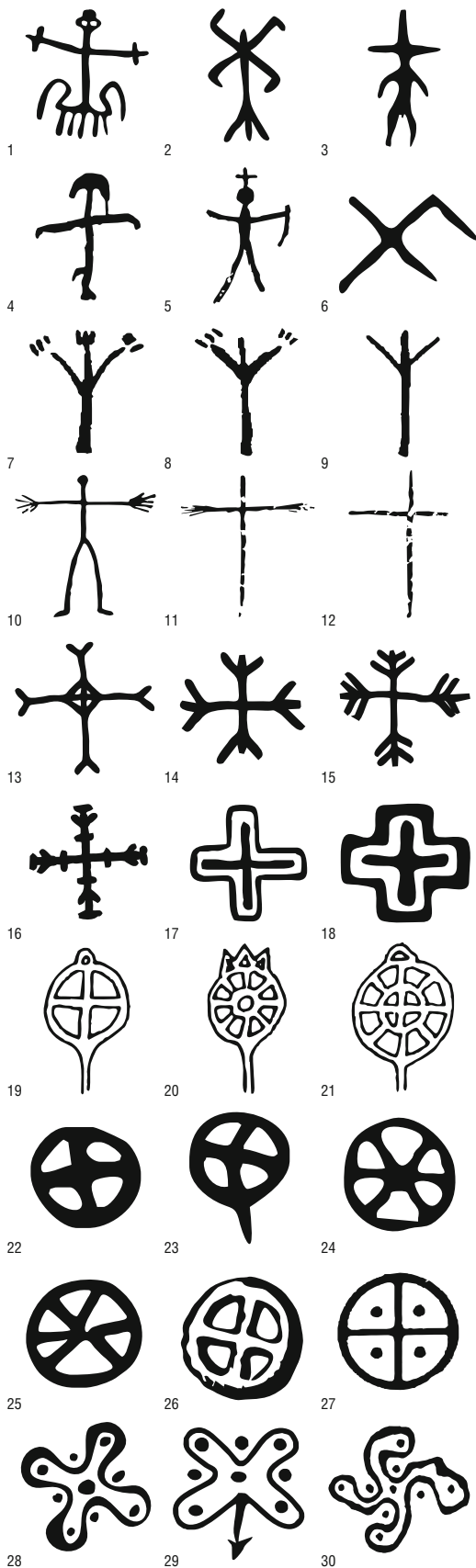
24. Również żółw został oznaczony krzyżem; petroglif z Jeffers, Minnesota, USA.

30. Niezwykle i zagadkowe podobieństwo do znaku rytego w formach na ser (syrncikach) Orawy i Podhala z XVII i XVIII w.

7-9. Podobierstwo do runy o nazwie „Algiz” (Z) – człowiek, męstwo, ochrona

17. Krzyż znany także pod nazwą krzyża otwartego o zamkniętych ramionach; starożytny symbol łączony z pogodą, czterema wiatrami lub czterema kierunkami

27. W mitologii nordyckiej symbol słońca, natomiast w tradycji Hopi to znak świata i medycyny

Tablica XII Prehistoryczne quasi-krzyże oraz pierwsze krzyże

1 człowiek-krzyż, petroglif Indian północnoamerykańskich, **2** człowiek-swastyka z Norwegii, **3** człowiek-krzyż z Nowej Zelandii, **4** człowiek-krzyż z głową-pieczarką, Syberia, Rosja, **5** szaman lub zły duch w tradycji Inuitów (Eskimosów), **6** „Upadający” – starożytny, szeroko znany wzorec, odnajdywany w jaskiniach Europy zachodniej, oznaczający nieznaną, **7-9** stopniowe uproszczenie – od postaci człowieka do znaku runicznego, północna Europa, **10-12** podobny przykład syntezy graficznej – od postaci człowieka do kształtu krzyża, Petroglify z Owens Valley w Kalifornii, USA, **13-16** krzyże północnej części Europy, neolit, **17** planeta Marduk zwana również „planetą-krzyżem”, Asyria, **18** planeta Marduk, odmiana, **19-21** krzyże zachodniej części Europy, epoka brązu, **22** krzyż solarny, Bohuslan, Szwecja, epoka brązu, **23** krzyż solarny, Bohuslan, Szwecja, odmiana, **24** krzyż solarny, malarstwo jaskiniowe, Szwecja, **25** krzyż solarny, sześcioramienny znak z idola ze Zbrucza, **26** kolo – solarny symbol kosmicznego ruchu, nieustannych zmian, cyklizności, **27** Święta Ziemia, Matka Ziemia, **28** petroglif z Val Camonica, Włochy, neolit, **29** odmiana ze strzałką, **30** odmiana ze swastyką

Tablica XIII Starożytne krzyże

1 hieroglif egipski, 2 hieroglif egipski zwany Anch – klucz życia i śmierci, 3 hieroglif egipski: skrzyżowanie, spotkanie, miasto, 4 hieroglif egipski, 5 krzyż Azteków, 6 krzyż Inków, 7 petroglif, Park stanowy Valley of Fire, Nevada, USA, 8 petroglif, Park stanowy Valley of Fire, Nevada, USA, 9 znak boga Wirakocza z ceramiki Mochica, 10 znak boga-słońca, któremu oddawali cześć Hetyci, a później Sumerowie i Asyryjczycy, 11 znak boga-słońca, odmianna znana z ceramiki, 12 krzyż z miejscowości Ugljevika, Bośnia i Hercegowina, 13 kultura ceramiki wstęgowej rytej, ok. 5.000 p.n.e., 14 prekolumbijski krzyż solarny, Peru, 15 asyryjski krzyż, ok. 3000 p.n.e., 16 petroglif z kamienia „Inga” w Brazylii, 17 krzyż słoneczny – odmiana odnaleziona w wykopaliskach liczącego sobie 4000 lat kretańskiego miasta Troja, 18 Gwiazda Isztar (Pieczęć Isztar), 19 krzyż solarny Asyryjczyków, 20 centrum życia i wieczności, północna Europa, 21 krzyż solarny starożytnych Indian Anasazi, Ameryka Płn., 22 świat według plemion indiańskich Ameryki Północnej, 23 świat według Trojan, 24 cztery strony świata, stempel z Ghany, 25 cztery strony świata Azteków, 26 wczesnochrześcijański znak runiczny z symbolami środka ziemi, 27 symbol centralnej siły, złota Klamra, Turkmienia, 2000 p.n.e., 28 „Okno ognia” – starożytny symbol germański, 29 magiczny krąg, mahometarński schemat świata, Indie, 30 „Medyczne koto” – magiczny, uzdrawiający znak Szuksów

18. Symbol mezopotamskiej bogini Isztar (Anata, Astarte, Inanna); osiem punktów przedstawia ruchy planety Wenus związanej z tą boginią, a także osiem bram miasta Babilonu

19. Wspólny symbol starożytnego asyryjskiego i mezopotamskiego boga słońca Szamasza. Jest często określane jako „Pieczęć Szamasza”, pojawia się obok wizerunków boga lub reprezentuje go obok królów

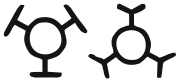
28. Również znak czterech żywiołów w średniowiecznej alchemii

Rumuński „priskurnik” z pogańskimi symbolami solarnymi

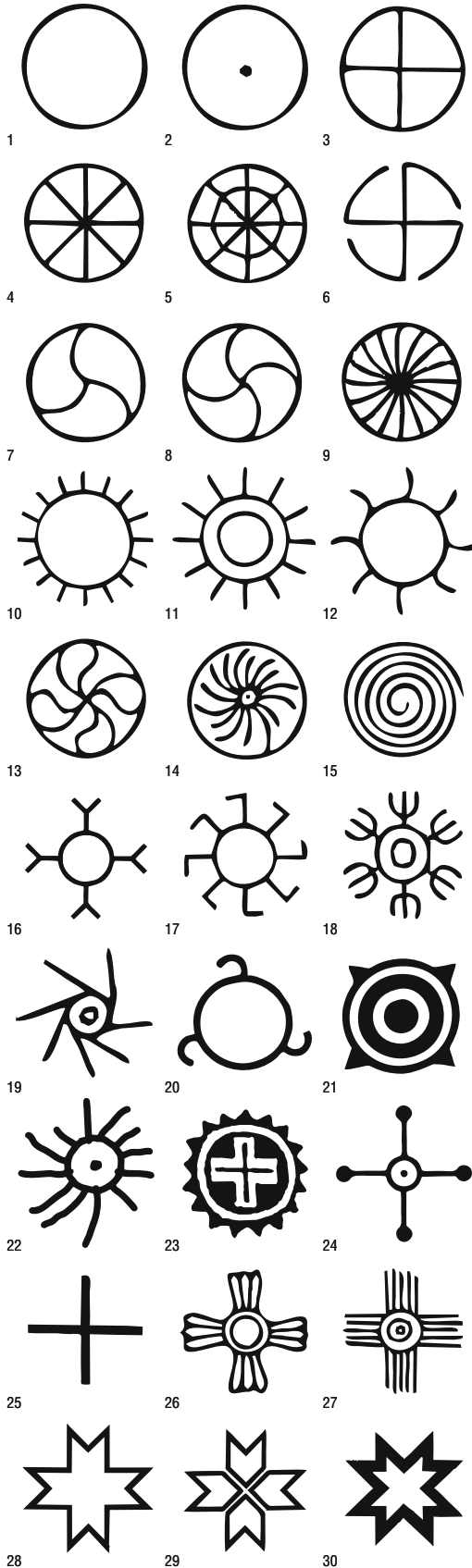
8. W kilku regionach Polski korba kołowrotu studni ma wyłącznie ten kształt i prawdopodobnie dlatego, aby przynieść gospodarzom szczęście w postaci wiecznego źródła zdrowej wody, por. swastyka

16. Por. z odmianami w formie potrójnej; tu także słońce w zamkniętym świecie, kosmos

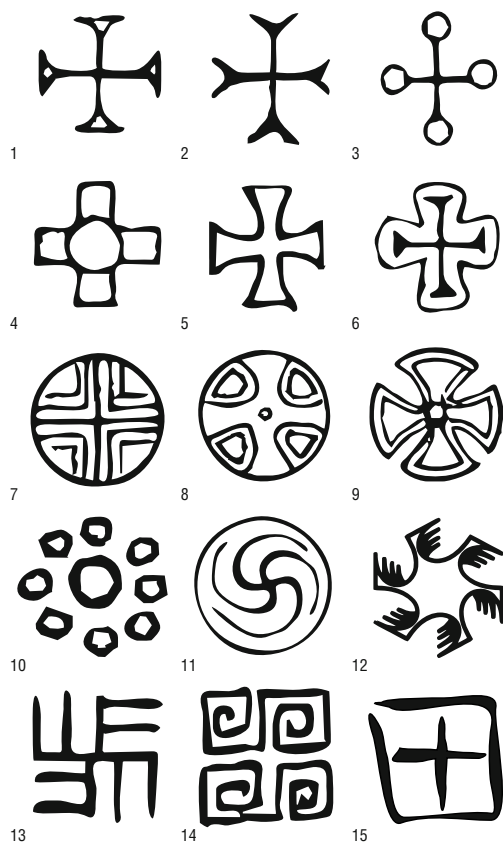
Krzyż solarny z Bedford, Kanada

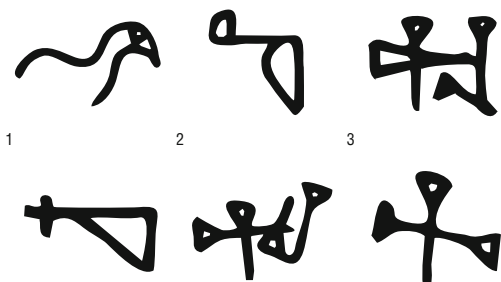
Tablica XIV Symbole solarne różnych kultur

1 podstawowy symbol słońca, wszechświat, powracanie, 2 symbol słońca w starożytnym Egipcie, 3 symbol słońca i czterech stron świata, 4 koło słońca, promieniowanie wewnętrzne (ciepło), 5 słońce, sfera wewnętrzna oświata zewnętrzną (ziemię), 6 krzyż kołowy, otwarty tworzy swastykę, podstawowy schemat wielu symboli słońca i życia, 7 trysekstion (gr. trzy ramiona), zagięte promienie to znak rotacji, ruch po orbitach nieba, również symbol trójcy, 8 koło słońca i kół wiatru, ruch pochodzący z czterech stron świata, 9 słońce promieniujące i hipnotyzujące, w ciągłym ruchu, 10 krąg promieniujący – klasyczne przedstawienie słońca, symbol tłumaczony także jako owocujące łono kobiety, 11 słońce z indyjskiej monety, 12 słońce wykute w metalu, Kreta, 13 koło słońca; alpejskie malarstwo wiejskie, 14 słońce z rzymskiego nagrobka, 15 spirala – symbol kultu słońca, Malta, VI w. p.n.e., 16 krzyż „liliovny” Sumerów, 17 trojańskie słońce kroczące, 18 promienie zakończone agresywną bronią z indyjskiej monety, 19 słońce Fenicjan, 20 inguski symbol solarny, Rosja, 21 chakaski znak słońca, Rosja, 22 słońce starożytnych Indian Pueblo, Ameryka Północna, 23 krzyż solarny Indian Anasazi, Ameryka Północna, 24 krzyż solarny z obszaru Danii, epoka brązu, 25 słońce Azteków (Meksyków), 26 słońce Indian Hopi z Arizony, 27 słońce wyryte w glinie, Asyria, 28 znak solarny udmurcki, Rosja, 29 znak solarny mordwiński, Rosja, 30 znak solarny czuwaski, Rosja

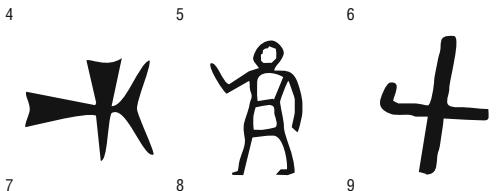
Tablica XV Symbole solarne różnych kultur
1–9 krzyże solarne starożytnej Mezopotamii, **10–12** krzyże solarne Fenicjan, **13–15** krzyże solarne Trojan

1.– 6. Ptak – odwieczny symbol nieba, jak również posłanek bogów, zostaje zastąpiony skrzyżowaniem klinów. Nie wiadomo, czy krzyż był wzorem dla tego układu klinów, czy raczej układ klinów dał początek nowemu znakowi

8. Pismo hieratyczne (gr. hierews „kapłan”) było uproszczoną formę pisma hieroglificznego

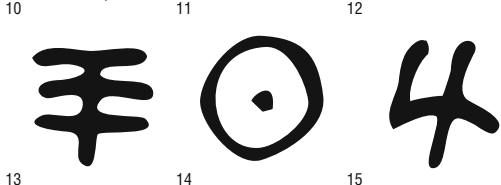
9. Pismo demotyczne (gr. demotika „ludowe”) stopniowo wyparło pismo hieratyczne

12. Litera „Tau” alfabetów semickich, m.in. fenickiego, aramejskiego, hebrajskiego

13. Litera „Samech” alfabetów semickich oznacza drzewo; w gematrii reprezentuje liczbę 60; jest odpowiednikiem litery „Samekh” u Fenicjan, gdzie oznacza słup, pał

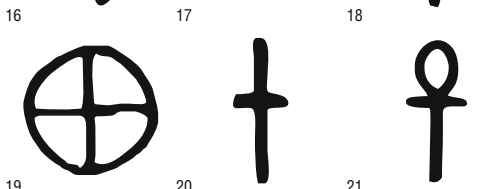

14. Ten sam znak w piśmie Brahmi oznacza literę „Tha” – boga i życie. Polskie słowo „tchnienie” ma dużo wspólnego ze starożytnym „Tha” i późniejszym „Theo” (bóg-ojciec)

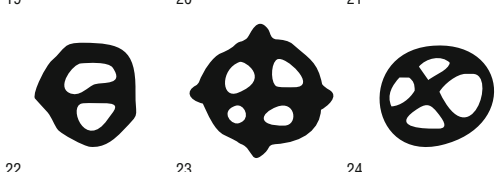

Τ τ Χ χ

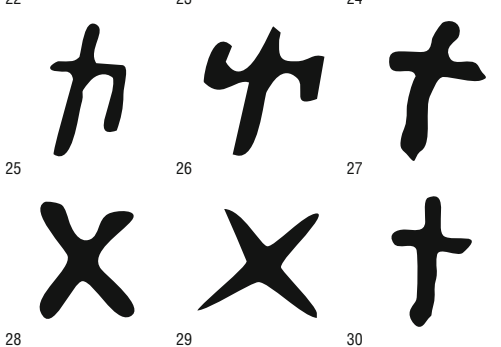
16. i 17. Litery te są pierwowzorem dla liter „Tau” (t) i „Chi” (sh) klasycznego alfabetu greckiego

⁷ J. Cepik, Jak człowiek nauczył się pisać, Nasza Księgarnia, Warszawa 1987, s. 138, 167 i 184.

Staronorodycka runa „Teiwaz”, „Tyr”, „Tisdag” (tuesday – wtorek to dzień tego boga); swym kształtem przypomina starożytną grecką „Tau” ze złamaną poprzeczką. Przypominam w tym miejscu runę ze względu na podobieństwo wizualne znaku, lecz również ze względu na kolejny glif, którego nazwa zaczyna się na literę „T”, i jak zwykle ma coś wspólnego z bogiem lub tchnieniem boga. Runa ta nie przypomina krzyża, ale za to jakby wskazuje na siedziębę boga/bogów – niebo

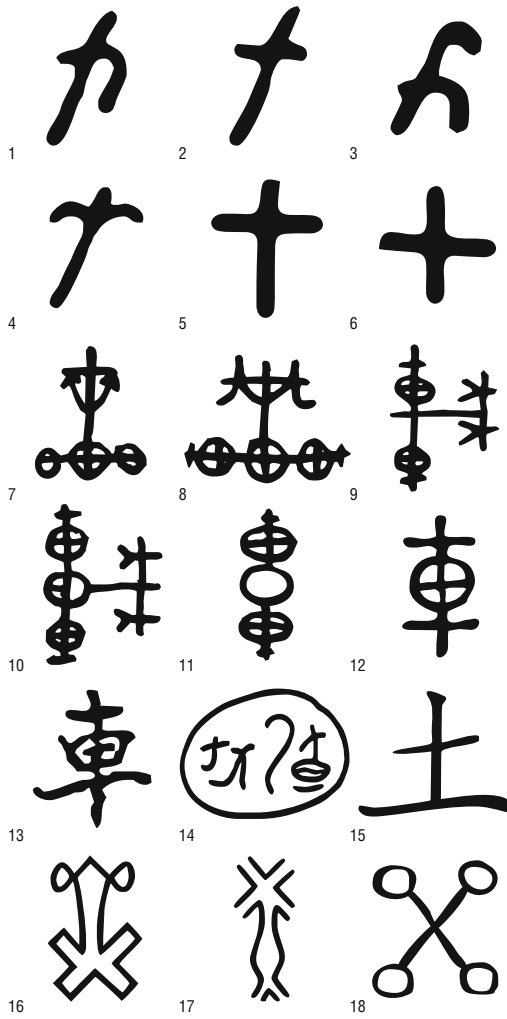

Tablica XVI Quasi-krzyże starożytnych alfabetów

1–6 etapy rozwoju pisma Sumerów; od piktogramów do pisma klinowego; od znaku ptaka do symbolu nieba, 7 litera „T” w alfabecie ugaryckim oznaczająca boga i niebo, 8 litera „i” w piśmie hieratycznym (zapis kapłański) starożytnego Egiptu oznaczająca człowieka lub kapłana, od ok. 3000 p.n.e. do czasów rzymskich, 9 litera „i” w piśmie demotycznym oznaczająca człowieka lub kapłana, Egipt, od VII w p.n.e. do V w. n.e., 10 „T” – znak pisma demotycznego, mający swe źródło w hieroglifach, dodany do alfabetu greckiego, 11 litera „T” koptyjskiego alfabetu, 12 litera „Tau” starożytnych alfabetów semickich, 13 litera „Samech” starożytnych alfabetów semickich, 14 „Ieth” (słońce, bóg); starożytny alfabet grecki, 15 „Tau” w starożytnym alfabecie greckim, 16 „Tau” w alfabecie greckim, uproszczona forma, 17 „Tau” w starożytnym alfabecie hebrajskim, 18 „Tau” w starożytnym hebrajskim, późniejsza forma, 19 znak pisma mykeńskiego linearnego B (słońce, bóg), 20 znak pisma mykeńskiego linearnego B (kapłan, święto), 21 znak pisma mykeńskiego linearnego B (życie, wieczność), 22–24 przykłady litery „T” (f) alfabetu fenickiego, 25–30 przykłady litery „T” (th) alfabetu fenickiego

Tablica XVII Quasi-krzyże starożytnych alfabetów

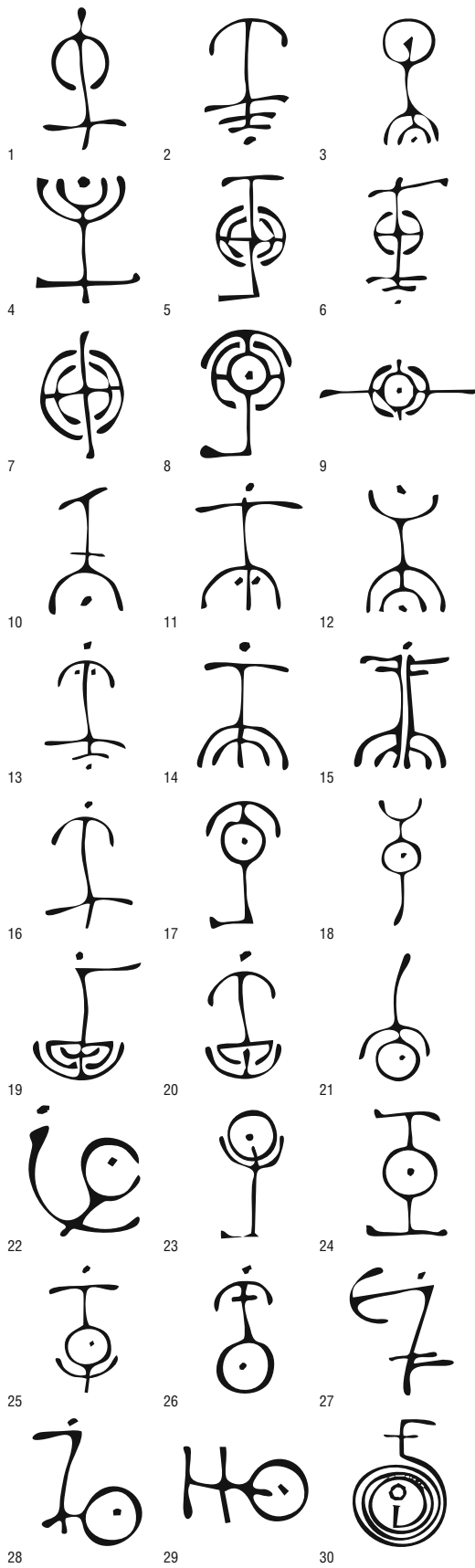
1–3 odmiany litery „T” alfabetu punickiego, 4 litera „T” alfabetu neopunicckiego, 5–6 litery „Ka” starożytnego indyjskiego alfabetu Brahmi, 7–12 chińskie znaki pisańskie dla „wozu” lub „pydwanu bożego”, ok. 1300 p.n.e., 13 transformacja znaku w literę kaligrafii chińskiej, 14 starochiński magiczny napis mający za zadanie stymulować swoimi energiami napoje, 15 ziemia, znak ziemi w chińskiej kaligrafii, 16–18 glyfy pisma „Rongorongo” z Wyspy Wielkanocnej

5. i 6. Pismo Brahmi – najstarszy znany system pisma indyjskiego; III w. p.n.e., od którego wywodzą się obecnie używane alfabety indyjskie, a także alfabet tybetański oraz pisma Azji Południowo-Wschodniej. Pismo Brahmi wywodzi się z alfabetu fenickiego

力

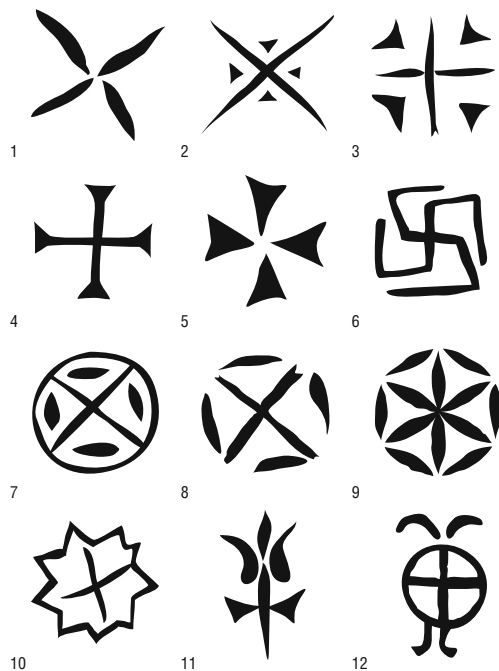
Współczesny zapis sylaby „Ka”, która podobnie jak „Ti” czy „Tau”, wyrażała boską moc lub reprezentowała samego boga. Widzimy wyraźny krzyż – jako echo znaków z przeszłości

Tablica XVIII Petroglify prekolumbijskej Ameryki Póhnocej

Tablica XIX Krzyżyki niespodziane i krzyże solarne Podhala

1 najprostsza forma krzyżyka, „Krzyżyk św. Jędrzeja”, **2** krzyżyk niespodziany, odmiana, **3** krzyżyk niespodziany, odmiana zbliżona do krzyża greckiego, **4** krzyżyk niespodziany, odmiana zbliżona do krzyża greckiego, **5** krzyżyk niespodziany, często błędnie zwany maltańskim, **6** swastyka, kształtem zbliżona do kwadratu, **7** Koło Życia, amulet, **8** Koło Życia, wzór podobny do swastyki i kołowrotu, **9** Gwiazda Heksapetalna, zwana też „Rozetą Podhala”, **10** krzyż solarny wpisany w kształt gwiazdy, **11** ornament roślinny, lilia i krzyżyk niespodziany w jednym, **12** krzyż solarny w postaci ludzkiej, ryty na dnie form na ser (syrconik)

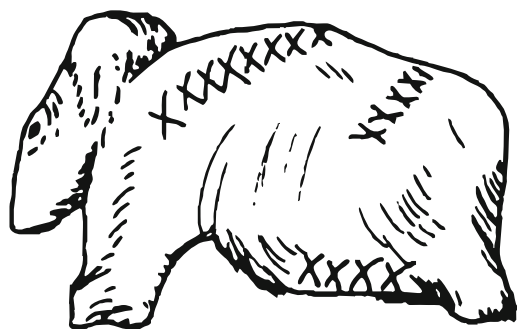

1. Krzyżyk na Podhalu odgrywa podwójną rolę: jest ornamentem i znakiem symbolicznym, znanym pod nazwą „krzyżyka niespodzianego”, chroni od złego, od grzyka (grzyk, grzech – diabeł). Stanisław Witkiewicz uważał, że krzyżyk ten pochodzi od starszego znaku – swastyki

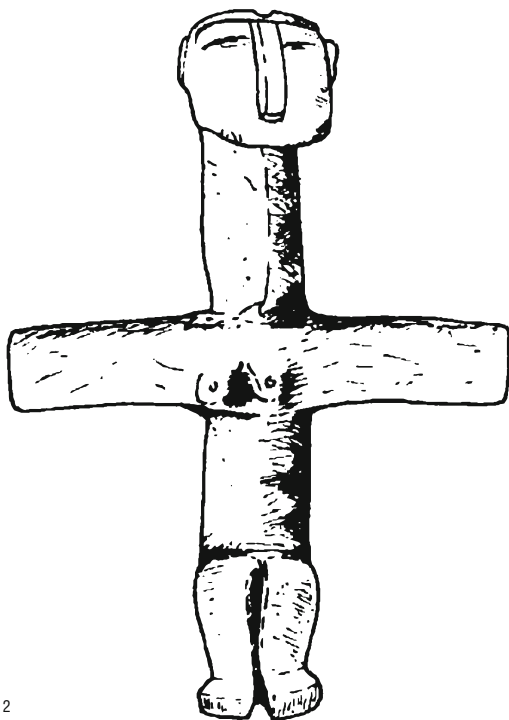
Potoczna nazwa „krzyżyk niespodziany” – jej właściwa nazwa powinna brzmieć „krzyżyk niespodzianego”, „na niespodzianego” (amulet na nieszczęścia, zło, diabła, grzyka – niespodzianego)

9. Gwiazda heksapetalna, nazywana rozetą, wykorzystywana w zdobnictwie, folklorze, ale mająca swe korzenie w dawnych wierzeniach związana z potężną symboliką solarną. Ten symbol solarny był często ryty na belkach domów lub nad progiem i miał chronić przed złem

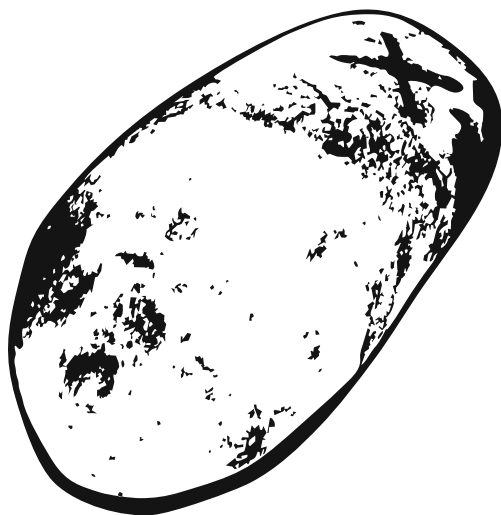
1.–12. Etnolodzy i antropolodzy dopatrują się wpływów gockich, później włoskich na kulturę i folklor górali Podhala. Mają o tym świadczyć symbole tu zamieszczone, jak i pozostałości starych nazw (Rusiński Wierch, Rusinowa Polana). Górale są najmłodszymi neofitami wśród polskich grup etnicznych. Jeszcze w XVIII wieku modlono się na Podhalu do świętego smreka/smerka (stąd nazwa świerk). Podobno jeszcze przed II Wojną Światową rósł w Zakopanem święty świerk, u stóp którego niektórzy składali dary w postaci suszonych owoców

1

2

3

Tablica XX Prehistoryczne krzyże

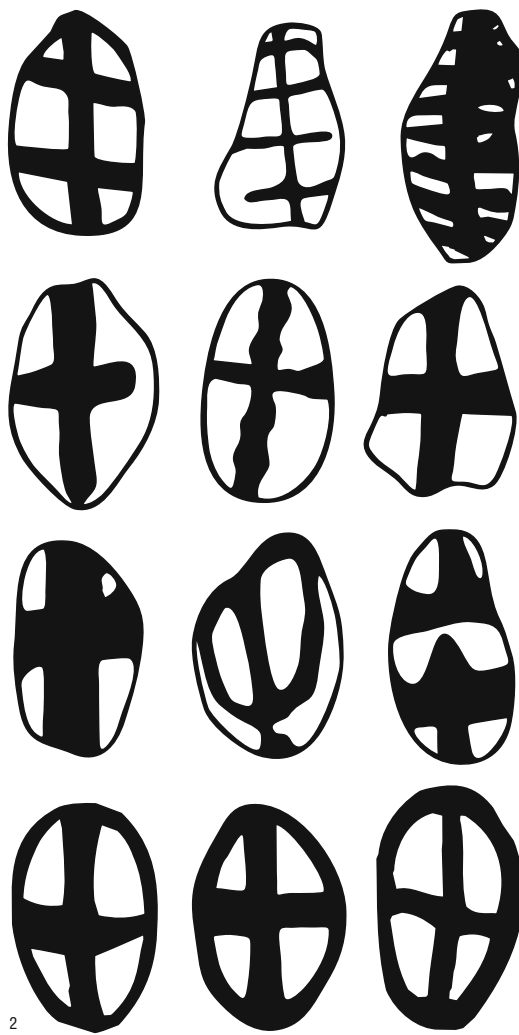
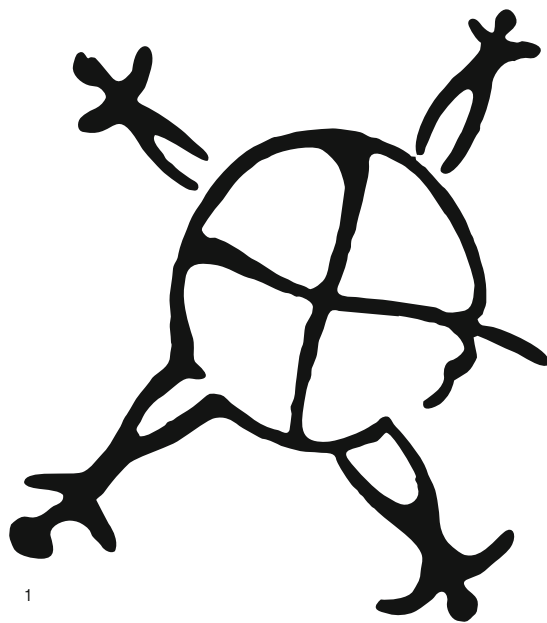
1 figurka wykonana z kości mamuta z widocznym ornamentem, którego podstawą jest znak dwóch przecinających się linii, paleolit,

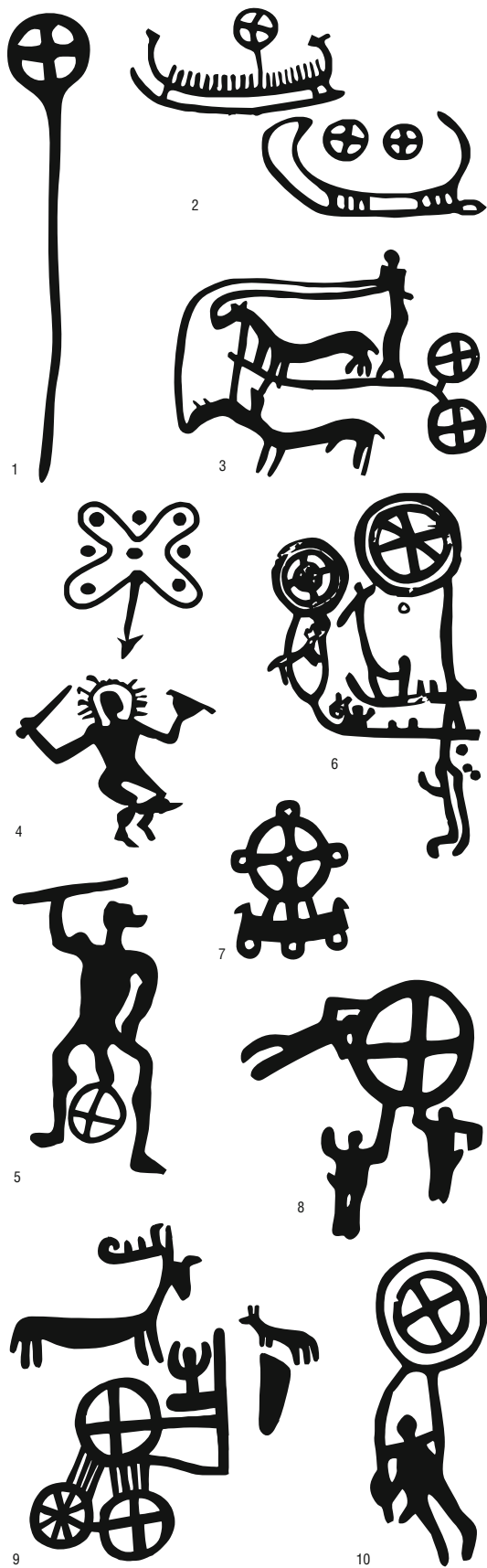
2 kobieca postać w kształcie krzyża wykonana z kamienia, **3** krzyż solarny wyryty w kamieniu z Sobótki (góra Słęża)

Tablica XXI Prehistoryczne krzyże i znaki solarne

1 tanciec wokół słońca, petroglif z terenów Armenii, paleolit, ok. 12 000 p.n.e.,

2 kamienie pokryte schematycznym ornamentem, Mas d'Azil, Francja, mezolit, ok. 8000 p.n.e.

Tablica XXII Prehistoryczne krzyże i znaki solarne

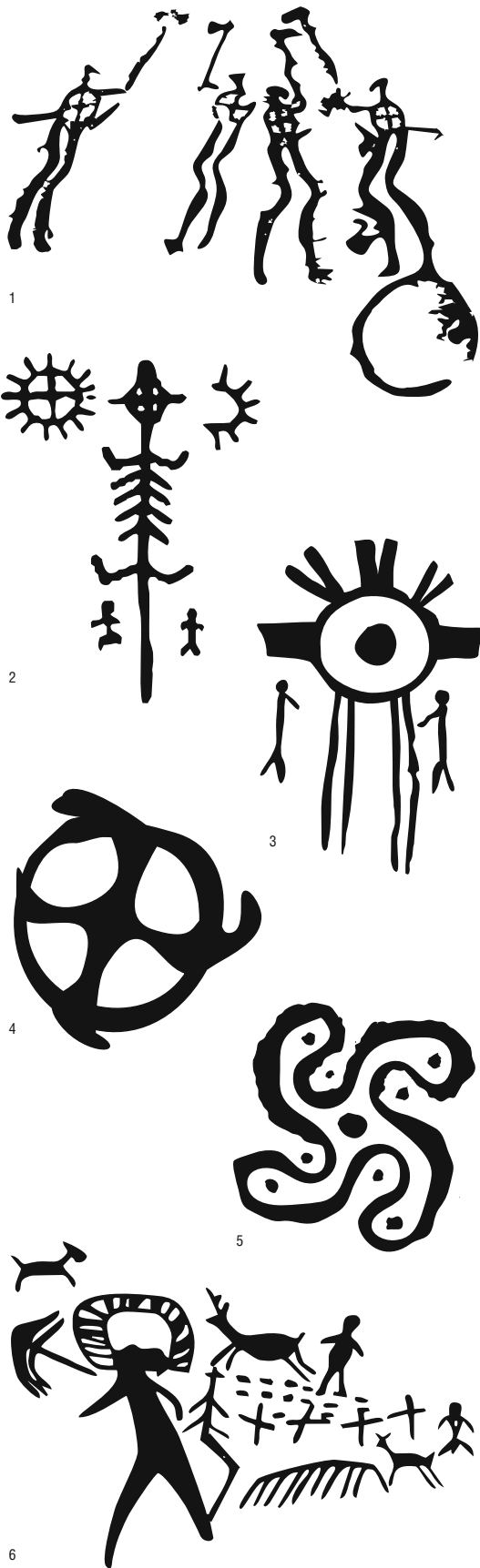
1 brązowa szpila, Austria, ok. 1800–1500 p.n.e., **2** barki przewożące po niebie boskie słońca, **3** rydwan z kołami solarnymi, Szwecja, neolit, **4** „Astronauta” i „Rosa Camuna” z Val Camonica, Włochy, **5** słońce jako symbol siły i płodności, Val Camonica, Włochy, **6–10** kultowe rysunki z krzyżem solarnym, z terenów Francji i Szwecji, neolit, ok. 3000–1500 lat p.n.e.

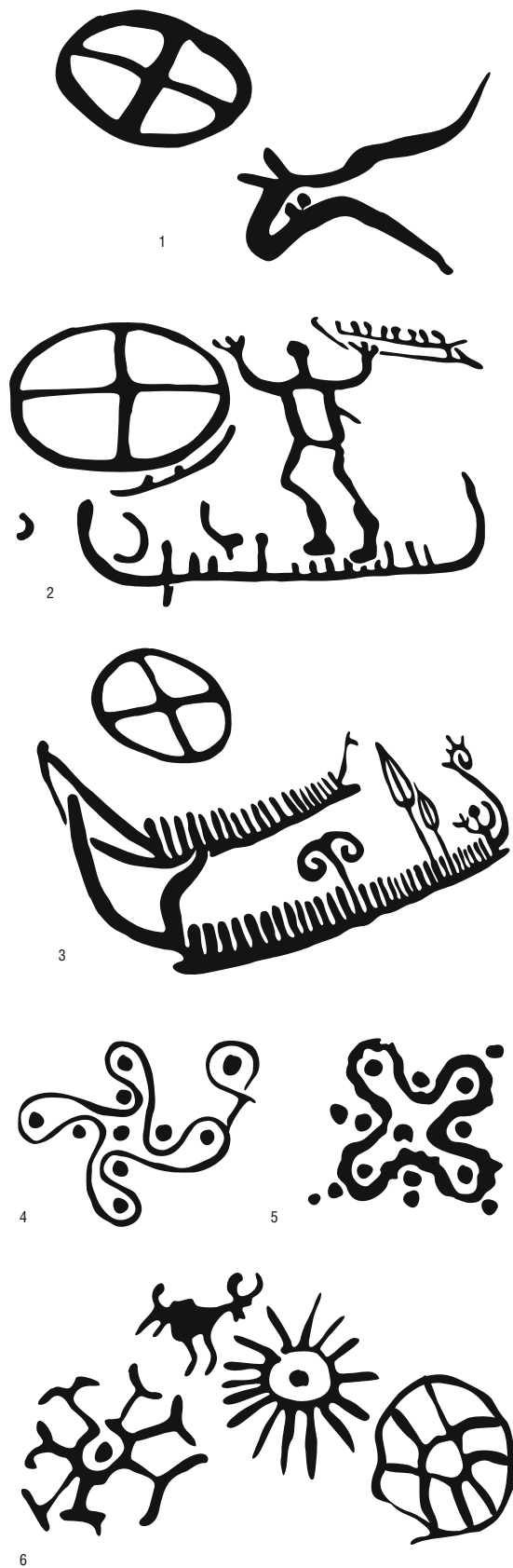
Tablica XXIII Prehistoryczne krzyże i znaki solarne

1 tanciec kultowy ku czci słońca, Asperberget, Szwecja, **2** petroglif z Syberii, Rosja,

3 petroglif znad jeziora Christina w Kolumbii Bryt., Kanada, **4** ceityckie pływające słońce, epoka brązu,

5 wirująca „Rosa Camuna” z Val Camonica, Włochy, **6** petroglif z rezerwatu indiańskiego „Inkaneep”, Kanada

Tablica XXIV Prehistoryczne i starożytne krzyże i znaki solarne

1 krzyż solarny, neolityczny petroglif, Francja. **2** petroglif z Abyhällen, Szwecja, środkowa i młodsza epoka brązu (ok. 1800–500 lat p.n.e.),

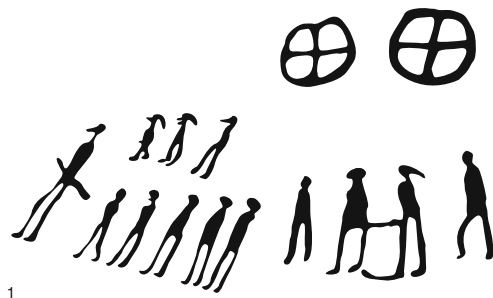
3 petroglif z Abyhällen, kolejne barki przewożące słońce, **4** petroglif z Val Camonica, Włochy, przełom III i II tysiąclecia p.n.e. (neolit),

5 petroglif z Val Camonica, podobny motyw, **6** petroglify ze „Wzgórza znaków” w Parku Narodowym Saguaro, Arizona, USA

Tablica XXV Prehistoryczne i starożytne krzyże i znaki solarne

1 petroglify z Lerfald w Norwegii, 2 petroglify w Parku stanowym „Valley of Fire”, Nevada, USA,

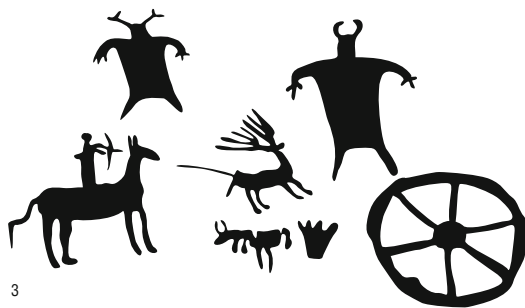
3-5 petroglify starożytnych mieszkańców Pueblo zwanych Anasazi, Nowy Meksyk, USA

1

2

3

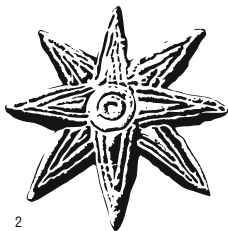
4

5

1

2

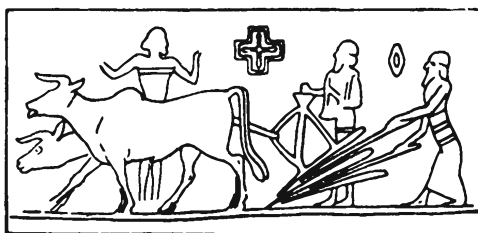
3

4

5

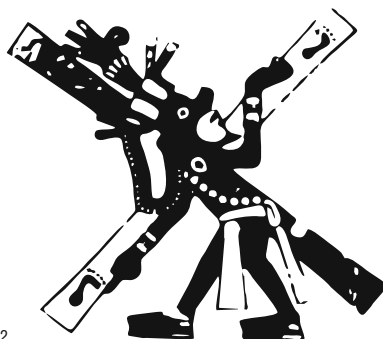
6

Tablica XXVI Starożytno krzyże i znaki solarne

1 dysk słoneczny ze skrzydłami. Mezopotamia, IX w. p.n.e., 2 ośmioramienna gwiazda – symbol wielkiej bogini Isztar (Inana), Bliski Wschód, 3 znaki krzyża na glinianym naczyniu z Azji Przedniej, 4 krzyż nad sumeryjskim królem IA, ok. 2000 p.n.e., 5 babiloński bóg z krzyżem – symbolem planety Marduk, 6 płaskorzeźba sumeryjska – nad orzącymi rolnikami widoczna jest „Dwunasta planeta” (Marduk, Nibiru – „Planeta-krzyż”)

1

2

3

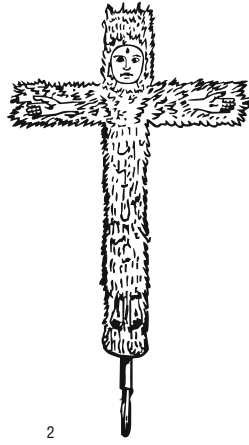
4

Tablica XXVII Starożytnie krzyże i znaki solarne

1 bóg Azteków Quetzalcoatl z tarczą zdobioną równoramiennym krzyżem; kultura staromeksykańska,
2 bóg Quetzalcoatl ukrzyżowany na równoramiennym krzyżu, **3** etruski bóg Ixion ukrzyżowany na słonecznej tarczy, ok. 1000 p.n.e., **4** etruski bóg Ixion przywiązany do krzyża węzłami; motyw z etruskiej wazy

1

2

Stowiński totem –
– słup Światowida ze Zbrucza

3

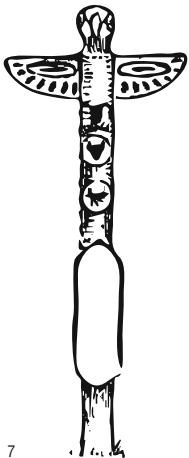
4

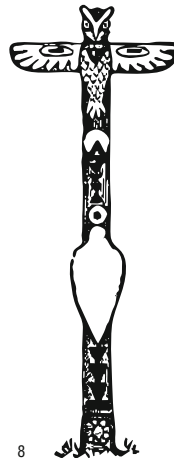
5

6

7

8

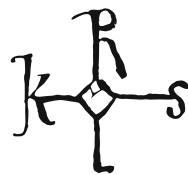
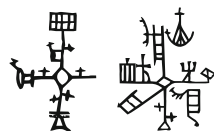
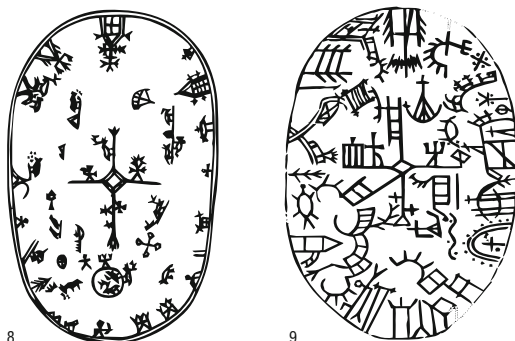
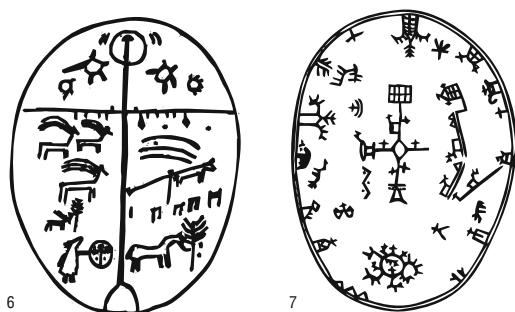
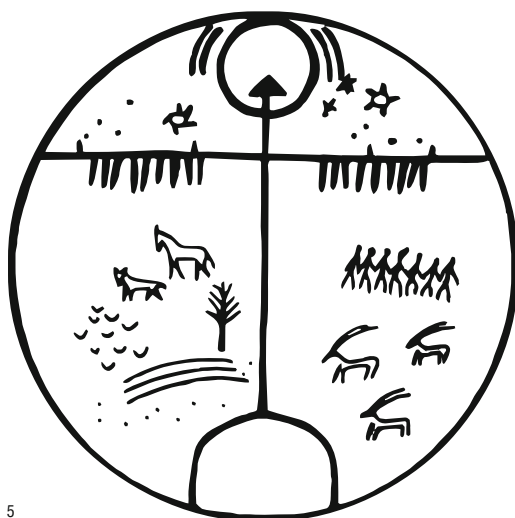
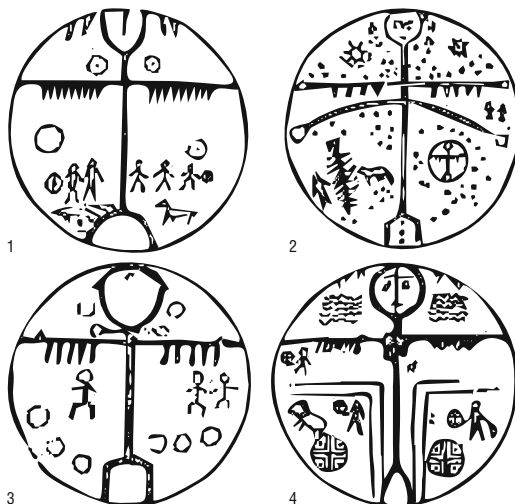
3.–8. Quasi-krzyże – totemy Indian Ameryki Północnej, przedstawiają duchy przodków w postaci mitycznych zwierząt (orzeł, sowa). Nie nazywa się ich krzyżami, lecz ze względu na ich podobieństwo wizualne do krzyża łacińskiego oraz ze względu na łącznik jakim jest temat axis mundi postanowiłem umieścić je w katalogu krzyży

Tablica XXVIII Starożytne krzyże i quasi-krzyże

1 niezwykły wizerunek z amuletu pochodzącego z III w. n.e. przedstawia ukrzyżowanego Bachusa lub Orfeusza,

2 krzyż z gałązek sosnowych, czczony przez ludy zamieszkujące Himalaje,

3–8 przykłady słupów totemicznych Indian Ameryki Północnej

Tablica XXIX Motyw „Drzewa Życia” i „Axis mundi”

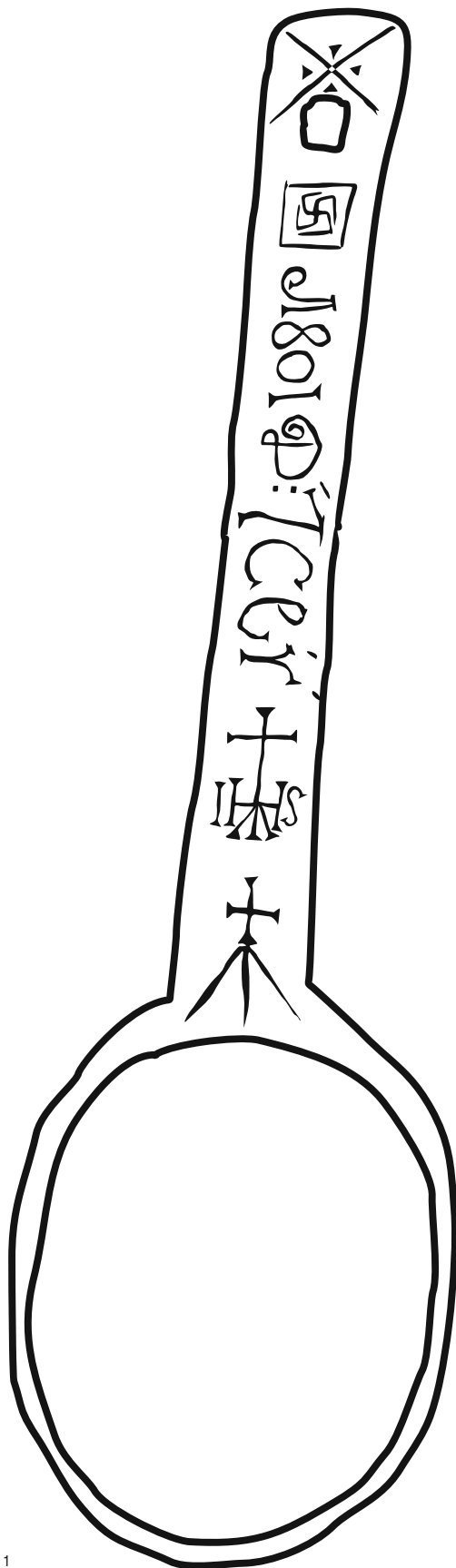
1–5 szamańskie „Drzewa Życia”, rysunki wykonane przez szamanów na rytualnych bębnach; syberyjskie plemiona Jakutów i Ewenków

6–9 przedstawienia „Axis mundi” (łac. oś świata) na bębnach szamanów w Laponii

7.–9. Por. z sygnaturą Karola Wielkiego. W obydwu przypadkach chodziło o ośce świata, centra światów – tych w skali plemienia i tych w skali imperium

1. Łyżka posiada datację 1801 r.
jednak łaciński napis „D: Icer”
prawdopodobnie należy czytać jako
„znaleziona w roku Pańskim 1801”
lub jako „Poświęcona Bogu”
(łac. dico, dicer)

Pierwsi mieszkańcy Podhala,
podobnie jak starożytni Rzymianie,
na wszelki wypadek modlili się
do różnych bogów, na co wskazują
różne znaki. Jezuicki monogram
Chrystusa IHS został dodany
w XIX w.

Tablica XXX Krzyżki niespodziane i krzyże solarne Podhala
1 łyżka z czterema znakami ochronnymi

Tablica XXXI

Krzyżyki niespodziane i krzyże solarne na Podhalu

1 forma na ser (sercnik/syrcnik), Podhale i Spisz, XVIII w., **2** przykrywka do formy, **3** forma na ser (sercnik/syrcnik), Podhale i Orawa, XVIII w.

1

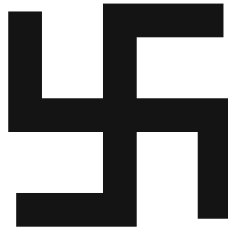
2

3

*Por. z człowiekiem-słońcem,
mężczyzna i krzyż solarny w jednym,
starożytna cywilizacja Indian
Anasazi z Pueblo, Ameryka Pół.*

Swastyka
Tetra-gammadion
Crux gammata
Tetraskelion
Hakenkreuz
Swaroga
Fylfot

Swastyka – jeden z najstarszych znaków i najbardziej rozpowszechnionych symboli linearnych ludzkości. Jego nazwa pochodzi z sanskrytu, znaczy „czuć się dobrze” (*su-* – dobry i *-asti* – być). Swastyka to krzyż o czterech równie długich ramionach, których zakończenia są przedłużone pod kątem prostym lub w formie łuku, tak że w efekcie powstaje wrażenie ruchu okrężnego. Spotykamy kilka nazw tego znaku. Będą to z grecka *gammadion* lub *tetra-gammadion*, z łaciny *crux gammata*, ponieważ składa się z czterech (najczęściej odwróconych) greckich liter gamma. Inne nazwy to: gr. *tetraskelion* – czworonóg, niem. *hakenkreuz* – hakowy/sierpowy krzyż, czy st. ang. *fyfot* – wiele stóp. Słowiańskie odpowiedniki to: swarga, swaroga, sważycza, swarozycza, kołowrót, słoneczny krzyż, kwiat paproci, czterolistna koniczyna, a w niektórych odmianach i regionach Polski – *ręce boga* czy *niespodziany krzyżyk*.

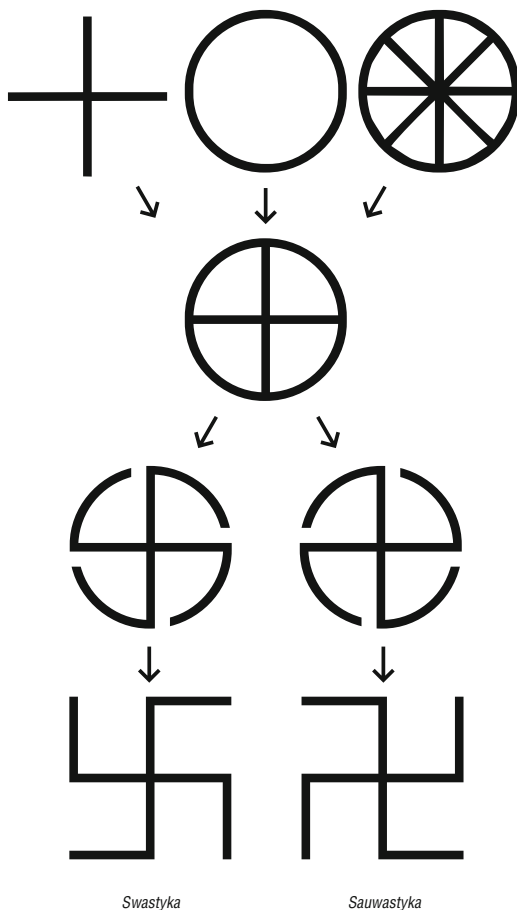
Swastyka – nordycki znak słońca
wryty w kamieniu, Szwecja

Tańczące swastyki i spirala
z doliny Ararat w Armenii

Swastyka występuje już na rysunkach z czasów prehistorycznych. Jej najstarszy wizerunek, datowany na 12 tys. lat p.n.e., odkryto na kamieniu w Szwecji. Podobnego odkrycia, z młodszą datacją – 10 tys. p.n.e., dokonano w dolinie Ararat w Armenii.

Swastyka powstała z krzyża wpisanego w koło przez przerwanie linii okręgu, a następnie przekształcenie w kwadrat. Pierwowzorem były ideogramy słońca w postaci krzyża o równych ramionach, koła lub koła z ośmioma szprychami. Poniższa ilustracja przedstawia prawdopodobny proces metamorfozy swastyki od krzyża i koła solarnego do tetragmatronu.

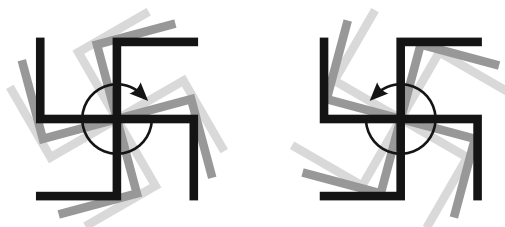

Swastykę najczęściej interpretuje się jako krąg słoneczny, cztery strony świata, ruch obrotowy, krzyżujące się błyskawice, bogów najwyższych, bogów słońca lub deszczu i wiatru, płomień świętego ognia, nieskończoność, cykl, nieodgadnione wyroki boskie. Jak również: życie, żywotność, błogosławieństwo, szczęście, zdrowie, pomyślność, dobrobyt, długowieczność, odrodzenie, siłę stwórczą, wiedzę tajemną, wzlot. Interpretacje te będą się różnić w zależności od kultury, w jakiej występuje swastyka¹. Przykładem może być skandynawska odmiana interpretowana jako młot boga Thora, podczas gdy ten sam znak w Indiach ma zupełnie inne znaczenie i odnosi się do Buddy, który przewyciężył cykl narodzin.

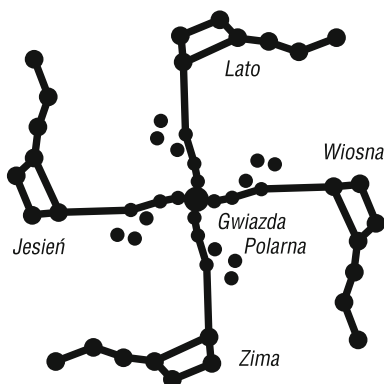
Ze względu na kierunek łamania ramion rozróżniamy dwie odmiany swastyki: swastyka prawostronna (z ramionami w kierunku ruchu wskazówek zegara) oraz swastyka lewostronna (z ramionami w kierunku odwrotnym), której właściwa nazwa brzmi: *sauwastyka*. Przyjęło się interpretować symbolikę swastyki według tego właśnie układu łamania ramion. I tak, jeśli

¹ W. Kopalirski, *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 406.

mamy do czynienia z ramionami złamanymi w prawą stronę interpretujemy ją jako: wzrost, wiosenne słońce, szczęście, ruch dzienny i roczny słońca po niebie na półkuli północnej, biała magia, natomiast gdy ramiona są złamane w lewą stronę jako: noc, ciemność, nieszczęście, śmierć, słońce jesienne, czarna magia. Wielu autorów opisuje swastykę kierunkiem jej obrotu, lecz powoduje to rodzaj niepewności, co do właściwej interpretacji. Często nie da się z całą pewnością stwierdzić, czy dana swastyka jest prawo-, czy lewoskrętna i w związku z tym nie wiadomo, czy chodzi o znak szczęścia, czy nieszczęścia. Poniższy schemat przedstawia dwie możliwe interpretacje dla swastyki, której ramiona złamane są w prawo.

Podobny dylemat ma miejsce w przypadku analizowania swastyki, której ramiona złamane są w lewą stronę. W takiej sytuacji decydujący jest punkt widzenia: czy pokrywa się z samym znakiem, czy raczej z punktem widzenia obserwatora stojącego naprzeciwko znaku. Ta wyraźna różnica w interpretacji kierunku obrotu swastyki dotyczy prawie wyłącznie pewnych określonych części Chin, Nepalu i Indii. W pozostałych częściach świata, jak można się przekonać na podstawie tysięcy artefaktów, nie miała już takiego znaczenia. Przynajmniej nie z takim silnym dualistycznym kontrastem, jak w przypadku wymienionych krajów. Zagadnienie kierunku obrotu wiąże się również z jedną z hipotez dotyczących powstania w ogóle znaku swastyki. Otóż według tej hipotezy mieszkańcy północnej półkuli ziemi, poprzez ciągłą i wnikliwą obserwację nieba zauważyli pewny charakterystyczny ruch i układ konstelacji gwiazd wokół nieruchomej gwiazdy polarnej:

dobowy i roczny obrót Wielkiej Niedźwiedzicy wokół gwiazdy polarnej daje w efekcie obraz swastyki, której ramiona złamane są w prawą stronę. Osobiście jestem zwolennikiem tej drogi poszukiwania genezy tego znaku. Poza aspektem czysto astronomicznym – oczywistym faktem, że ludzie paleolitu musieli z wielkim zaciekawieniem obserwować nocne niebo, hipoteza ta

Ciekawe są wyniki prostego doświadczenia, w którym patrzymy nie tę samą swastykę (ramiona złamane w prawą stronę). Kobiety najczęściej wskazują na jej prawoskrętność. Mężczyźni odwrotnie – wskazują na jej lewoskrętność. Swastyka wyobrażona jako matczyne przytulające ramiona kręci się w prawą stronę, natomiast jeśli zamienimy ją w wyobraźni w mechanizm-narzędzie, np. wiatrak, zaczyna kręcić się w lewą stronę

rozwiązuje problem kierunku obrotu, który zawsze w przypadku nieba północnego jest lewoskrętny. W związku z tym, gdyby przyjąć, że znak swastyki powstał na podstawie obserwacji nieba i tego, co dzieje się wokół gwiazdy polarnej, należy stwierdzić, że w paleolicie chodziło wyłącznie o znak kręcący się w lewą stronę bez względu na kierunek złamania ramion. Gdyby jednak okazało się, że prahistoryczny mieszkaniec Europy Północnej miał na myśli słońce, to wtedy wydaje się, że kierunek obrotu znaku, jak i kierunek łamania jego ramion nie miał, przynajmniej w paleolicie, większego znaczenia. Znaczenie to zostało nadane znakowi w późniejszych okresach dziejów ludzkości.

Swastyka, można to śmiało stwierdzić, jest znakiem fenomenem ze względu na powszechność występowania w tak licznych częściach świata i w tak wczesnym okresie. Symbole słońca odnaleziono w Dolinie Indusu, w Harappie i Mohenjo Daro, czyli w najstarszych miastach pierwszej historycznej cywilizacji na subkontynencie indyjskim (czwarte i trzecie tysiąclecie p.n.e.), oraz w Mezopotamii. Najstarsze piktogramy w Europie odnaleziono na terytorium Bałkanów (szóste tysiąclecie p.n.e.). Wykonali je przedstawiciele kultury Vinca – jednej z najstarszych cywilizacji naszego kontynentu, dysponującej własnym protopisem.

Mity i legendy dawnych kultur mówią o tym, że swastykę podarowali ludziom bogowie. Najstarszy tekst mówiący o tym to Haivamsa (dodatek Mahabharaty), zawierająca szczegółowy opis dzieciństwa i młodości Kryszny. To z tego miejsca pochodzi najpowszechniejsza interpretacja nazwy: *suasti*, czyli dobrobyt, szczęście, pomyślność, powodzenie. Dla nas Słowian będzie interesująca rodzima interpretacja mówiąca o tym, że słowo swastyka pochodzi ze starożytnego języka prasłowiańskiego i znaczy dar niebios, przybyłe z nieba, pochodzące z nieba. Prawdopodobnie stąd też pochodzi imię niebiańskiego boga – Swaroga. Starosłowiańska runa *s* oznaczała kierunek, a runa *tika* ruch, przybycie. Wszystko wskazuje na to, że słowo „tykać” sięga swoimi korzeniami do bardzo odległych czasów i ma coś wspólnego ze swastyką oraz *axis mundi*.

Tybetańczycy i Hindusi do dziś mówią, że swastyka to dar od bogów, tzw. Białych Nauczycieli, którzy przybyli zza północnych gór. Dar ten to wiedza (weda) na temat praw rządzących Kosmosem, na temat narodzin wszelkiego życia wciąż wirującego i rozszerzającego się w postaci spiralnych galaktyk ze swoimi licznymi słońcami. Dla wielu kultur swastyka odzwierciedlała Wyższe Prawo Kosmiczne, któremu podlegał cały Wszechświat, ukazuje kosmiczny wiatr – czyli życiodajne promieniowanie, które miałyby mieć podobną strukturę. Dlatego swastyka dla tych kultur jest symbolem słońca, światła, pierwotnego ognia i życia².

Wszystko we wszechświecie wiruje, podlega prawu ciągłego obrotu, cykliczności, nieustannym ruchom wirowym. W naszych czasach uczeni dzięki supernowoczesnym urządzeniom odkrywają, że wiatr słoneczny wiruje tworząc, słoneczną swastykę, ale skąd o tym fakcie wiedzieli starożytni?

Na przestrzeni wieków nadawano swastyce różne znaczenia i symbolikę – w zależności od czasu i miejsca, filozofii i religii. Bardzo często podlegała procesom asymilacji, adopcji oraz ada-

R. Graves,
Mity Starożytnej Grecji,
Nasza Księgarnia,
Warszawa, 1996, s. 18.

„Płecy tronu Hermesa zdobiła swastyka, która wyobrażała wynaleziony przez niego przyrząd do krzesania ognia”

(łac. *ignis* – ognisko, ogień)

„TYKA” – tyczka, wysoki badył, podpora dla roślin, patyk, listwa, również jako *axis mundi*, w której zatrzymuje się czas, oraz „TYKA” – onomatopeja współcześnie naśladująca dźwięk sekundnika, a pierwotnie mówiąca o ruchu, działaniu

² A.P. Chenel, A.S. Simarro,
Słownik symboli,
Świat książki,
Warszawa 2008, s. 244.

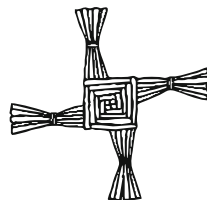
ptacji. Nie inaczej było w przypadku chrześcijaństwa, które stosowało święte swastyki, jako *crux dissimulata*, w koptyjskich kościołach oraz na starożytnych nagrobkach. Znak ten, tutaj, był symbolem serca jesusowego bądź samego Chrystusa, który jest prawdziwym Stońcem. Możemy odnaleźć ją we wczesno-sredniowiecznych kościołach i cerkwiach jako krzyż Chrystusa – symbol zwycięstwa nad śmiercią i boskiego pochodzenia Jezusa. W tym samym okresie również jako znak apotropaiczny, czyli taki, który chroni przed szatanem. W pierwszych wiekach dosyć częstym zabiegiem stosowanym przez misjonarzy była transformacja odmian swastyki spotykanych na terenach misji z symboli pogańskich na symbole chrześcijańskie. Przykładem takiego „znaku-neofity” może być krzyż św. Brygidy.

Mimo procesu chrystianizacji swastyka przetrwała w folklorze ludowym wielu krajów jako element białej magii w postaci różnego rodzaju talizmanów przynoszącym szczęście lub amuletów chroniących przed wszelkim złem. W Polsce umieszczano ją na przedmiotach codziennego użytku, na wiosennych pisankach, na weselnym pieczywie oraz na prezentach dla nowożeńców. Była również popularnym godłem heraldycznym rodów, takich jak Boreyko, Radziechowscy, Borzym.

Pod koniec XIX wieku za sprawą odkrycia mitycznej Troi przez uczonego Heinricha Schliemanna, odnalezienia tam swastyki oraz teorii o wielkich migracjach Protoindoeuropejczyków Ariów swastyka stała się niezwykle popularnym na Zachodzie symbolem – rozpowszechnianym przez wielu artystów synonimem szczęścia i pomyślności. Masowo zaczęła pojawiać się na reklamach, kartkach pocztowych, tkaninach i dywanach, biżuterii, strojach sportowych i narodowych, w znakach firmowych.

Na przełomie XIX i XX wieku pojawiła się również jako emblemat militarny na flagach różnych wojsk na całym świecie. Fascynacja tym znakiem nie ominęła Wojska Polskiego. Wracając do kultury, należy wspomnieć o polskich propagatorach swastyki. Byli nimi: Michał Żmigrodzki, Tadeusz Miciński, Stanisław Eliasz Radzikowski, prof. Antoniewicz – autor nazwy *krzyż niespodziany*, Mieczysław Karłowicz, Stanisław Jakubowski, Stanisław Witkiewicz, Marian Wawrzyniecki.

Swastyka wywarła wielki wpływ na kulturę i obyczajowość Europejczyków. Dla jednych była świeckim znakiem szczęścia, ozdobą lub ornamentem, dla innych mistyczo-religijnym symbolem wtajemniczenia i wiedzy tajemnej. Bez względu na tło i otoczenie oznaczała radość, szczęście i powodzenie. Pojawienie się jej w 1935 r. na fladze i w 1938 r. na banderze wojennej III Rzeszy odmieniło całkowicie jej oblicze. Od momentu wybuchu II wojny światowej jest postrzegana prawie wyłącznie jako symbol zbrodni nazizmu, kojarzona z faszyzmem, Adolfem Hitlerem, współcześnie również z organizacjami neonazistowskimi. Być może, co kilka tysięcy lat, swastyka popada w niełaskę. Doszedłem do takiego wniosku, gdy po raz pierwszy zobaczyłem swastykę z Armenii – tę sprzed ok. 12-10 tys. lat – do której, co jest zaskakujące, strzelają z łuków prahistoryczni myśliwi.

„Krzyż św. Brygidy”
Św. Brygida to druga najważniejsza święta osoba w Irlandii zaraz po św. Patryku. Św. Brygida była patronką ognia i bydła. Do dzisiaj żywa jest w Irlandii tradycja plecenia w dniu 1 lutego krzyży świętej Brygidy, w nadziei, że będzie on ochraniać dom przed wszelkimi złymi rzeczami przez następny rok

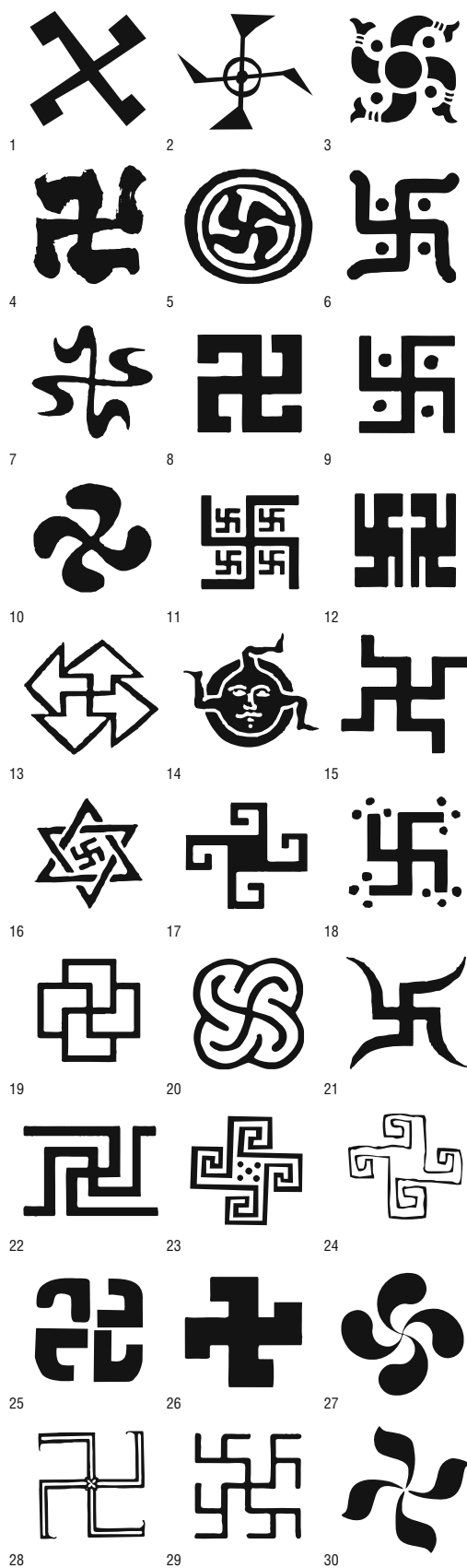
Logo Polskiego Związku
 Narcyarskiego z 1929 r.

Michał Żmigrodzki – historyk i bibliotekarz; w 1889 r. podczas konferencji folklorystów w Paryżu wygłosił odczyt pt. „Historja swastyki”, w którym twierdził, że Polacy są spadkobiercami starożytnych Ariów: „Jesteśmy plemieniem wysoce arystokratycznym, a swastyka to nasz herb rodowy”

Tablica XXXII Swastyki – odmiany

1 swastyka z Peru – element wzoru z tkanin kultury Paracas, 2 piktoqram pochodzący z Tassili, Algieria, 3 swastyka indyjskiej Rangoli, 4 japońska swastyka zwana „Manji”, 5 Manji, odmiana, 6 Manji, odmiana, 7 swastyka kultury Islamu, 8 swastyka pochodząca z Cejlonu, 9 tybetańska swastyka, 10 swastyka z Malty, 11 chrześcijańska odmiana swastyki, 12 dwie swastyki tworzące pomiędzy nimi krzyż łaciński – odmiana pochodząca z Chin, 13 swastyka z Japonii, 14 celtycka odmiana swastyki, 15 swastyka z indonezyjskiej wyspy Bali, 16 hinduistyczny wariant swastyki (w pieczęci Salomona), 17 swastyka kultury Azteków, 18 swastyka Izraelitów, 19 słowiańska, spotykana także w Finlandii, 20 słowiańska, odmiana, 21 dawny symbol dżinizmu (VI w. p.n.e.), 22 swastyka starożytnej Grecji, 23 starożytnej Grecji, odmiana, 24 starożytnej Grecji, odmiana, 25 swastyka z monety greckiej z VI w. p.n.e., 26 swastyka Indian Hopi, 27 Lauburu – krzyż Basków, 28 „Krzyż grzmotów”, „Grzmoty Perkuna” (Perkona, Peruna), 29 Grzmoty Perkuna, odmiana, 30 swastyka z ostatniego znaku Tetragrammatonu

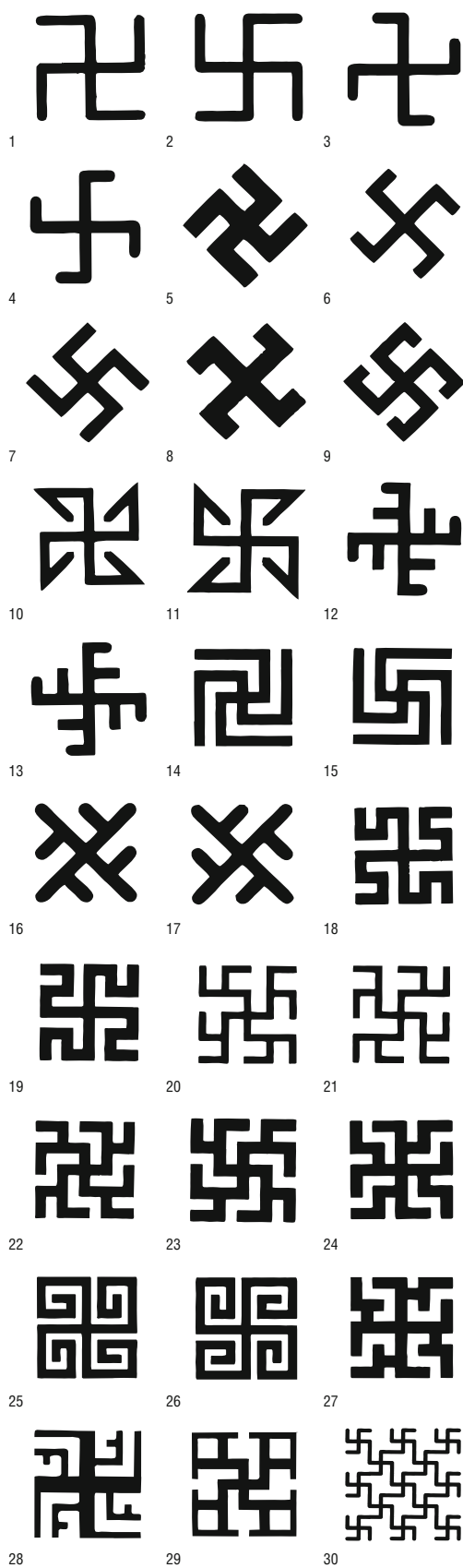
4.–6. Swastyka w Japonii nazywana była „Manji” i symbolizowała pojęcie rachunkowe – liczbę 10 tys. Jednocześnie oznaczało to nieskorficożność

19. i 20. Znak rozpoznawczy Zachodniosłowiańskiego Związku Wyznaniowego „Słowiańska Wiara”

Polski wariant z dębowych liści

1. Znak indyjskiej bogini „Kali”,
fenickiej „Tanit”, sumeryjskiej
„Isztar”/„Asztarte”

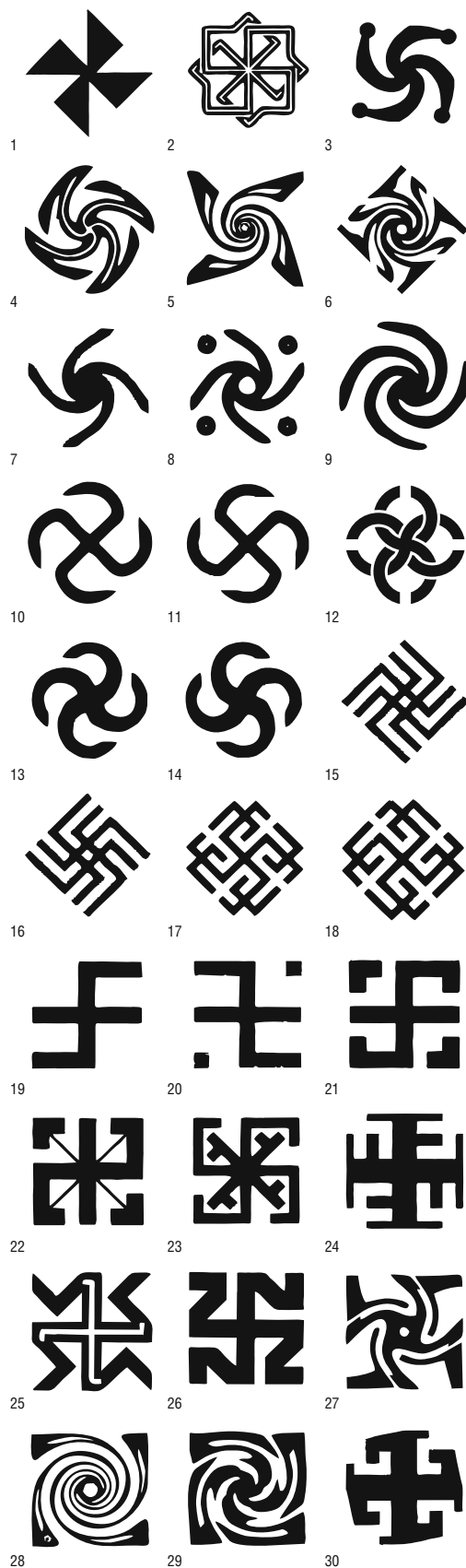

Tablica XXXIII Swastyki – odmiany

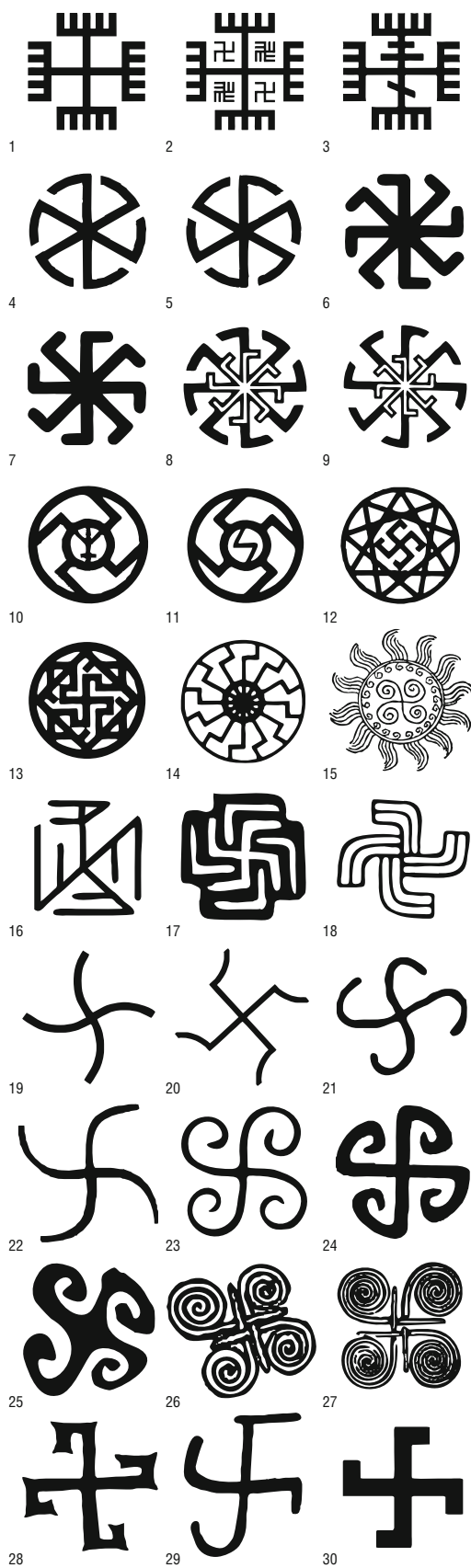
1 agni, ogień, **2** piórnicy, duch ognia, **3** Midgard, suasti, **4** swastyka, **5** iglicja, boski ogień stworzenia, **6** Czarowrat, **7** Kotowrót, wschodzące słońce Jaruna (Jarowit, Jaryto), **8** Uciekinier, **9** Ostinec, posłaniec, **10** Solonit, **11** Jarowrat, bóg Jaro, **12** Niebiański krzyż, **13** Słoneczny krzyż, **14** ochrona, **15** Rubieżnik, wszechświat, **16** Kolard, odnowienie, odmianienie, **17** Solard, **18** Bogownik, siła i ochrona, cztery praelementy kosmosu, **19** Rodowik, przodek, **20** Świetlik paprotnika, Swetok Piruna, Blysk(i) Peruna, **21** Boska trawa, **22** Słońce Jaruna, **23** narodzenie, źródło, **24** odmiana w życiu plemienia, **25** swastyka duszy, duchowa swastyka, **26** duchowa swastyka, odmiana, **27** Duchobor, pierwotny ogień życia, duchowa walka, **28** Mariczka (spadająca gwiazda), boskie światło, boża iskra, **29** duchowa siła, **30** Swatka

Tablica XXXIV Swastyki – odmiany

1 Sribog (bóg wiatru i burzy), **2** wieniec modlitwy, **3** Roda, bóg Rod, ród, plenię, szczep, **4** Wajjga, bogini Tara, **5** Sadhana, **6** Garuda – ptak latający między gwiazdami, **7** Welsowik, ochrona przez siłami natury, **8** energetyczny, niewidzialny świat, **9** źródło, **10** ognik, ogień, ignis, **11** Jarownik, **12** małżeństwo, swaćba (wesele), przysięga mocnej więzy, **13** Swaor-słoncewrat, obracające się słońce, **14** Swaor, swaga, ruch, **15** Niebiański dziłk, Ramchata – bóg chroniący dom, **16** Duniia, zjednoczenie ziemskiego i niebiańskiego ognia, **17** rodzina, rodzinny, **18** Swarog, **19** Slawec, **20** Ogniewica, **21** Wszesławiec, **22** Radiniec, radośnik, radosny, radujący się, **23** Swarga, **24** Ratiborec, wojownik, **25** Dchata, cztery dary bogów: ciało, dusza, umysł i sumienie, **26** Swadha, wieczny ogień, płomienny klucz, **27** Narajana, **28** Swati, wszechświat, galaktyka, kosmos, ścieżka Perkuna, **29** Zhicz – bóg wiecznego ognia, **30** Bogodar, boży dar, niebiańska mądrość

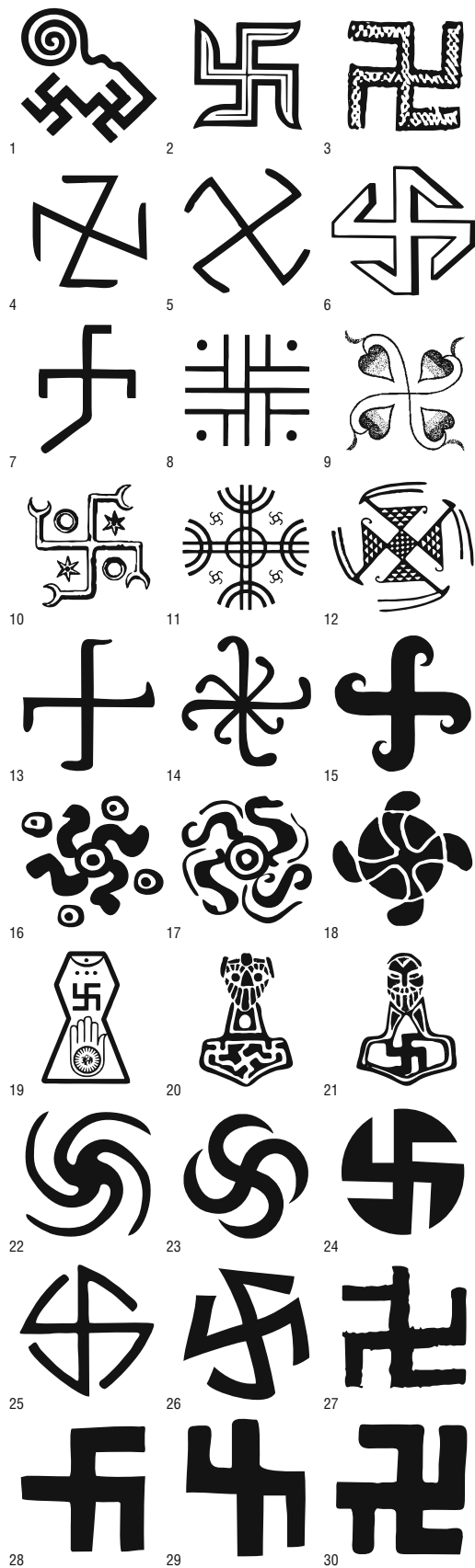
14. „Czarne Słońce” – znak ugrupowań neonazystowskich

Tablica XXXV Swastyki – odmiany
1 „Ręce Boga” – słowiańska swastyka, **2** „Ręce Boga”, odmiana, **3** „Ręce Boga”, odmiana wschodnia, **4** Grosowik, błyskawiec, **5** Gromownik, bóg Indra, mądrość bogów, **6** Kolladnik, krążący bóg Kolljad, dzień słońca, **7** Krest (krzyż) Lady Bogorodzicy, **8** Swetosz, świecący, **9** Switowit, Swiatowid, **10** Wedaman, strażnik, najwyższy kapłan, **11** Wedera, kapłan, strażnik ognia, **12** ochrona, **13** Walkiria, **14** Czarne Słońce, **15** Słońce Odyna, **16** Ptak niebiański, **17** pieczęć-amulet ze swastyką, Syria, ok. 2800 roku p.n.e., **18** swastyka Fenicjan, **19–21** swastyki z obszaru Szwecji, **22–27** swastyki legendarnej Troi, **28** swastyka nazywana krzyżem Fylfot (st. ang. zgięte ramię), **29** Fylfot, odmiana, **30** Fylfot, odmiana fińska

Tablica XXXVI Swastyki – odmiany

1 tarczace swastyki z doliny Ararat w Armenii, 2 buddyjska swastyka, 3 swastyka z Nowej Zelandii, 4 światło i ogień – dwa krzyżujące się znaki runiczne, Dania, 5 „Słońce kroczące” z Islandii, 6 swastyka z klasztoru benedyktyńskiego, Austria, 7 swastyka nazywana „Krzyżem Chrystusa”, 8 krzyż imperium rzymskiego, 9 swastyka z liści bluszczu, romańska mozaika, Austria, 10 znak skandynawskiego gromowładnego – boga Thora, 11 Swastyka Indian Mapuche, Chile, 12 cztery kozy tworzące swastykę, Samarra, 5000 p.n.e., 13 znak garncarski z okolic Kruszwicy, Polska, 14 znak garncarski z okolic Kruszwicy, odmiana, 15 krzyż heraldyczny – Gurgitée, 16 swastyka z celtyckiej monety, 17 swastyka z celtyckiej monety, 18 swastyka Basków, 19 symbol dżinizmu, 20 młot nordyckiego boga Thora ze swastykami, 21 młot boga Thora ze swastyką, 22 symbol afrykańskiego plemienia Nkotiim, Kamerun, 23 ghański symbol Adinkra, 24 swastyka dżinistów, 25 znak boga Thora, skrzyżowane młoty/grzmoty/byskawice, 26 swastyka z etruskiej złotej klamry, 27 swastyka ze starożytnego pogańskiego ołtarza, Francja, 28–30 swastyki ze starożytnych monet, Gaza, Palestyna

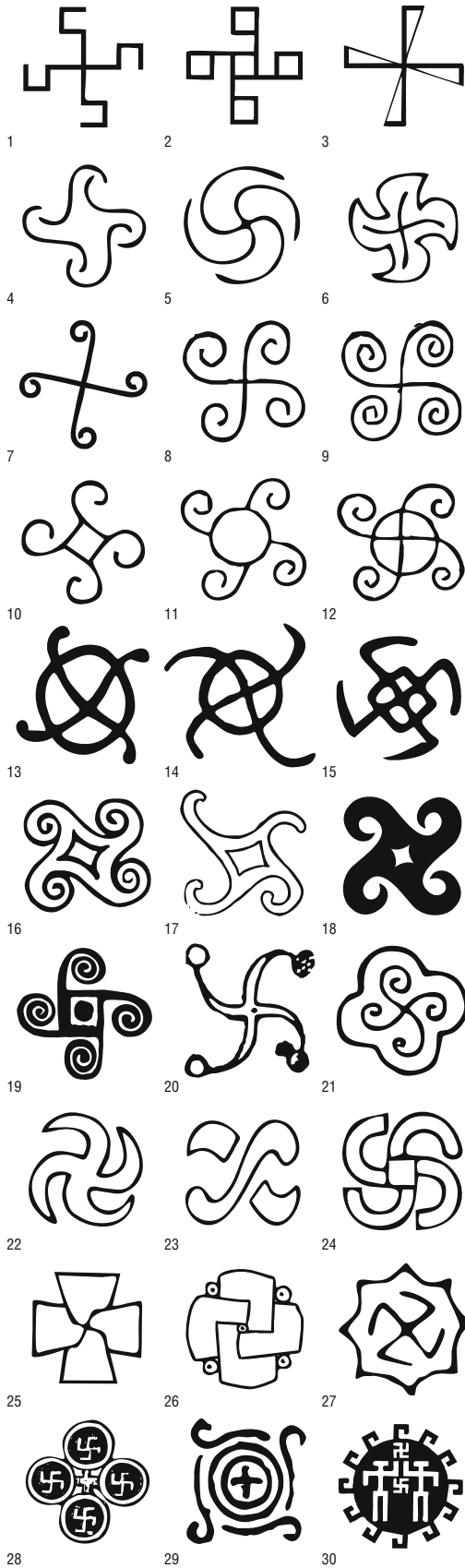

6. Swastyka z klasztoru benedyktyńskiego w Lambach w Górnej Austrii. Znajduje się tam grobowiec opata o. Theodorica Hagna, zmarłego w 1869 roku, którego herbem była ta właśnie stylizowana swastyka. W roku szkolnym 1897/98 do przykłasztornej szkoły podstawowej uczęszczał Adolf Hitler. Przyszły wódz Trzeciej Rzeszy był ministrem – prawdopodobnie znał ten znak

Swastyka – jako krzyżyki przed imionami świętych, z witraży klasztoru i kościoła Dominikanów pw. Trójcy Świętej w Krakowie, ok. 1430 r. D. Horzela, Cud światła, Witraże średniowieczne w Polsce, MNK, Kraków, 2020.

18. Swastyka ta umieszczona jest w szyldzie nad wejściem na Wydział Form Przemysłowych Akademii Sztuk Pięknych przy ul. Smoleńsk 9 w Krakowie. Wydział mieści się w budynku po byłym Muzeum Techniczno-Przemysłowym im. dra Adriana Baranieckiego. Jest to miejsce szczególnie, bardzo ważne dla historii polskiej sztuki użytkowej. W latach 1913-1926 mieściły się tu słynne Warsztaty Krakowskie. Tadeusz Stryjeński, Józef Czajkowski, Wojciech Jastrzębowski, Karol Homolacs i Jerzy Warchałowski stworzyli styl, który był określany jako „styl narodowy”, „polski styl Art Deco”. Na początku lat 60-tych XX w. powstaje tu Wydział Form Przemysłowych ASP w Krakowie, którego pierwszym dziekanem zostaje prof. Andrzej Pawłowski. Ważną inspiracją przy tworzeniu Wydziału były dokonania Warsztatów Krakowskich, jak i idee twórców niemieckiego Bauhausu

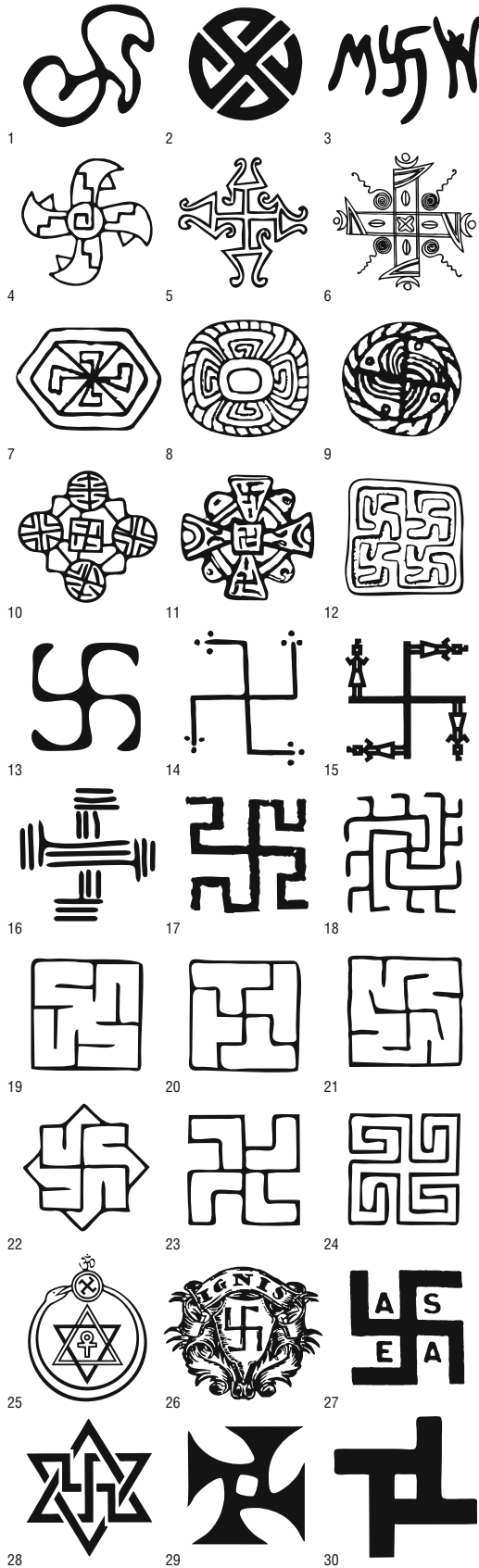

Tablica XXXVII Swastyki – odmiany

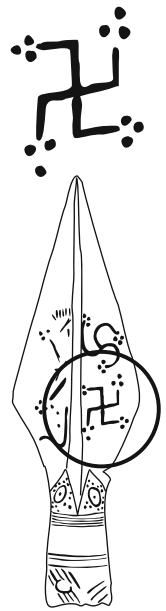
1 odmiana używana przez Wikingów, 2 odmiana celtycka, 3 swastyka pochodząca z Ameryki prekolumbijskiej, 4 ornament z Krety, 5 silnie skrócona irlandzka swastyka, 6 płomienny krzyż, ceramika Azteków, 7 grecki spiralny tetrascelion (gr. cztery ramiona), 8 odmiana północnoeuropejskiego spiralnego tetrascelionu, 9 odmiana zachodnioeuropejska spiralnego tetrascelionu 10 cztery rajskie stopy na indyjskiej monecie, 11 spiralna swastyka z okręgiem w środku, 12 spiralna swastyka z okręgiem i skrzyżowaniem w środku, 13 swastyka z symbolem świata w środku, etruska waza, 14 etruska swastyka, odmiana, 15 wirująca swastyka z „quadrata mundi” w środku, 16 swastyka z fińskiej sprzączki, epoka brązu, 17 swastyka z fińskiej sprzączki, odmiana, 18 ornament z szyldu nad wejściem na WFP ASP w Krakowie, 19 swastyka z anglo-saksońskiej pozłacanej sprzączki, 20 skandynawska swastyka z kabury miecza, 21 swastyka z brązowej sprzączki, Irlandia, 22 sła i jedność, stempel z Ghany, 23 znak „Chimi” oznaczający śmierć, ceramika Azteków, 24 wzór afrykańskiego haftu, 25 znak szczęcia Wikingów z kamienia runicznego, 26 swastyka na muszli z wyspy Fains, Tennessee, USA, 27 motyw swastyki ze złotej spinki z Tracji, Grecja, 28 starożytna indyjska moneta, 29 terakotowa pieczęć z Meksyku, 30 dwie swastyki i ludzie wpisani w wirującą znak

Tablica XXXVIII Swastyki – odmiany

1 sygnatura Stanisława Wyspiańskiego w „Życiu”, 1898 r., 2 monogram Stanisława Jakubowskiego z exlibrisu, 1922 r., 3 sygnatura Mariana Wawrzynickiego z obrazu, 1937 r., 4 symbol Lemurii – mitycznego kontynentu Mu, 5 magiczny znak z harfy mauretańskich nomadów, 6 buddyjski emblemat, 7 hieroglif Azteków, stylu zwanego „Teotihuacan”, 8 hieroglif Azteków, odmiana, 9 swastyka na tarczy Azteków. Kodeks Fejervary-Mayer, 10 swastyka na broszce nestoriańskiej z Chin, 11 swastyki na krzyżu nestoriańskim, Chin, 12 swastyki na pieczęci z Turcji, epoka brązu, 13 typowa grecka swastyka – podstawa falujących meandrów, 14 swastyka z dwunastoma kropkami, Torcello, Włochy, 15 „Wirująca kłoda” Indian Nawaho, 16 swastyka z glinianej szpulki. Bolonia, Włochy, 17 swastyka z etruskiej srebrnej wazy, 18 swastyka ze skandynewskiej sprzączki, epoka brązu, 19–21 irlandzkie malarstwo książkowe, 22 irlandzka swastyka ze sprzączki, 23 indyjski stempel, 24 indyjski stempel, odmiana, 25 znak Towarzystwa Teozoficznego, a w nim: Ouroboros – kosmiczny wąż i swastyka – symbole nieskończoności oraz pieczęć Salomona z wpisany w nią krzyżem Anchi – symbolem wiecznego życia, 26 logo polskiego Wydawnictwa „Ignis” (łac. ogień), 1926 r., 27 logo szwedzkiej firmy „ASEA”, do 1933 r., 28 „Gwiazda Raelian”, znak filozofii raeliańskiej, 29 symbol zaprojektowany dla nieistniejącego już Kościoła Sądu Ostatecznego – odłamu Kościoła Scientologicznego; miał naśladować hinduską swastykę z jej kosmicznymi zawirowaniami, 30 uproszczona forma tego samego znaku

4. Mu – kraina mityczna, jeden z tzw. zaginionych lądów. Według przekazów i różnych autorów kontynent (ew. część stałego lądu lub wyspa) Mu znajdować się miał na Pacyfiku lub między Australią a Indiami. Legenda lądu Mu została spopularyzowana przez Jamesa Churchwarda w serii książek. Prawdopodobnie znak powstał na potrzeby tej serii, wzorując się na przykładach odkrytych na wyspach Pacyfiku

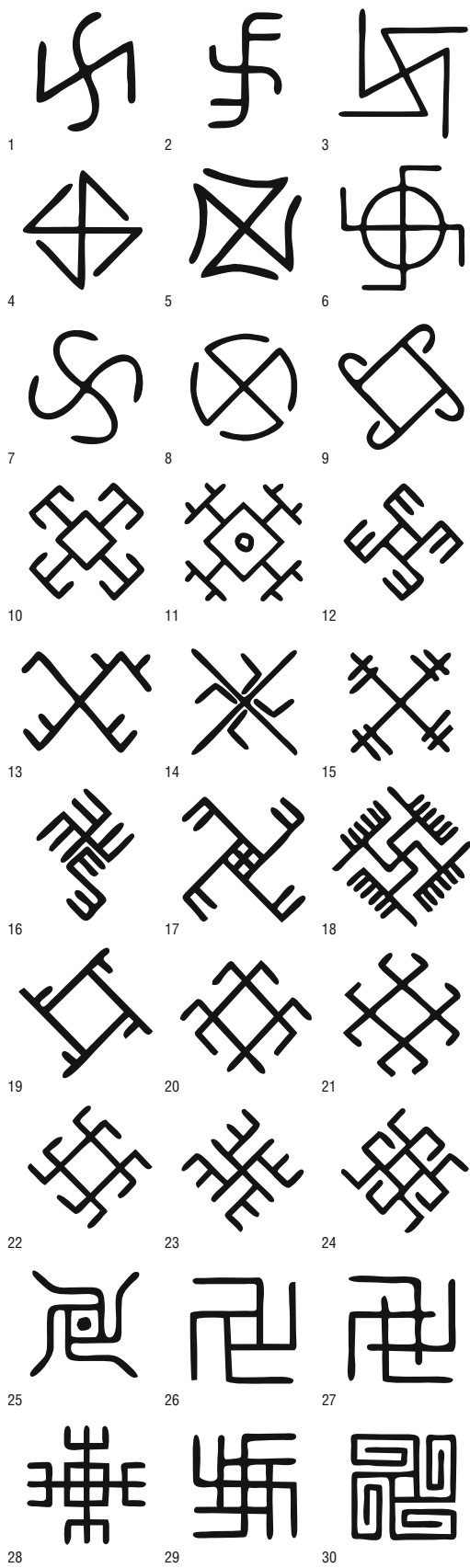
14. Por. ze swastyką z ostrza włóczni, Niemcy

Tablica XXXIX Swastyki – odmiany
1–12 japońskie swastyki, 13–30 chińskie swastyki

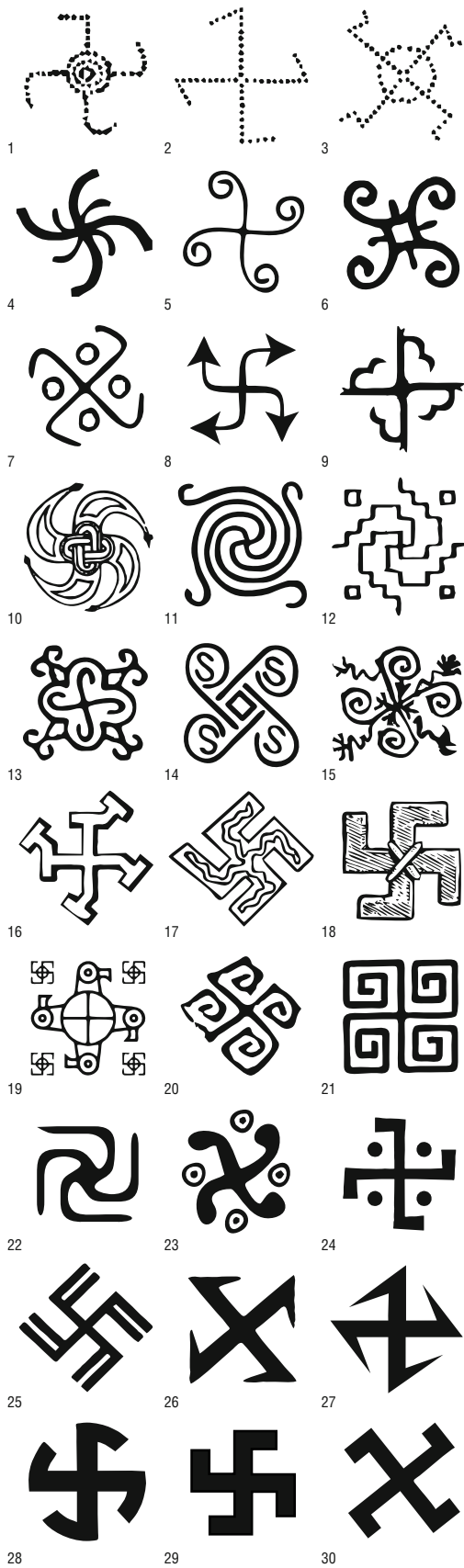

Tablica XL. Ukraińskie swastyki

Tablica XLI Swastyki – przykłady wzorów z biatorskich, litewskich, estońskich i rosyjskich strojów ludowych

Tablica XLII Swastyki – warianty stylistyczne

26 i 27. Por. z heraldycznym haczykowatym krzyżem Cramponée

1. i 2. Zaskakujący jest fakt, nie tylko datacji tych petroglifów, lecz również, niespotykany dotąd, rodzaj sceny, w której ludzie walczą ze swastyką. Kłóci się to z dotychczasową opinią o swastyce jako symbolu boga-słońca, talizmanu szczęścia lub amuletu na wszelkie zło. Czyżby mieszkańcy prahistorycznej Armenii walczyli z bogami?

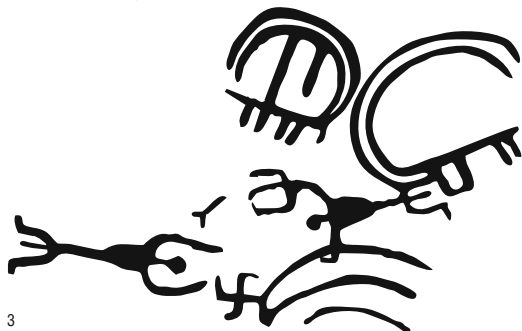
2. Podobną swastykę wraz z krzyżem równoramiennym można oglądać w Porta da Laxe w Hiszpanii, petroglif, 2 tys. p.n.e.

1

2

3

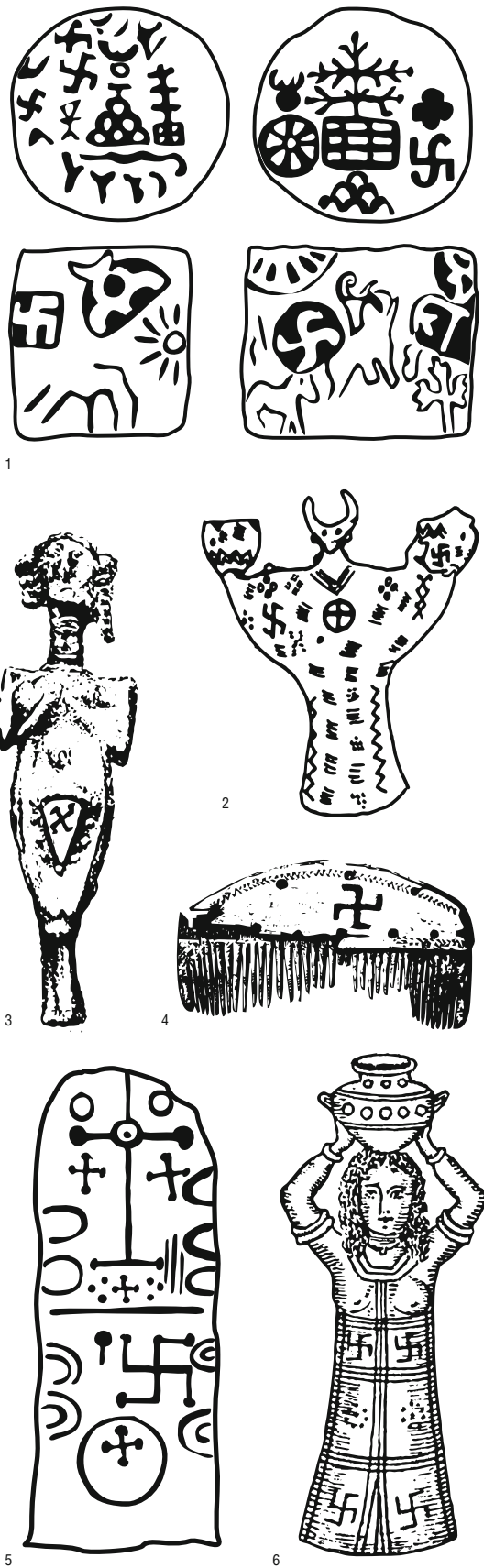
Tablica XI.III Swastyki prehistorycznych kultur

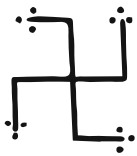
1 petroglif z Doliny Ararat w Armenii – jeden z najstarszych wizerunków swastyki, 10 000 lat p.n.e.,

2 swastyka i inne krzyże, petroglif w górach Gegham, Armenia, ok. 5000-2000 lat p.n.e., 3 kolejna scena ze swastyką, góry Gegham w Armenii

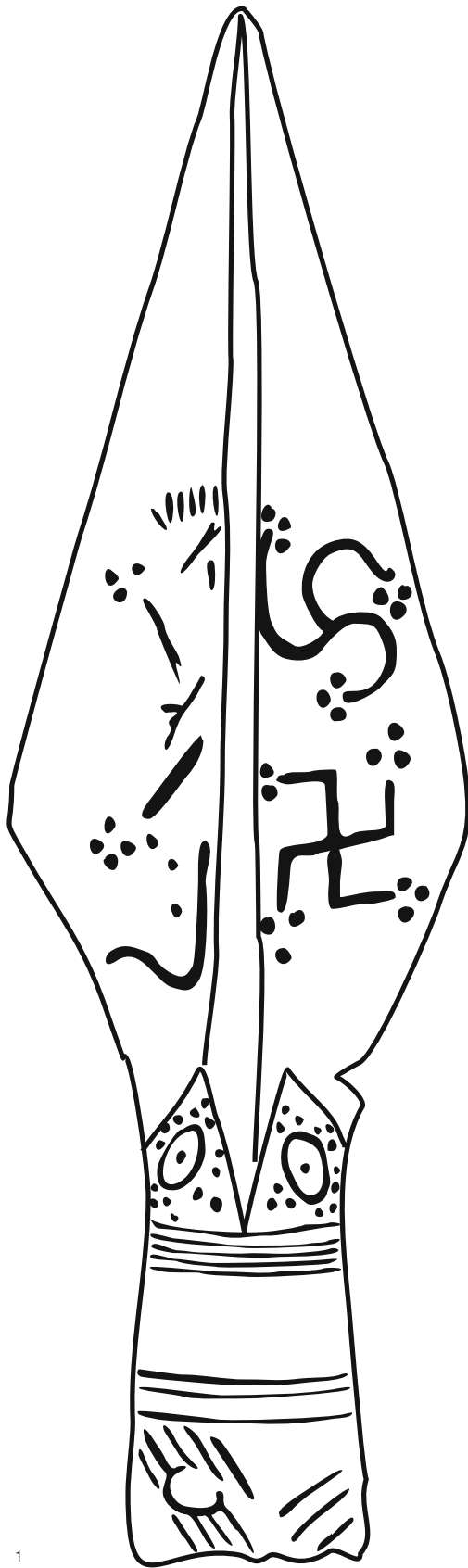
Tablica XLIV Swastyki starożytnych kultur

1 swastyki na starożytnych indyjskich monetach, 2 figurka oranta składającego dary babilońskim bogom z krzyżem solarnym i swastykami, 3 swastyka na łonie kobiecej figurki z Turcji, 4 grzebień ze swastyką znaleziony w Nlydam Mose, Dania, 5 fenicka stella z umieszczoną na niej swastyką oraz innymi krzyżami solarnymi i astralnymi, 6 fenicka księżniczka w szacie ozdobionej swastykami, ok. 1000-800 lat p.n.e.

1. Por. ze swastyką z dwunastoma kropkami, Torcello, Włochy

1

Tablica XLV Swastyki starożytnych kultur
1 swastyka i triskelion na ostrzu włóczni, Niemcy

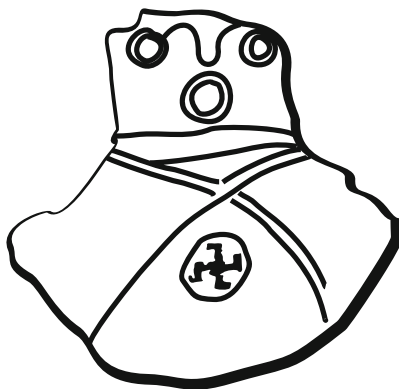
Tablica XLVI Swastyki starożytnych kultur

1 Apollo i grecki Gammadion, motyw z wazy, Grecja, **2** gliniana urna twarzowa z pepkiem, Troja,

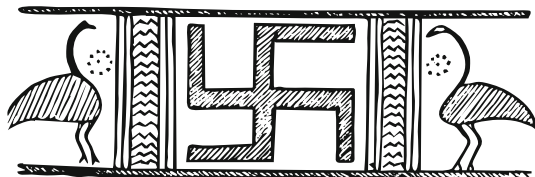
3 swastyka i solarne gęsi, detal z greckiej wazy, **4** swastyka i meander, detal z greckiej wazy, **5** grupa gwiazd-swastyk, detal z greckiej wazy

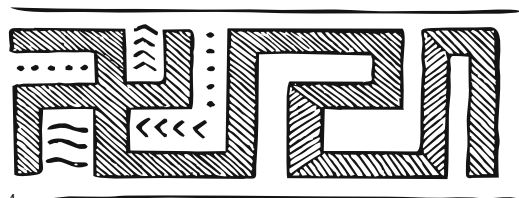
1

2

3

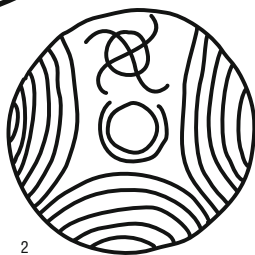
4

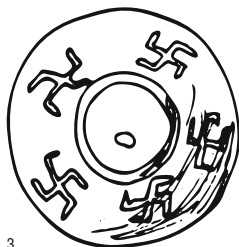
5

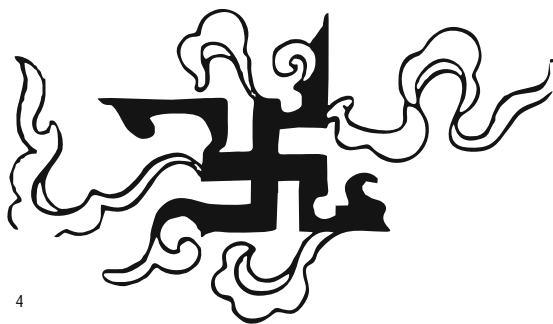
1

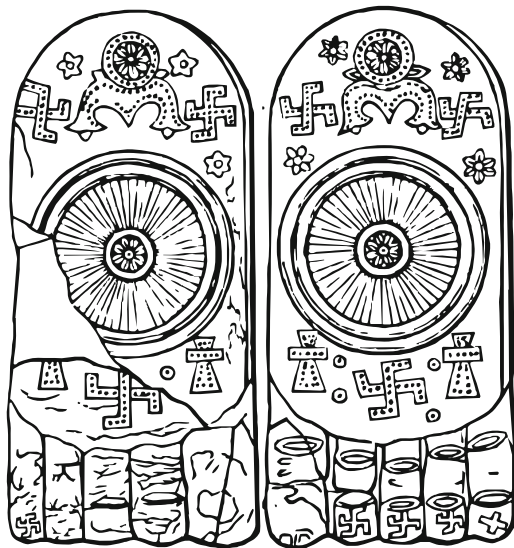
2

3

4

5

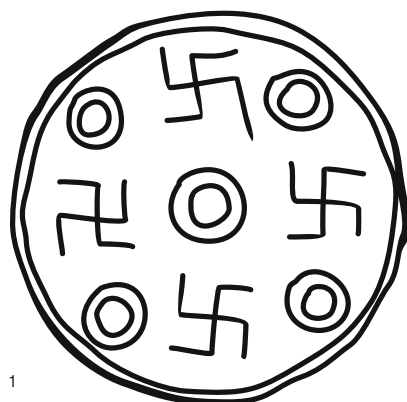
Tablica XLVII Swastyki starożytnych kultur

1 dysk z Samarry, Sumer, ok. 4000 p.n.e., **2** spiralna swastyka z symbolem święta w środku na etruskiej wazie,

3 wirujące swastyki z Hissarlik w Turcji, epoka brązu, **4** kwitnąca swastyka z Chin, **5** stopy Buddy z licznymi swastykami

Tablica XLVIII Starożytnie swastyki

1 złoty dysk słońca ze Skyros, Grecja, **2** złota patera z Samarry, Sumer, 5000 p.n.e., **3** swastyki na greckich monetach, VI-III w. p.n.e.

1

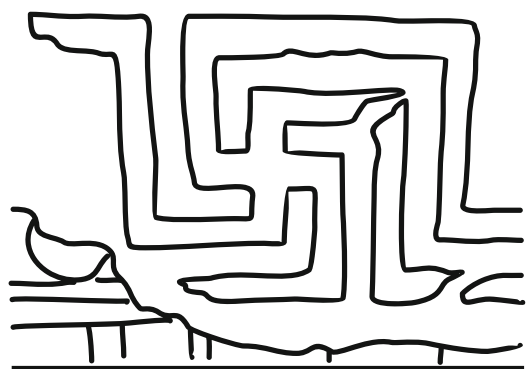
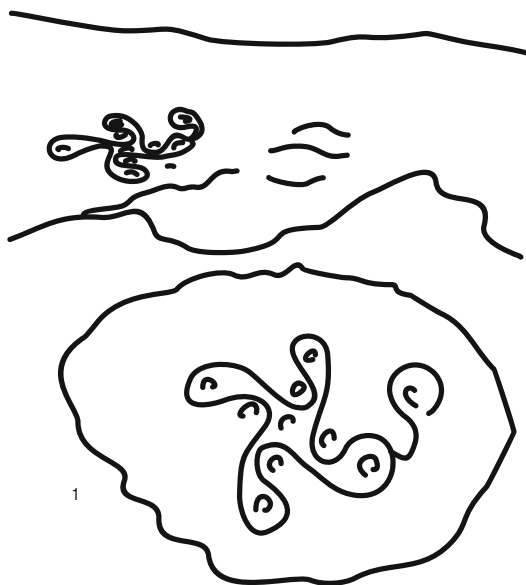
2

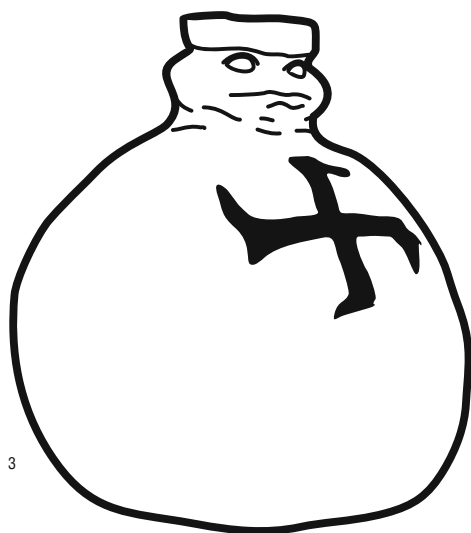
3

1. Niezwykle podobierstwo do wirującej „Rosy Camuna” z Val Camonica we Włoszech

2. Baalbeck (gr. Heliopolis) to dawne miejsce kultu fenickiego boga Baala. W mitologii ugaryckiej bóg Baal to porywczy, pełen młodzieńczego zapału bóg burzy i życiodajnego deszczu, władca świata

Tablica XLIX Swastyki starożytnych kultur
1 swastyka z epoki żelaza w Yorkshire w Anglii, 2 fragment muru ze świątyni Jupitera w Baalbeck, Liban, 3 ceramika kultury Mochica, Peru, I w. p.n.e.

Tablica L. Swastyka w pierwszych wiekach chrześcijaństwa

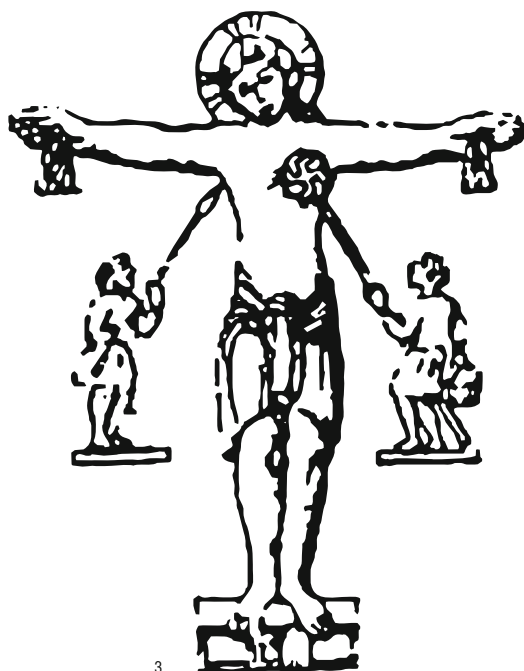
- 1 swastyki i triskele na szacie greckiego boga Apollo, katakumby rzymskie, Włochy,
 2 swastyki na innym przedstawieniu, katakumby rzymskie, 3 swastyka w roli Serca Zbawiciela,
 4 swastyki na szacie Fossora, katakumby rzymskie

1

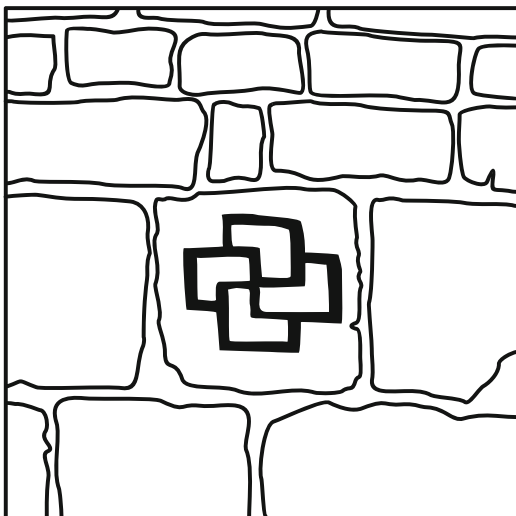
2

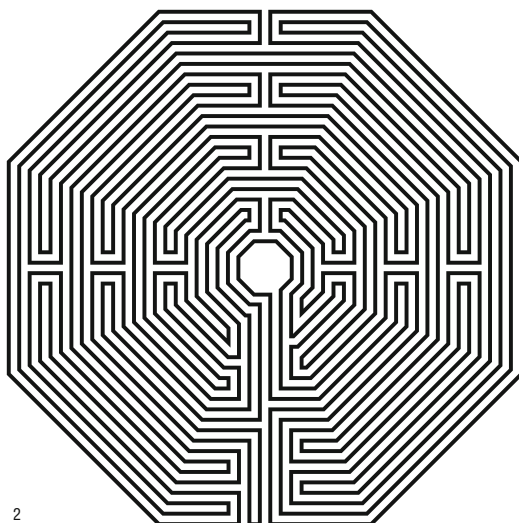
3

4

1

2

3

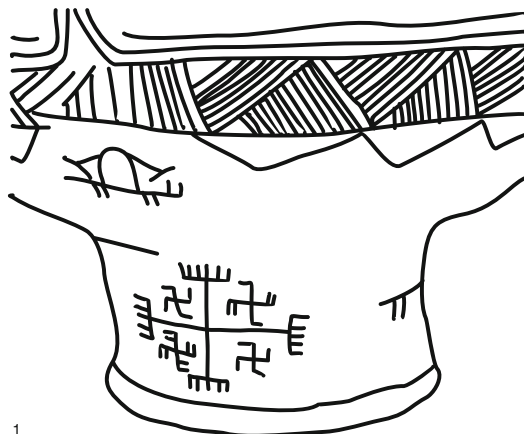
2. Labirynt z katedry w Amiens, podobnie jak i w pozostałych katedrach francuskiego gotyku, symbolizował trud budowy katedr, ale przede wszystkim był metaforą mówiącą o „Pielgrzymce do Jerozolimy”, czyli drodze do Boga, drodze do duszy ludzkiej, drodze do odkrycia samego siebie, poprzez modlitwę, kontemplację i transcendencję. Nie jest to łatwa droga

Tablica LI Swastyki średniowiecznej Europy

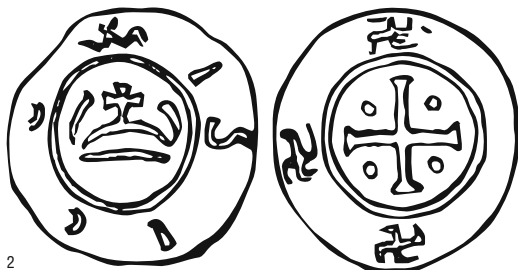
- 1 swastyka na murze kolegiaty w Kruszwicy, XII w.,
- 2 „symbioza” krzyża greckiego ze swastyką w labiryncie katedry w Amiens, Francja, XIII w.,
- 3 powiększony fragment posadzki z katedry w Amiens

Tablica LII Swastyka w Polsce

- 1 „Ręce Boga” na popielnicy z Białej, III-IV w. n.e., 2 Denar Mieszka I z krzyżem greckim oraz swastykami, X w.,
 3 ornament widniejący w oknie kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu – czwórłowy upadły bóg – Znicz, w formie swastyki – „Orzeł Wielanski”,
 4 exhibitis Stanisława Jakubowskiego z jego monogramem w kształcie swastyki, drzeworyt, 1922 r.

1

2

3

4

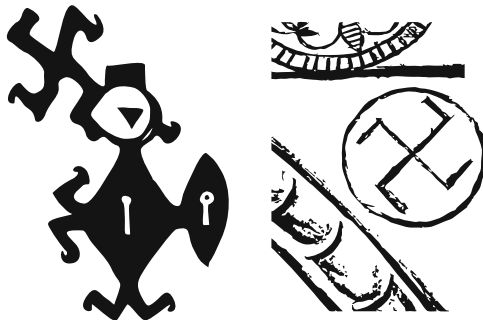

1. Symbol znany jako „Ręce Boga” pochodzi z odkrytej w 1936 roku na stanowisku archeologicznym w Białej w województwie łódzkim popielnicy, datowanej na III-IV wiek n.e. (kultura przeworska)

Por. z krzyżem jerozolimskim

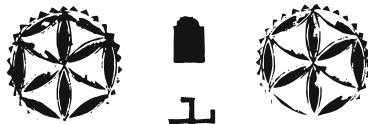
2. Odnosi się wrażenie, że Mieszko II jakby na wszelki wypadek, aby nie rozłosić Swaroga, umieszcza jeszcze na swoim denarze swarzyce wokół znaku nowej wiary – być może na znak szczęścia i pomyślności dla nowego boga

1

2

2. i 3. Willa Koliba – pierwszy budynek w stylu zakopiańskim w Zakopanem zaprojektowany przez Stanisława Witkiewicza; wybudowany w latach 1892-1893. Nazwa koliba to w gwarze góralskiej szalas pasterski

3

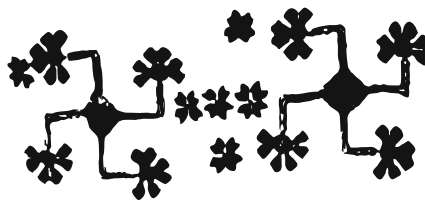

4

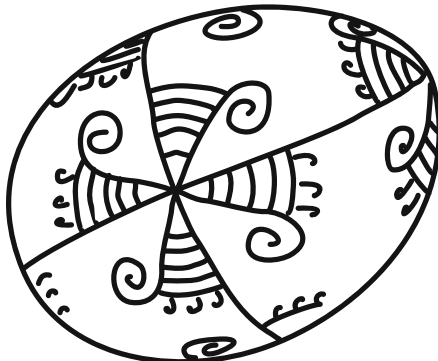

5. Podobieństwo do swastyki z Torcello we Włoszech; dwanaście płatków/dwanaście kropek; ten sam kierunek łamania ramion

5

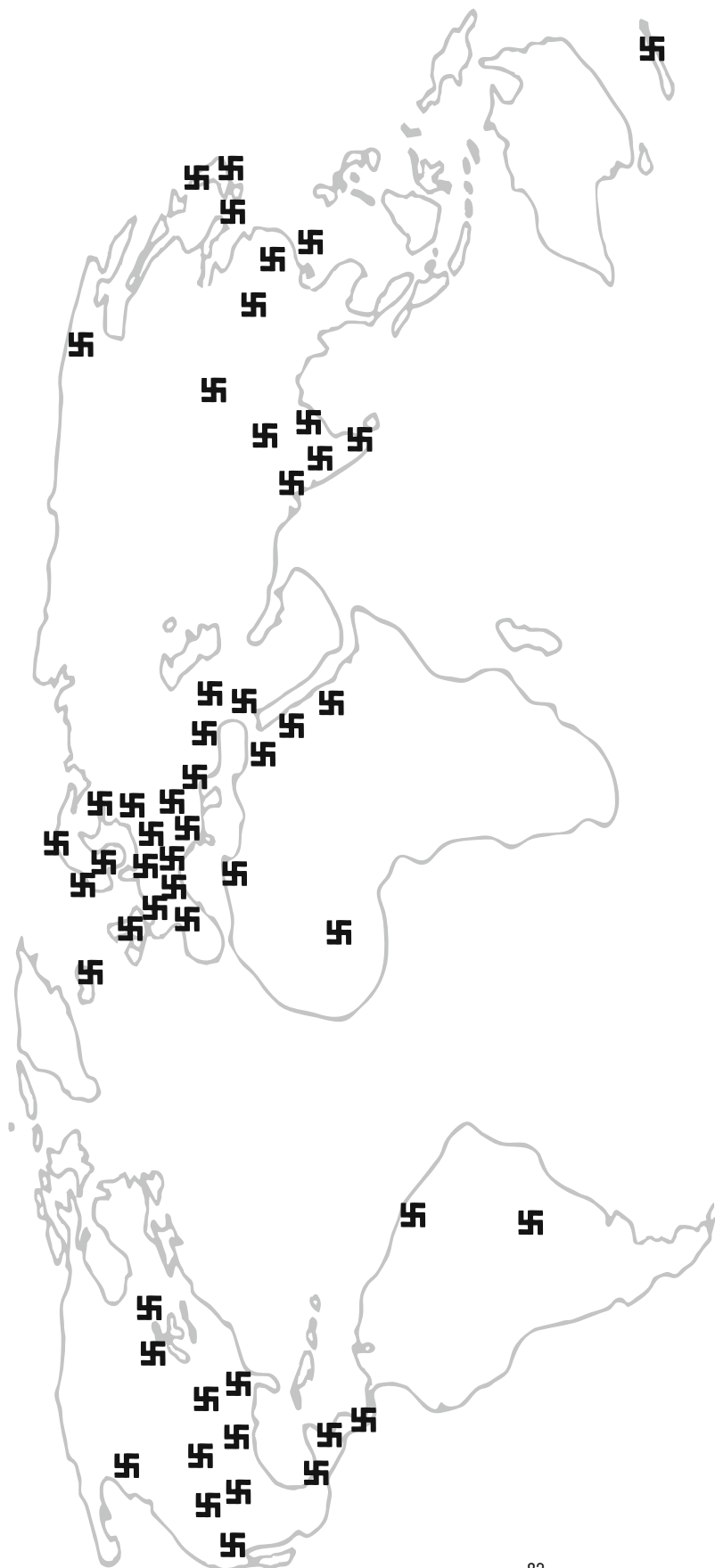
6

Tablica LIII Swastyka w europejskiej sztuce ludowej

1 w Norwegii symbol swastyki często umieszczano na drzwiach w celu zapewnienia szczęścia i dobrobytu mieszkańcom, 2 swastyka z framugi drzwi w Willi Koliba, Zakopane, XIX w., 3 kolejna swastyka z Willi Koliba, 4 swarzyce na tkaninie ludowej, Białoruś, 5 popularny wzór w ludowej tradycji Białorusi, 6 symbol ponownych narodzin przyrody na polskiej pisance

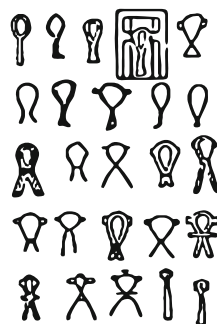
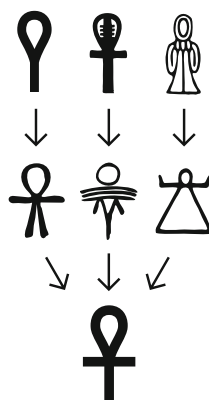
Tablica LIV Miejsca występowania swastyki

**Krzyż Anch
Anh, Ankh,
CruX ansata (łac. uchwyt)
Pętlokrzyż
Klucz faraona
Klucz Nilu
Krzyż życia**

Egipski krzyż Anch, zwany również *cruX ansata*, ma formę litery „T” z uchwytem u góry. Jest znanym symbolem życia i mądrości. Jako hieroglif egipski oznacza życie albo zapłodnienie przez słońce. Na ukształtowanie jego najbardziej znanej formy plastycznej miały z całą pewnością wpływ inne starożytne znaki, jak: grzechotka Isis, słup Ozyrysa, węzeł Isis, krzyż Atlantów, znak „Mana” czy znak bogini Tanit. Wymienione znaki nie były związane wyłącznie ze starożytnym Egiptem. Niektóre z nich, jak np. znak „Mana” pochodzi z Wysp Wielkanocnych. Zdziwiające jest to niezwykle podobieństwo, które nasuwa myśl o jeszcze większej migracji ludzi i kultur starożytności niż sądzono do tej pory, bądź jest to kolejny dowód na teorię mówiącą o polach morfogenetycznych. Na pewno starszy od Ancha węzeł Izdydy miał największy wpływ na wygląd oraz interpretację późniejszego symbolu życia i mądrości. Węzeł ten symbolizował wszelkie splecione ze sobą jakości, stany świata, substancje, zdarzenia, funkcje. Już taka forma znaku związana była z pojęciami: nieśmiertelności, energii duszy i transformacji życiowej. Symbolika węzła jest ambiwalentna – oznacza nieśmiertelność i dobro wynikające z łączenia świata transcendentnego ze światem natury i człowieka. Jednocześnie węzły to różnego rodzaju związki elementów, dające negatywne skutki, np. w duddyzmie węzłami nazywane są dharmy życia, zamykające człowieka w karmicznym kole. Węzłami są także kompleksy psychiczne, blokady, problemy nie do rozwiązania (por. z węzłem gordyjskim). Rozwiązanie węzła to pozbycie się jakiegoś problemu lub wyzwolenie się z wszelkich ograniczeń. Włosy związane na węzeł to znak łączenia się z bóstwem. Węzły na włosach ro-

Wariacje hieroglitu „Sa” będącego graficznym protoplastą węzła Isis i krzyża Anch

Warkoczek to rodzaj najprostszego węzła ciągłego

Haftka celtycka znaleziona w Małopolsce

¹ W. Kopalniński, *Słownik symboli, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 174.*

² A.P. Chenel, A.S. Simarro, *Słownik symboli, Świat Książki, Warszawa 2008, s. 11.*

biły dziewczęta idące w korowodach na cześć Dionizosa, robił je biblijny Samson, robiły też Słowianki, lecz na cześć boga Kupaly. Włosy rozpuszczone to – przeciwnie – znak nieograniczonej wolności. Węzły w sukniach kobiet i strojach męskich, najczęściej reprezentowane przez naszyte tasiemki, haftki, guziki, to symbole w przypadku kobiet: ich niedotykalności, gdyż należą do boga lub innego mężczyzny, a w przypadku mężczyzn: przywiązania do boga, bogini lub kobiety.

Krzyż Anch jest węzłem – symbolem związania energii Słońca z energią Ziemi, spotkanie Izdy z Ozyrysem, aby pokonać śmierć¹. Krzyże Anch znamy z pieczęci egipskich z okresu zjednoczenia Górnego i Dolnego Egiptu, czyli z czasów wczesnych dynastii, tj. sprzed 5 tys. lat. Występowały w ikonografii egipskiej przede wszystkim w rytualnych czynnościach związanych z wiecznym życiem po śmierci. Tę tajemniczą pętlę, na niezliczonej ilości przedstawieniach, trzymają bogowie, boginie, królowie i kapłani manifestując swoją władzę nad życiem. Symboliczne przedstawienie faraona Senusereta trzymającego dwa krzyże Anch na piersi obrazuje jego posiadanie nieśmiertelności, a także obdarowywanie nieśmiertelnością za pośrednictwem bogów. Uważany był za potężny amulet chroniący noszącego przed złymi siłami. Był głównym artefaktem w skarbcu Tutanchamona. Bogini Izda nie rozstaje się z tym, można powiedzieć, jej stałym atrybutem².

Bogini Isis (Izda) ze swoim atrybutem

Znak Anch w połączeniu ze znakiem bogini Tanit; wyryty na gemmie pierścienia

Izda oraz inne egipskie boginie dotykające Anchem nozdrzy faraonów wypowiadały zdania mówiące o przekazywaniu życia i mocy Re na wieki. Anch reprezentował oddech życia, który da-

ny zostanie przez Bogów w zaświatach. Z tego powodu również zmarli, w momencie psychostazy, jakby na znak błagania o nieśmiertelność trzymają w ręce ten znak. Egipcjanie przypisywali Anch również psychopompom Thotowi i Serapisowi, którzy byli sędziami podziemi. Zwłaszcza Serapis – zbawcę umarłych i patrona płodności ziemi nieustannie przedstawiano z tym znakiem.

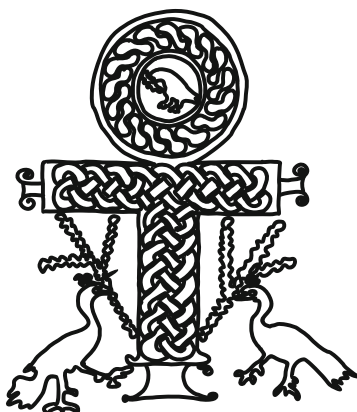

Anubis ważący duszę zmarłego

Znak Anch rozpowszechnił się poza granicami Egiptu. Znany był w Syrii, Asyrii, Fenicji i Anatolii i całej kulturze semickiej, lecz tu raczej jako symbol zapładniania Ziemi przez Słońce, czasami interpretowany dosłownie – jako znak fallusa i wagi. Trzeba przyznać, że podobne znaki, podobnie interpretowane przez archeologów, rysowane były na ścianach jaskiń już w paleolicie³.

Jednak to ze względu na inną symbolikę ozdoby serca tysięcy. Ponieważ swym kształtem przypominał klucz, wyobrażano sobie, że otwiera bramy grobów – nazywano go kluczem faraona i Nilu. Pierwsi egipcjanie – Koptowie zaadaptowali go na nowy symbol życia wiecznego, otrzymanego dzięki ofierze Chrystusa oraz przemianowali go na *crux ansata* – krzyż z uchwytem.

Odtąd, jako rodzaj krzyża chrześcijańskiego, stosowany był na grobach Koptów, pojawił się także w rzymskich katakumbach. W IV w. połączony z monogramem Chrystusa Chi-Rho w jeden znak – w tzw. labarum Konstantyna lub krzyż zmartwychwstania.

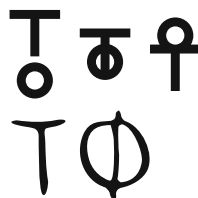
Krzyż Anch z koptyjskiego manuskryptu „Codex Glazier”, przełom IV i V w.

„Psychostasis” (gr. ważenie duszy) – w mitologii starożytnego Egiptu sąd nad zmarłym; odbywał się poprzez zważenie jego serca względem pióra strusia (symbolu prawdy) w obecności boga Ozynrysa i 42 sędziów. Ważenia tego dokonywali Anubis lub Horus, natomiast bóg mądrości Thot zapisywał jego wynik. Jeżeli serce było lżejsze, zmarły zyskiwał prawo do wiecznego życia i szczęścia

„Psychopompos” (gr. przewodnik dusz) – w religii istota (anioł, bóstwo, duch, zwierzę), której zadaniem jest odprowadzanie dusz zmarłych do świata pozagrobowego. Często przedstawiany w sztuce grobowej i świątynnej w postaci zwierząt, z którymi był związany; były to: kruki, wrony, orły, sowy, konie, jelenie, psy i pszczoły. Psychopompami byli m.in.: grecki Hermes i Charon, egipski Thoth, nordyckie walkirie lub słowiański Weles (Wolos)

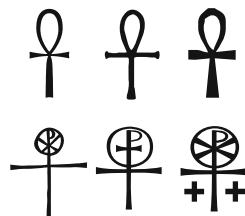

Mercury przekazuje kolejną duszę Charonowi. Zmarłego czeka przeprawa przez Styks, ale wcześniej, w ramach opłaty, musi przekazać Charonowi jednego oboła

„Panowie” i „Panie” paleolitu

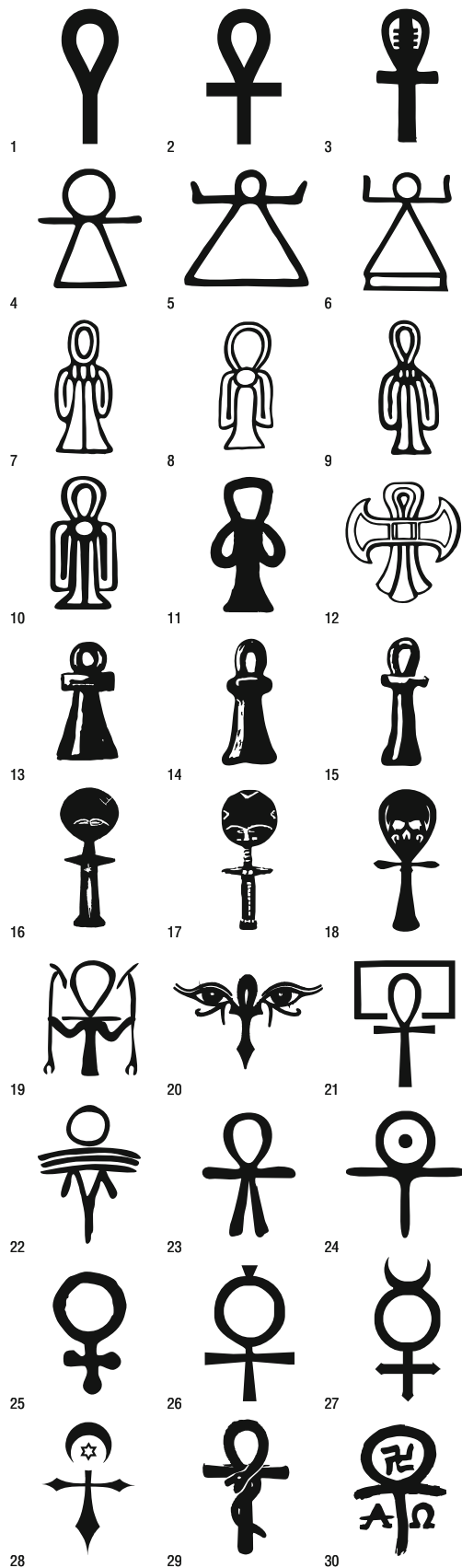
³ J. Cepik, Jak człowiek nauczył się pisać, Nasza Księgarnia, Warszawa 1987, s. 38.

Wizualne podobieństwo chrystogramu XP, Chi-Rho i znaku Anch

Tablica LV Krzyż Anch – geneza

1 grzechotka bogini Izdy (Isis), 2 hieroglif – symbol życia, Klucz Faraona, 3 Słup Ozyrysa, 4 Tanit – kartagińska i fenicka bogini księżycy, oranika, 5 fenicka odmiana znaku bogini Tanit, 6 sumeryjska bogini Astarte (Ishtar), 7 węzeł, supeł bogini Isis, Egipt, 8 Węzeł Isis, odmiana z miasta El-Kab, Egipt, 9 Węzeł Isis, odmiana ze świątyni Izdy w Popeljach, 10 Węzeł Isis, odmiana ze świątyni Izdy w Popeljach, 11 Węzeł Isis, odmiana z miasta Abydos w Egipcie, 12 starokreteński: topór dwusieczny z pętlą kultową, 13 starożytny wisior – talizman życia, Egipt, 14 talizman wiecznego życia, Egipt, 15 talizman, odmiana, Egipt, 16 Akua'ba (Akwaba) – laleczka płodności afrykańskiego plemienia Astanti, 17 Akwaba, odmiana, amulet chroniący przed śmiercią, 19 hieroglif – Horus, dawca życia, 20 Oczy Isis, Anch Horusa, 21 „Dom życia” – znak staroegipskich magów, 22 „Mana” – znak z posągów na Wyspie Wielkanocnej, 23 Krzyż Atlantów, z rozwidleniem w podstawie krzyża Anch, paleolityczny petroglif symbolizujący człowieka, 24 pieczęć księcia fenickiego miasta Byblos, 2000 p.n.e., 25 znak greckiej bogini płodności Afrodyty (łac. Venus/Wenera), 26 Anch Gnostryków, 27 znak astrologiczny Merkurego oraz alchemiczny srebra, 28 Anch Abrahama, 29 Anch z Tau i węzła, ezoteryczny krzyż wiecznego życia, 30 Anch Chrystusa ze swastyką oraz Alfa i Omega

4. Bogini Tanit była patronką Kartaginy i żoną boga Baala. Powyżej grupa znaków reprezentujących tę boginię

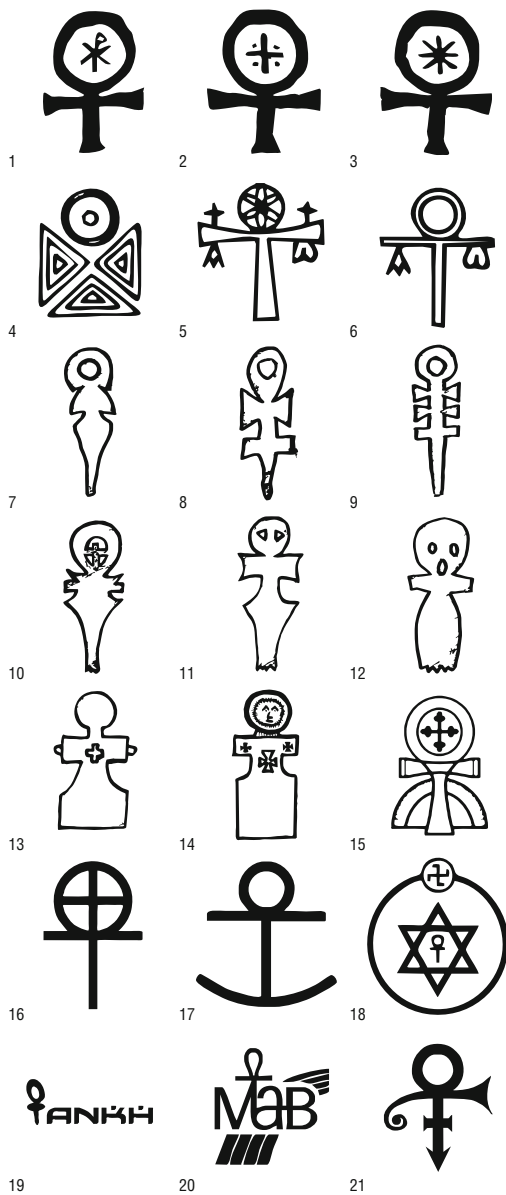
Inne imiona bogini „Tanit”:
Anat, Aszara, Aszera, Aszirat, Astarte, Atirat, Esztar, Hera, Istar, Ishtar, Inana, Kali

7.–11. Święty węzeł bogini Isis (Izdy) pierwotnie symbolizował magiczny supeł, którym Re związał macicę brzemienną bogini. Od czasów Nowego Państwa noszono go jako amulet chroniący życie i gwarantujący jego trwałość

22. Znak o nazwie „Mana” umieszczany na plecach słynnych posągów „Moai” z Wyspy Wielkanocnej. Pojęcie „Mana” tłumaczone jest najczęściej jako „boska siła” lub „życiowa siła”

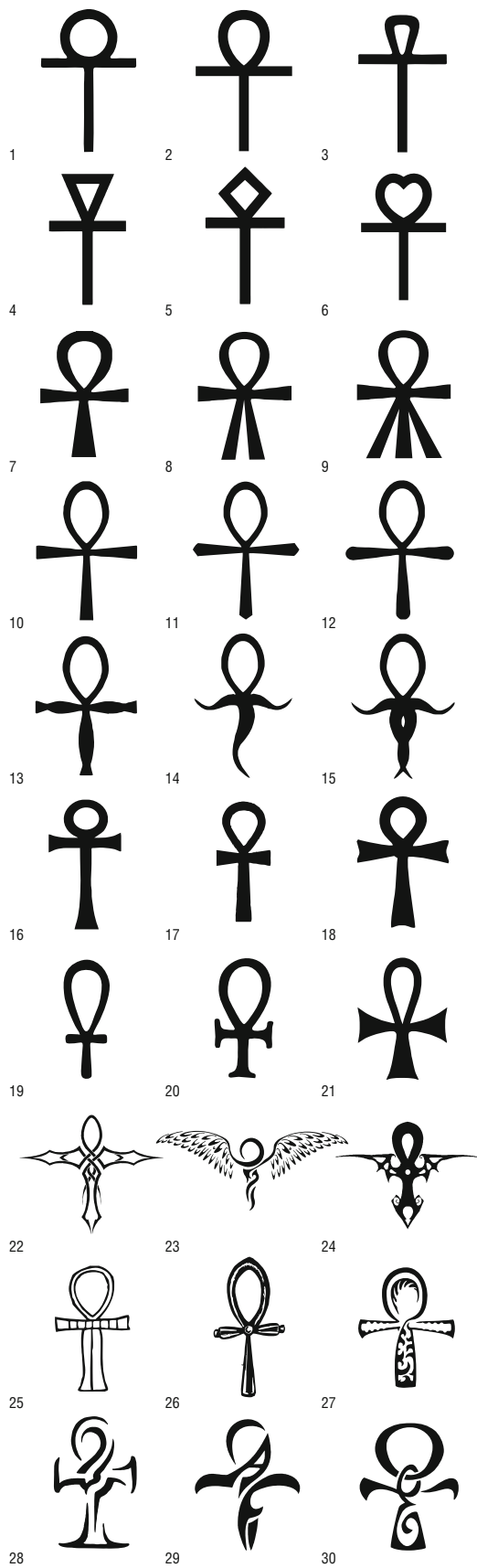
5 i 6. Zdziwiająco podobieństwo wizualne słupów totemicznych Indian Ameryki Pół. do krzyży Anch oraz innych krzyży. Świadczyć to może, albo o prekolumbijskich podrózach, albo o słuszności popularnej wśród etnologów XIX w. hipotezy mówiącej o konwergencji kulturowej, bądź też jest potwierdzeniem stosunkowo młodej hipotezy Ruperta Sheldrake'a o polach morfogenetycznych

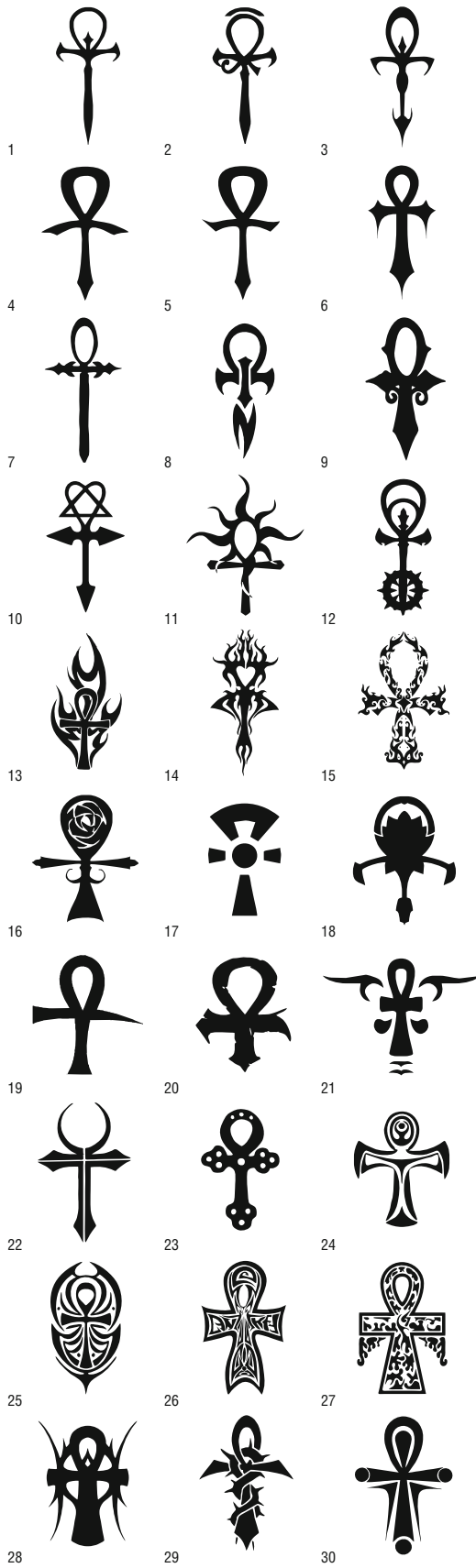
17. Prawdopodobnie mają rację ci, którzy twierdzą, że w znaku tym nie chodzi o kotwicę, lecz o półksiężyc. Wątpliwość tę potwierdzają i zachowane starożytne kotwice i świadectwa innych kultur, w których często bóg stoi na symbolu ciemności, deptąc zło. W tym kontekście znak pierwszych chrześcijan należy interpretować jako Chrystusa, który pokonał „zło”

Tablica LVI Krzyż Anch – odmiany i pochodne znaku

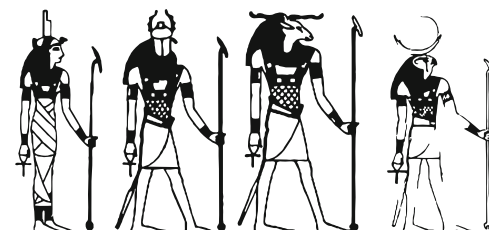
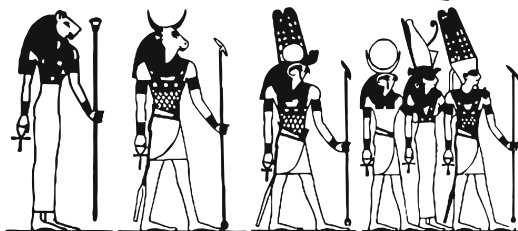
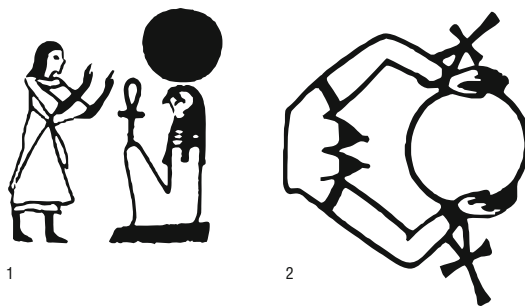
1 motyw z tkaniny koptyjskiej, odmiana ze znakiem Chi-Rho w pętli, VIII w. n.e., **2** motyw z tkaniny koptyjskiej, odmiana z krzyżem greckim, **3** motyw z tkaniny koptyjskiej, odmiana od ancha, **4** krzyż koptyjski pochodny od ancha, **5** krzyż koptyjski z symbolem solarnym oraz Alfą i Omegą, **6** krzyż koptyjski z Alfą i Omegą, **7–14** podkarpackie krzyże cmentarne, przeważnie z terenów Bułgarii, **15** Anch z tęczą – znak Amerykańskiego Kościoła Koptyjskiego, **16** krzyż egipski/koptyjski, **17** krzyż ukryty (Cruz Dissimulata), anch z kotwicą lub półksiężcem, odmiana ukrytego krzyża pierwszych chrześcijan, **18** Anch jako istotny element w pieczęci Towarzystwa Teozoficznego, założonego w XIX w., **19** logo kieleckiej grupy rockowej „Ankh”, **20** znak programu UNESCO o nazwie „Człowiek i Biosfera” (“Man and Biosphere” – MAB), **21** logo amerykańskiego wokalisty i gitarzysty – Prince’a

Tablica LVIII Krzyż Anch – warianty stylistyczne

Tablica LVIII Krzyż Anch – warianty stylistyczne

Tablica LIX Krzyż Anch w starożytnym Egipcie

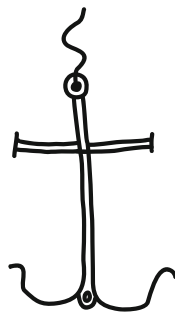
1 adoracja Horusa o głowie sokoła z dyskiem słonecznym i znakiem Anch na kolanach, 2 bogini Nut, ze znakiem Anch na każdym przegubie, niemie słońce, malowidło z grobu Chabeket, XX dynastia, 3 Seti I przyjmuje z rąk bogini Isis amulet Anch, 4 pantheon egipskich bogów trzymających w ręku, w zależności od danego boga i danej sceny, „życie” lub klucz do królestwa zmarłych

Krzyże ukryte
crux dissimulata (łac. ukrywać)
ukryte znaki Chrystusa
monogramy Chrystusa
krzyże monogramowe
znaki chrześcijańskie

W czasach pierwszych chrześcijan, w związku z tym, że byli oni prześladowani przez władze rzymskie, pojawiły się znaki-metafory, które w zakamuflowany sposób przedstawiały Jezusa Chrystusa, wyrażały tajemnicę zbawienia. To *cruces dissimulatae*, czyli krzyże ukryte. Zaliczamy do nich proste rysunki np. wideł, greckiej litery „X” lub w jej połączeniu z „P”, liter Alfa i Omega, siekiery, topora, kotwicy, delfina, okrętu z masztem, gołębicę, wagi, człowieka z uniesionymi rękami¹. Osobom obcym, niewtajemniczonym, znaki te nie kojarzyły się z wiarą w Zbawiciela. Niektóre z nich wręcz sugerowały coś zupełnie przeciwnego, jak np. symbole starożytne typu anch, kosmiczny znak słońca *quadrata mundi*, swastyka, krzyż solarny – koło życia lub magiczny kwadrat. Były to znaki w przemyślany i mądry sposób zaadaptowane pod kątem nowej wiary. Prześladowani chrześcijanie dostrzegali w nich związane z Chrystusem treści. Natomiast prześladowujący ich Rzymianie, jako znawcy – ci, którzy zwykle na wszelki wypadek składali ofiary wielu bogom, rozpoznawali w tych znakach symbole różnych religii, lecz na pewno nie symbol tej, z którą walczyli. W ten sposób chrześcijanie mogli bezpiecznie zmanifestować swoją silną wiarę, jednocześnie nie narażając się na karę śmierci.

Do najstarszych symboli chrześcijaństwa należy charakterystyczny uproszczony wizerunek ryby. Choć sama ryba nie należy do grupy ukrytych krzyży (jest ukrytym znakiem Chrystusa), to w połączeniu z kotwicą lub trójzębem podkreślała ich rolę jako *crux dissimulata* i oznaczała ukrzyżowanego Chrystusa – szczególnie, gdy kotwica posiadała wydłużone ramię poprzeczne. Ale dlaczego w ogóle ryba?

¹ S. Kobieltus, *Krzyż Chrystusa*, Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2011, s. 115–134.

Otóż słowo *ichthys* (gr. ryba) jest akronimem pełnego określenia Syna Bożego. Po rozwinięciu każdej z liter ICHTHYS otrzymamy: **I**esous **C**hristos **T**heou **Y**ios **S**oter, czyli Jezus Chrystus Boga Syn Zbawiciel. Poza tym ryba kojarzyła się z apostołami: Szymonem (Piotrem), Janem, Jakubem Starszym i Andrzejem, którzy byli rybakami. Ryba nawiązywała także do Ostatniej Wieczery i Eucharystii oraz cudownego rozmnożenia chleba i ryb.

Mozajka z Kościoła Rozmnożenia Chleba i Ryb, *Tabha* (starożytny Heptageon), Izrael

Jako, żyjąca w wodzie, musiała również kojarzyć się z wodą, a jeśli z wodą, to oczywiście z sakramentem chrztu świętego.

Tertulian nazywał „rybkami” wszystkich chrześcijan, a Jezusa „Rybą” – pisał: „My natomiast – rybki – zgodnie z naszym Zbawcą – *Ichthys* – rodzimy się w wodzie i nie możemy się inaczej zbawić, jak tylko przebywając w wodzie”². Święty Augustyn zaś rymował: „Piscis assus, Christus est passus” – „Ryba upieczona, to Chrystus cierpiący”³.

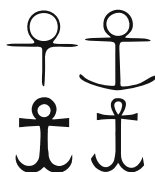
W rzymskich katakumbach można podziwiać rysunki ryb, albo ryb złowionych na kotwicę lub też rysunki samych kotwic.

Kotwica to pogański symbol nadziei. Chrześcijanie, idąc za namową Klemensa Aleksandryjskiego coraz częściej stosowali ten znak. Dostrzegając w nim ukryty obraz krzyża, symbolu męczeństwa Chrystusa, pogłębili jego znaczenie. W nawiązaniu do słów św. Pawła o nadziei danej ludziom przez Boga: „Trzymajmy się jej jako bezpiecznej i silnej kotwicy duszy...” widzieli w kotwicy nadzieję na zbawienie i życie wieczne.

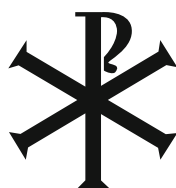
Oddzielną grupę tworzą monogramy Chrystusa, zwane także chryzmonami lub chryzogramami. Na ten najświętniejszy składają się dwie początkowe greckie litery imienia Chrystusa „X” (chi)

² S. Kobieltus, *Krzyż Chrystusa*, Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2011, s. 125.

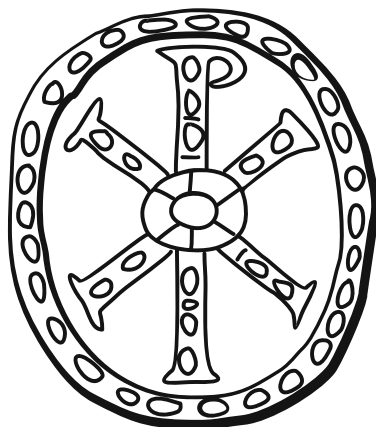
³ *Ibidem*, s. 127.

Podobieństwo do krzyża Anch

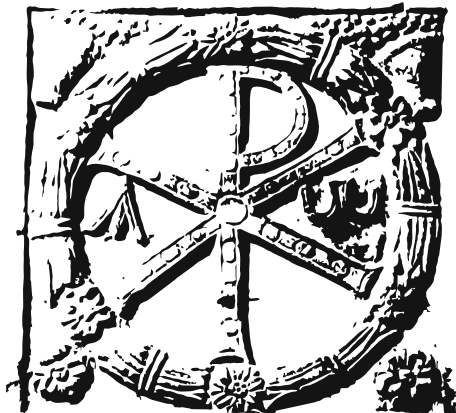
Chryzogram „Chi-Rho”

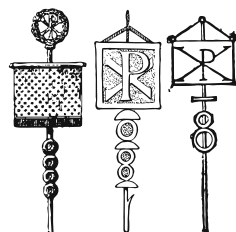
Chryzmon „Chi-Rho” z mozaiki w Kościele San Vitale w Rawennie, VI w.

i „P” (ro). Stąd jego powszechnie używana nazwa „Chi-Rho” (czyt. chi-ro). Jego wprowadzenie przypisuje się Konstantynowi Wielkiemu, który podobno u bram Rzymu nad sławnym mostem Mulwijskim ujrzął na niebie niezwykłe zjawisko w postaci ogni-stego „krzyża” z napisem „In hoc signo vinces” – „Pod tym znakiem zwyciężysz”. Konstantyn umieścił go na swoim labarum, czyli sztandarze legionów rzymskich, zastępując dotychczasowego orła. Działo się to w 312 r. Od tamtego momentu monogram „Chi-Rho” umieszczano na wszelkiego rodzaju budowlach publi-

„Konstantyn I Wielki”, łac. *Gaius Flavius Valerius Constantinus*, był pierwszym cesarzem, który przeszedł na chrześcijaństwo. Zakończył politykę prześladowań chrześcijan swojego poprzednika Dioklecjana i w 313 r. wydał edykt mediolański, proklamując swobodę wyznawania tej religii. Historycy nie są zgodni w kwestii na ile była to decyzja wynikająca ze szczerzej wiary i być może wpływu pobożnej matki Heleny, a na ile była to przemyślana strategia polityczna, promowania chrześcijaństwa jako nowej oprawy ideologicznej dla instytucji cesarstwa

Chrystogram „Chi-Rho” wraz z Alfą i Omega, Muzeum Watykańskie

„Labarum” – sztandar legionów rzymskich (*vexillum*) używany tylko wtedy, gdy cesarz dowodził wojskiem. Czworokątna purpurowa chorągiew imperium ze złotymi frędzlami zawieszona na poprzecznej belce, na której pierwotnie osadzony był orzeł (symbol Jowisza), a później chrystogram Chi Rho. Labarum rozpowszechniło się w cesarstwie rzymskim w okresie cesarza Konstantyna Wielkiego

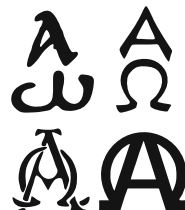
cznych, kościołach, grobowcach, szatach i przyborach domowych. Najprostszy chrystogram to połączenie greckiej litery „I” – joty z imienia Jezus, z „X” z imienia Chrystus. Nazywamy go „monogramem gwiazdzystym”. Jeśli litera „X” w monogramie zostanie przekreślona o 45°, to wtedy monogram zamienia się w *crux monogrammata* – krzyż monogramowy.

Bardzo często Chi-Rho występuje w towarzystwie dwóch greckich liter – Alfę i Omegi, czyli pierwszej i ostatniej litery klasycznego alfabetu greckiego. Starożytny symbol pisarski interpretowany jako tajemnicza całość i obraz doskonałości teraz, w kontekście słów Boga „Jam Alfa i Omega, Pierwszy i Ostatni, Początek i Koniec” (Ap 21,6), staje się symbolem wszechmocy Boga, jako Stwórcy i Tego, który wszystko dopełnia. Określenie to wyraża ideę, że świat pochodzi od Chrystusa jako Logosu i zmierza do niego jako do ostatecznego celu. Podobnie jak Alfa i Omega obejmują cały alfabet, tak w symbolice biblijnej Jezus Chrystus jest zasadą sensu i trwania wszystkich rzeczy po wsze czasy.

„Początek i Koniec”, wykute w „petrus” (gr. skala) daje podwójny symbol

„Początek i Koniec” przez wieki

IHS

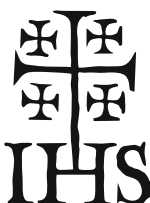
Monogram Chrystusa „IHS”, Kościół św. Bernarda ze Sieny, Rzym, Włochy

Zmiany stylistyczne
w „IHS” przez wieki

Wszyscy doskonale znamy kolejny monogram Chrystusa – „IHS”. Nie ma chyba świątyni, w której nie dostrzegliśmy tego akronimu. Istnieje kilka rozwinięć i wyjaśnień skrótu – niektóre z nich są błędną interpretacją lub nawet nadinterpretacją, jeszcze inne są adaptacją korzystającą ze zgodności poszczególnych liter z hasłem, zawołaniem. Do takich rozwinięć akronimu należą przykłady: *Jesus Hominum Salvator*, czyli Jezus zbawiciel ludzi lub *Jesu Humilis Societas* – Pokorne Towarzystwo Jezusowe. Tymczasem „IHS” to monogram, który jest skrótem łacińskiej transkrypcji greckiej wersji imienia Jezus. W klasycznej grece imię Zbawiciela zapisane wersalikami JEZUS daje ΙΗΣΟΥΣ. Monogram zaś składa się z trzech pierwszych liter imienia: „ΙΗΣ”. Grecka litera „Ι” – to jota, „Η” – to eta, czyli nasze „E”, natomiast „Σ” to sigma, która w łacińskim alfabecie ma odpowiednik „S”. W efekcie otrzymujemy „ΙΗΣ” – „IHS”, które reprezentuje całe imię Jezusa po grecku.

ΙΗΣΟΥΣ
ΙΗΣ → IHS

IERVSALEM

Koptyjski tatuaż, w którym akronim IHS połączony jest z krzyżem jerozolimskim

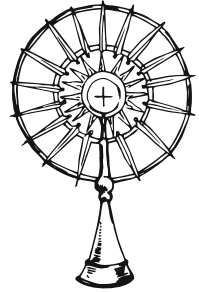
Taki sam skrót trzech liter „IHS”, lecz używany przed naszą erą w antycznej Grecji był symbolem odnoszącym się do Dionizosa (łac. Bachusa) – syna Zeusa i śmiertelniczki Semele, boga dzikiej natury, winnej latorośli i wina⁴. Podczas poświęconych mu ceremonii używano formuły „In hic signo, in hic salus!” – w tym znaku szczęście! Skądinąd wiemy, że w pierwszych wiekach porównywano Chrystusa do mitologicznych postaci, takich jak: Apollo (Helios – bóg-słońce), Orfeusz, Prometeusz, Mitra, Dumuzi,

⁴ A.P. Chenel, A.S. Simarro, *Słownik symboli, Świat Książki, Warszawa 2008, s. 79.*

Attis, Adonis, także Ozyrys lub wspomniany już Dionizos. „IHS” jako chrześcijański znak Jezusa Chrystusa pojawia się dopiero na przeł. VII i VIII w. na monetach Justyniana II.

Chrystus jako nowy Apollo – Sol Invictus, Słońce Niezwyciężone, Słońce Zmartwychwstania (za głową Chrystusa pojawiają się promienie), Chrystus-Słońce wśród znaków zodiaku, fragment z tkaniny, Biblioteka Narodowa, Francja

Monstrancja z solarną aureolą

„IHS” jako godło Towarzystwa Jezusowego w XVII wieku

Po Justynianie II następnym promotorem „IHS” jako znaku Chrystusa, prawdziwego i jedyne Słońca, był w XV w. św. Bernard ze Sieny, a po nim św. Ignacy Loyola, założyciel wspomnianego już wcześniej Towarzystwa Jezusowego (zakonu jezuitów).

Akronim „I.N.R.I.” nie jest ani rodzajem krzyża, ani rodzajem monogramu Chrystusa, lecz zapisem Jego winy w postaci drewnianej tabliczki – *titulusa*, którą zazwyczaj Rzymianie wieszali nad głową skazańca. Postanowiłem omówić krótko *titulus* w tej pracy o krzyżach ze względu na jego ścisły związek z krucyfiksem.

Poncjusz Piłat – rzymski prefekt Judei, po zatwierdzeniu wyroku na Jezusa, polecił wypisać *titulus* w trzech językach: hebrajskim, greckim i łacińskim. Tekst ten, bardziej znany w formie skrótu INRI, tłumaczy się za św. Janem (J 19,19) następująco: „Jezus Nazareński Król Żydowski”.

*W ikonografii chrześcijańskiej *titulus* jest nieodłączną częścią krucyfiksu i właściwie zawsze występuje w postaci akronimu INRI*

שֵׁנֵי הַ נָצְרִי מֶלֶךְ הַ יְהוּדִים

Hebrajski: ישוע הנצרת מלך היהודים

ΙC·ΝΑΣΑΡΕΝΥC ΒΑCΙΛΕΥC ΙΥΔΑΙΩΝ

Greka: Ἰησοῦς ὁ Ναζαρηνός ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων

I·NAZARENVS REX IYDAEORVM

Łacina: Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum

„Titulus Crucis” – rekonstrukcja

4.-6. Forma „Quadrata mundi” znana starożytnym jako kosmiczny znak słońca (łac. *crux quadrata* – krzyż równoramienny). Tu jako świat wpisany w kwadrat (łac. *mundus tetragonus*) odnoszący się do krzyża Chrystusowego, który postawiony na Gólgocie symbolizował oś świata (*axis mundi*), jednal Kosmos i łączył ze sobą wszystkie jego wymiary

7. Swastyka świetnie nadawała się na ukryty znak Chrystusa, absolutnie nie budziła podejrzeń. Jako odwieczny symbol słońca, centrum, cykliczności i wieczności kojarzyła się pierwszym chrześcijanom ze Zbawicielem. Bardzo często występowała w symbolicznej ikonografii katakumbowej, np. na płytach grobowców lub na szatach przedstawianych postaci

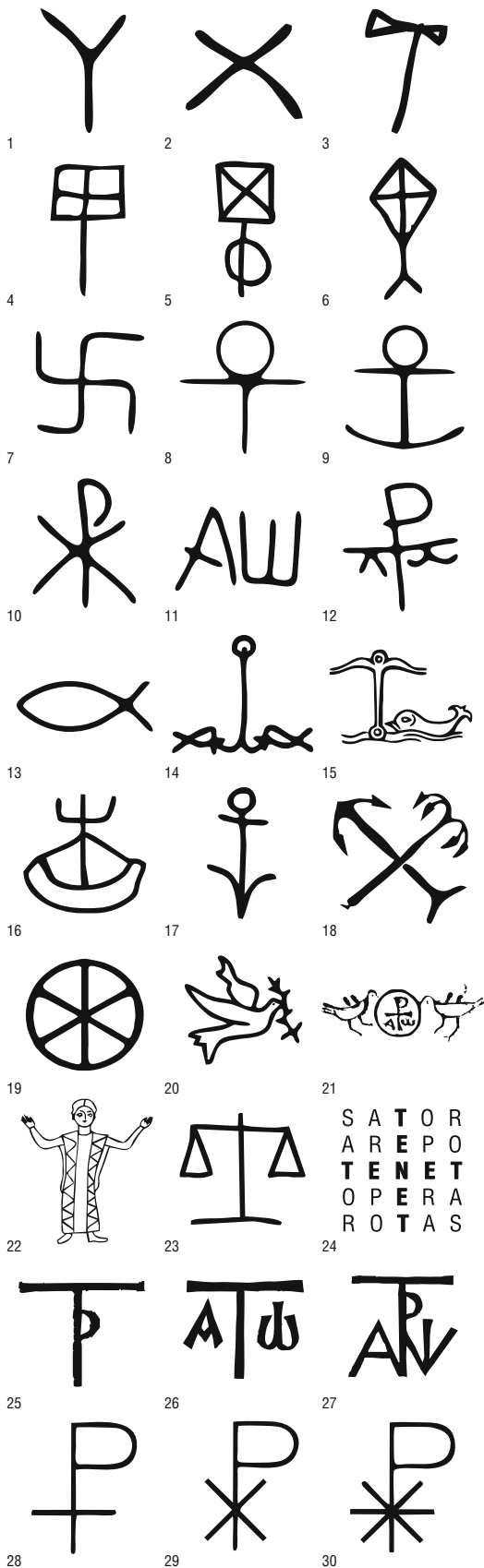

19. Chrystus w krzyżu solarnym

P
A
T
E
R
N
O
S
T
E
R
O
S
T
E
R
A

24. „Palindrom” (gr. *palindromeo* – biec z powrotem); bez względu na kierunek czytania zawsze czytamy to samo zdanie, które po łacinie brzmi: „Siewca przy swym wozie kieruje pracami” lub „Siewca Arepo z trudem wstrzymuje koła”.

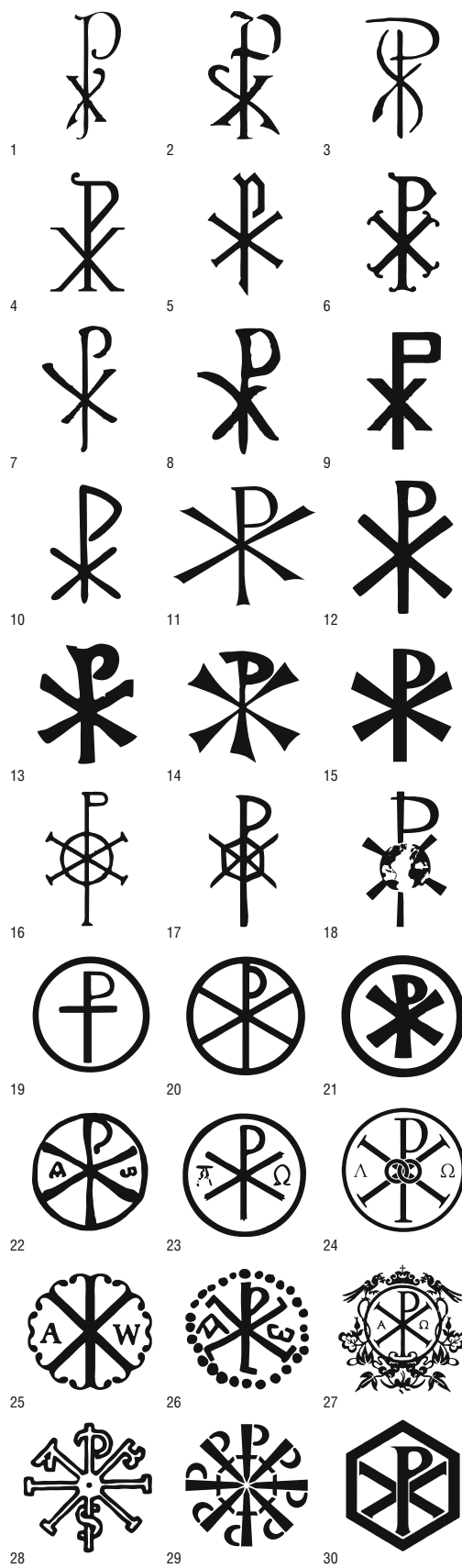
Ten magiczny kwadrat, zawiera zakodowaną symbolikę chrześcijańską – z liter kwadratu można ułożyć dwóch wyrazów zostają jeszcze litery A i O, które interpretowano jako greckie Alfa i Omega – początek i koniec. Historia samego kwadratu jest o wiele starsza. Według niektórych hipotez, kwadrat ten ma źródła kabałistyczne, a w oryginalnej wersji litery pisane były po hebrajsku. Przez Żydów używany był jako talizman. Inne hipotezy mówią, że kwadrat wywodzi się z kultu Mity, a do Rzymu trafił razem z powracającymi legionami rzymskimi, nie wiadomo jednak jakie miał znaczenie dla wyznawców Mity. Jeden z takich kwadratów odnaleziono w zasypianych wulkanicznym pyłem Pompejach

Tablica LX Ukryte krzyże i symbole chrześcijańskie

1 krzyż ukryty w kształcie widet, rosochy, 2 „X” – grecka litera Chi – pierwsza litera imienia Chrystus, 3 siekiera lub topór jako krzyż, 4 krzyż jako forma „Quadrata mundi”, 5 „Quadrata mundi”, odmiana z kołem, 6 „Quadrata mundi” w kształcie rombu z rosochą, 7 Crux gammata – swastyka, 8 Crux ansata – krzyż Ancht, 9 starożytna kotwica, 10 chrystogram, zwany również chryzmonem, czyli monogram Chrystusa złożony z greckich liter X (chi) i P (rho), 11 Alfa i Omega – pierwsza i ostatnia litera alfabetu greckiego, 12 chrystogram, zwany również chryzmonem, czyli monogram Chrystusa złożony z greckich liter X (chi) i P (rho), 13 RYBA – ICHTHYS, (gr. ΙΧΘΥΣ – ryba); akronim i akrostych: ΙΗΣΟΥΣ (Iesus), ΧΡΙΣΤΟΣ (Christos) – Chrystus, ΘΕΟΥ (Theou) – Boga, ΥΙΟΣ (Yios) – Syn, ΣΩΤΗΡ (Soter) – Zbawiciel, 14 ryby nabite na kotwicę/węzidło/harpun, 15 kotwica i delphin, 16 okręt i maszt, 17 starożytna kotwica, 18 skrzyżowane kotwice, 19 „Kółko Ichthys”, w którym ukryto akronim ICHTHYS; przed chrześcijaństwem krzyż solarium, koło życia, 20 gołębia z gałązką oliwną, 21 gołębice unoszące monogram Chrystusa, 22 człowiek w postawie stojącej z uniesionymi ku górze rękami, orant, 23 waga jako symbol sprawiedliwości i Sądu Ostatecznego, 24 magiczny kwadrat, rodzaj starożytnego palindromu, 25 Tau i Rho tworzące monogram o nazwie „Staurogram”, 26 Staurogram oraz Alfa i Omega, 27 Tau, Rho oraz Alfa i Omega, 28 krzyż monogramowy, 29 monogram Chrystusa, 30 krzyż monogramowy i monogram Chrystusa w jednym

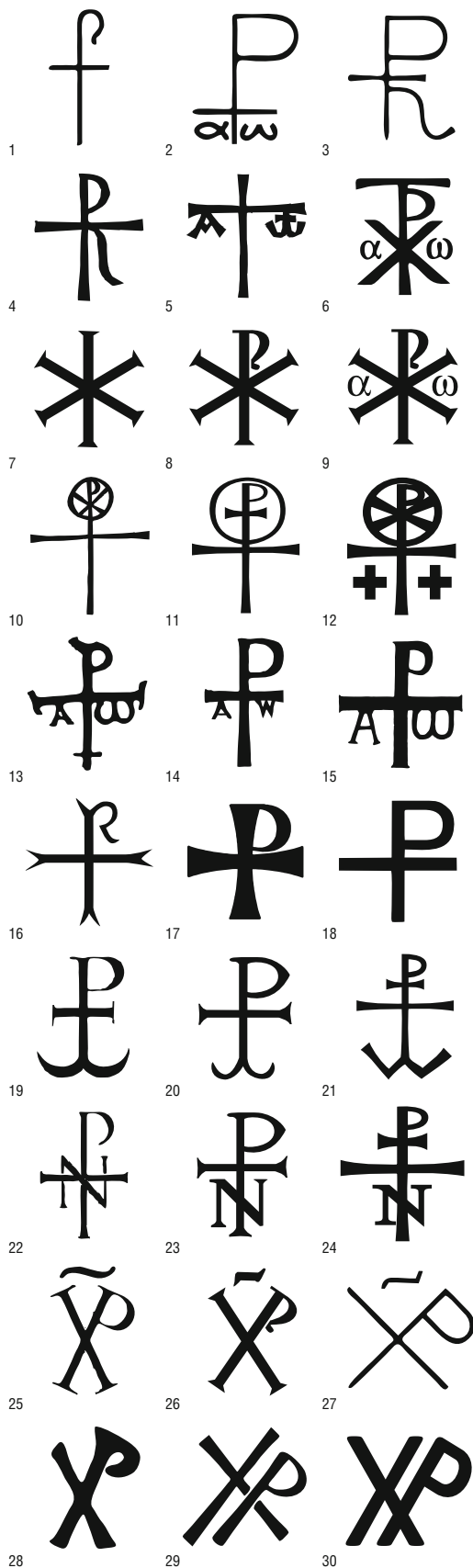
Tablica LXI Monogramy Chrystusa i krzyże monogramowe
 1–15 warianty stylistyczne monogramów Chrystusa, 16–18 monogramy Chrystusa z wpisanym w nie globem,
 19 krzyż monogramowy wpisany w koło, 20–29 monogramy Chrystusa wpisane w koło, 30 oryginalny przykład monogramu wpisanego w heksagon

3. Znak studenckiej organizacji o nazwie „Braterstwo Chi Rho”, Uniwersytetu w Dayton, USA

8. chrystogram Chi-Rho, zwany też „Labarum Konstantyna”; wiąże się to z faktem nadania mu przez cesarza Konstantyna Wielkiego funkcji labarum

22–24. ulubiony znak nowożeńców wczesnego okresu chrześcijaństwa

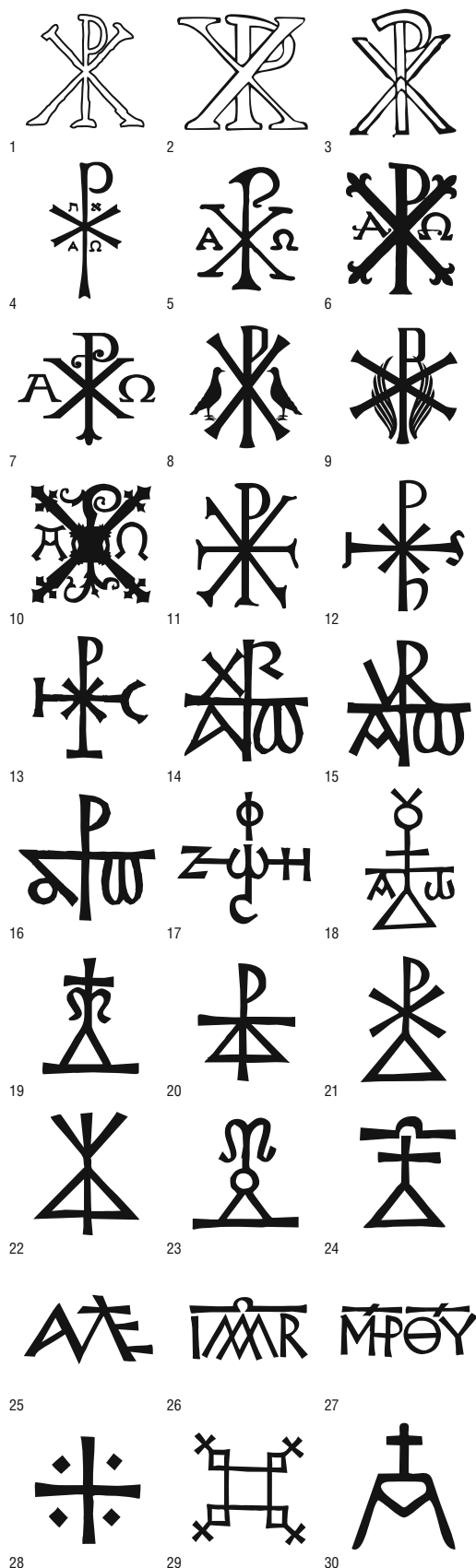

Tablica LXII Monogramy Chrystusa i krzyże monogramowe

1 krzyż monogramowy; pętka symbolizuje grecką literę „P” (Rho). 2 krzyż monogramowy z Alfą jak icthys i Omegą. 3–4 krzyże monogramowe z języczkiem, w których można zaobserwować przemianę greckiej „P” w łacińskie „R”, 5 krzyż z podwieszonymi literami Alfą i Omegą. 6 Chi-Rho wraz z „Tau” oraz Alfą i Omegą, 7 gwiazdzisty monogram Chrystusa złożony z greckich liter „I” (Jezus) i „X” (Chrystus), 8 chrystogram Chi-Rho, 9 Chi-Rho z Alfą i Omegą. 10 Labarum Konstantyna, 11 Labarum Konstantyna, odmiana, 12 Labarum Konstantyna, odmiana z dwoma krzyżami greckimi, 13–15 krzyże monogramowe z podwieszoną Alfą i Omegą, 16–18 krzyże monogramowe równoramienne, 19–21 krzyże monogramowe z kotwicą w podstawie, 22–24 krzyże monogramowe z literą „N” od „Mike” (gr. zwycięstwo), 25–28 grupa monogramów Chrystusa z podkreśloną literą „X”, 29–30 przykłady monogramów z czytelniejszymi literami „P” i „X”

Tablica LXIII Chrystogramy oraz inne znaki chrześcijańskie

1–3 konturowe warianty stylistyczne dla Chi-Rho, 4 Chi-Rho z pierwszą i ostatnią literą alfabetu hebrajskiego i greckiego, 5–7 Chi-Rho z Alfą i Omegą, 8 Chi-Rho i dwie gołębicę, 9 Chi-Rho i skrzydła – symbol gołębic, 10 stylizowane renesansowe Chi-Rho z Alfą i Omegą, 11 Chi-Rho gwiazdziste, 12–16 średniowieczne Chrystogramy ułożone w krzyż grecki, 17 FOS-DZOE (gr. światło, życie) połączone Omegą w krzyż, 18–24 średniowieczne znaki Trójcy Świętej, 25 średniowieczny logotyp „AMATE!” (łac. kochał), 26 monogram „Zwiastowanie Maryji”, 27 „Metee Theou” (gr. Matka Boga), 28 znak wiary Pipina Mniejszego, 29 średniowieczny znak świata składającego się z czterech elementów; stworzony prawdopodobnie pod silnym wpływem grozy i późniejszej alchemii, 30 Kościół zbudowany na Alfie i Omedze

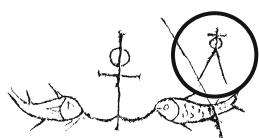
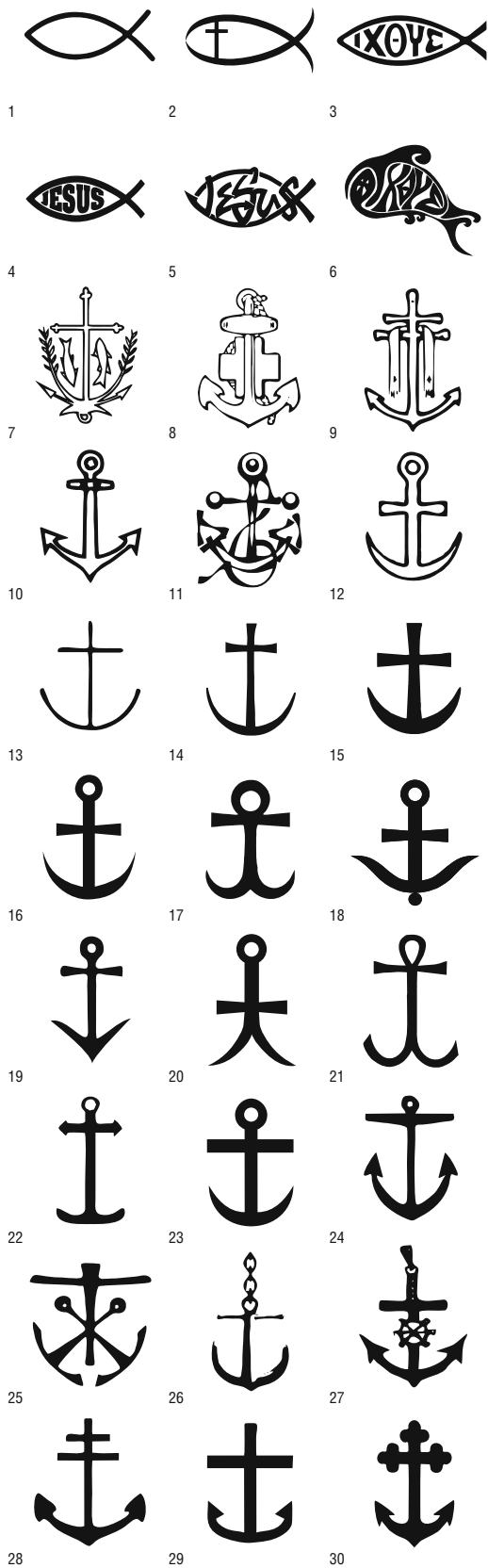

Alfa i Omega z krzyżami

17. Starochrześcijański symbol słowa fos-dzoe (gr. światło, życie) splecione literą omega tworzące krzyż. Współcześnie znak Ruchu „Światło-Życie”.
Jest to jeden z ruchów odnowy Kościoła według nauczania Soboru Watykańskiego II. Gromadzi ludzi różnego wieku i powołania: młodzież, dzieci, dorosłych, jak również kapłanów, zakonników, zakonnice, członków instytucji świeckich oraz rodziny w gałęzi rodzinnej (Domowy Kościół).
Poprzez odpowiednią dla każdej z tych grup formację Ruch Światło-Życie wychowuje dojrzałych chrześcijan i służy odnowie Kościoła przez przekształcanie parafii we wspólnotę wspólnot

28. Krzyż grecki z czterema punktami pomiędzy ramionami; wzorowany na starożytnych symbolach astralnych spotykanych już u Sumerów; prawdopodobnie pierwowzór krzyża jerozolimskiego

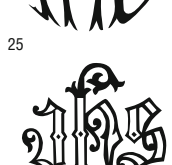
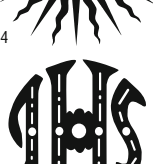
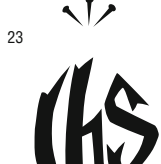
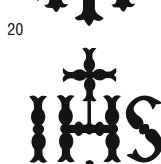
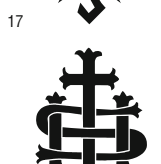
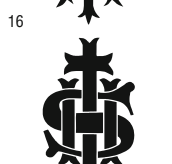
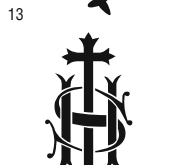
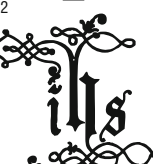
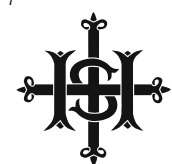
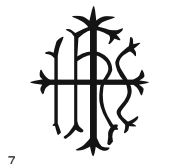
Kotwica, ryby oraz tajemniczy antropoglify powtarzani od tysięcy lat

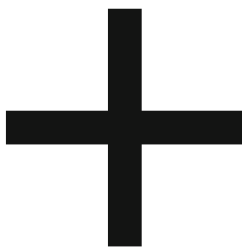
Prehistoria, starożytność, i średniowiecze

25. Znak „Spes Unica” – „Jedyna Nadzieja”, („Ave Crux – spes unica” – Chwała krzyżowi – jedynej nadziei)

Tablica LXIV Ichthys i kotwica – warianty stylistyczne

Tablica LXV Monogram IHS – warianty stylistyczne

Krzyż grecki
Krzyż równoramienny
Crux quadrata (łac. kwadratowy)
Krzyż Pachomiusza

Jeden z najprostszych znaków ludzkości – krzyż równoramienny, zwany greckim, helleńskim lub krzyżem Pachomiusza. Jego łacińska nazwa brzmi *crux quadrata*, czyli krzyż kwadratowy – wpisany w figurę kwadratu. Zaliczany do najstarszych znaków świata. Obok kropki, koła i kwadratu to jeden z najbardziej podstawowych symboli. Adrian Frutiger – specjalista w dziedzinie komunikacji wizualnej, w swojej pracy pt. „Człowiek i jego znaki” tak pisał o krzyżu: *Łatwość wykonania rysunku krzyża jest przyczyną faktu, że był to zawsze najczęściej używany znak w ogóle. Znak krzyża służył znakomicie do znakowania, liczenia, podpisywania się, a nawet przysięgania*¹. Najczęściej związany z kształtem koła – staje się wtedy krzyżem solarnym o bogatszej symbolice. Trudne do określenia są granice między krzyżem greckim, a krzyżem solarnym – gdzie i kiedy nastąpiła zmiana, która z form była pierwsza. Dotychczasowe badania nie dają jednoznacznej odpowiedzi. Wiadomo, że jest to w dużej mierze zależne od regionu świata i występującej tam kultury. Przykładowo w Europie Północnej, z całą pewnością, krzyż wpisany w okrąg był wcześniejszą formą, podczas gdy na Bliskim Wschodzie i w Ameryce krzyż równoramienny bez koła był starszą formą. Krzyżowi solarnemu poświęcony jest osobny rozdział pt. „Prehistoryczne i starożytne krzyże oraz quasi-krzyże”.

Krzyże równoramienne, bez zamykającego je koła, znajdujemy na starożytnych monetach, medalach, pomnikach, stelach, ceramice fenickiej, asyryjskiej, perskiej, egipskiej, etruskiej. Nie są obce kulturom Dalekiego Wschodu, ani prekolumbijskim starożytnym kulturom obu Ameryk. Krzyż o czterech równych promieniach symbolizował wieczność, potęgę stwórczą i moc twórc-

¹ A. Frutiger, *Człowiek i jego znaki*, Wydawnictwo Do i Optima, Warszawa 2005, s. 25.

Taniec wokół słońca, petroglif z terenów Armenii, paleolit, ok. 12 000 p.n.e.

Krzyż – znak boga Słońca, któremu oddawali cześć Hetyci, a później Sumerowie i Asyryjczycy

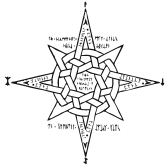

Symbol planety Marduk noszony na szyi, Babilonia, ok. 1800 p.n.e.

czą. W rozwiniętych cywilizacjach najczęściej jest ziemskim znakiem niebiańskich bogów – słońca, wybranych gwiazd/planet, jak np. planety Marduk, którą w Mezopotamii reprezentuje właśnie krzyż równoramienny. Znak ten nosili królowie, kapłani, dostojnicy państwowi. Nosili na szyi jako talizman bądź jako powtarzający się motyw główny, ornament swoich strojów.

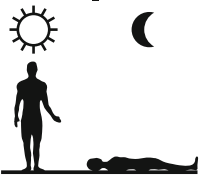
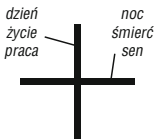
Babiloński dostojnik/kapłan w asyście żołnierzy

Krzyż w róży wiatrów Wikingów

Krzyż grecki reprezentujący u Indian Dakota cztery wiatry

Pierwotnie to znak ognia – według niektórych antropologów kultury to symboliczny obraz dwóch patyków, kawałków drewna nałożonych na siebie, gotowych do rozniecenia ognia – znak ogniska. Dla większości kultur był znakiem czterech stron świata, symbolizował krzyżujące się osie wschód-zachód, północ-południe. Ich przecięcie dawało idącą do zenitu oś ziemi *axis mundi*, drogę prowadzącą do bogów, niewidzialny słup, boską oś.

Oprócz czterech stron świata pierwsi ludzie widzieli w tym znaku symbol cykliczności pór roku lub obraz żywiołów – wody, powietrza, ognia i ziemi. Czasami dokładniej – chodziło o ukazanie aspektów jednego z nich, jak np. powietrza i związanego z nim wiatru. Do dziś Indianie widzą w tym znaku cztery wiatry świata.

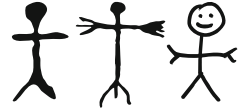
Symbol „czwórki” – liczby oznaczającej od zarania dziejów rodzaj uniwersum, jedność i wszechstronność. W naszej kulturze krzyż to cztery, a w Chinach to pięć, gdzie skrzyżowanie jest tą piątką – liczbą doskonałą, symbolem istoty ludzkiej jako mikro-kosmosu, a także symbolem środka, w sensie źródła, prapoczątku, od którego pochodzi życie. Wpisany dosłownie w figurę kwadratu w Chinach będzie oznaczał „ziemię”. Stare przysłowie chińskie mówi, że bogowie stworzyli ziemię w kształcie krzyża. Do podobnego wniosku doszedł św. Jeremiasz, pisząc o krzyżu: *...czymże jest, jeśli nie kształtem z jego czterema stronami!*

Skrzyżowanie pionu z poziomem to pierwszy narysowany dualizm, przeciwieństwa z jakimi zetknął się człowiek. Przedstawiał życie i śmierć, dzień i noc, słońce (solstycjum) i księżyc (ekwinocjum), dobro i zło, materię i ducha, mężczyznę i kobietę. Często to znak dosłownie obrazujący relację fizyczną mężczyzny z kobietą – prehistoryczny piktogram spółkowania, płodności – życia.

Przecinające się dwie linie, pionowa i pozioma, to także podstawa najprostszego wizerunku sylwetki ludzkiej. W ten sposób

¹ S. Kobielski, *Krzyż Chrystusa*, Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2011, s. 170.

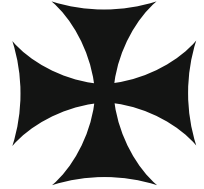
rysowali siebie artyści odległej prehistorii, a dziś podobny obraz człowieka-krzyża zobaczymy na rysunkach małych dzieci.

Antrop/Anthropoglif – „Ludzik” w prehistorii oraz współcześnie

Wraz z pojawieniem się pierwszej religii znak krzyża stopniowo zamienia się w symbol eschatologiczny, mówiący o życiu przyszłym, nieśmiertelności i wieczności. Często to znak o właściwościach apotropaicznych – w postaci znaków malowanych na ciele lub noszonych przy sobie amuletów, aby chronić przed złem siebie i swoich najbliższych, odwrócić niespodziewane lub spodziewane zagrożenie, grożące złu.

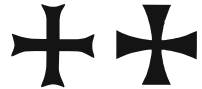
Pewien koptyjski mnich o imieniu Pachomiusz musiał znać tę symbolikę przedchrześcijańskiego krzyża. Jemu to przypisuje się wprowadzenie do chrześcijaństwa krzyża równoramiennego jako znaku, początkowo zakonnego, z czasem godła wszystkich wyznawców Chrystusa. Ok. roku 322 Pachomiusz nakazał umieścić znak purpurowego krzyża na mniszych kapturach. Z tego powodu czasami krzyż równoramienny nazywany jest krzyżem Pachomiusza. Wcześniej znak krzyża nie był znany światu chrze-

Krzyż Pachomiusza, Egipt, IV w.

Fragment steli z Tabennis z krzyżem Pachomiusza, IV w.

templarski

mantuański

maltański

kawalerski

Leopolda

Marii Teresy

Echo pachomiańskiego znaku w kilku krzyżach heraldycznych

ścijańskiemu jako emblemat. Nie spotyka się go w dziełach sztuki tamtego okresu. Jedynym znakiem reprezentującym Chrystusa w tamtych czasach był Chrystogram Chi-Rho wprowadzony przez Konstantyna Wielkiego, natomiast Pachomiuszowi chrześcijaństwo zawdzięcza znak krzyża. Jednocześnie należy podkreślić i pamiętać, że Pachomiusz nie był autorem (twórcą) wzoru.

Brązowa kłama z Danii, XV w. p.n.e.

Fragment głowicy kolumny z Armenii, VII w. n.e.

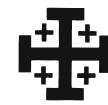
Krzyż solarny

Krzyż kosmiczny

Krzyż pachomiański

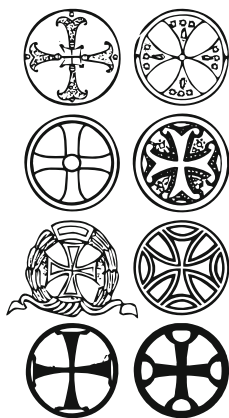

Krzyż jerozolimski

Krzyż słowiański

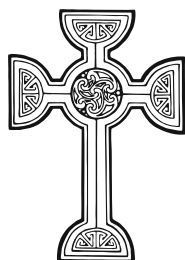
To zadziwiające i zastanawiające, że w tak różnych miejscach pojawiają się bardzo podobne wzory i ornamenty, a jeśli nawet dopatrzmy się różnic stylistycznych, to i tak okaże się, że symbolizują te same głębsze myśli, idee religijno-filozoficzne, a nawet bóstwa z podobnymi cechami i atrybutami. Krzyż równoramienny, od czasu do czasu otoczony kołem wieczności, pojawia się w życiu człowieka, jest dla niego nieustannie ważnym symbolem. Nawet, gdybyśmy go nie znali, to z całą pewnością, prędzej, czy później, ktoś narysowałby go, a reszta ludzi zostałaby nim zahipnotyzowana. Od tysięcy lat nosi w sobie ładunek silnych emocji. Czy chcemy, czy nie, tkwi w naszych umysłach, jakby w ludzkim DNA – spadek pokoleniowy, zakorzeniony w nas od pradziejów.

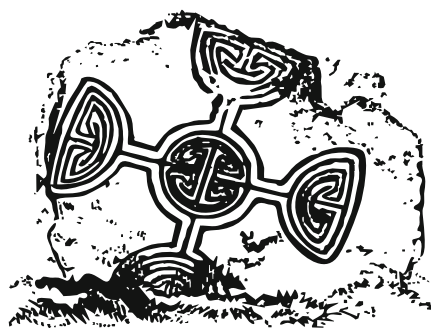
Formy krzyża koptyjskich pochodne od znaku Pachomiusza

Pachomiusz, trzeba to przyznać, był genialnym promotorem znaku krzyża greckiego w roli emblematu i symbolu religijnego. Od tamtego czasu krzyż grecki zaczął symbolizować uniwersalizm religii chrześcijańskiej. Cztery ramiona nadal były interpretowane jako cztery strony świata. Zmieniło się za to znaczenie linii, gdzie pionowa obrazowała działanie Bożej łaski, a pozioma obrazowała przenikające działanie człowieka oraz szeroki horyzont działania religii rozciągający się na wszystkie kontynenty świata.

W wielu nowopowstałych ośrodkach chrześcijańskich, które zakładali i rozwijali mnisi-ojcowie – nauczyciele-asceci, głosząc Euangelion (gr. Dobrą Nowinę), zaczęły pojawiać się znaki niemal identyczne z krzyżem Pachomiusza. Mnisi zakładając nowe klasztory, powtarzali znaki, do których byli przyzwyczajeni w macierzystych egipskich klasztorach. Identyczne szczegóły ornamentacyjne spotkamy na murach klasztorów w Grecji, Antiochii, Kapadocji i Armenii. Niektórzy mnisi dotarli aż do Anglii, Irlandii, a nawet Islandii.

Por. krzyż łaciński, Irlandia, XII w.

Kamień z Islandii – celtycka interpretacja krzyża Pachomiusza, VI-VII w.

W całym świecie chrześcijańskim rozpowszechnił się krzyż równoramienny. Bardzo szybko wyparł labarum Konstantyna – „Chi-Rho”. Stał się niemal oficjalnym znakiem, emblematem, symbolem – ustalonym godłem chrześcijaństwa, zarówno na Zachodzie, jak i na Wschodzie, na Północy i Południu. Odtąd krzyż grecki pojawia się dosłownie wszędzie: na kolumnach, drzwiach, ścianach kościołów i szatach liturgicznych. Umieszczano go na przedmiotach codziennego użytku, nawet na biżuterii. Krzyż namalowany na czole miał znaczenie opiekuńcze, ochronne, zarówno dla żyjących, jak i dla tych, którzy po śmierci muszą przejść przez świat demonów. Podobną opiekuńczą funkcję pełniły koptyjskie krzyże ręczne, a potem enkolpiony (gr. na piersi) – reli-

„Enkolpion”, czyli relikwiarzyk, noszony w uchu lub na piersiach, wykopany w ziemi Dobrzyńskiej, X w.

W VI w. zaczęły powstawać odmiany z niewielkimi modyfikacjami kształtu ramion. Przykładem jest krzyż św. Benedykta z Nursji, założyciela najstarszego katolickiego zakonu

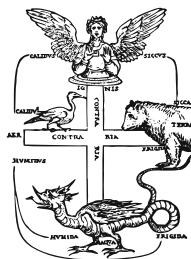

Wóźnica z wyścigów rydwanów z krzyżem wytatuowanym na czole. V w.

kwiarze, niewielkie kapsuły, skrzyneczki z relikwiami bądź z cytami z Pisma Świętego. Enkolpiony często traktowane były jako amulety, o co, bardzo często, Ojcowie Kościoła mieli pretensje.

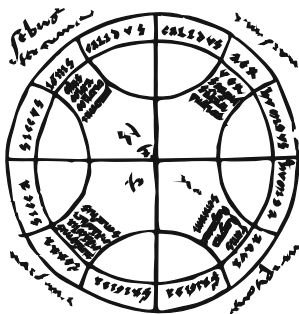
Krzyż równoramienny, starożytny znak bogów, w średniowieczu zachował swą aurę tajemniczości i mistycyzmu. Korzystali z jego wielkiej mocy gnostycy, hermetycy, magowie i alchemicy².

Z tym znakiem na zbroi, tarczy i fladze rycerze Europy wyruszyli na kolejne krucjaty przeciw muzułmanom, aby odzyskać Ziemię Świętą, a zwłaszcza, aby odbić Jerozolimę.

Cztery elementy alchemii: ogień i woda, powietrze i ziemia w kontrze ze sobą tworzą krzyż grecki

² W. Kopalński, Słownik symboli, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990, s. 174.

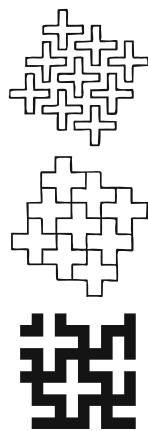
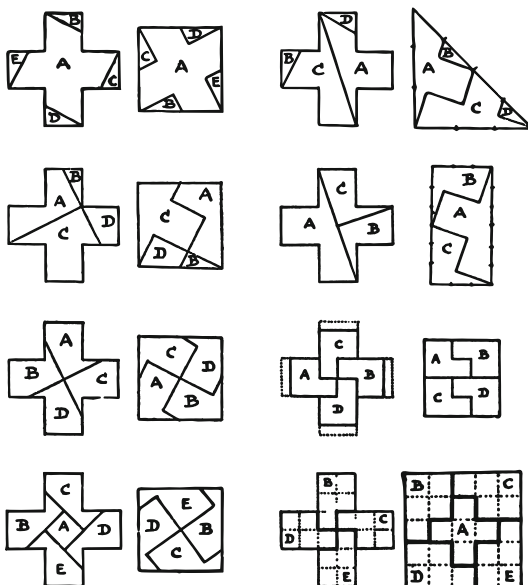

Cztery elementy alchemii tworzące krzyż grecki w nieustannym ruchu – cyklach pór roku

Na temat magii liczby CZTERY: J. Tresidder, Słownik symboli, Wydawnictwo RM, Warszawa, 2005.

Na kolejnych stronach tego rozdziału przedstawiam odmiany i warianty stylistyczne krzyży równoramiennych, a także propozycje graficzne nowych krzyży zaprojektowane przez współczesnych artystów. Ważnym *signum temporis* (łac. znakiem czasu) z pewnością będą projekty krzyży wygenerowane przez sztuczną inteligencję. Można również zapoznać się znakami identyfikującymi, w których istotnym elementem jest krzyż grecki. Na osobnych tablicach z ilustracjami przedstawiam krzyże celtyckie, rzuty kościołów zbudowanych na planie krzyża greckiego, nimby, monety oraz krzyże konsekuracyjne – tzw. „Zacheuski”, które jeszcze raz przypomną nam postać mnicha Pachomiusza i wypromowany przez niego znak.

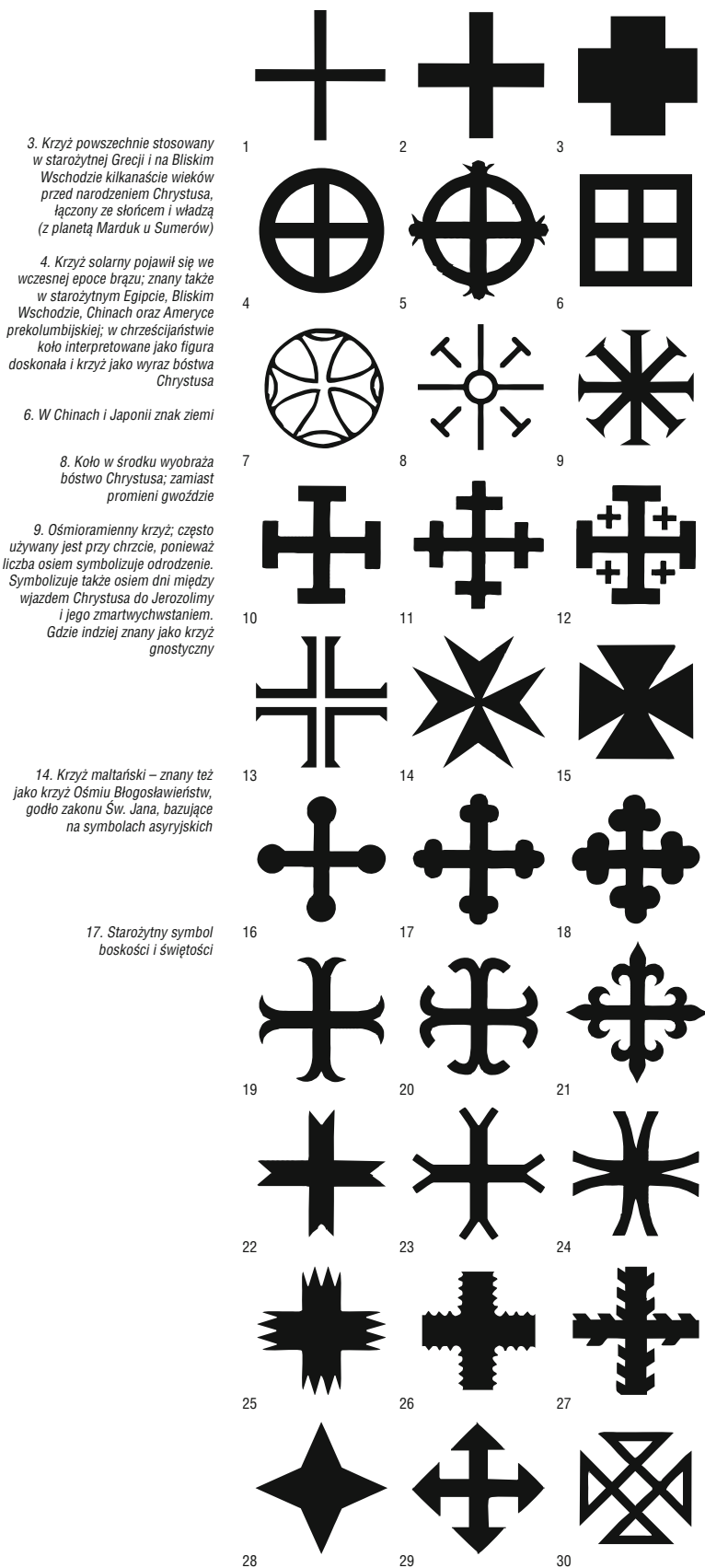
O tym, że krzyż grecki jest niezwykle kształtem poświadczają również poniższe schematy obrazujące jego związek z podstawowymi figurami geometrycznymi oraz ze swastyką.

Ornamenty z krzyżem greckim/swastyką

Izometryczna iluzja

3. Krzyż powszechnie stosowany w starożytnej Grecji i na Bliskim Wschodzie kilkanaście wieków przed narodzeniem Chrystusa, łączony ze słońcem i władzą (z planetą Marduk u Sumerów)

4. Krzyż solarny pojawił się we wczesnej epoce brązu; znany także w starożytnym Egipcie, Bliskim Wschodzie, Chinach oraz Ameryce prekolumbijskiej; w chrześcijaństwie koło interpretowane jako figura doskonała i krzyż jako wyraz bóstwa Chrystusa

6. W Chinach i Japonii znak ziemi

8. Koło w środku wyobraża bóstwo Chrystusa; zamiast promieni gwiazdzie

9. Ośmioramienny krzyż; często używany jest przy chrzcie, ponieważ liczba osiem symbolizuje odrodzenie. Symbolizuje także osiem dni między wjazdem Chrystusa do Jerozolimy i jego zmartwychwstaniem. Gdzie indziej znany jako krzyż gnostyczny

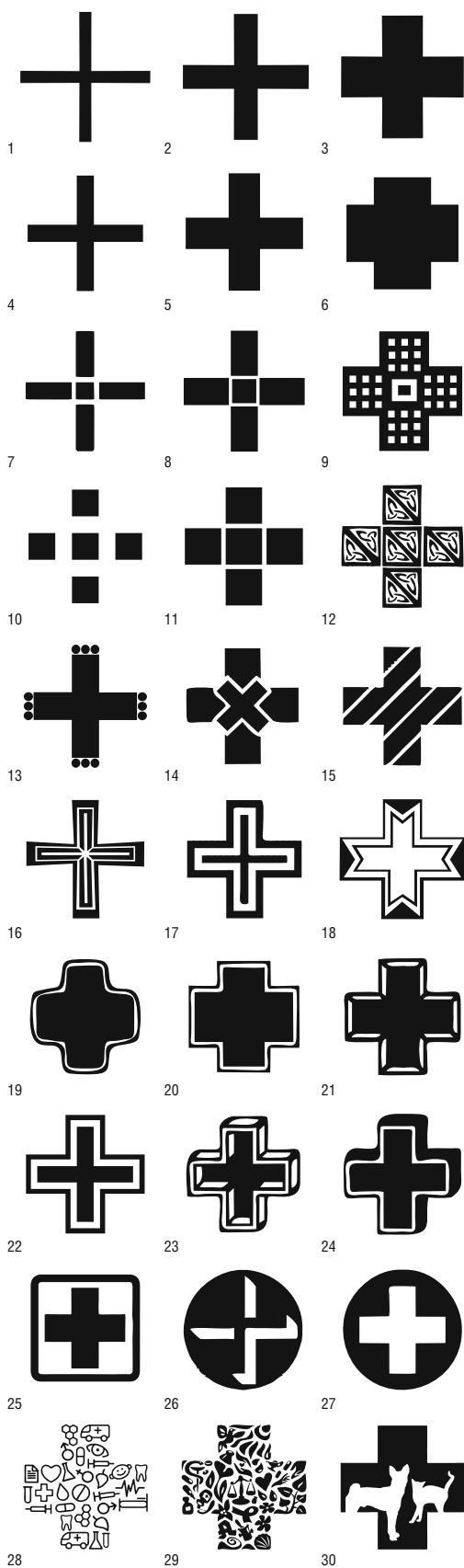
14. Krzyż maltański – znany też jako krzyż Ośmiu Błogosławieństw, godło zakonu Św. Jana, bazujące na symbolach asyryjskich

17. Starożytny symbol boskości i świętości

Tablica LXVI Krzyż równoramienny – podstawowe odmiany

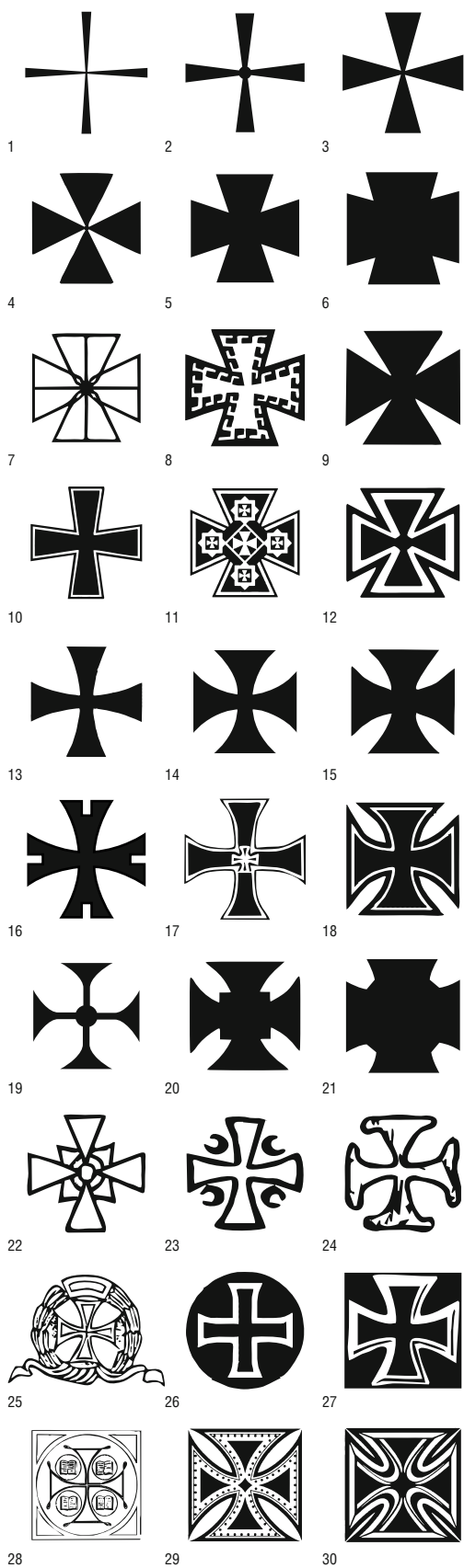
1 równoramienny; ideogram znajdowany w licznych kulturach na całym świecie, łączony z czterema żywiołami, 2 równoramienny, zwany greckim, 3 równoramienny, o krótkich ramionach, 4 równoramienny krzyż wpisany w koło – tzw. krzyż solarny, 5 celycki, z ramionami wystającymi poza koło, 6 równoramienny wpisany w kwadrat, *crux quadrata*, 7 Pachomiusza, pachomianiński, 8 koptyjski, 9 grecki połączony z literą „X”, krzyż chrzcielny, 10 laskowy, laskowany, 11 wielokrotny, zdwojony, 12 jerozolimski, palestyński, 13 równoramienny, gammowy, 14 maltański, joannitów (joannicki), 15 kawalerski, rycerski, 16 kulowy, 17 Łazarza, trójlistny, 18 Chrystusa wśród dwunastu apostołów, trójlistny, 19 kotwicowy, templatyzny, 20 młyński, 21 lilowy, 22 wcięty, 23 rozwidlony, widlasty, *crux dolorosa*, 24 rozdarty, 25 poszarpany (zębaty), 26 cierniowy, 27 ostzewiowy, świerkowy, 28 gwiazdzisty, 29 strzałkowy, 30 nieskończoności, wieczności

Tablica LXVII Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

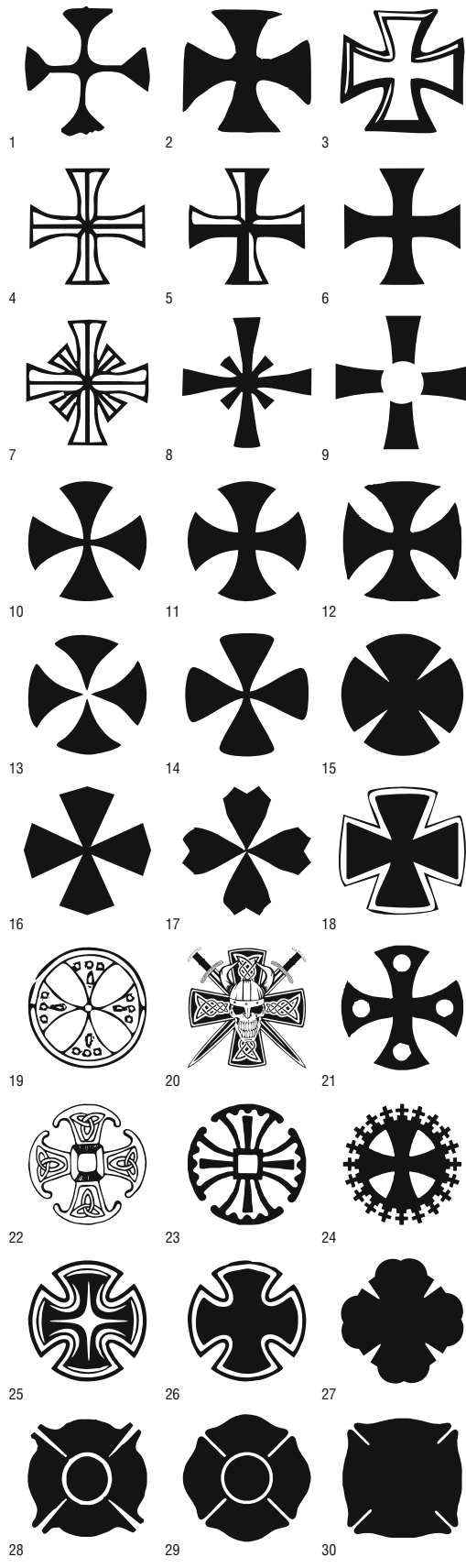

W ratownictwie medycznym coraz częściej można zobaczyć krzyż gwiaździsty z eskulapem. Krzyż ten wypiera krzyż grecki

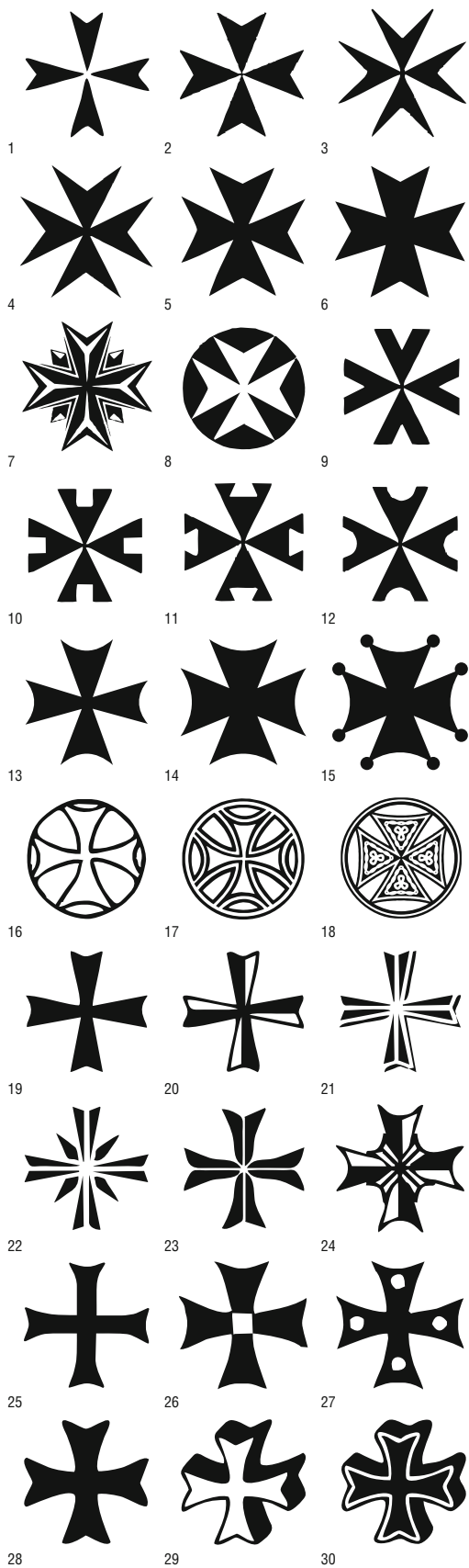
29. Logo sieci aptek „Świat zdrowia”

Tablica LXVIII Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

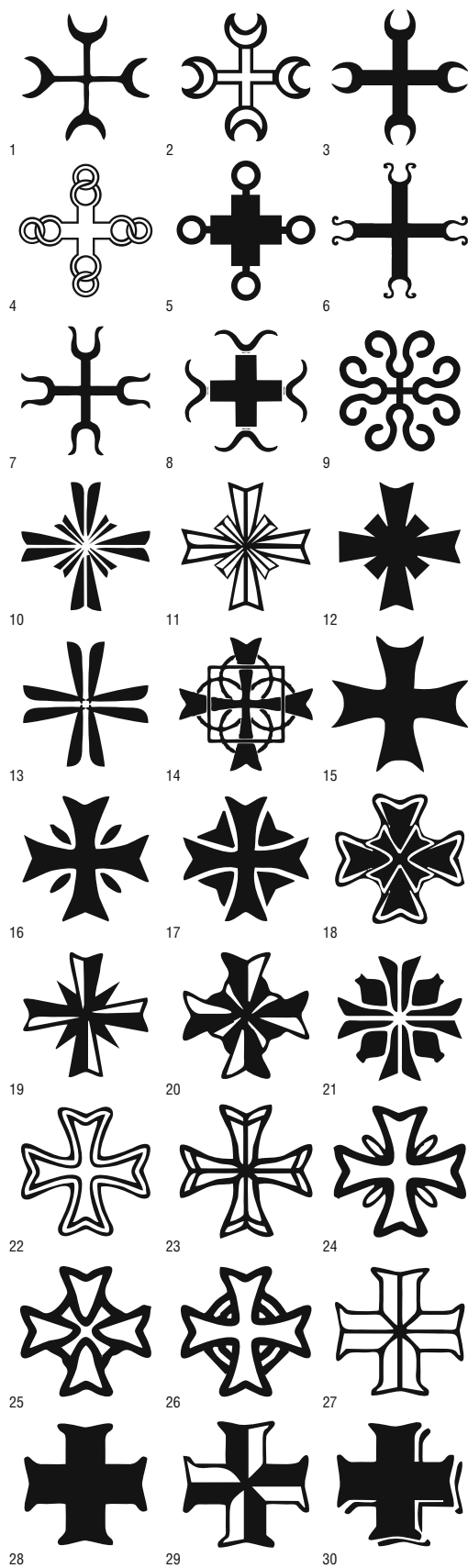

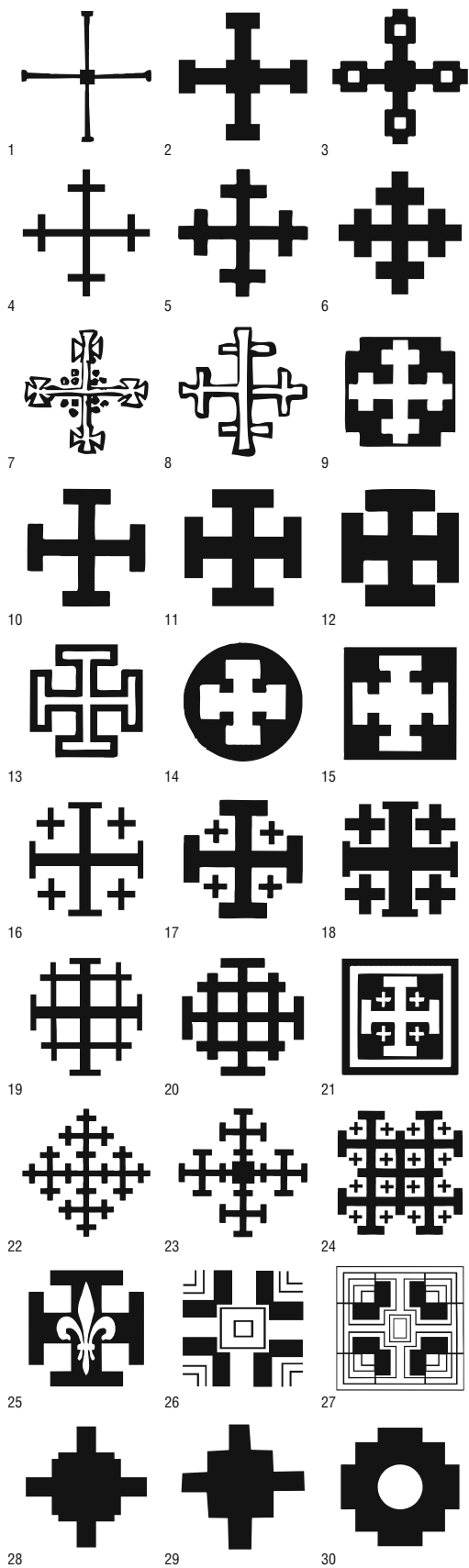
Tablica LXIX Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

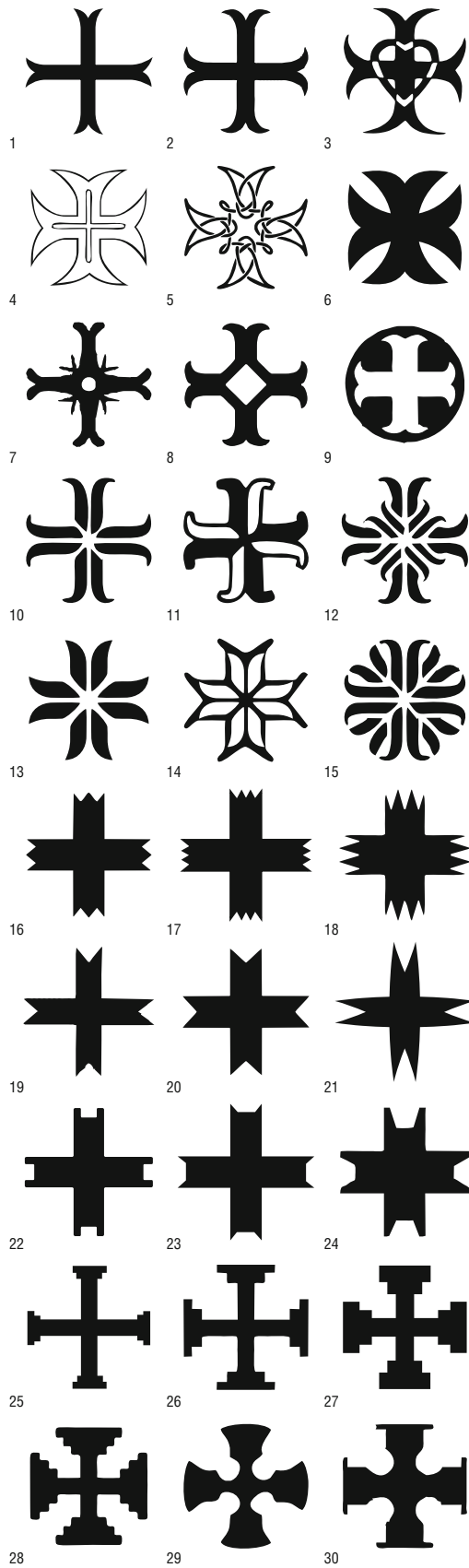
Tablica LXX Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

Tablica LXXI Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

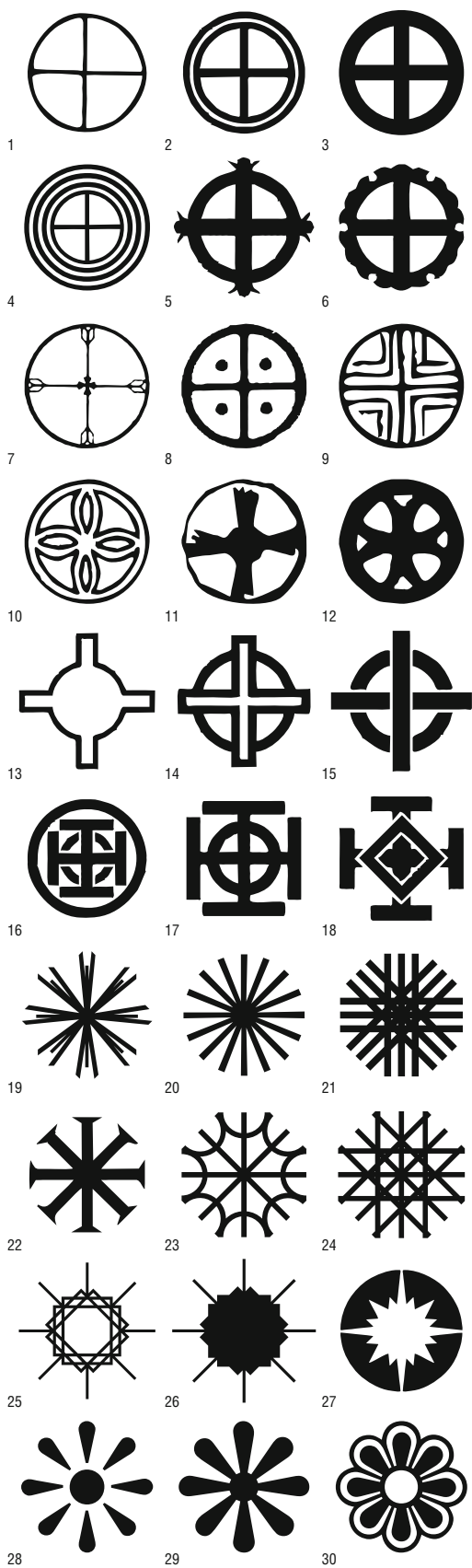

Tablica LXXII Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

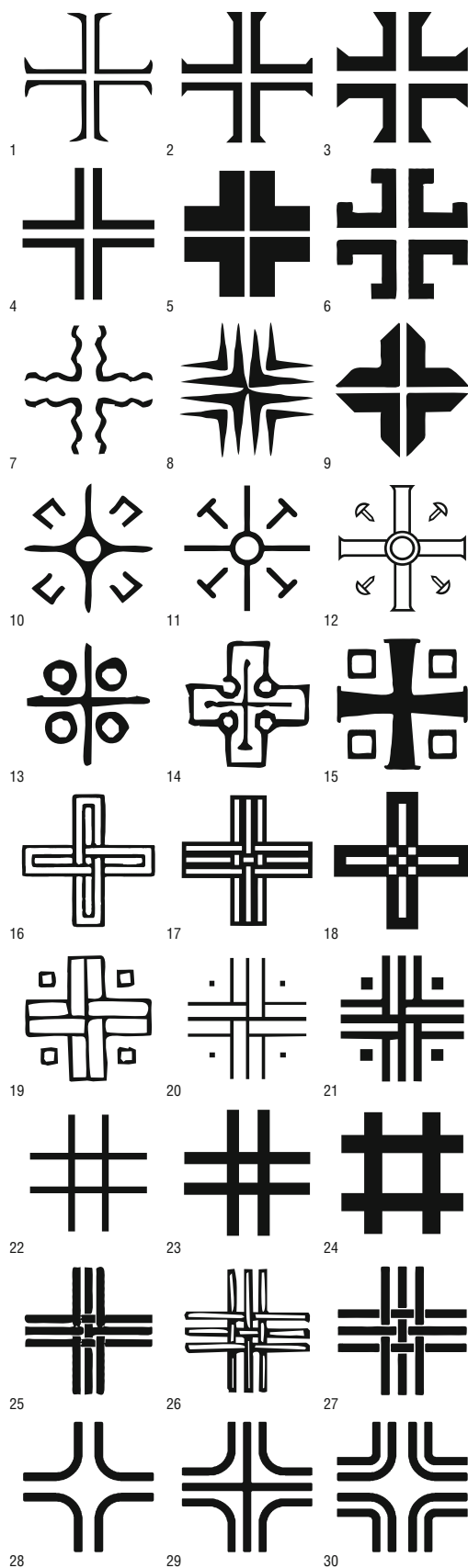

Tablica LXXIII Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

Tablica LXXIV Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

Tablica LXXV Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

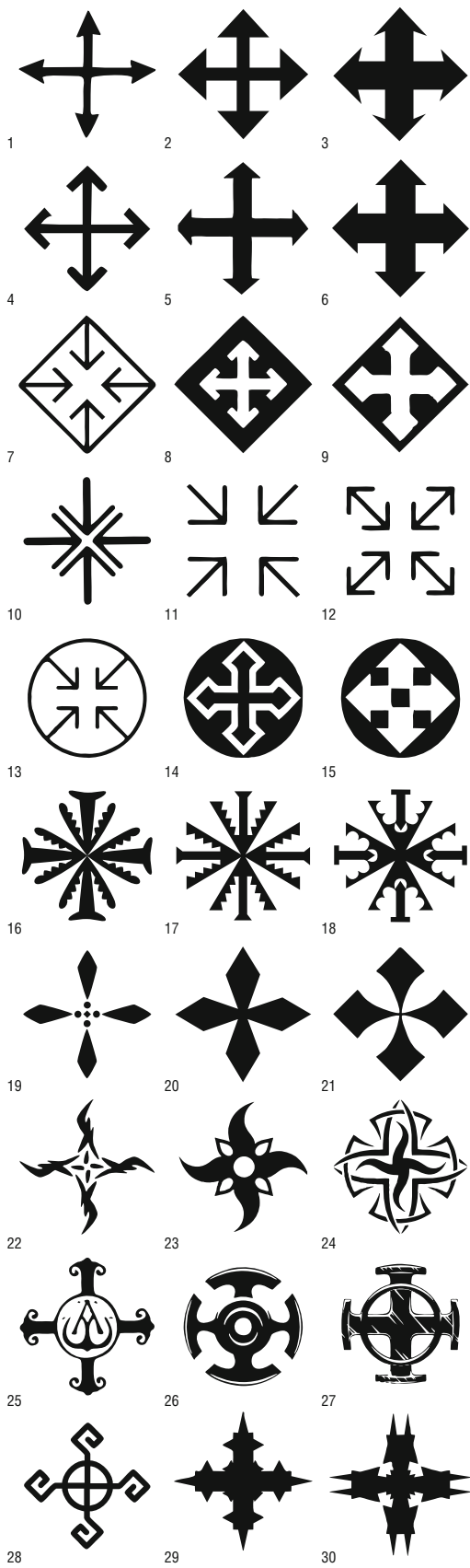
24. Znak alchemiczny ołowiu;
w dawnej farmakologii
znak ten oznaczał
„przyjmować w imię Boże”;
współcześnie to znak krzyżyka
używany na klawiaturze telefonów;

w notacji muzycznej krzyżyk –
znak chromatyczny mówiący
o zmianie nuty o pół tonu w górę;

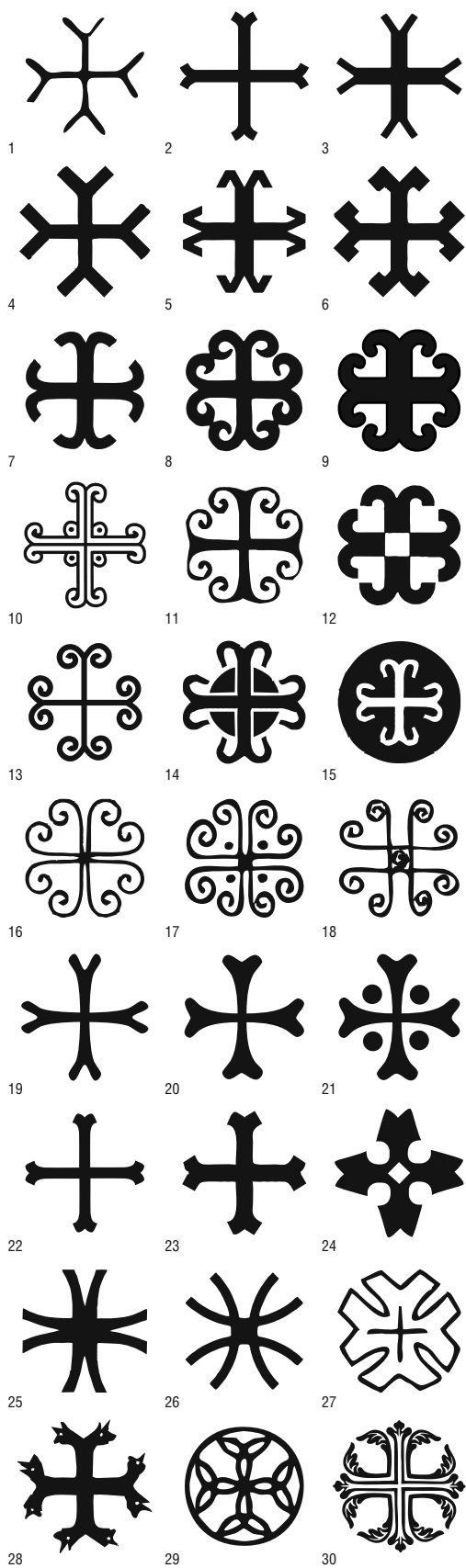

w stronach internetowych
jako znacznik o nazwie
„hashtag”

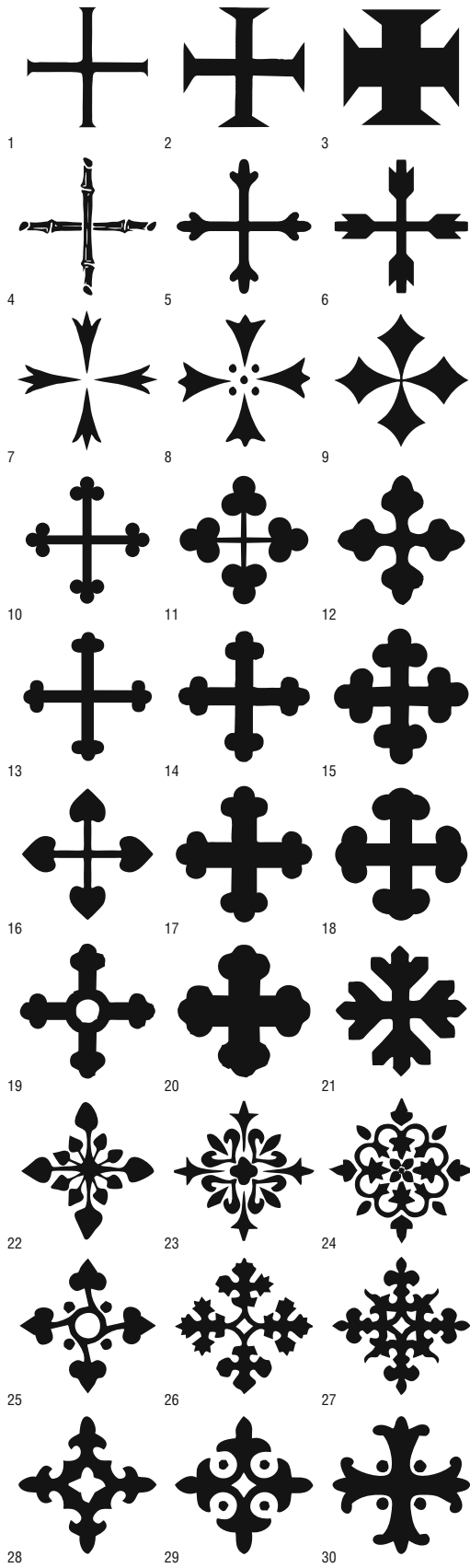

Tablica LXXVI Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

Tablica LXXVII Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

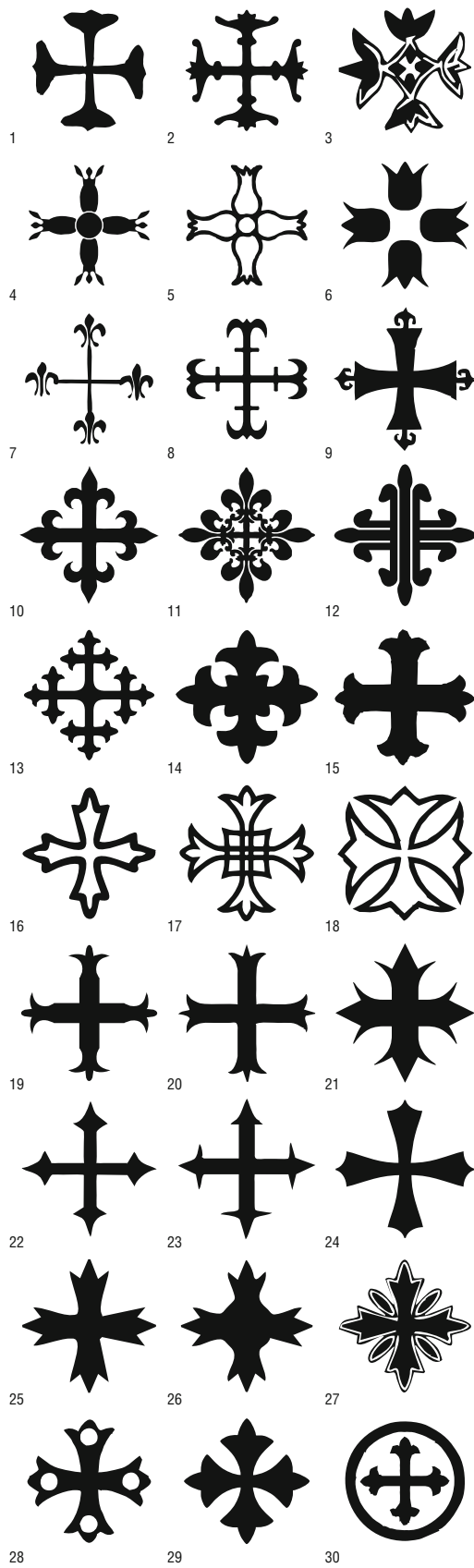

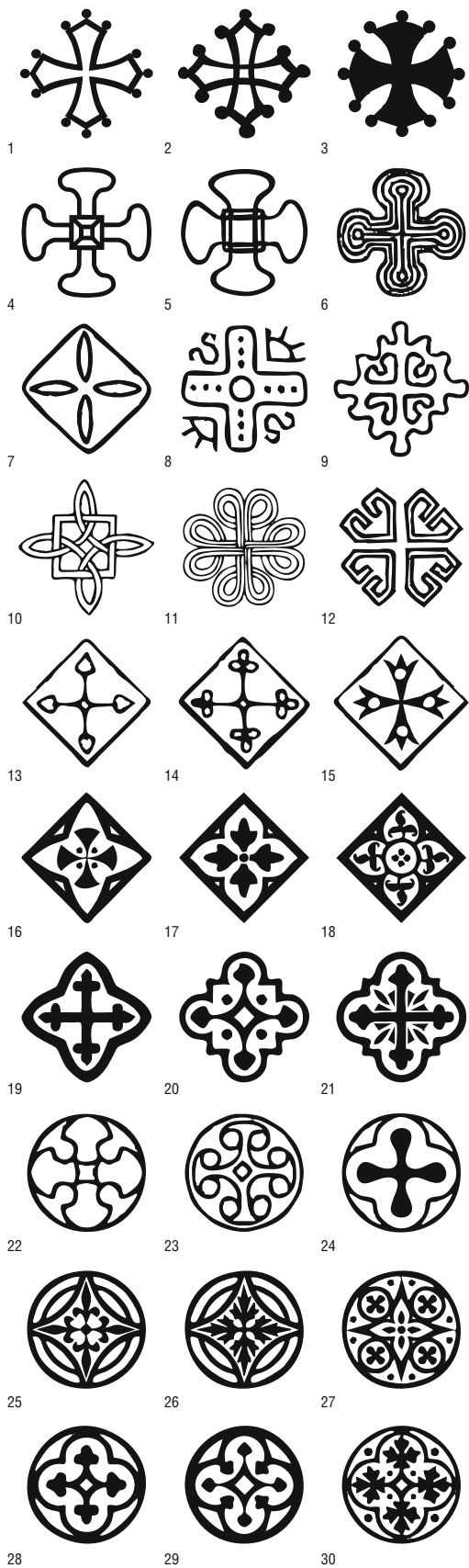
30. Logo Festiwalu Paschalnego „Musica Poetica” w Tarnowie

Tablica LXXVIII Krzyż równoramienny — warianty stylistyczne

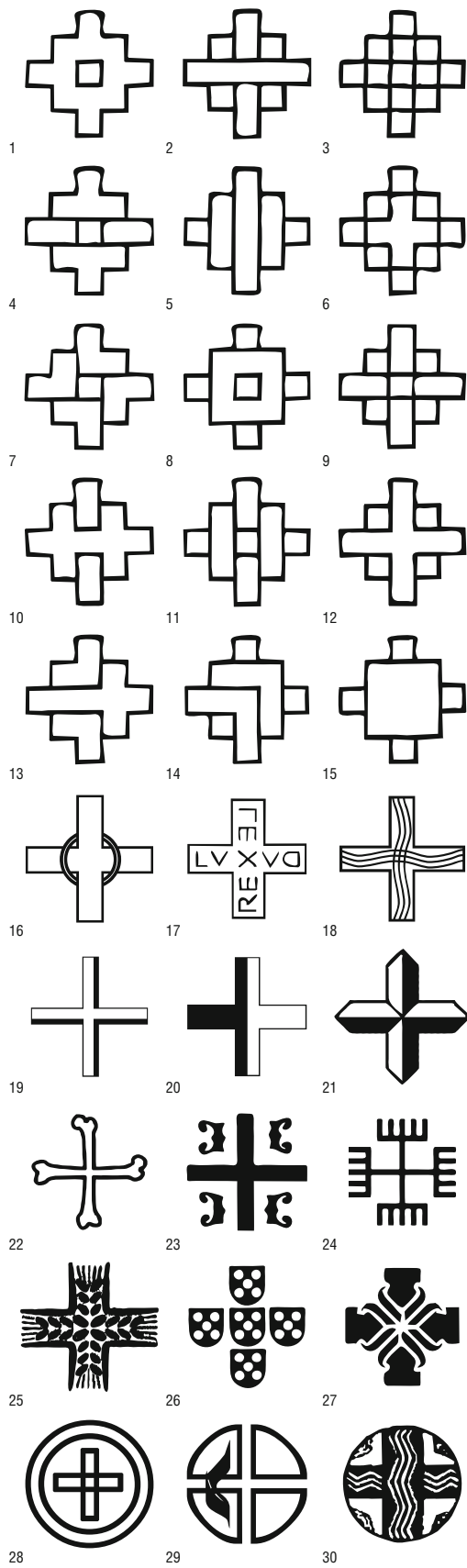
Tablica LXXIX Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

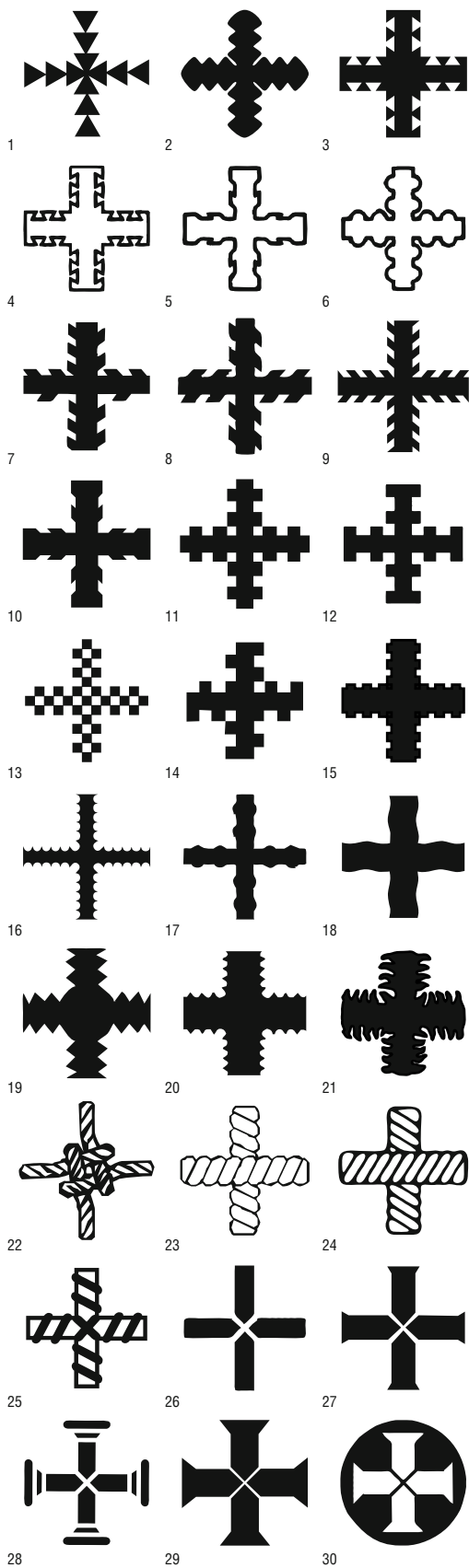

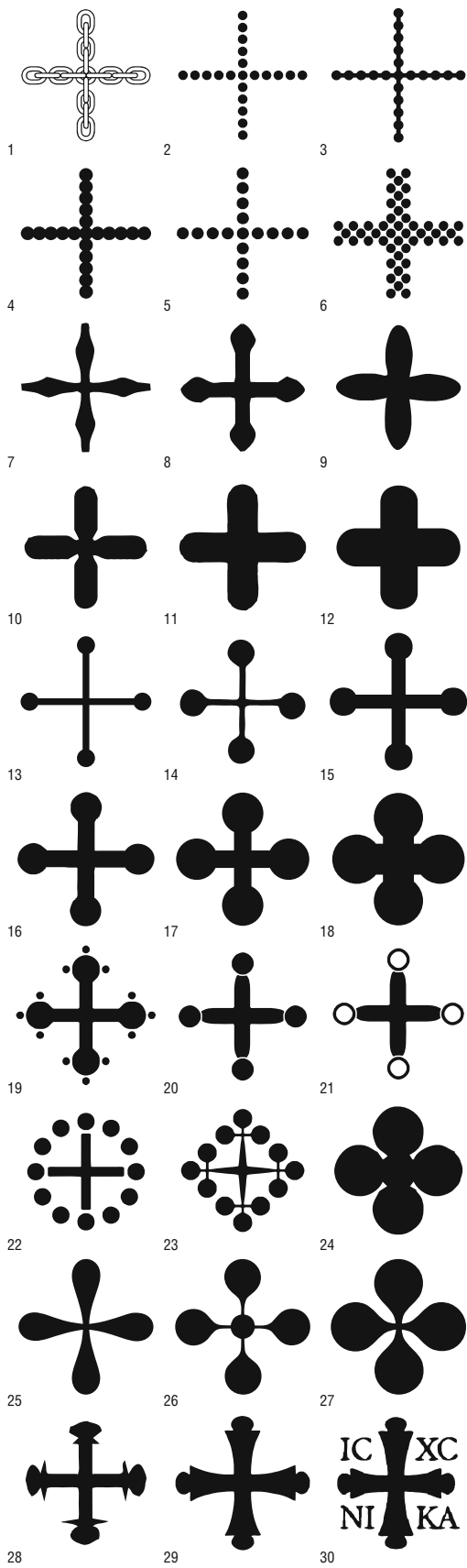
Tablica LXXX Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

Tablica LXXXI Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

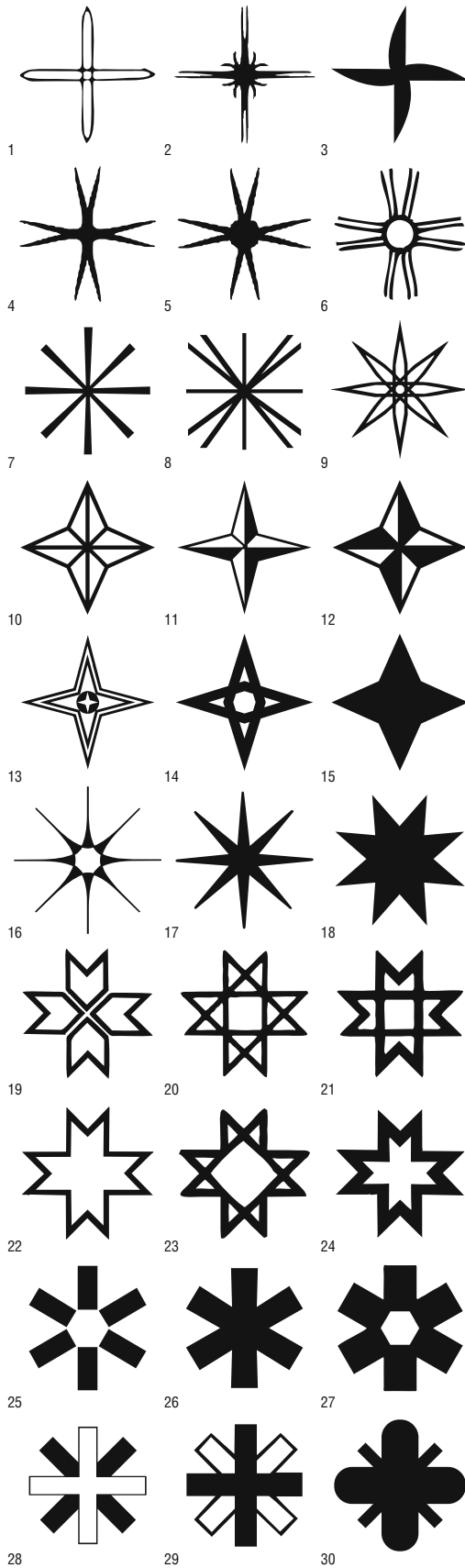

Tablica LXXXII Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

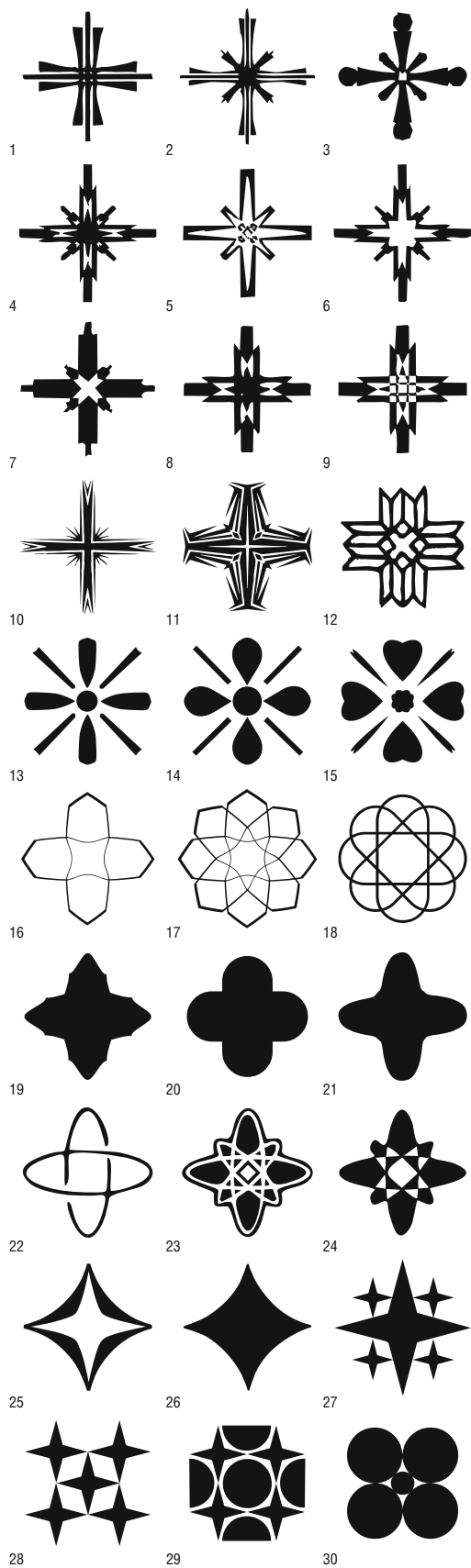

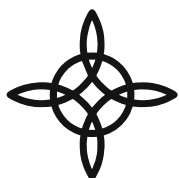
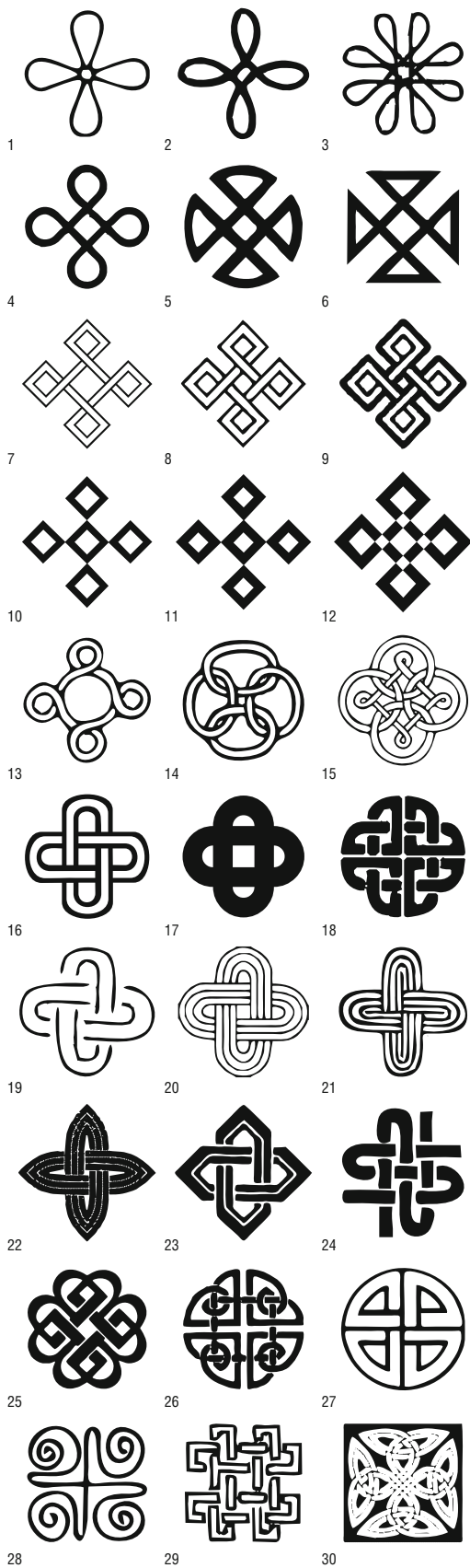
Tablica LXXXIII Krzyż równoramienny – warianty stylizacyjne

Tablica LXXXIV Krzyż równoramienny – warianty stylizacyjne

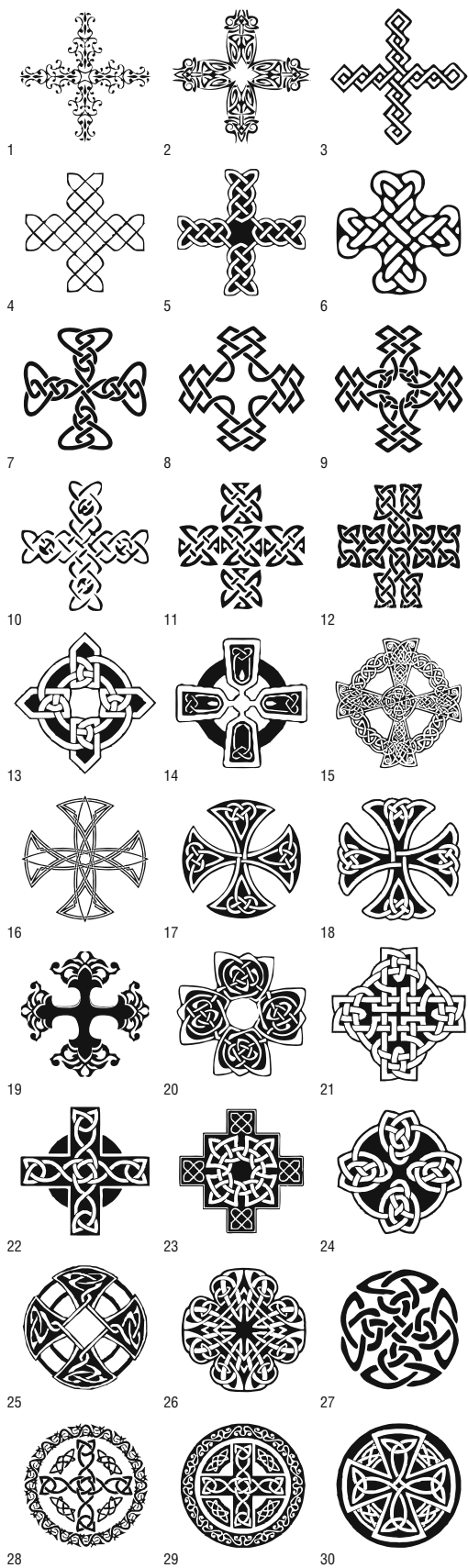
Tablica LXXXV Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

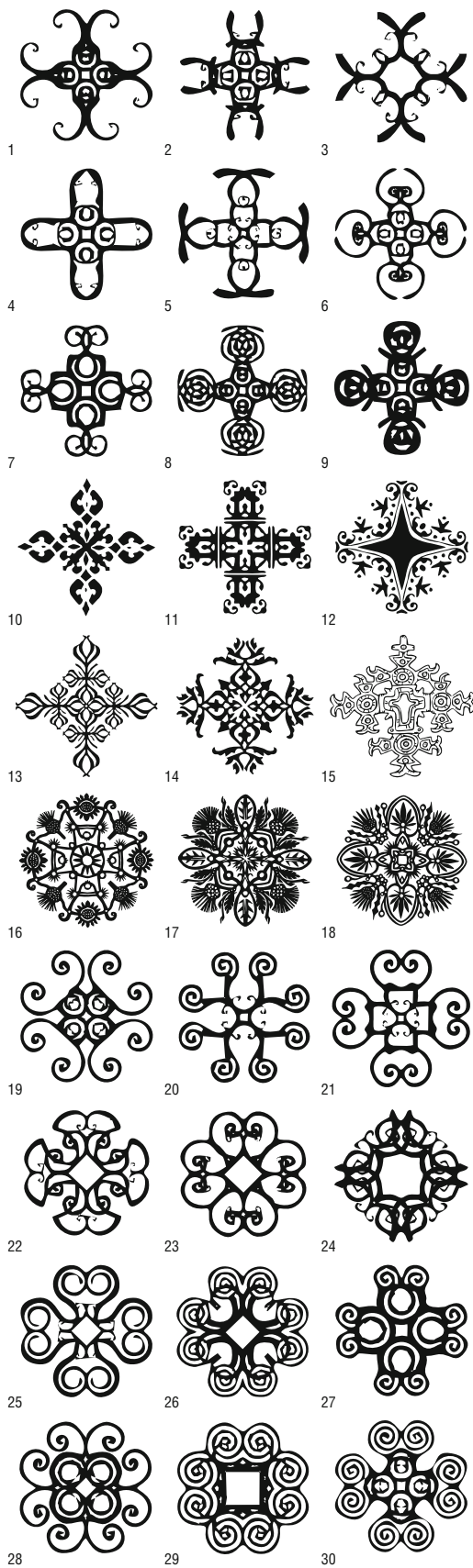

Por. z „Węzłem czarownicy”

Tablica LXXXVI Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

Tablica LXXXVII Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

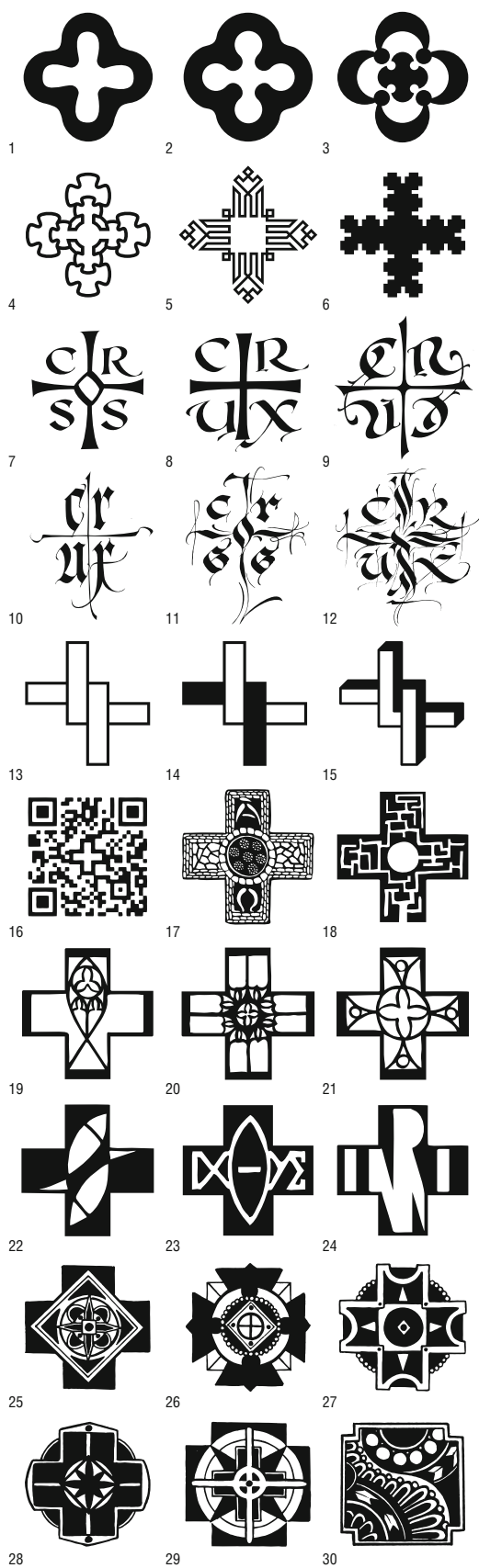

Tablica LXXXVIII Krzyż równoramienny – warianty stylistyczne

Tablica LXXXIX Krzyż równoramienny w znakach identyfikujących

1 znak Polskiego Czerwonego Krzyża, 2 logo „Caritas Polska”, 3 logo organizacji „Pomoc Kościołowi w Potrzebie”, 4 logo fundacji św. Jana Jerozolimskiego, 5 logo wydawnictwa „Święty Wojciech”, 6 logo firmy Pilkington, 7 logo firmy jubilerskiej „Aplus”, 8 logotyp rock opery pt. „Krzyżacy”, 9 logo zespołu heavy-metalowego „Rammstein”, 10 logo szpitala w Japonii, 11 logo sieci aptek „Świat zdrowia”, 12 krzyż weterynarii w USA, 13 logo Festiwalu Paschalnego „Musica Poetica” w Tamowie, 14 logo akcji społecznej pt. „Apteka pacjenta”, 15 logo Forum Zdrowia 2000, 16 znak „International Geocaching”, 17 logo koncertu farmaceutycznego „BAYER”, 18 Krzyż Jubileuszowy Roku 2000, 19 logo Centrum leczenia chorób przyzębia, 20 znak Redemptorystów w Wiedniu, 21 logo „Delta Medics”, 22 logo „New Horizon”, 23 logo „New Horizon 2”, 24 logo „WiredMD”, 25 logo „Medical Office Solution”, 26 logo „Kudawara Pharmacy”, 27 logo „Polonia Christiana 24”, 28 logo „Presbyterian Villages of Michigan”, 29 logo „Medicos Del Mundo”, 30 logo „Montgomery Mobil”

Tablica XC Współczesne projekty krzyży równoramiennej

1-6 Andrzej-Ludwik Wrosczyński,

7-12 Daniel Dostal, kaligraficzne krzyże greckie,

13-15 Joanna Bieliska-Krawczyk, krzyż dialogu, ekumeniczny – w trzech wariantach,

16-24 Paulina Dąbrowska-Dorożyńska,

25-30 Joanna Matecka

Tablica XCI. Współczesne projekty krzyży równoramiennych

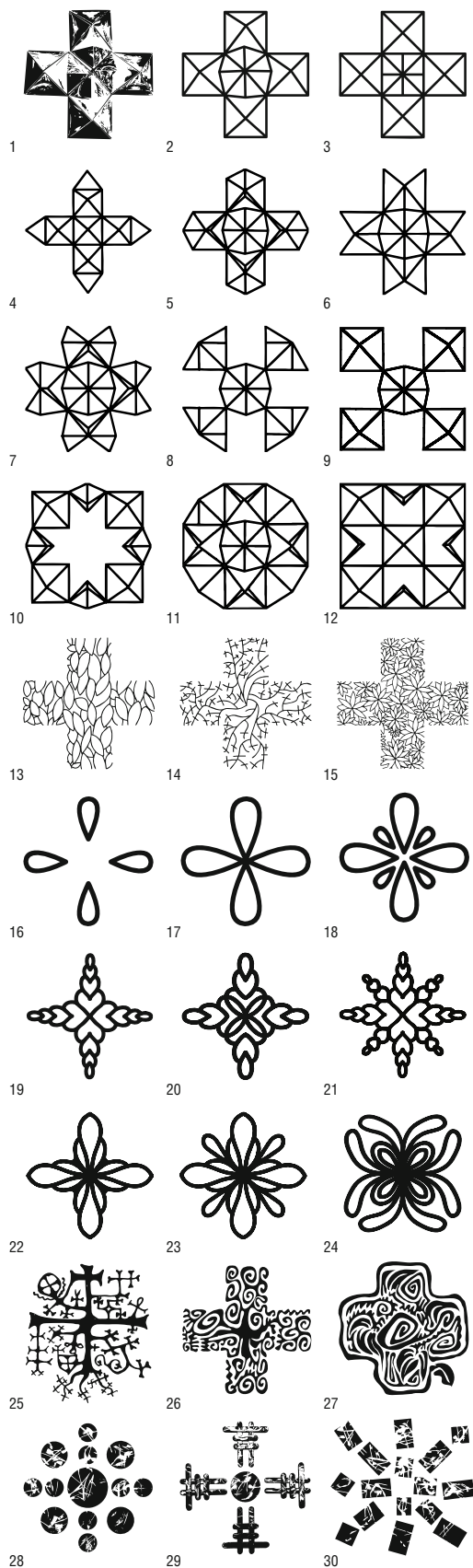
1–12 Anna Drozd-Tutaj, podział bryły sześcianu na modułarne ostrosłupy z cyklu „Aformacje x24”,

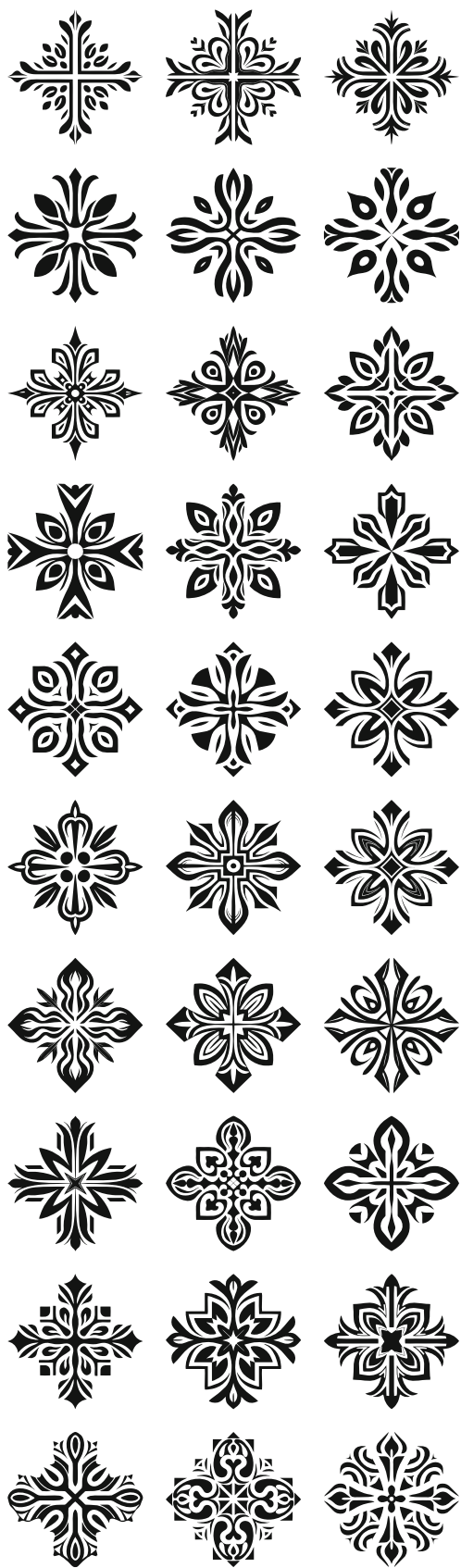
13–15 Zuzanna Cichy,

16–24 Weronika Owca,

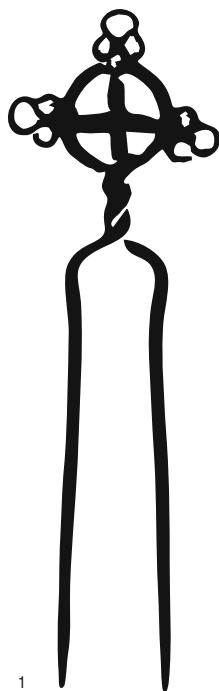
25–27 Piotr Franciszek Barszczowski,

28–30 Wit Bogusławski

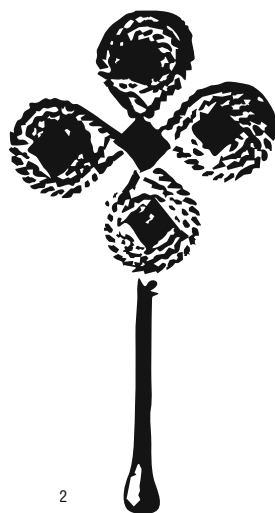

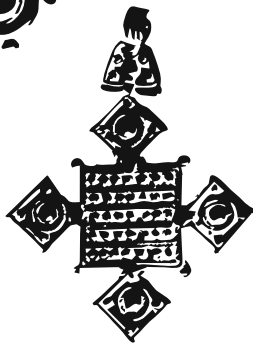
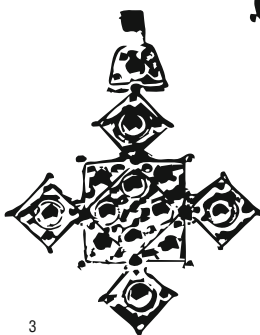
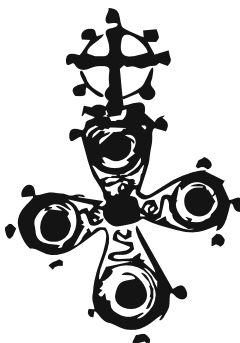
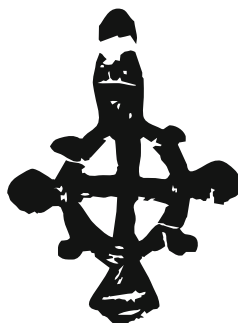
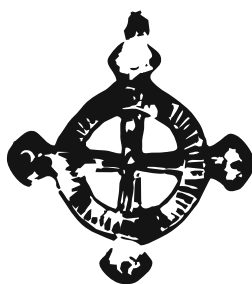
Tablica XCII Krzyż równoramienny – propozycje sztucznej inteligencji

1

2

3

Tablica XCIII Ozdoby z krzyżem greckim, Etiopia, VI-IX w.
 1 szpilka, 2 wykałaczka do uszu, 3 krzyżyki pectoralne

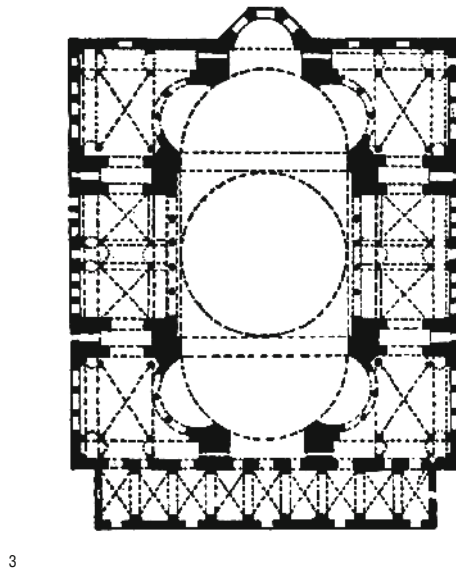
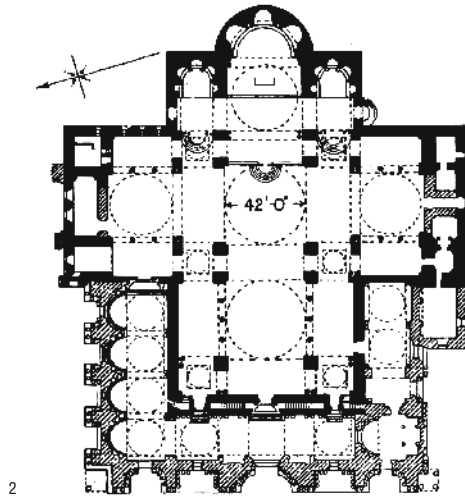
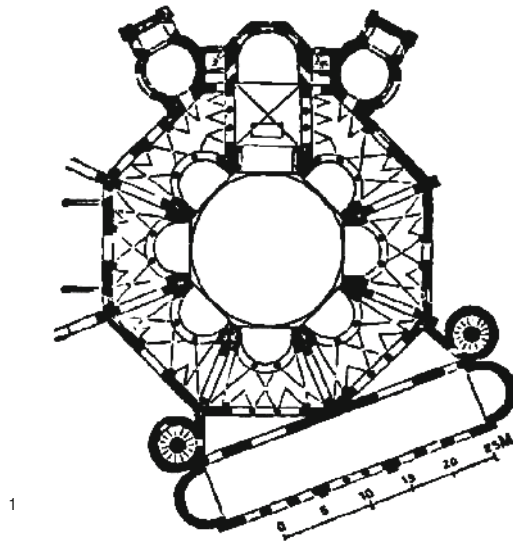
„Krucjaty” (łac. *crux*, krzyż) określenie religijnie sankcjonowanych wypraw zbrojnych w średniowieczu, podejmowanych przez państwa i rycerstwo głównie katolickiej Europy. Wojny te były prowadzone przede wszystkim przeciw muzułmanom, ale także przeciw poganom, chrześcijańskim heretykom, a czasami nawet przeciw samym katolikom. Choć powody tych wojen były w dużym stopniu religijne, to mieszały się one również z czynnikami politycznymi i ekonomicznymi. Krucjaty ogłaszane były głównie przez papieża, jednak czasami również przez innych władców, wspieranych przez papieństwo

Tablica XCIV Krzyż rycerski w czasach krucjacji, XI-XIII w.
 1 rycerz krzyżowy składający przysięgę; na szacie oraz sztandarze widoczne są powtarzające się krzyże rycerskie,
 2 monety królestwa jerozolimskiego z widniejącym w ich górnej części krzyżem rycerskim

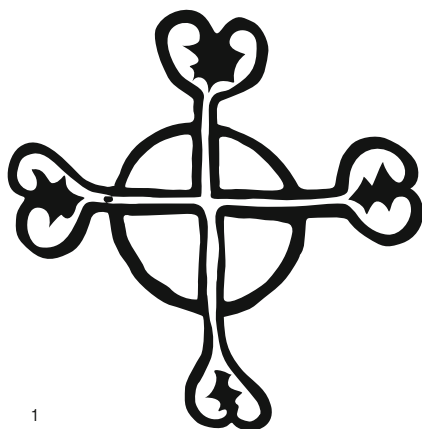
Tablica XCV Przykłady równoramiennych krzyży celtyckich

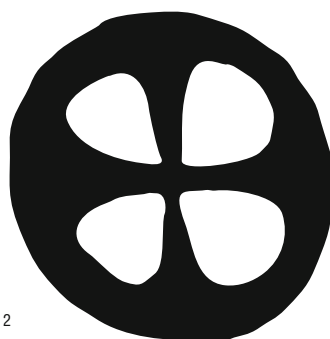
Tablica XCVI Kościoły zbudowane na planie krzyża greckiego
1 plan kościoła San Vitale w Ravennie, Włochy, 527-547, **2** plan bazyliki św. Marka w Wenecji, Włochy; czytelny układ krzyża greckiego przekrytego pięcioma kopułami, 828-832, **3** plan kościoła Hagia Sophia w Konstantynopolu (ob. Stambuł, Turcja); kościół Mądrości Bożej budowany w latach 532-537 wg projektu architekta Anthemiosza z Tralles i matematyka Izydora z Miletu

Tablica XCVII Zacheuszki

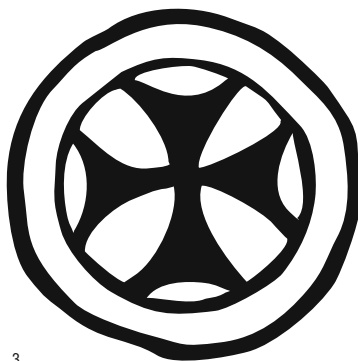
1 zacheuszek z kościoła w Czachowie, XIV w., **2** zacheuszek z kościoła w Bobbinie, XIV w.,
3 zacheuszek z romańskiego kościoła w Tropiu, XI w., **4** zacheuszek z kościoła w Koniewie, XIV w.

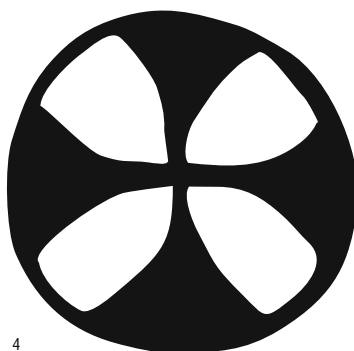
1

2

3

4

„Zacheuszek” - dowód poświęcenia kościoła. Klocek, płytka z symbolicznym krzyżykiem wmurowana w ściany wewnętrzne kościoła, także malowany na ścianie znak małego krzyża. Zacheuszki są umieszczane w tych miejscach, zwyczajowo dwunastu, które biskup namaścił podczas konsekracji kościoła. Pod znakiem obowiązuje lampka lub świeca czy świecznik (również nazywany zacheuszkiem) zawieszony na ścianie. Nazwa pochodzi od celnika Zacheusza, który przyjął Jezusa Chrystusa w swoim domu

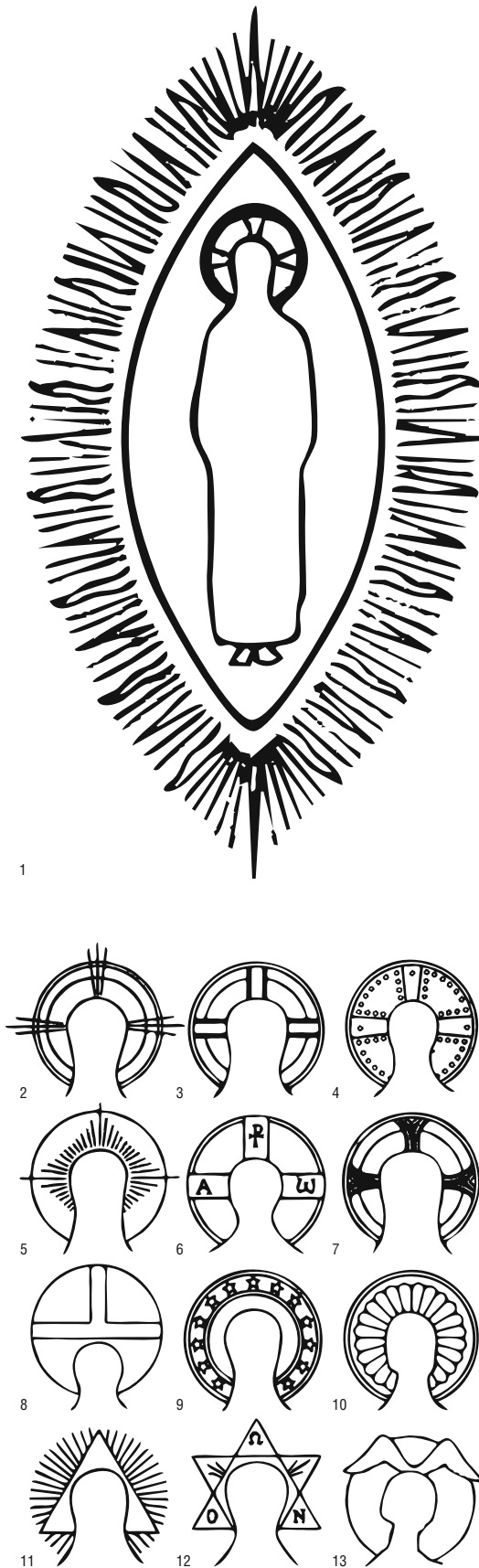
3. Wokół głowy Pantokratora widnieje nimb krzyżowy przysługujący jedynie Chrystusowi. Często w jego wnętrzu umieszczone są greckie litery: WON, które powszechnie, lecz w sposób uproszczony tłumaczy się jako „Ten, który jest”, natomiast monogram w górnych rogach: IC XC oznacza Jezusa Chrystusa i jest podpisem ikony

Tablica XCVIII Nimb Chrystusa Pantokratora – przykłady

1 nimb, znany także jako „halo” – przedstawienie popularne w sztuce chrześcijańskiej w IX w., przykład zaczerpnięty z ikonografii Kościoła prawosławnego, 2 Chrystus Pantokrator trzymający w lewej ręce ewangelię, grecka mozaika z XI w., 3 ikona Chrystusa Pantokratora

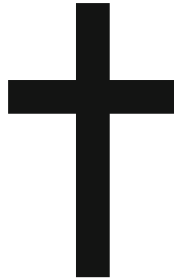
Tablica XCIX Aureola i odmiany nimbów

1 aureola, zwana mandorlą, a w niej postać z nimbem umieszczonym z tyłu głowy, **2** nimb trójpromienny, **3** nimb trójpromienny, **4** nimb ozdabiany klejnotami, **5** nimb typu Lozenge, **6** nimb z monogramem Chrystusa, **7** nimb z krzyżem typu Patee (kawalerski, rycerski), **8** nimb podwyższony, **9** nimb gwieżdzisty, **10** nimb trójkątny z promieniami chwasty, **11** nimb trójkątny z promieniami chwasty, **12** nimb z greckim heksagonem, **13** nimb pogański

„Aureola” (łac. *corona aureola*, wieniec złocisty), świetlisty otok, krąg, owal wokół postaci bóstw i świętych. Wywodzi się z buddyźmu. Rozróżniamy: 1) „mandorłę” (w kształcie migdału lub owalu) przysługującą Chrystusowi i Maryi 2) aureolę „promienistą” składającą się z promieni prostych lub płomiennych 3) aureolę „rozproszoną” zwaną również „glorią”, w postaci rozproszonego światła, promieniającego nim ciała, szat oraz otoczenia

„Nimb” (łac. *nimbus* – chmura), świetlisty otok wokół głów postaci boskich i świętych. Kształt nimbu zależy od godności osoby przedstawianej; nimb trójkątny przeznaczony jest wyłącznie dla Boga Ojca oraz Trójcy Św., czworoboczny stosowany jest dla świętych, kanonizowanych lub wyróżniających się pobożnym życiem. Sztuka bizantyjska stosowała nimb w wyobrażeniach władców

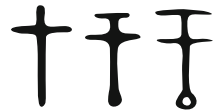

Krzyż łaciński *Cruz immissa* (łac. złożony)

Krzyż łaciński (*cruz immissa* – od *immitere*: składać ze sobą, złożyć, poskładać) – o trzech ramionach tej samej długości i jednym wydłużonym, stanowiącym podstawę. Figura znana kulturom starożytnym, m.in. jako hieroglif oznaczający dobro i piękno, lub „Laska Apollina”. W Ameryce prekolumbijskiej i obszarze Tygrysu i Eufratu znak solarny, a właściwie odmiana krzyża równoramiennego, lecz z wydłużonym promieniem docierającym do ziemi od boga z nieba. Najwcześniej, bo już na pograniczu paleolitu i mezolitu znak człowieka w maksymalnej syntezie graficznej. Więcej na temat pierwszych glifów krzyży i quasi-krzyży piszę w rozdziale pt. „Prehistoryczne i starożytne krzyże oraz quasi-krzyże”.

Krzyż łaciński jest podstawową formą krzyża chrześcijańskiego poprzedzonego pierwotnie krzyżami ukrytymi oraz krzyżem greckim, równoramiennym, którego wprowadzenie do chrześcijaństwa przypisuje się koptyjskiemu mnichowi Pachomiuszowi w 322 r.¹

Od V-VI wieku jest symbolem męki i śmierci Chrystusa, znakiem zbawienia, miłości Boga, zwycięstwa, obietnicy życia wiecznego, zapowiedzią paruzji – ponownego przyjścia Jezusa na świat w chwale pod koniec dziejów, jako triumfatora nad złem, wskrzesiciela umarłych i sędziego świata². W pierwszych wiekach używany z oporami ze względu na negatywne skojarzenia z narzędziem kary, tortur, śmierci. Do dziś trwają dyskusje w kwestii wyglądu faktycznego kształtu krzyża, który posłużył oprawcom Chrystusa³. Opisy rzymskich historyków z tamtych czasów oraz wiele artefaktów z historii sztuki sakralnej przemawia na korzyść teorii mówiącej o krzyżu w kształcie litery „T”, ewentualnie „Y”.

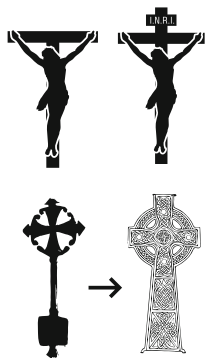
Hieroglif „dobro, piękno” i jego odmiany. Znak umieszczany przez starożytnych Egipcjan na glinianych urnach zmumifikowanych sokolów

Przykłady ludzi-krzyży epoki kamienia oraz przykład syntezy graficznej od człowieka do krzyża w petroglifach Indian Ameryki prekolumbijskiej

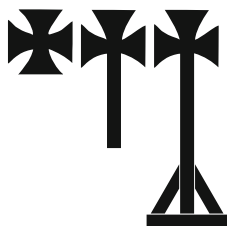
¹W. Korabiewicz, *Śladami amuletu*, Arkady, Warszawa 1974, s. 59.

²K. Rahner, *Mały słownik teologiczny*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1996, s. 234.

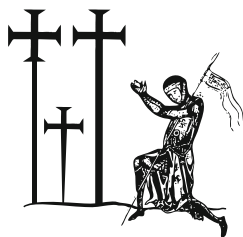

Od krzyża ręcznego, ze znakiem Pachomiusza, pierwszych mnichów, którzy dotarli do Anglii i Irlandii, do celtyckiego krzyża wykutego w kamieniu, VI-VII w.

Po zapoznaniu się ze wszystkimi „za i przeciw” kilku autorów, a także na podstawie analizy kilkudziesięciu śladów ikonograficznych, skłaniam się ku temu, aby przyznać rację tym, którzy wskazują kształt litery „T” jako kształt krzyża, na którym cierpiał Jezus Chrystus i tysiące innych nieszczęśników skazanych na tę okrutną torturę w tamtych czasach. Odnosi się wrażenie, że forma krzyża łacińskiego w wielu obrazach została utworzona z powodu potrzeby umieszczania tytułusa „INRI” na krzyżu „T”. Poza warstwą ikonograficzną mogło chodzić o transformację fizyczną kształtu krzyża – od wydłużonego dolnego ramienia krzyża greckiego w celu noszenia go, stawiania na ołtarzach, czy wbijania

Fragment iluminacji z rękopisu „Zwierciadła saskiego”, XIII w.

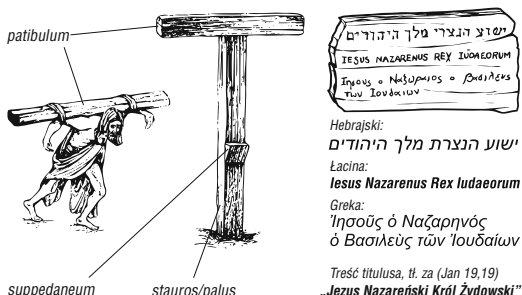
Również miecz krzyżowca wbity w ziemię zamienia się w krzyż łaciński

w ziemię – do krzyża łacińskiego. Równoramienne krzyż Pachomiusza był krzyżem pierwszych mnichów-misjonarzy, który noszono przed sobą, trzymając go za specjalnie dorobioną rękojeść. Funkcja tego typu krzyży przełożyła się bardzo szybko na ogólną formę, zaakceptowany już na zawsze kształt. Kilka wieków później krzyż Pachomiusza stał się także pierwowzorem dla emblematu krzyżowców – joanitów, templariuszy i krzyżaków. Rycerze ci w XI w., w drodze do Ziemi Świętej, po zdobyciu nowych terenów, udanej bitwie stoczonej z innowiercami, mieli zwyczaj wbijania krzyża do ziemi i odprawiania przed nim modlitw dziękczynnych. Kto wie, czy i ten fakt – wydłużenia krzyża, aby go wbijać do ziemi, jak również, aby malować go na długich tarczach, w jakimś stopniu nie przyczynił się do rozpowszechnienia łacińskiej formy znaku krzyża. Skoro kształt ten dopiero rodził się

Wzgórze krzyży w Świętej Wodzie k. Wasilkowa

(pomijając prehistoryczne i starożytne praformy), nie mógł być tym, na którym ukrzyżowano Jezusa Chrystusa. Powracam więc do krzyża o kształcie litery „T”. Otóż było to niezwykle praktyczne narzędzie tortur. Skazaniec niósł poprzeczkę *patibulum* na miejsce, w którym czekał już wbity pionowo pał (gr. *stauros*), następnie skazańca podciągano do góry na szczyt *stauros*. Tuż nad jego głową lub na szyi zawieszano *titulus* – zapis winy.

Krzyż „Tau” jako forma graficzna to kolejny bardzo stary symbol. Znany w wielu kulturach. Asyryjscy władcy zawieszali sobie na piersi znak Tau jako pieczęć słońca, centrum kosmosu i symbol nieśmiertelności. W kulturze staroamerykańskiej linia pionowa wyraża strumień wody uderzający w poziomą linię horyzontu kosmicznego w celu pobudzenia i utrwalenia życia. W tradycji hebrajskiej to pierwszy grafem Tory, jak również kształt mojszowego węża miedzianego, atrybut oczekiwanego Mesjasza

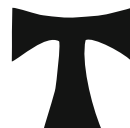
„I zrobił Mojżesz miedzianego węża, i osadził go na drzewcu. A jeśli wąż ukąsił człowieka, a ten spojrzal na miedzianego węża, pozostawał przy życiu” (Lb 21, 4-9)

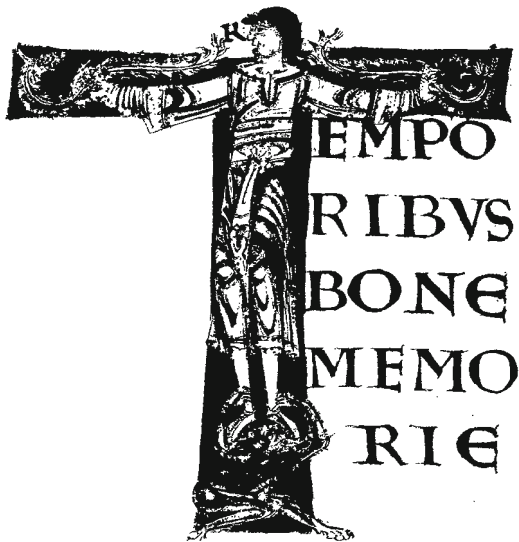
„Wąż miedziany”.
 Bóg nakazał Mojżeszowi wykonać węża z miedzi jako obiekt wiary. Ktokolwiek popatrzył na węża był uzdrowiony z ugryzień ognistego węża pustynnego. Lb 21/8-9. Wąż ten był osadzony na wysokim drzewcu, aby każdy mógł go łatwo zobaczyć. Jezus porównuje się do węża miedzianego. On też był przybity do drzewa i wyniesiony między ziemią a niebem. Każdy, kto na Niego patrzy z wiarą, otrzyma przebaczenie grzechów i uzdrowienie. Jn 3/14-15, Izaj 53/1-12

i eschatologiczny amulet ochrony. Prawdopodobnie forma pochodziła od kształtu topora, czyli bardzo rozpowszechnionego symbolu boga słońca. Są też i takie poglądy, że kształt „T” to symbol fallocentryczny, symbol pierwiastka męskiego i jako taki tworzy np. podstawę egipskiego krzyża Anch, w którego górnej części dodano koło lub pętlę – pierwiastek żeński. Krzyż „Tau” pojawił się również w Ameryce na ścianach piramid w Palenque w Meksyku i na zachowanych fragmentach glinianych naczyń.

W starożytnej Grecji Tau to potęga, miłość, wieczne szczęście. Umieszczano go na piersi „nowo narodzonych”, tj. wtajemniczanych w misteria eleuzyjskie i dionizyjskie. Kandydatom do grona wtajemniczonych w kulcie Mitry tatuowano znak Tau na czole. W tradycji chrześcijańskiej Tau odegrało szczególną rolę w życiu św. Franciszka i w Zakonie Braci Mniejszych – to ich dobry znak.

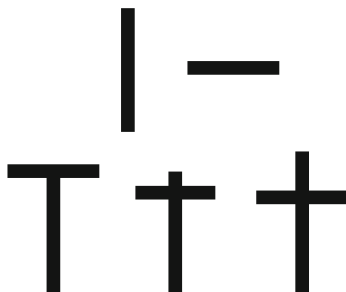

Franciszkańska tauka

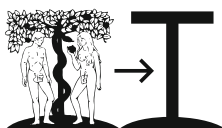

*Chrystus zwycięża zło na krzyżu „Tau”.
Illuminowany inicjał słowa „Temporibus” (łac. w czasach)
w średniowiecznym manuskrypcie*

Symbolika chrześcijańskiego krzyża obejmuje jego wymiar horyzontalny i wertykalny. Belka pionowa jako wymiar wertykalny oznacza zjednoczenie nieba z ziemią, tego, co boskie z tym, co ludzkie w Chrystusie. Natomiast belka pozioma, jako wymiar horyzontalny, oznacza zjednoczenie ludzi ze wschodu i zachodu, a zarazem uniwersalny charakter zbawienia, które dokonało się na krzyżu. Dla chrześcijan krzyżyk jest symbolem niezwykle doniosłym. To symbol śmierci i zmartwychwstania Chrystusa, zwycięstwa ducha nad ciałem i zbawienia ludzkości. W związku z tym, z teologicznego punktu widzenia, nie ma większego znaczenia, na jakim kształcie krzyża zmarł Zbawiciel, a dla ikonografii „T” będzie często „synonimem graficznym” krzyża łacińskiego.

Z krzyżem Zbawiciela związana jest legenda, zgodnie z którą drzewo krzyża ma pochodzić od drzewa wiadomości. Według tej legendy, gdy Adam się zestarzał, jego syn Set stanął przed bramą raju, aby prosić o uzdrawiający olejek. Podszedł do niego Archanioł Michał i podał mu gałąź, która pochodziła z drzewa poznania dobra i zła. Gdy Adam zmarł, Set posadził tę gałąź na jego grobie. Wyrośnięte drzewo posłużyło jako budulec pałacu Salomona, natomiast pień wykorzystano jako kładkę na strumieniu. Królowa Saby, gdy była z wizytą u Salomona, miała wziąć, że pewnego dnia na tym pniu zawisnie Zbawiciel. Podeszła do kładki i zaczęła się modlić. Powiedziała Salomonowi, że uro-

dzi się człowiek, który zniszczy królestwo żydowskie. Na te słowa Salomon rozkazał zakopać pierń głęboko w ziemi. Na kilka dni przed ukrzyżowaniem Jezusa, drzewo wypłynęło na powierzchnię sadzawki i wykonano z niego krzyż³. Legenda miała swą kontynuację w IV wieku, gdy cesarz Konstantyn Wielki nawrócił się na chrześcijaństwo. Matka cesarza Helena – niezwykle pobożna osoba – przybyła do Jerozolimy, aby odnaleźć szczątki krzyża Jezusa. Po odnalezieniu fragmentów krzyża powróciła z nimi do domu. Obecnie znajdują się w bazylice św. Piotra w Rzymie.

³S. Carr-Gomm, *Słownik symboli w sztuce*, Wydawnictwo RM, Warszawa 2005, s. 135.

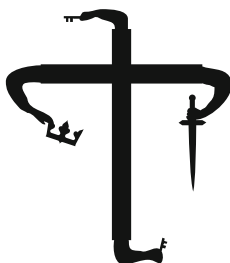

Hagia Elena (gr. Święta Helena)

Legenda o krzyżu Chrystusa łączy upadek człowieka z jego odkupieniem. Przedstawiano ten motyw w malarstwie i płasko-rzeźbie na przełomie średniowiecza i renesansu – szczególnie w kościołach przechowujących szczątki krzyża Jezusa.

Na kolejnych stronach przedstawiam krzyż łańciski i jego pochodne w odmianach, a także kilkaset wzorów – wariantów stylistycznych, które stworzyli artyści przez wieki. Są wśród nich również formy współczesne, mocno zgeometryzowane, albo takie, w których dominuje przesadzony ozdobny wzór. W każdej podgrupie widać ducha epoki, czasów w jakich powstały – ruch ręki lub ślad narzędzia, którym dane krzyże były wykonywane.

Na szczególną uwagę zasługuje pewien krzyż łańciski w nietypowej, bardzo oryginalnej, konwencji ikonograficznej zwanej „Żywym krzyżem”. Jest to krzyż, z którego wyrastają cztery dłonie. Górna dłoń otwiera niebiosa, prawa koronuje personifikację Eklezji (Kościoła) – Maryję, lewa dłoń przebija mieczem synagogę – Ewę, a dolna odmyka wrota otchłani. Inne, również interesujące, przedstawienie krzyża łańciskiego nazywane jest *Arbor Vitae*, czyli Drzewo Życia – krucyfiks gałęziowy.

Żywy krzyż

Arbor Vitae – Drzewo Życia

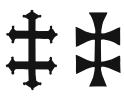
1. Krzyż łaciński – znany wcześniej jako „Laska Apollina”; w czasach przedchrześcijańskich symbol boga Apollina, pojawiający się też na starożytnych monetach; w Ameryce prekolumbijskiej i obszarze Tygrysu i Eufratu to znak słońca z promieniem docierającym do ziemi

6. Krzyż – znak prawdy ewangelicznej i świadectwa o Chrystusie

10. W tym kształcie znany również jako krzyż Caravaca lub Zachariasza

11. i 12. Wszystko na to wskazuje, że jest to jedynie polska tradycja; nie spotyka się nigdzie indziej tego wariantu krzyża

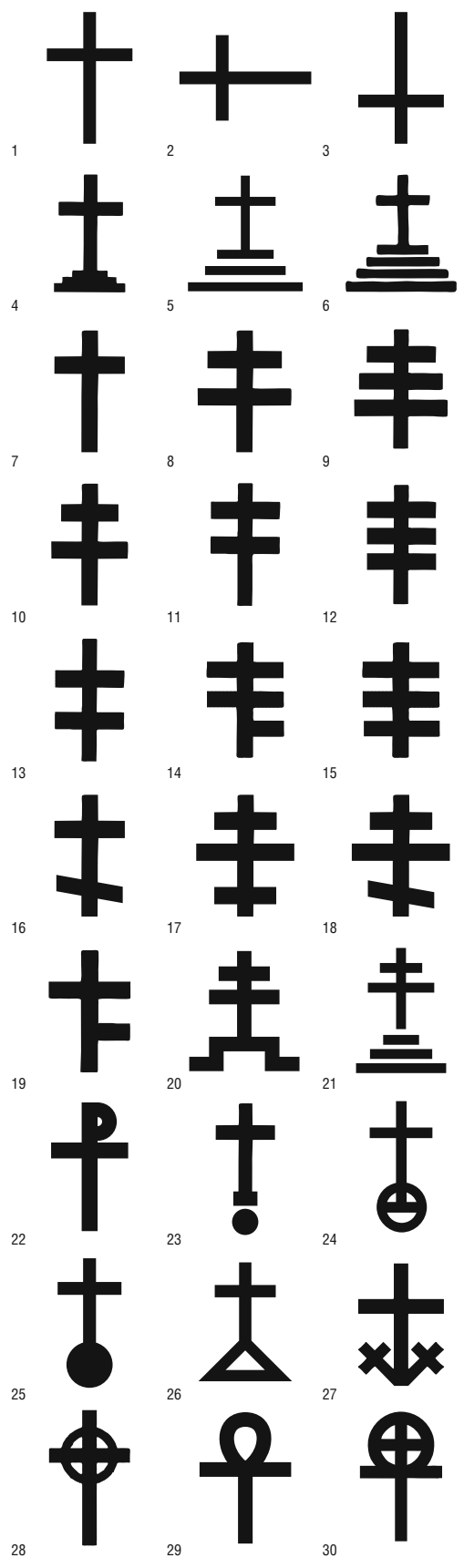
13. Por. do krzyża z Lorraine oraz do litewskiego (jagiellońskiego)

20. i 21. Por. z krzyżem Golgoty (kalwaryjskim) – pojedynczym, i krzyżem archanielskim podwójnym o ramionach różnej długości.

Postument lub schody; w wersji z trzema schodkami z małym odstępem od krzyża lub bez odstępów. Czasami te odmiany zwane są krzyżem Golgoty, choć raczej niesłusznie – ilość ramion jest znacząca i kluczowa. Temat wymaga zbadania

28. Krzyż celtycki: ramiona otoczone pierścieniem – symbol jedności i wiecznej miłości Boga, lub aureolą; według innych hipotez starożytnym symbolem ziemi lub słońca, starszym niż chrześcijaństwo

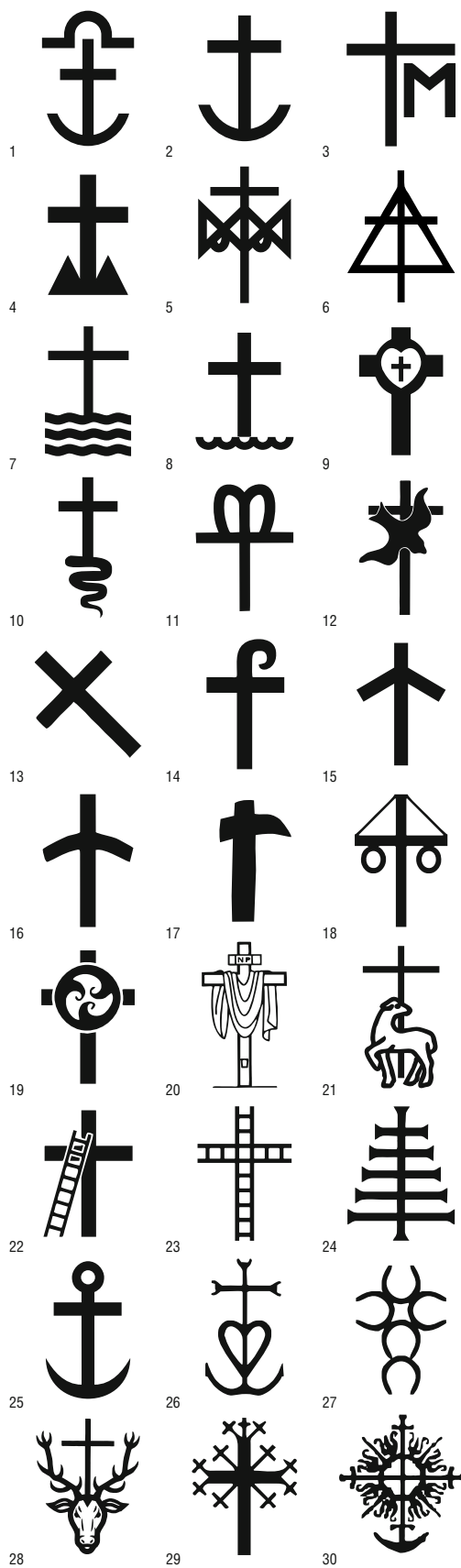

Tablica C Krzyż łaciński i pochodne – odmiany

1 łaciński, *crux immissa*, 2 św. Filipa, 3 św. Piotra, 4 kalwaryjski, Golgoty, 5 kalwaryjski, odmiana, 6 wywyższony, wsparty na czterech ewangeliach, 7 biskupi, 8 arcybiskupi, 9 papieski, 10 patriarchy, heraldyczny lotaryński, arcybiskupi, 11 choleryczny – podwójny, ramiona tej samej długości, 12 morowy – potrójny, ramiona tej samej długości, 13 lotaryński, z Lorraine, heraldyczny krzyż podwójny, 14 heraldyczny półtrzeciokrzyż, 15 heraldyczny potrójny, 16 prawosławny, odmiana, 18 prawosławny, ortodoksyjny, 19 heraldyczny półtrzeciokrzyż, 20 archaniołów, archanielski, 21 archaniołów, archanielski, odmiana, 22 monogramowy Chrystusa, staurogram, 23 ewangelizacji, 24 Chrystusa triumfującego i jego władzy nad ziemią, 25 wywyższony nad ziemią, jabłko królewskie (atrybut), 26 znak Syna i Ojca Przedwiecznego, 27 znak trzech krzyży na Golgocie lub symbol Trójcy Świętej, 28 celtycki, 29 Anch, *crux ansata*, 30 koptyjski, egipski, nawiązujący do krzyża Anch

Tablica C1 Krzyż łaciński i pochodne – odmiany

1 znak Zwiastowania Najświętszej Maryi Dziewicy, 2 Krzyż Bogarodzicy, 3 krzyż Maryi Matki Chrystusa, 4 krzyż Najświętszej Maryi Panny, 5 „Ave Marią”, 6 znak Chrześcijańskiego Reformowanego Kościoła w USA, 7 znak Chrztu Świętego, 8 Krzyż Luterński, 9 Krzyż Luterński, odmiana, 10 symbol Chrystusa zwyciężającego zło, 11 chrześcijański znak zwycięstwa, 12 krzyż i gołębicą – symbol Ducha Świętego, 13 św. Gilberta, 14 pasterski, 15 św. Nino, 16 Papieża, 17 krzyż-siekiera, krzyż ukryty pierwszych chrześcijan, 18 Midsommarstång (szwedzki słup majowy), 19 Tomoe – krzyż łaciński i buddyjski znak wiru, 20 Krzyż Zmartwychwstałego, krzyż wskrzeszenia; z szatą lub ciałem Chrystusa, 21 Baranek z krzyżem łacińskim – symbol Zmartwychwstałego, 22 krzyż i drabina – metaforyczna droga do Nieba, do Boga, 23 krzyż-drabina – pionowa drabina prowadzi do Nieba, pozioma drabina jako pomost do sprawiedliwości, 24 drabina do nieba – średniowieczny symbol chrześcijański oznaczający wędrownik z ziemi do raju, 25 św. Klemensa, marynarcki, 26 Camarque, 27 szczęścia, krzyż utworzony z podków, 28 św. Eustachego i św. Huberta, 29 „Płatek śniegu” – występuje jedynie na Ukrainie, we Włoszech i w Chorwacji, 30 litewski; wzorowany na ludowych krzyżach używanych podczas pogrzebu w czasach przedchrześcijańskich

16. Krzyż Papieża – kształt pastorału Jana Pawła II i Benedykta XVI

19. Krzyż Tomoe – symbol szacunku i dialogu religijnego w Japonii; zarówno buddyści, jak i chrześcijanie uznają znaczenie szacunku dla innej tradycji i religii

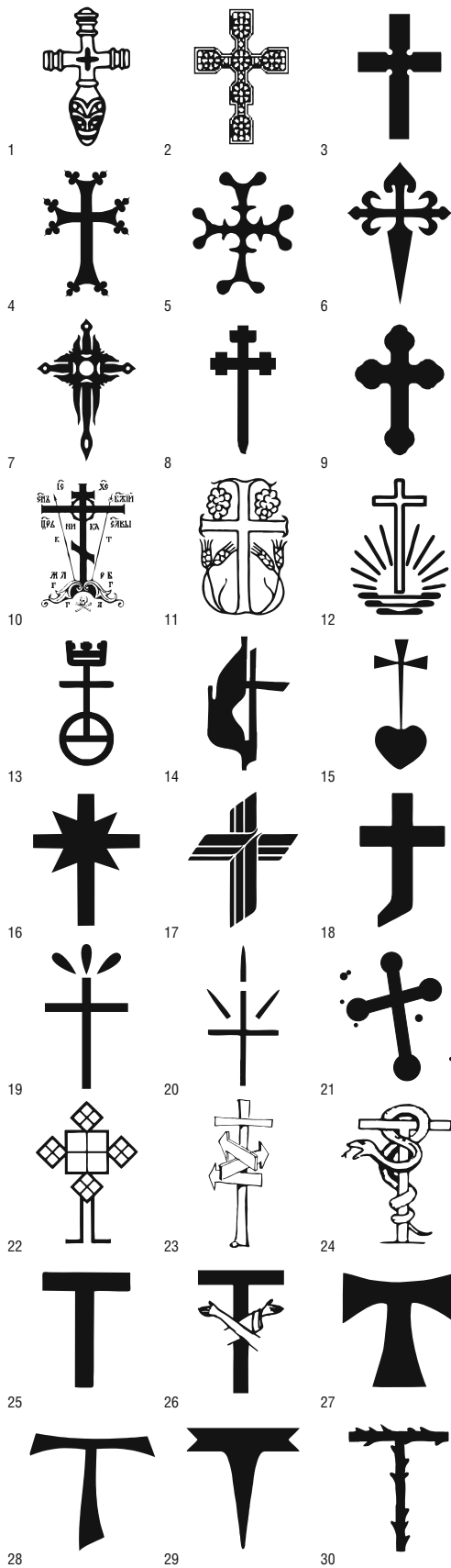
20. W starożytności znany jako Tropaion (trofeum) – forma krzyża zwycięskiego wbijanego w miejscu stoczony zwycięskiej bitwy, na którym zawieszano zbroję przeciwnika

21. Krzyż z barankiem występuje jako godło na czerwonym sztandarze

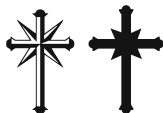
25. Krzyż św. Klemensa. Według legendy święty ten został przywiązany do kotwicy i wrzucony do morza; krzyż ten jest symbolem drogowskazu – wskazującego chrześcijaninowi kierunek wśród burz życia; również jako popularny symbol nadziei

26. Krzyż Camarque – pochodzi z bagnistego rejonu Camarque w południowej Francji. Składa się z trzech elementów: krzyża, kotwicy i serca, które symbolizują wiarę, nadzieję i miłość (lub miłosierdzie)

30. Krzyż ten łączy symbolikę pogańską z chrześcijańską. Kosmiczne drzewo (słońce i księżyc, promienie słońca, gałęzie drzew i półksiężyc)

11. „Eucharystia” (gr. dziękczynienie)
 Wieczerza Pańska, Sakrament
 Ofiarza, Msza św., Komunia Święta,
 Najświętszy Sakrament, Najświę-
 tsza Ofiara – uroczysta celebrowana
 Ostatniej Wieczerzy, uczty paschal-
 nej, którą Jezus spożył przed swoją
 zbawczą męką, śmiercią i zmart-
 wychwaniem i którą chrześcijanie
 sprawują, wypełniając polecenie
 Mistrza: To czyńcie na moją pamią-
 tkę (Łk 22,19). Eucharystia jest
 antycypacją, zaczątkiem uczty
 zaślubin Baranka zapowiedzianej
 w Apokalipsie (Ap 19,9)

16. Krzyż scjentologów, odmiany

19. Ku Klux Klan (KKK);
 rasistowska organizacja w USA

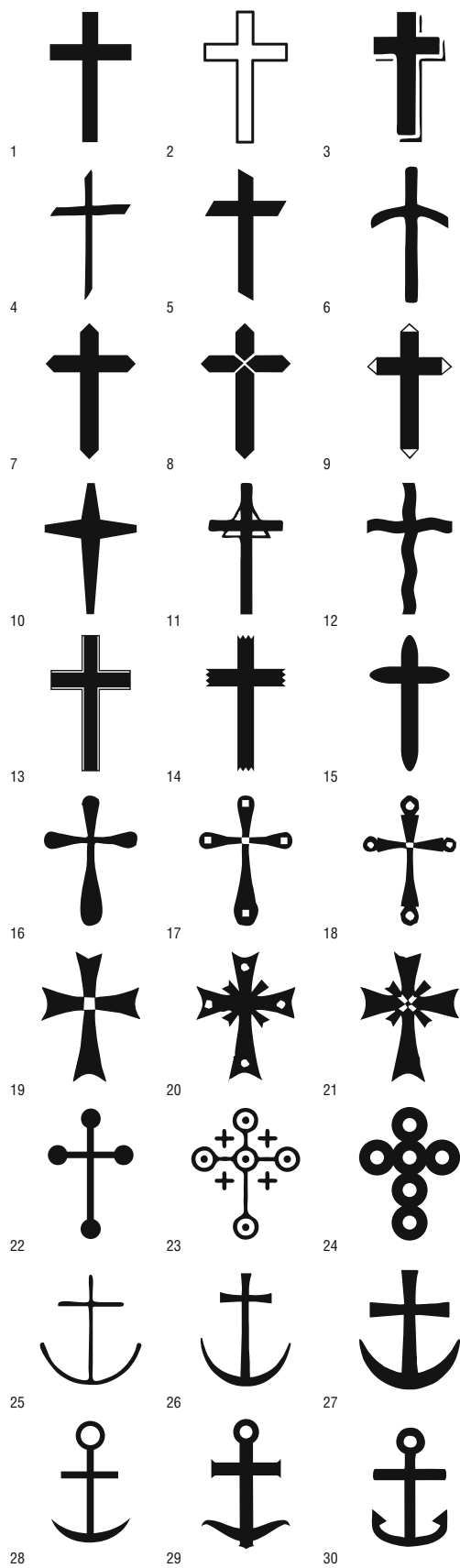

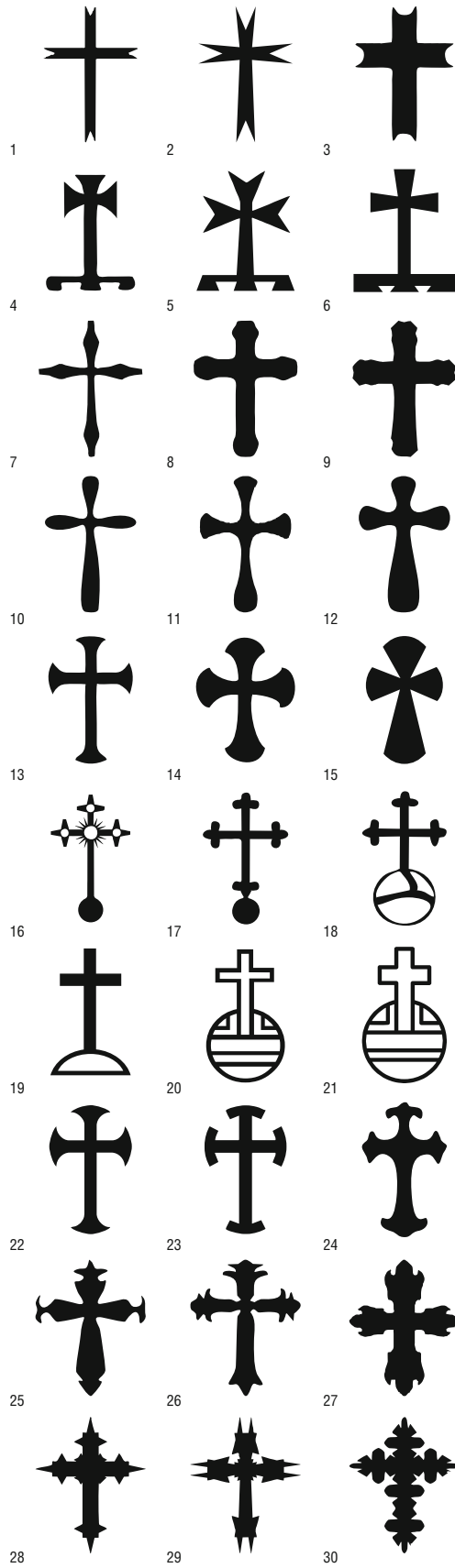
26. Inny wariant znaku Franciszka-
 nów; skrzyżowane ramiona Chry-
 stusa i św. Franciszka oraz napis
 „Dobro i Pokój” (hasło Ojców
 Franciszkanów) tworzące krzyż

Tablica CII Krzyż łaciński i pochodne – odmiany

1 krzyż wilka, krzyż smoka, wcześniej krzyż Mjolinir; związany z wczesnym chrześcijaństwem w Skandynawii, 2 Św. Katarzyny, 3 episkopalny; Kościół Anglikański w USA, 4 armeński, 5 bizantyjski, ok. 600-900 n.e., 6 św. Jakuba, Fleurie Cross, kwiecisty, 7 Ewangelistów, 8 znak chrześcijańskiej sekty „Dom Aarona”, 9 krzyż Serbskiego Kościoła Ortodoksyjnego, 10 prawosławny krzyż Kalwarii, 11 z winogronami i kłosaми – symbol Eucharystii, 12 znak Kościoła Nowego Apostolstwa w USA, 13 znak Zjednoczonego Kościoła Chrystusa w USA, 14 znak Zjednoczonego Kościoła Metodystów w USA, 15 krzyż Jadowizanek Wawelskich, 16 krzyż scjentologów, 17 znak Kościoła Luteranckiego w USA, 18 krzyż smoleński, krzyż katastrofy lotniczej w Smoleńsku, 19 znak Ku Klux Klanu, 20 krzyż pachucio – znak rozpoznawczy (tatuaz) stosowany przez gangi uliczne hiszpańskojęzycznych Amerykanów, 21 Krzyż Południa, gwiazdźbór w kształcie krzyża łacińskiego, 22 „Drzewo życia” patriarchy Etiopii, 23 krzyż-drogowskaz, przesłanie „gdziekolwiek pojedziesz, zawsze idź z Chrystusem”, 24 wąż miedziany, wąż na krzyżu Tau, 25 Tau, Krzyż św. Antoniego, 26 znak Franciszkanów – krzyż Tau oraz skrzyżowane ramiona Chrystusa i św. Franciszka, 27 tauka franciszkańska, 28 tauka franciszkańska, odmiana, 29 Tau, odmiana heraldyczna, 30 Tau, odmiana heraldyczna

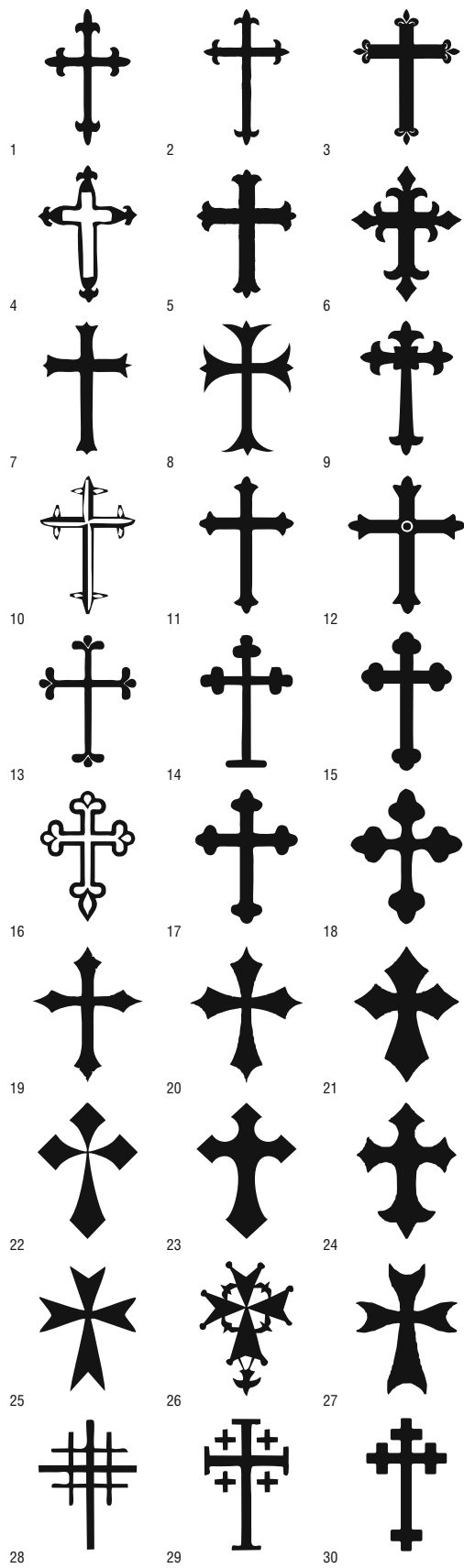
Tablica CIII Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

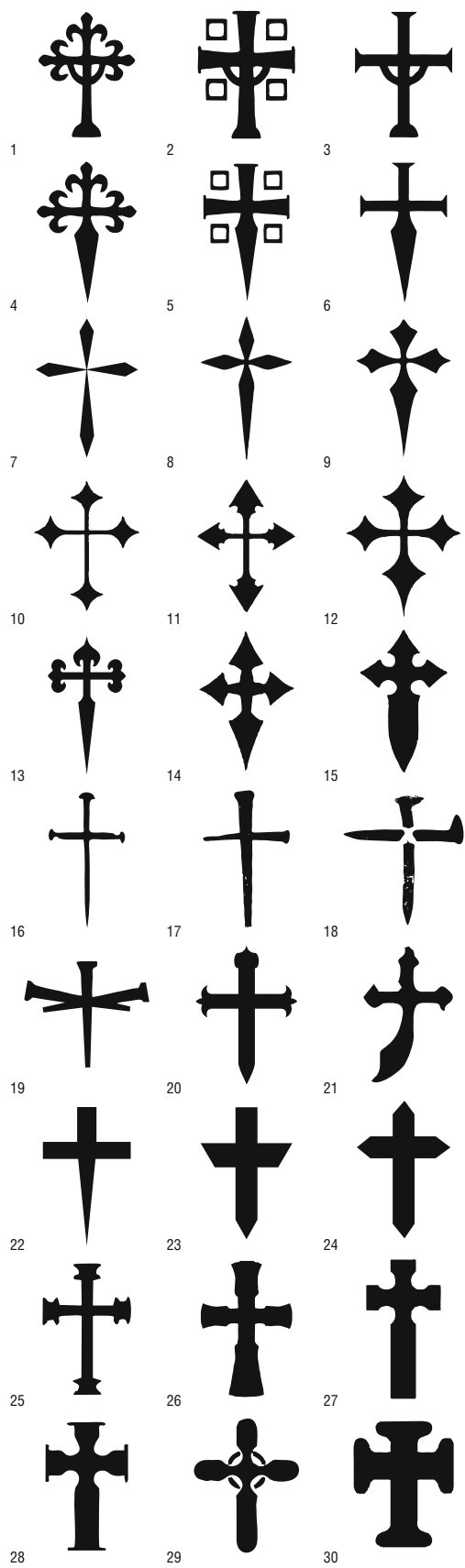

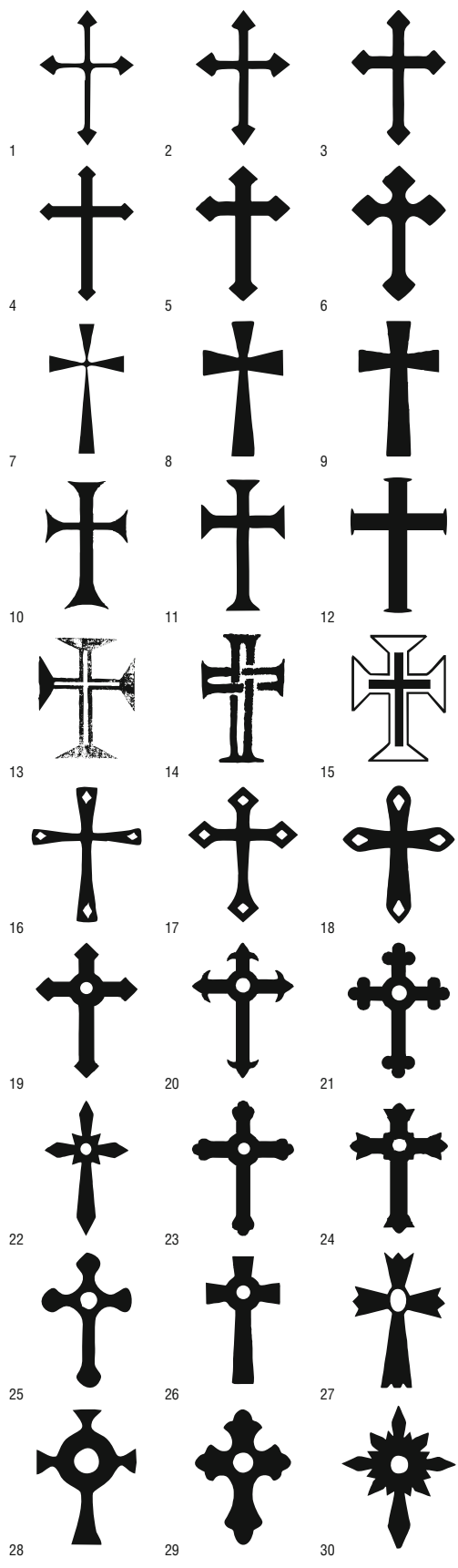
Tablica CV Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

Tablica CV Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

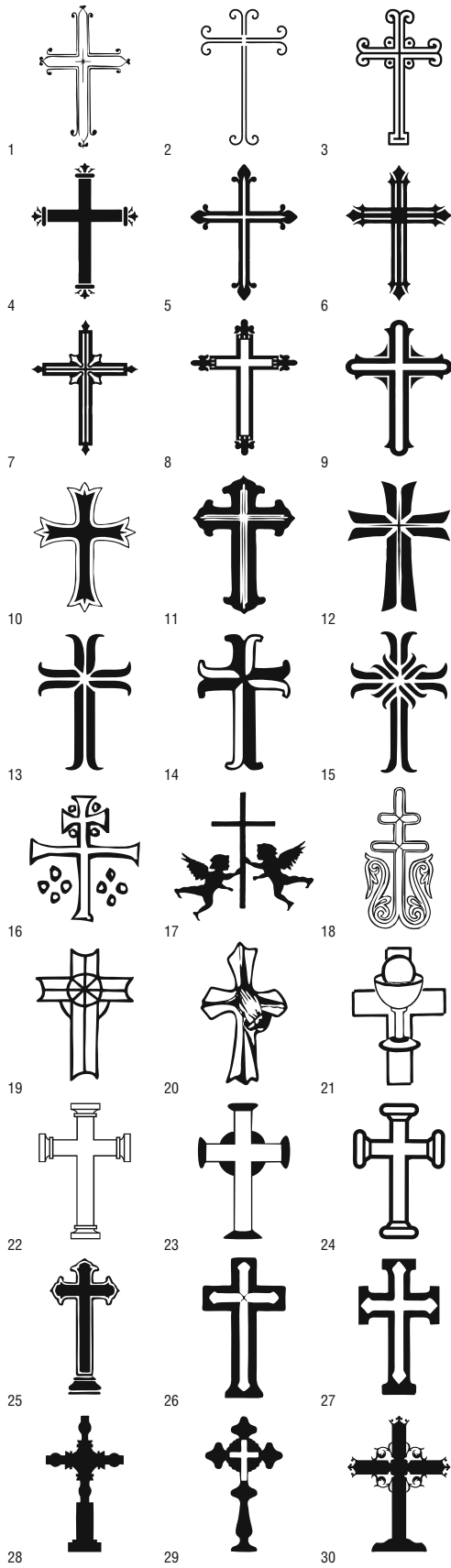

Tablica CVI Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

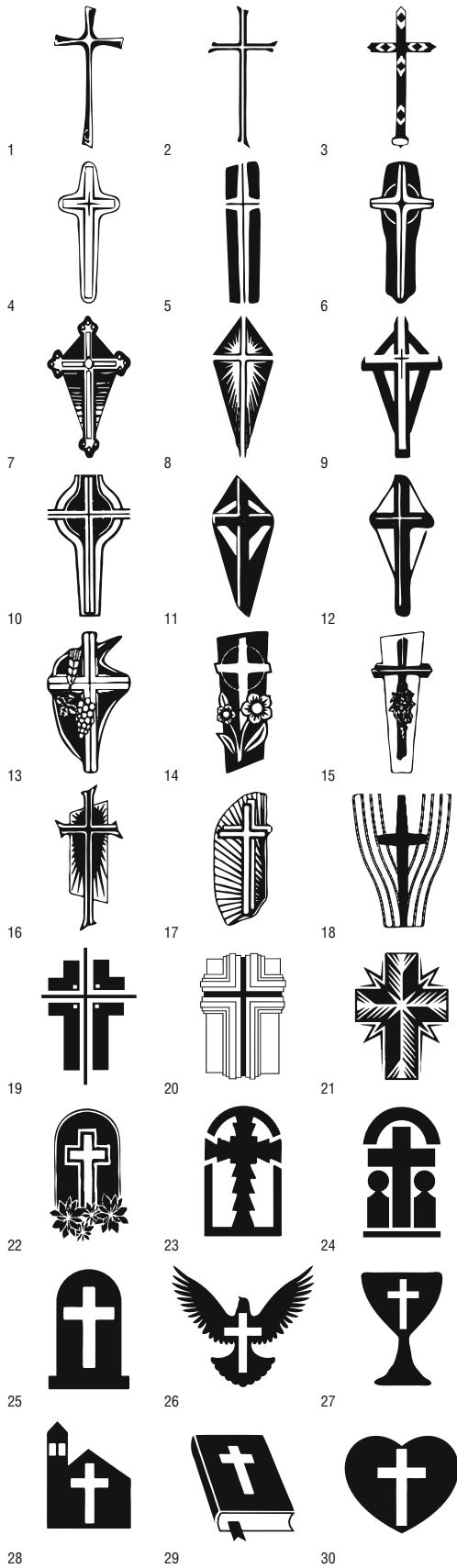

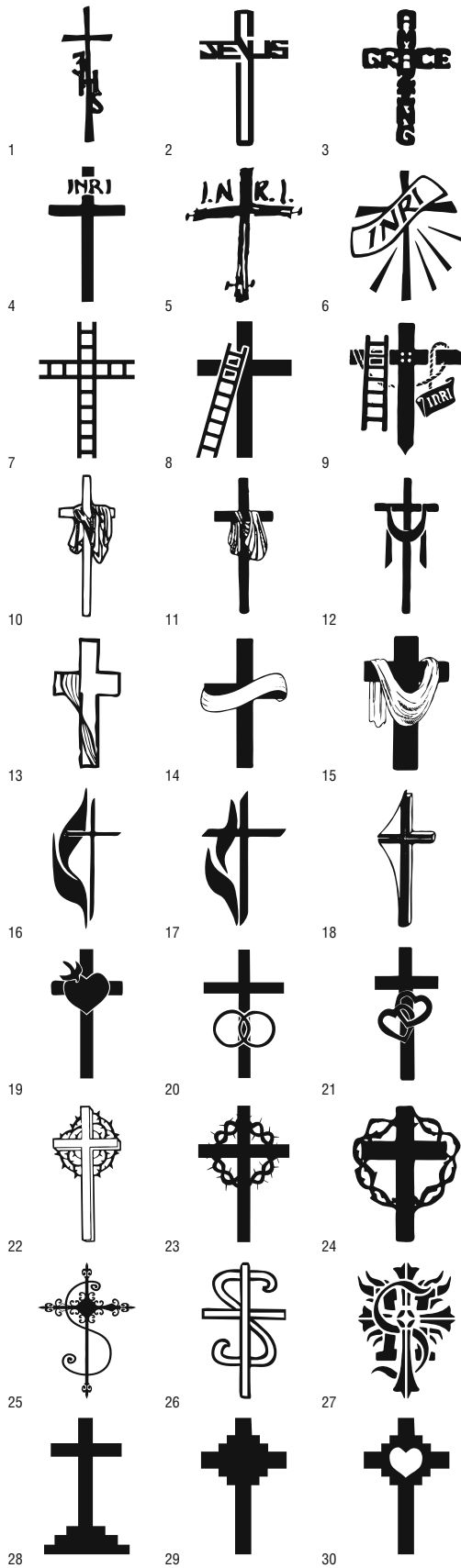
Tablica CVII Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

Tablica CVIII Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

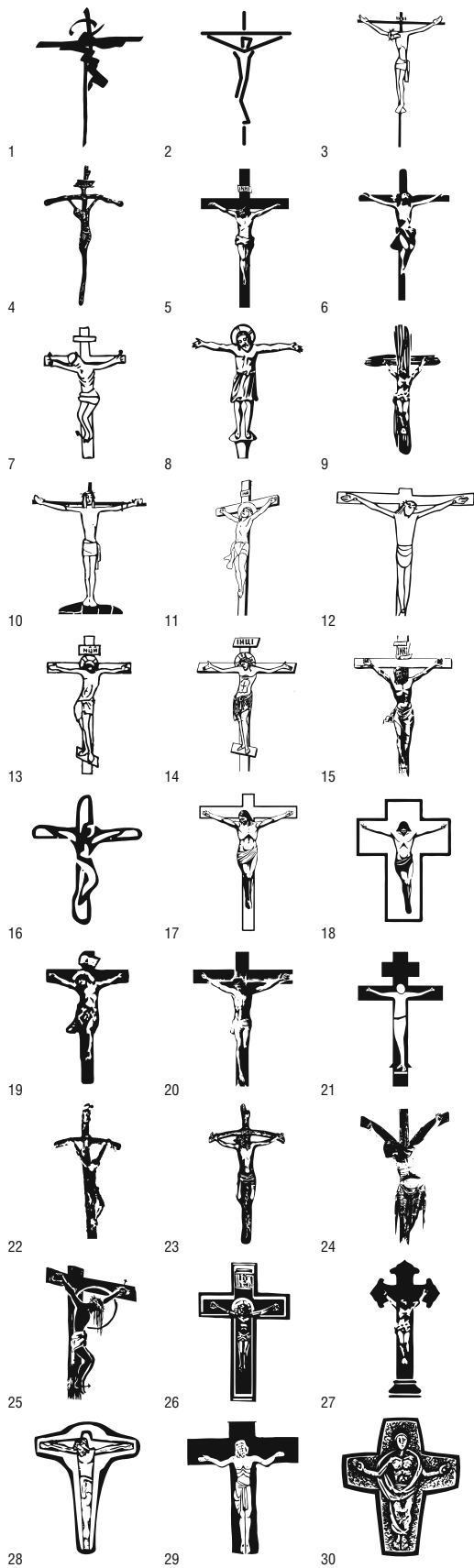
Tablica CIX Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

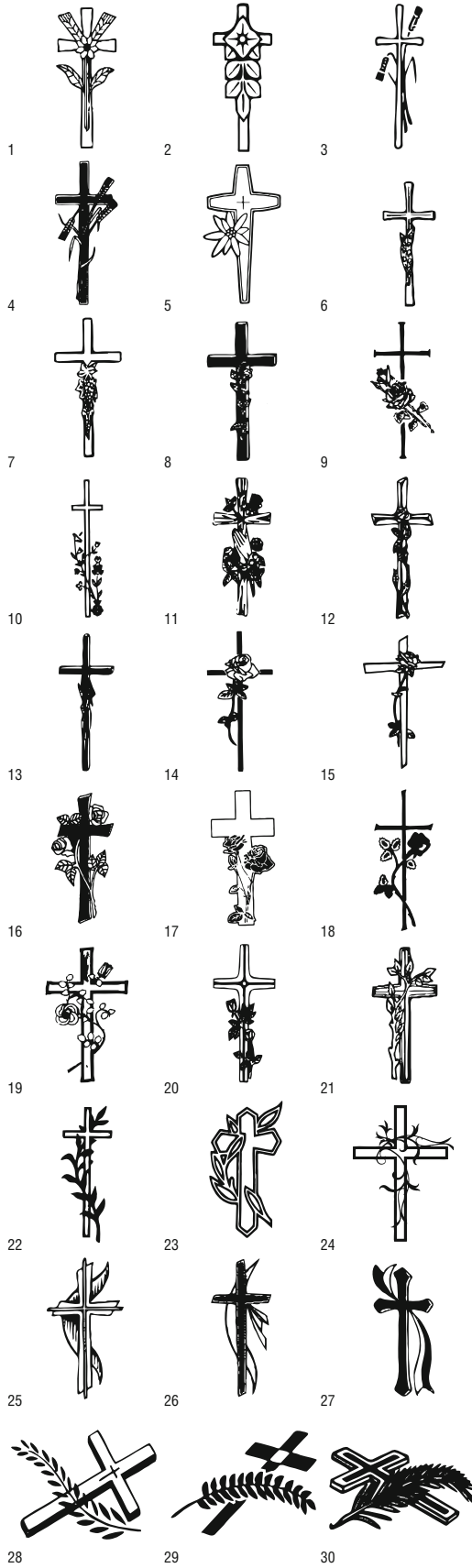

Tablica CX Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

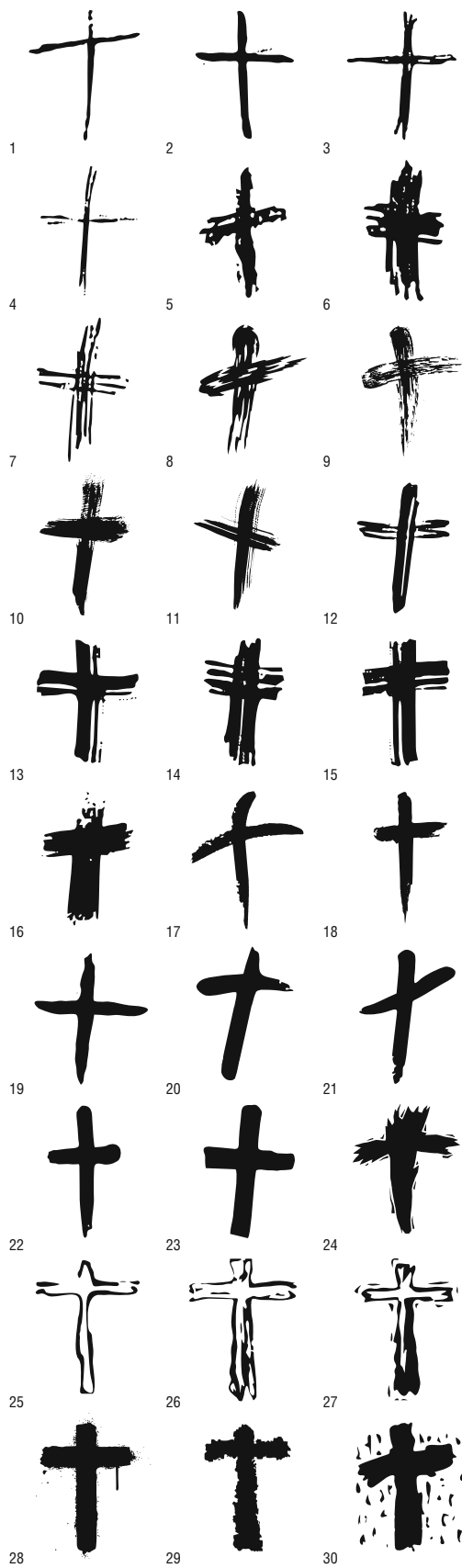
Tablica CXI Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

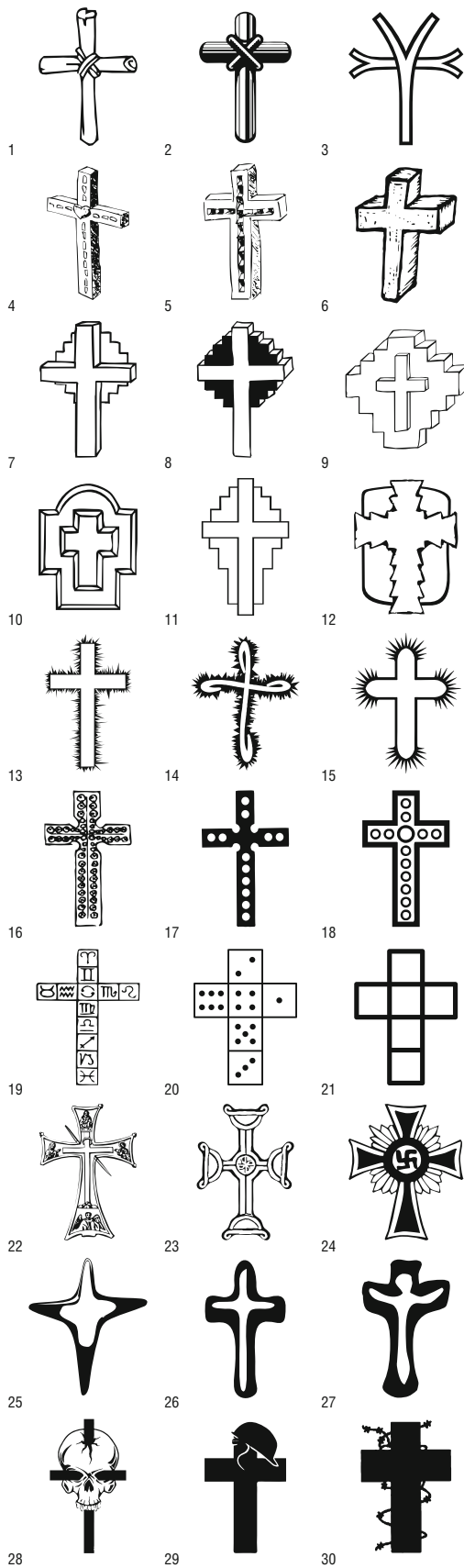

Tablica CXII Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

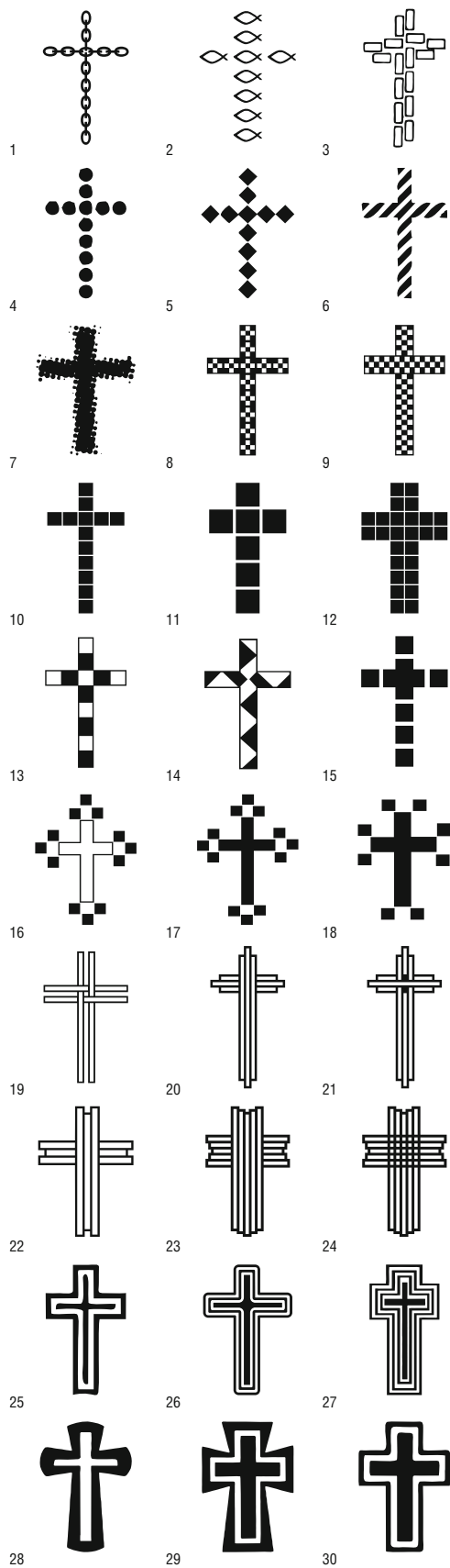
Tablica CXIII Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

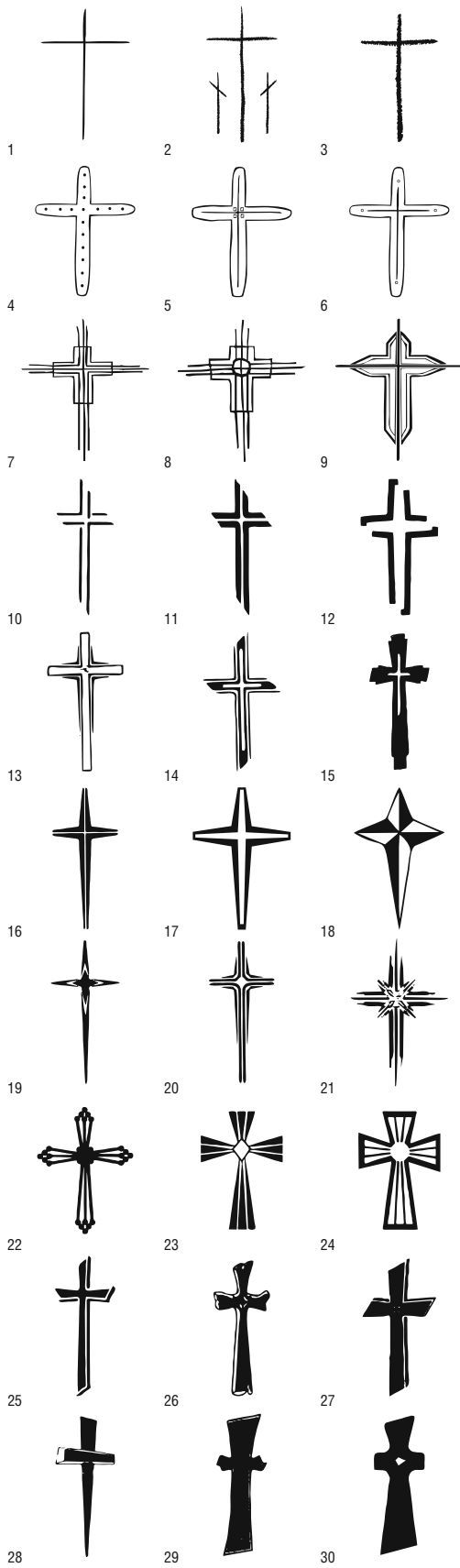

Tablica CXIV Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

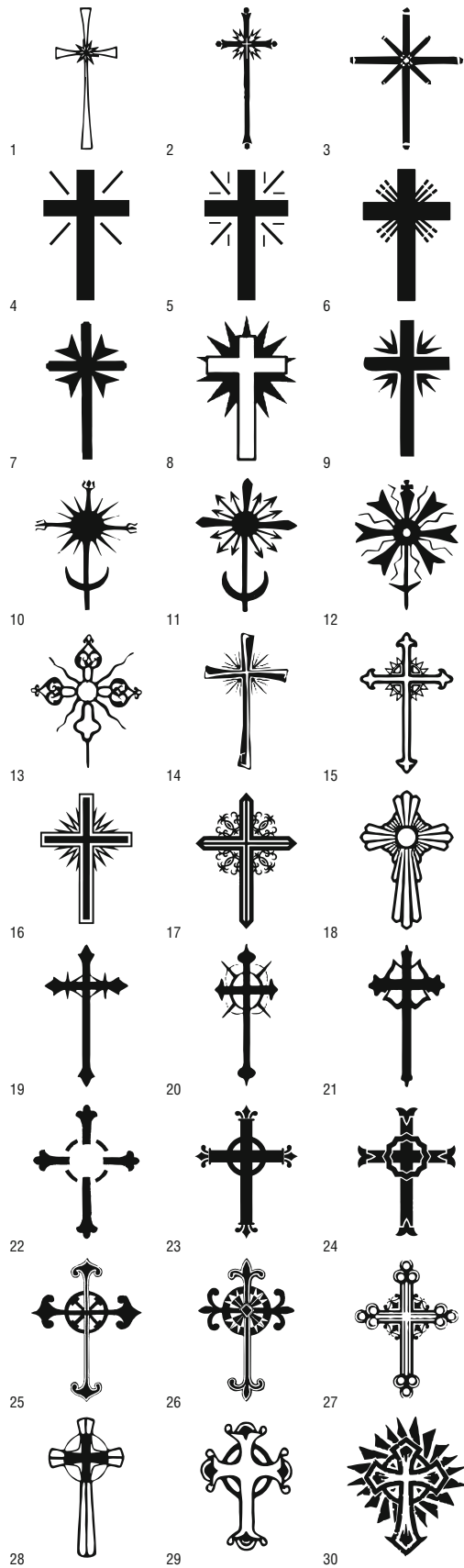
Tablica CXV Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

Tablica CXVI Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

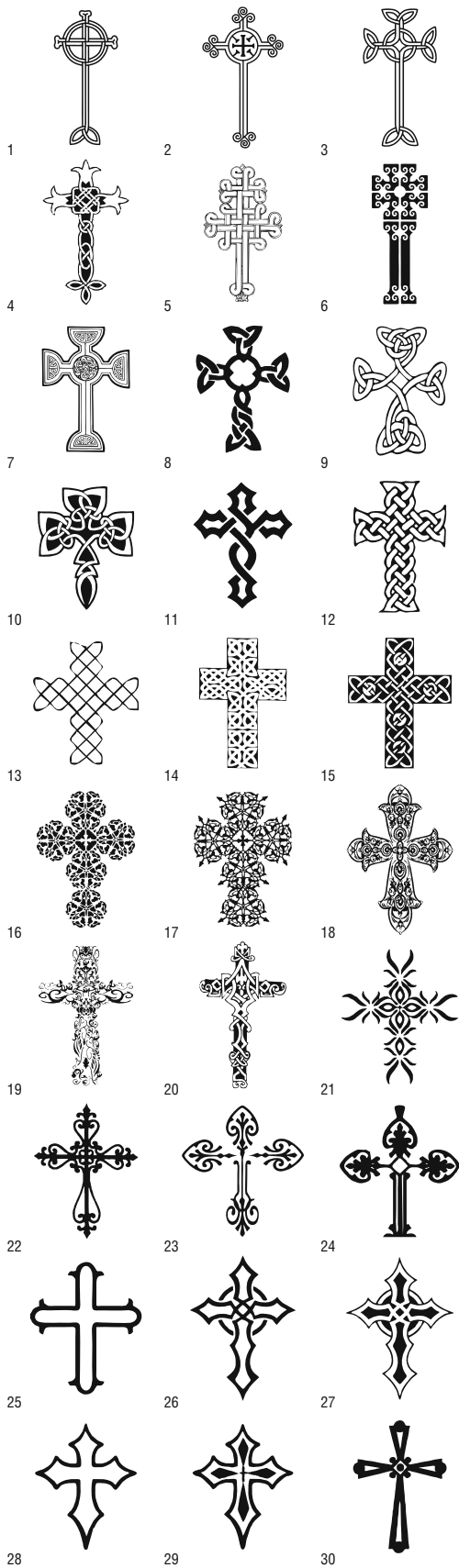
Tablica CXVII Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

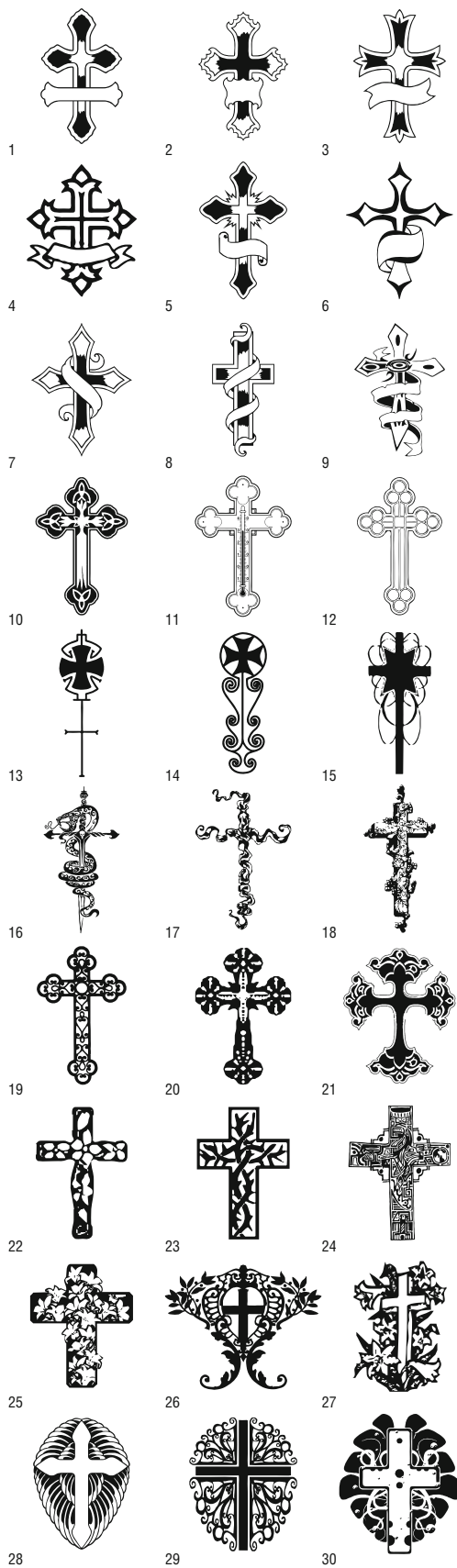

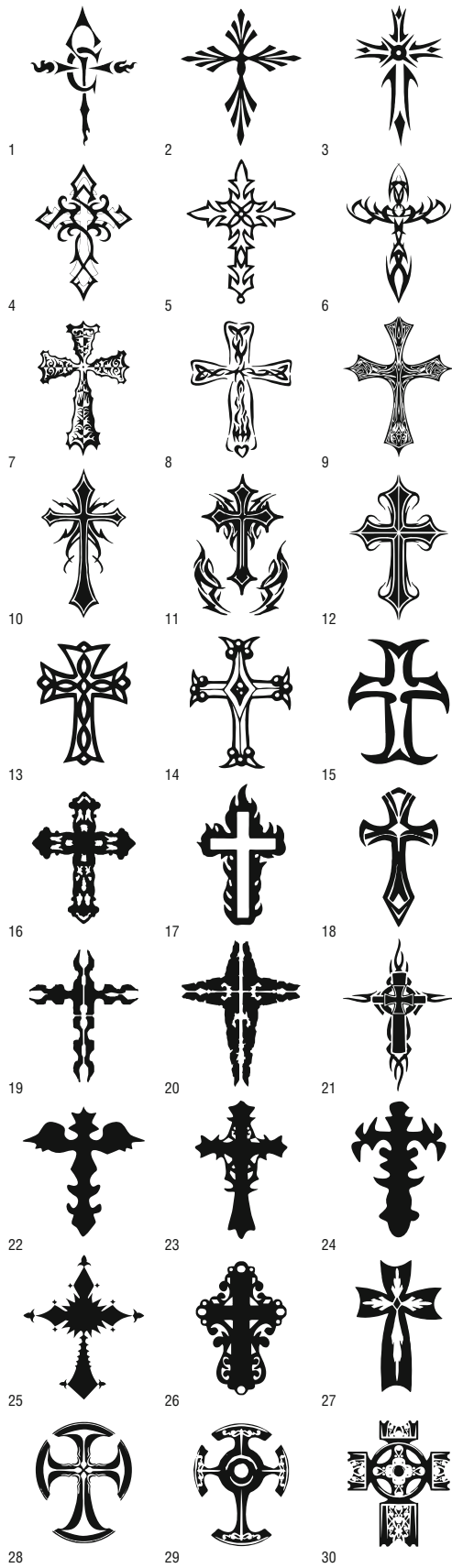
Tablica CXVIII Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

Tablica CXIX Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

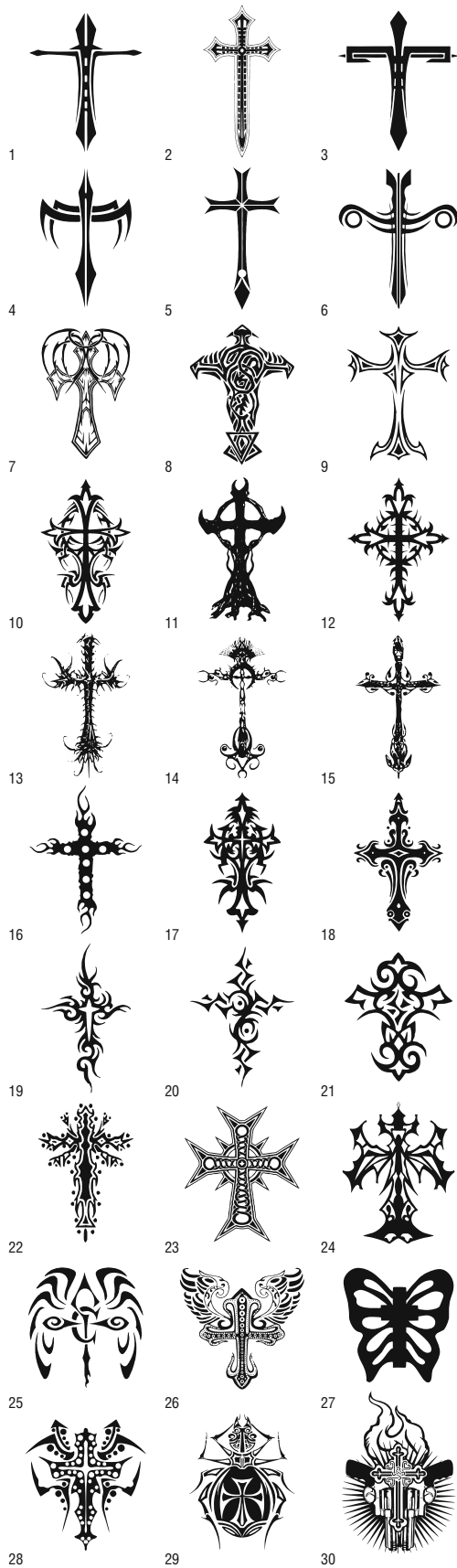

Tablica CXX Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

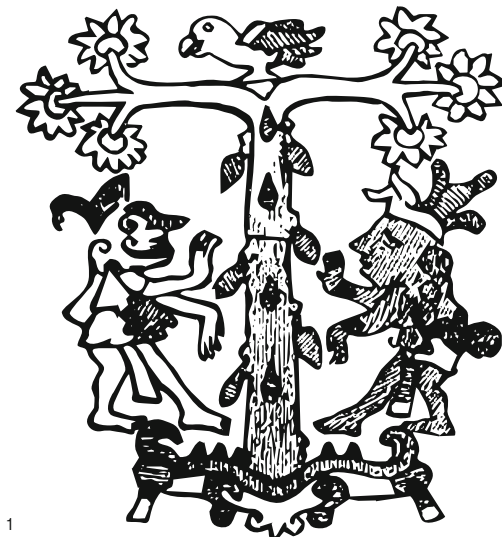
Tablica CXXI Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

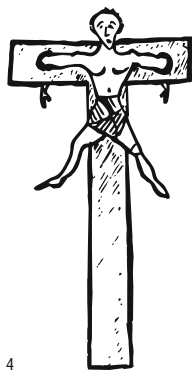
Tablica CXXII Krzyż łaciński – warianty stylistyczne

Tablica CXXIII Krzyż Tau

1 krzyż Tau jako „Święte Drzewo” i „Axis mundi” u Azteków (Meksyków) w prekolumbijskim Meksyku, **2** krzyż szyderczy w kształcie litery „T” wraz z suppedaneum (łac. podnóżek); rysunek z ok. 240 r. wyryty na piwnicznym murze w pałacu cesarza na Pałacyńskim Wzgórzu w Rzymie, **3** zestawienie porównawcze form krzyża – narzędzia tortur; wśród nich krzyż w kształcie litery „T” – prawdopodobnie faktyczne narzędzie męki Jezusa Chrystusa, **4** odmiana krzyża Tau z XII-wiecznej miniatury, **5** Chrystus na krzyżu „Tau”; Albrecht Durer, drzeworyt, 1523

2. Krzyż szyderczy – jakiś rzymianin sztydząc z chrześcijanina o imieniu Aleksamenos, przedstawił go na krzyżu w kształcie litery „T” i pod postacią ludzką z osłą głową; obok niego stoi człowiek z podniesioną dłonią, a pod nim łaciński napis: „Aleksamenos oddaje cześć swojemu bogu”

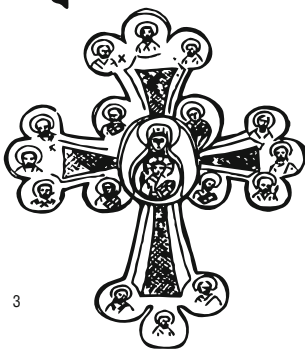

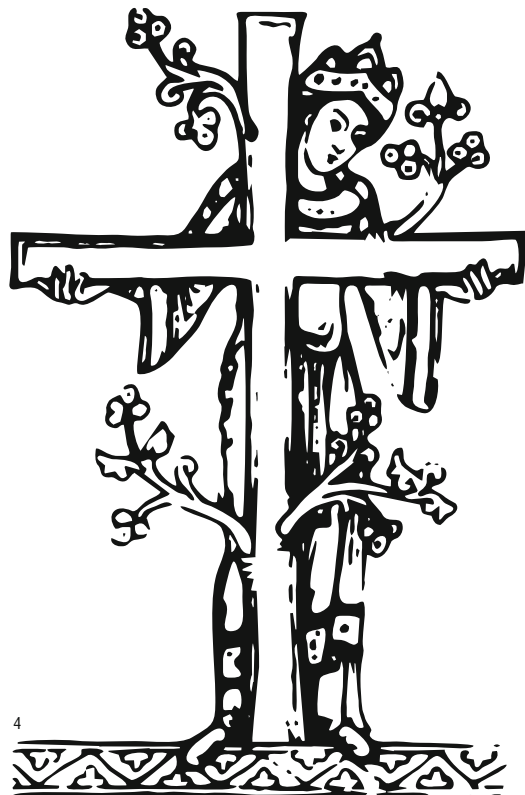
1

2

3

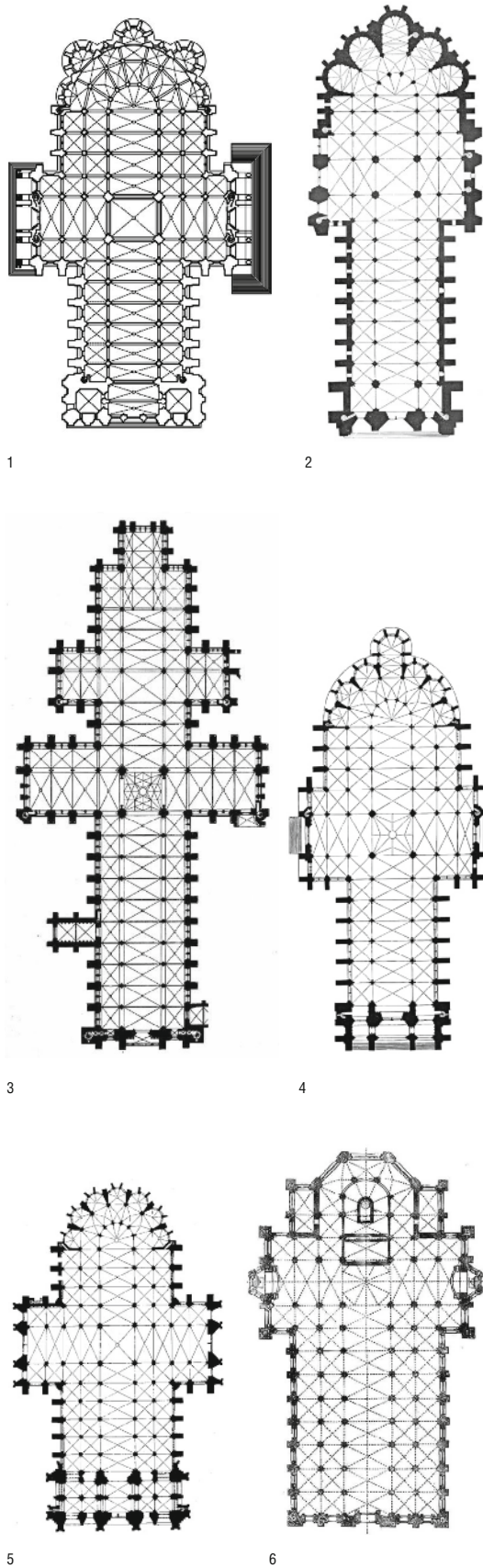

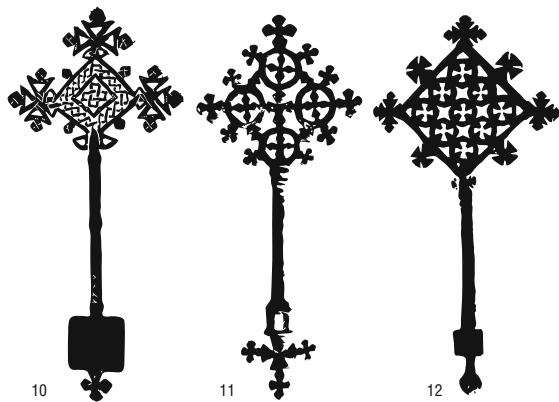
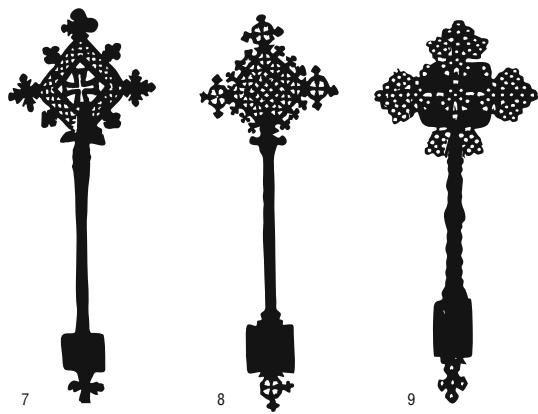
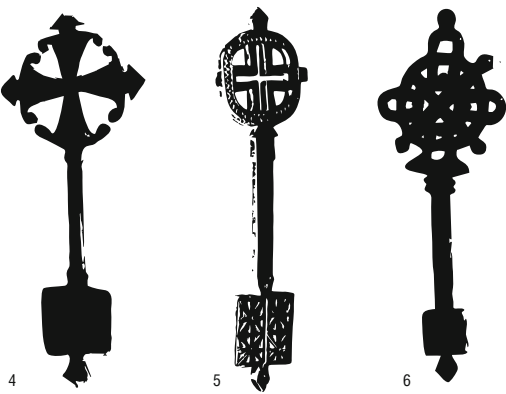
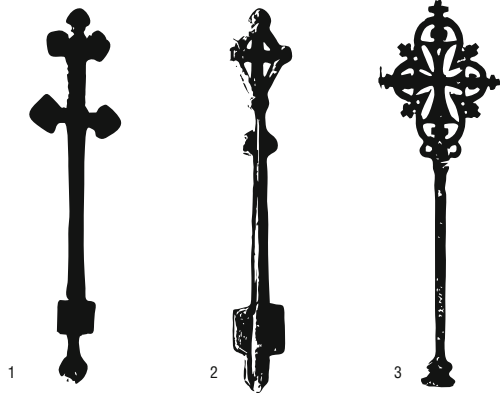
4

Tablica CXXIV Krzyż łąciński w średniowieczu

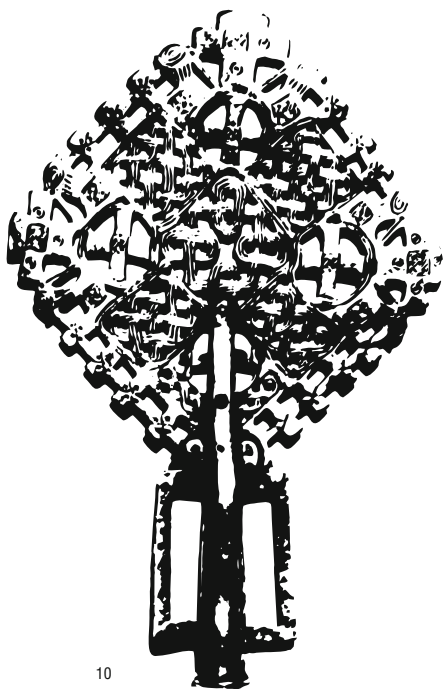
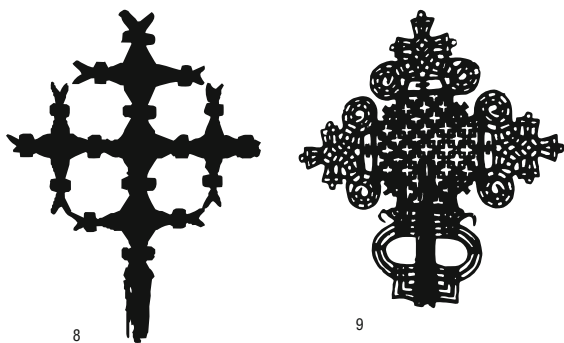
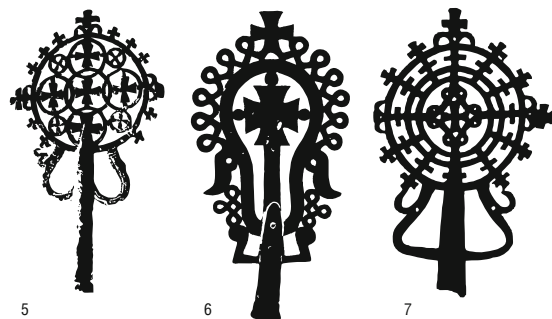
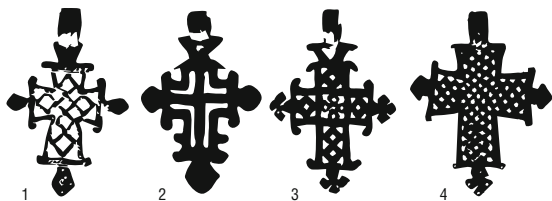
1 ołowiane odważniki z wyobrażeniem krzyża na Golgocie, 2 krzyż z dna talerza, paleochrześcijańska ceramika prowansalska, 3 krzyż ewangeliczny; trójliste zakończenia nawiązują do apostołów, w kątach krzyża do ewangelistów, a centrum krzyża to Słowo Wcielone, 4 drzewo-krzyż, personifikacja Krzyżem, symbol pokonania śmierci, malowidło ksiązkowe, ok. 1180

Tablica CXXV Katedry zbudowane na planie krzyża łacińskiego
1 plan katedry w Chartres, 1194-1260, **2** plan katedry w Reims, 1211-1311, **3** plan trzynawowej, dwutranseptowej katedry w Salisburi z prostokątną apsydą, 1220-1292, **4** plan katedry w Amiens, 1220-1292, **5** plan katedry w Kolonii, 1248-1322, **6** plan katedry w Mediolanie, 1386 r., katedrę poświęcono w 1572 r., prace zakończono dopiero w połowie XIX wieku

Tablica CXXVII Ręczne krzyże etiopskie, VII-IX w.

Tablica CXXVII Etiopskie i koptyjskie krzyżyki pectoralne i krzyże procesyjne

Przykłady krzyży etiopskich i koptyjskich pochodzą ze zbiorów polskiego badacza i podróżnika Wacława Korabiewicza. Obecnie zbiór znajduje się w Muzeum Narodowych w Warszawie

W. Korabiewicz, *Śladami amuletu*, Arkady, Warszawa 1974.

I.E. Smolińska, *Symbolika krzyża*, Ibidem, Łódź 2008.

10

1 i 2. Cesare Ripa,
Iconologia,
Universitas,
Kraków 1998.

1

2

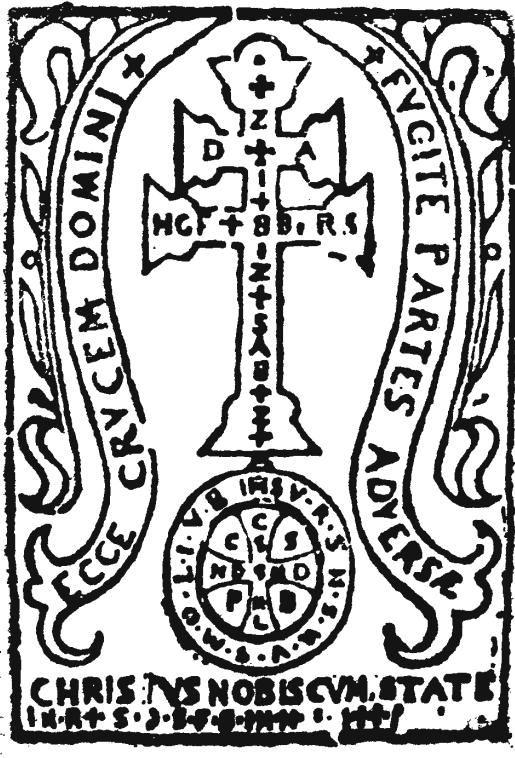

3

Tablica CXXVIII Krzyż łaciński w renesansie
1 alegoria pokuty w „ikonologii” Cesarego Ripy, XVI w., 2 alegoria religii w „ikonologii” Cesarego Ripy, XVI w., 3 św. Brygida pątniczka, „Święty obrazek”, XVI w.

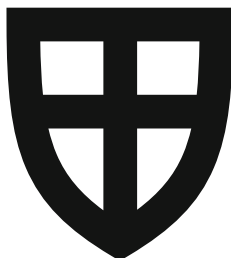
Tablica CXXIX Krzyż łaciński w baroku
 1 charakter z „karawaką” – obrazek pielgrzymi z krzyżem Zachariasza i św. Benedykta, XVII w., 2 charakter przeciw zarazie z krzyżem Zachariasza, XVII w.

1. Rodzaj drukowanego amuletu zwanego „Charakterem przeciw demonom”

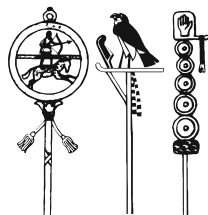

2

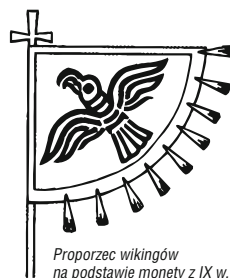

Krzyże heraldyczne

Heraldyka to nauka pomocnicza historii badająca genezę, rozwój, znaczenie prawne oraz zasady kształtowania plastycznego herbów. Nazwa heraldyki pochodzi od starofrancuskiego słowa *heralt*. Herold to średniowieczny poseł, urzędnik ogłaszający w imieniu władcy ważne ogłoszenia, zarządzenia lub wydarzenia, a podczas turnieju rycerskiego wywoływacz sprawdzający pochodzenie i herby poszczególnych uczestników. Początek heraldyki umiejscawia się w XII w. Jest to związane z rozwijającą się w tym okresie tradycją umieszczania znaków (glifów/godeł) na tarczach herbowych. Same znaki mają oczywiście o wiele dłuższą historię – starożytną, a nawet prehistoryczną genezę, o której piszę w rozdziale pt. „Prehistoryczne i starożytne krzyże” oraz „Quasi-krzyże”. Średniowieczni szlachetnie urodzeni mężczyźni swoje znaki rodowe, własnościowe, rozpoznawcze umieszczali na sygilach – pieczęciach, którymi sygnowali ważne dokumenty, na tarczach używanych podczas bitew, a także na weksyliach, czyli militarnych znakach rozpoznawczych wykonanych z tkanin. Dopiero w XII wieku zaczęto umieszczać te same znaki na tarczach rycerskich. Prawdopodobnie zanim trafiły na tarcze herbowe wcześniej były umieszczane na płaszczach rycerzy. Był to zwyczaj przywieziony przez rycerzy zakonu krzyżackiego ze wschodu. W bardzo gorącym klimacie, aby zapobiec nagrzewaniu się zbroi, nakładano na nią płaszcz. Sztuka wytwarzania przez mistrzów z Konstantynopola jedwabiu, cennej barwy purpurowej, ozdabiania tkanin stylizowanymi wyobrażeniami orłów, sokołów, lwów, smoków, gryfów, a także motywami roślinnymi – liśćmi, różami, liliami itp. musiały zachwycić najbogatszych rycerzy ówczesnej Europy.

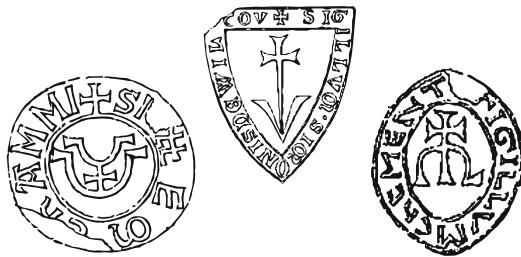

„Weksylia” – znaki wykonane z tkanin. Ich poprzednikami były weksylidy – starożytne znaki rozpoznawcze, wokół których gromadzili się wojownicy czekający na sygnał do walki. Powyżej przykłady weksylidów: asyryjski, egipski i rzymski

Proporzec wikingów na podstawie monety z IX w.

„Herb” – wyjątkowo interesująca jest etymologia tego słowa. Otóż czeskie słowo „erb” i niemieckie „Erbe” znaczy „dziedzictwo”. Słowo „herb” odzwierciedla zatem tradycję tych znaków – ich dziedziczność (por. z gmerkami). Angielski odpowiednik słowa herb „coat of arms” mówi o płaszczu na zbroję/płaszczu herbowym, natomiast słowo „arms”, jak również francuskie „armoiries”, niemieckie „Waffen”, szwedzkie „vapen” czy włoskie „arma” są jednoznaczne ze słowem „broń”. Wynika to z faktu, że herb umieszczano właśnie na tarczy, ważnym elemencie uzbrojenia rycerza

Pieczęć komesa Imbrama ze Strzegomia z końca XII w., pieczęć pana z Wierzbna z widocznym na niej herbem Lis, oraz pieczęć Klemensa – wojewody krakowskiego z XIII w.

Najstarszy udokumentowany herb – Gotfryda, hrabiego Andegawenii z lwami na tarczy, XII w.

Motywy te zaczęły pojawiać się jako godła w herbach francuskich i angielskich. Stanowiły znaczny procent wśród wszystkich znaków. Jednak najczęściej umieszczano w herbach różnego rodzaju figury geometryczne, zwane w heraldyce figurami zaszczytnymi. Umieszczano także figury proste, gdzieś tam powtarzane na tarczy. Do najpopularniejszych figur zaszczytnych należą: krzyż, krzyż skośny, głowica, pas, podstawa, słup, skos, skraj, rosocha, krokiew, klin, promień, narożnik, ćwiartka i wkos. Zdaniem heraldyków powstanie herbów związane jest ze zmianą konstrukcji uzbrojenia i zbroi, a zwłaszcza z momentem wprowadzenia hełmu garczowego. To wpłynęło na decyzję o umieszczeniu znaków rozpoznawczych na tarczach, aby rycerze na polu bitwy mogli rozpoznać swoich i wrogów. Równoległe następował postęp w procesie ustalania norm, zasad dotyczących wyglądu i użycia znaków identyfikujących rycerzy. Do tego doszedł postęp techniczny i doświadczenie z pola walki – figury zaszczytne były jednocześnie znakiem rozpoznawczym i wzmocnieniem konstrukcji tarczy. Do tematu figur zaszczytnych i figur prostych jeszcze powrócę ze względu na krzyż, który jest motywem głównym mojej pracy. W tym momencie chciałbym przyjrzeć się bliżej hipotezom mówiącym o pochodzeniu wszelkiego rodzaju znaków, które z czasem przekształciły się w znaki i godła heraldyczne. Szczególnie interesują mnie te badania i hipotezy, które dotyczą historii polskiej heraldyki. Z całą pewnością możemy stwierdzić, parafrazując Reja, iż Polacy nie gęsi – swoją heraldykę mają. W Polsce, podobnie jak w Europie Zachodniej, znaki heraldyczne miały swój bogaty i długi rodowód oraz tradycję zapożyczeń z innych kultur. W kwestii zapożyczeń i inspiracji badacze tematu są zgodni oraz pewni, że formy te były znakami identyfikującymi właścicieli, używanymi w czasach przedherbowych. Ryto je na kamieniach granicznych, drzewach i słupach na rozstajach i skrzyżowaniach, cechowano nimi też zwierzęta. Nie ma natomiast zgodności w temacie precyzyjnego i ostatecznego stwierdzenia skąd dokładnie wzięły się owe znaki. Jedni są zdania, iż pochodzą od run wikingów, inni, że raczej tamgi sprowadzone przez Sarmatów są ich pierwowzorem. Znane są liczne hipotezy, mówiące o rodzimym słowiańskim pochodzeniu glifów, które tworzą godła polskich rodów szlacheckich¹. Jedne mówią, że są to znaki symbolizujące dawne przedchrześcijańskie wierzenia odzwierciedlające bogatą kulturę duchową Słowian. Inne natomiast, że są to ślady jeszcze starszych prasłowiańskich stanic pochodzących z terenów dzisiejszej Chorwacji, skąd podobno przybył Lech.

Dębno/Agryppa

Bojca

Boreyko

Brzuska

Gliński

Kościeszka

Lis

Mogiła

Prus

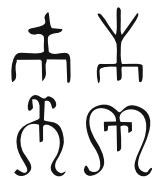

Siekierz

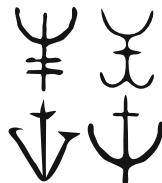
¹L. Chmielewski, *Tajemnice herbów polskich*, Publicat, Poznań 2005, s. 8.

Przykłady polskich pieczęci z okresu od XII do XIV w.

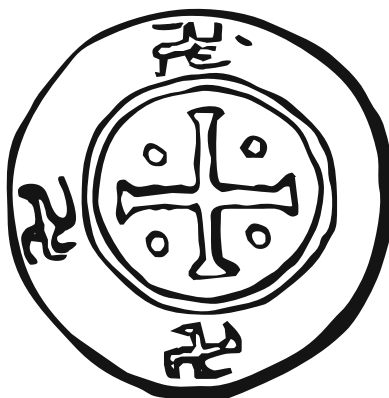
Dla porównania sarmackie tamgi

Ciosy bartne z polskich lasów

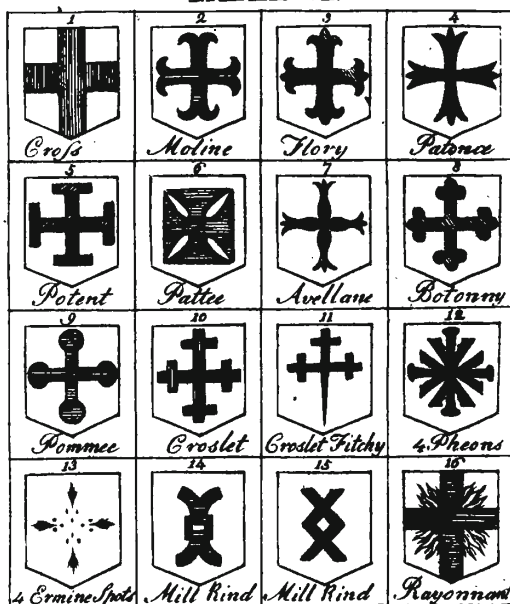
Jak widać na przykładach pieczęci glify późniejszych godał heraldycznych właściwie zawsze posiadały jakiś krzyż, krzyżyk lub skrzyżowanie linii, znaki symbolizujące słońce, gwiazdy lub ogień – ogień, który gdzie indziej znany jest jako igni lub ignis. Badacz kultury Mircea Eliade, dopatruje się w tych znakach głębszych symboli religijno-filozoficznych – symboli magicznych związanych z praktykami szamańskimi². Krzyż z tej perspektywy miałby być graficznym przedstawieniem *axis mundi* – osi kosmicznej, osi świata. Oprócz krzyża ikonograficznie *axis mundi* reprezentowała też swastyka, czterolistna koniczyna, rozeta lub labirynt. W naturze jej symbolami były święte drzewa, święte góry, kurhany, kultowe słupy, lingamy, menhiry, obeliski i piramidy. W momencie chrystianizacji narodów Europy znak krzyża nie był znakiem nowym i raczej nikogo nie zaskakiwał. Zdaniem wielu autorów osiągnęli sukces ci pierwsi misjonarze, którzy nie niszczyli starych krzyży, lecz w inteligentny sposób potrafili przekonać tubylców, że tamte stare były zapowiedzią nowego krzyża – znaku Zbawiciela. Pierwszy polski męczennik – św. Wojciech miał wobec Prusów zbyt kateryczne żądania i przypłacił to życiem. Przyjmuje się, że proces chrystianizacji Polski i tym samym asymilacji krzyża trwał od chrztu Mieszka I do początków XIII wieku. Odtąd krzyż, już jako wyłącznie symbol Chrystusa, umieszczany był nie tylko w kościołach i klasztorach, lecz także jako element znaków rozpoznawczych, własnościowych czy heraldycznych.

²M. Eliade, *Obrazy i symbole, Aletheia, Warszawa 2009.*

Denar Mieszka II – symbioza nowego krzyża ze starymi krzyżami Słowian

TABLE VI.

Hugh Clark, „A short and easy introduction to heraldry”, 1812.
przykładowa tablica

Krzyż był pierwszą figurą zaszczytną i do dnia dzisiejszego jest jedną z najczęściej stosowanych figur w heraldyce. Należy zwrócić uwagę na to, iż tylko jako figura zaszczytna, krzyż swymi ramionami dotyka krawędzi tarczy herbowej i w takiej oto formie występuje głównie w herbach arcybiskupstw i biskupstw oraz w najstarszych herbach miejskich. W innym wypadku, gdy krzyż umieszczony jest w polu tarczy swobodnie, mamy do czynienia z krzyżem, który jest zwyczajnym godłem³.

W XIII w. w europejskich herbach rodowych występowało kilkanaście form krzyża, m.in.: grecki, laskowy, zdwojony, młyński, kotwicowy, liliowy, tuluzański, trójlistny i maltański – jeden z najbardziej rozpoznawalnych krzyży w ogóle, którego osiem końców symbolizuje osiem błogosławieństw z Kazania na Górze. Krzyż liliowy – zakończony trzema płatkami lilii, czyli symbolem Najświętszej Marii Panny, przypomina o współcierpieniu Matki Bożej z jej synem. Krzyż o końcach ramion rozciętych i wygiętych na zewnątrz nazywa się krzyżem kotwicowym, zaś podobny do niego krzyż, którego końce zawinięte są w kształt baranich rogów – młyńskim. Krzyż o ramionach przypominających trójkąt nazywamy kawalerskim lub rycerskim.

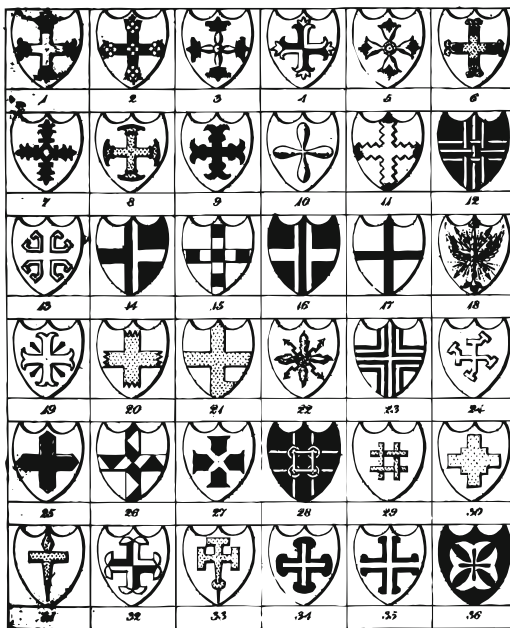
W licznej rodzinie krzyży heraldycznych, oprócz figury greckiej, występuje również krzyż łaciński i podobne; i tak np. krzyż łaciński usytuowany na trzech kamiennych stopniach to krzyż kalwaryjski. Inny krzyż zwany lotaryńskim lub patriarszym górną belką ma krótszą od dolnej, ponieważ reprezentuje *tytułus*, czyli tabliczkę z akronimem I.N.R.I (Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum – Jezus Nazareńczyk Król Żydowski). Ten sam krzyż, pod nazwą krzyża św. Eufrozyny, jest symbolem prawosławia na Białorusi. Krzyż patriarszy z ramionami zakończonymi trójlistkami nazywamy krzyżem kardynalskim. Jeśli dodamy w podstawie do krzyża patriarszego krótką belkę w skos, otrzymamy krzyż prawosławny. Krzyż z trzema poprzecznymi belkami o długości zwiększającej

³A. Znamierowski,
Wielka księga heraldyki,
Świat Książki,
Warszawa 2008, s. 78.

się od góry do dołu to krzyż papieski. Belki te symbolizują potrójną władzę papieża: arcykapłańską, królewską i prorocką. Oryginalnym polskim wytworem są półtorakrzyż i półtrzeciakrzyż.

Półtorakrzyż i półtrzeciakrzyż

William Berry, „Encyclopaedia Heraldica or Complete Dictionary of Heraldry”, 1828, przykładowa tablica

W średniowieczu znano kilkadziesiąt odmian krzyża. Renesans wzbogacił heraldykę o kolejne nowe formy. Obecnie rozróżnia się ok. 350 odmian krzyża. W niniejszym rozdziale prezentuję ponad 120 krzyży heraldycznych. Zaraz po nich przedstawiam 90 wybranych glicfów – pierwowzorów dla polskich godeł herbowych. Polecam porównanie ich z tamgami, które umieściłem w kolejnym rozdziale pt. „Quasi-krzyże”.

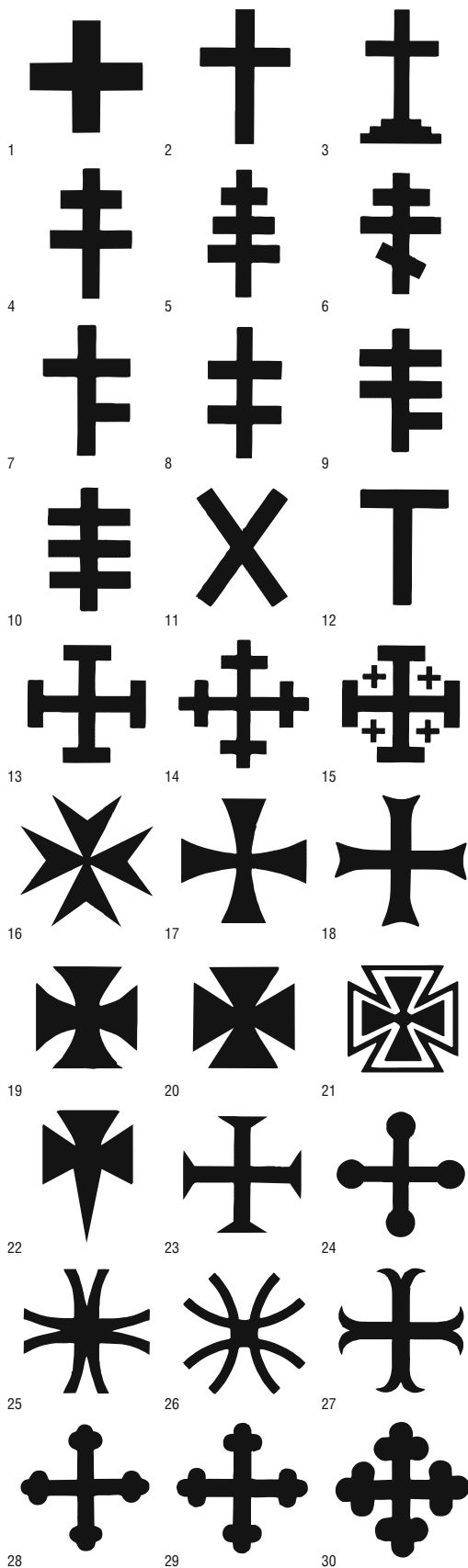
Odnaka „Krzyż Harcerski” powstała w 1911 r. Autorem odznaki był Kazimierz Lutosławski. Oto, jak sam autor opisuje symbolikę krzyża:

„Wianek z dębu i wawrzynu oznacza cele do zdobycia; siłę i umiejętność, sprawność i wiedzę. Oplata on główny symbol skautowy: krzyż z hasłem „Czuwaj!”. Kształt tego krzyża jest dawny: takiego użyto do naszego orderu waleczności „Virtuti Militari”; uprzytamnia on szczególnie obowiązek dzielności. Ma on pośrodku kółko – symbol doskonałości, a w nim gwiazdę promienną jakby światło przewodnie: ad astra. A sam krzyż znaczy: per aspera, bo wskazuje drogę ciężką, cierpieniami walki z własnymi słabościami usłana, a przy tym oznacza też gotowość do tej walki i do wszelkich poświęceń – aż do męczeństwa za wiarę, aż do śmierci za Ojczyznę; Bóg i Ojczyzna są treścią wewnętrzną tego znaku. Hasło „Czuwaj” na nim – to pobudka, ostrzeżenie; oznacza gotowość ducha do pracy nieustannej. Pole, prążkowane tylko w środku, oznaczać by mogło ochotnika, gwiazdka srebrna – skauta II klasy, złota by ją zastąpić mogła po zdaniu egzaminu na skauta I klasy”

Odnaka „Krzyż Harcerski”
to krzyż rycerski zbliżony kształtem ramion do krzyża Leopolda

15. Odznaka Zakonu Obrótców Grobu Bożego – symbol pięciu ran Chrystusa

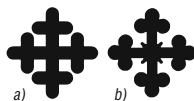
16. Krzyż maltański – znany też jako Krzyż Ośmiu Błogosławieństw; godło Zakonu Św. Jana, bazujące na symbolach asyryjskich

19.–21. „Krzyż żelazny” – odznaczenie niemieckie; oparty na kształcie krzyża rycerskiego/kawalerskiego

22. Rzadziej stosowana odmiana krzyża ćwiekowego. Krzyż ćwiekowy pochodzi z czasów krzyżowców, gdy rycerze zabierali ze sobą krzyże, które można było wbijać w ziemię i modlić się przed nimi na polu walki lub w obozie

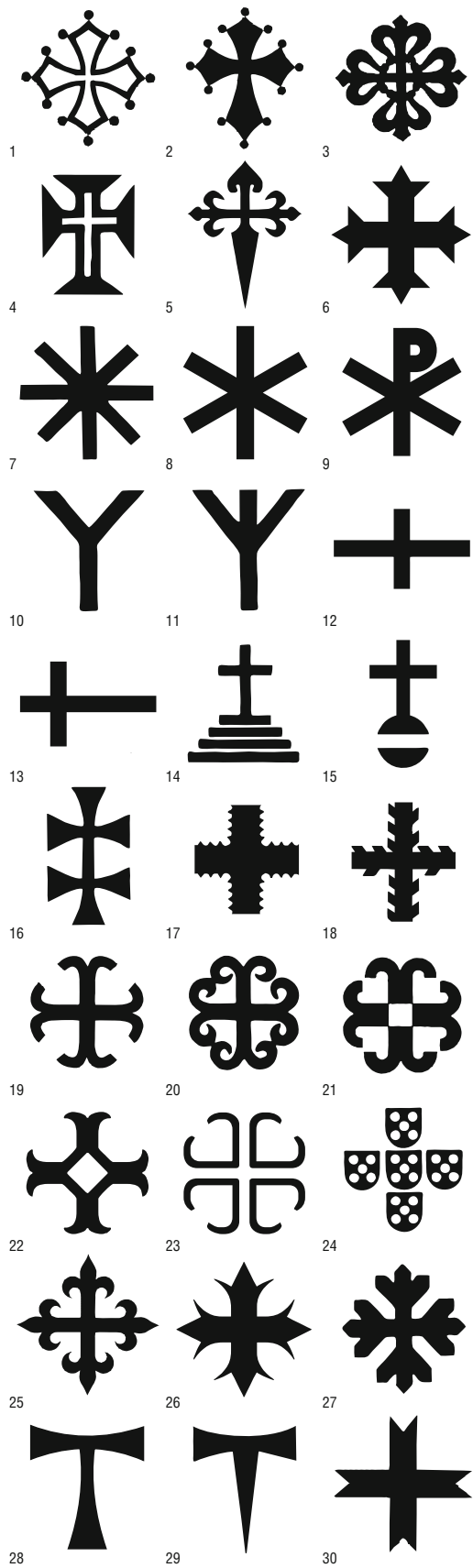
29. i 30. Por. z godłem gminy Tąby w Szwecji (a) oraz ze znakiem Koptyjskiego Ortodoksyjnego Kościoła we Francji (b)

Tablica CXXX Krzyże heraldyczne

1 grecki, równoramienny, *crux quadrata*, 2 łaciński, *crux immissa*, 3 kalwaryjski, krzyż Golgoty, 4 patriarszy, lotaryński, biskupi, 5 papieski, 6 prawosławny, ortodoksyjny, 7 półtorakrzyż, 8 podwójny, 9 półtrzeciakrzyż, 10 potrójny, 11 skośny, św. Andrzeja, 12 Tau, św. Antoniego, 13 łaskowy (łaskowany), 14 wielokrotny, zdwojony, 15 jerozolimski, 16 maltański, joannitów (joannicki), 17 mantuański, 18 templariuszy, 19 kawalerski, rycerski, 20 kawalerski, rycerski, odmiana, 21 kawalerski, rycerski, odmiana, 22 ćwiekowy, 23 łapowy; także jako odmiana krzyża templariuszy, 24 kulowy, 25 rozdarty, odmiana, 27 kotwicowy, 28 św. Łazarza, lazaretariański, 29 trojlistny, treflowy, 30 trojlistny, symbolizujący Chrystusa wśród dwunastu apostołów

Tablica CXXXI Krzyże heraldyczne

1 katarów, tuluzański, **2** pizański, **3** dominikański, także zakonów Alcantara i Calatrava, **4** rycerzy Chrystusa, **5** św. Jakuba, *Fleurie Cross* – kwiecisty, **6** koptyjski; ramiona zwierczone trzema trójkątami, **7** podwójny; połączenie krzyża greckiego z literą „X”, **8** monogramowy, monogram Chrystusa z IV w., **9** monogramowy „Chi-Ro”, Konstantyna, **10** widlasty, grecka litera „Y”, symbol życia człowieka, **11** drzewa życia, przypominający fruwiącą gołębicę, **12** św. Jerzego, **13** św. Filipa, **14** wywyższony, wsparty na czterech ewangelistach, **15** wywyższony, krzyż łaciński wsparty na kuli, **16** litewski (jagielloński), **17** cierniowy, **18** ostrzewiowy, świerkowy, **19–22** młyński, odmiany, **23** młyński, odmiana w formie krzyża z liter gamma, **24** „Quinas”, herb portugalskich Burbonów, **25** lilijowy, **26** lilijowy, odmiana, **27** jodłowy, cztery runy Man Y, **28** Tau, św. Antoniego, krzyż egipski, etiopski, **29** św. Jakuba, francuska odmiana krzyża Tau, **30** wcięty

3. Krzyż grecki zakończony gotycką majuskułą „M” inicjałem imienia Maryi

6. Emblemat Patriarchatu Aleksandryjskiego

10. Krzyż widlasty, odmiana; podwójne skrzyżowanie, podwójne rozwidlenie; prawdopodobnie symbol przezwyciężenia wielkich kłopotów

14. i 15. Krzyże symbolizujące władzę Chrystusa nad ziemią

19.–21. Współczesna wariacja na temat krzyża młyńskiego

3. Również znany pod nazwą „krzyża złamanego”; krzyż cierpienia, wskazuje na drogę krzyżową i śmierć Chrystusa

1

2

3

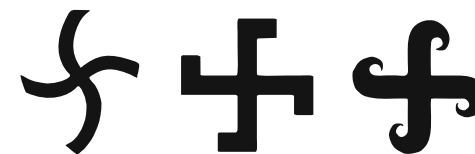
6. Por. z wariantem z krzyżem greckim

4

5

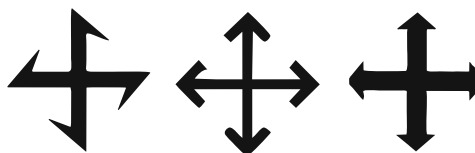
6

7

8

9

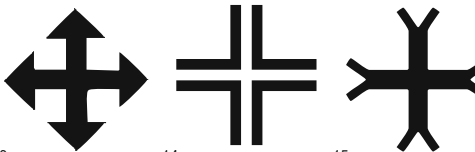

10

11

12

11.–13. Krzyż grecki zakończony stylizowanymi grotami strzał; nazywany również „krzyżem czeskim”; oznacza ekspansję we wszystkich kierunkach, dlatego był ulubionym znakiem faszystów; godło węgierskich faszystów

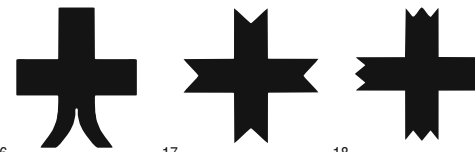
13

14

15

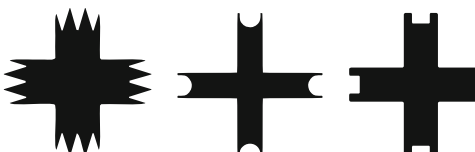
17. Por. z odmianą krzyża podwójnie rozdartego

16

17

18

19

20

21

22

23

24

24. Krzyż wysadzany pięcioma kamieniami szlachetnymi symbolizującymi pięć ran Chrystusa

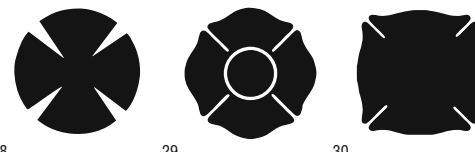

25

26

27

25. Por. z krzyżem rycerskim

28

29

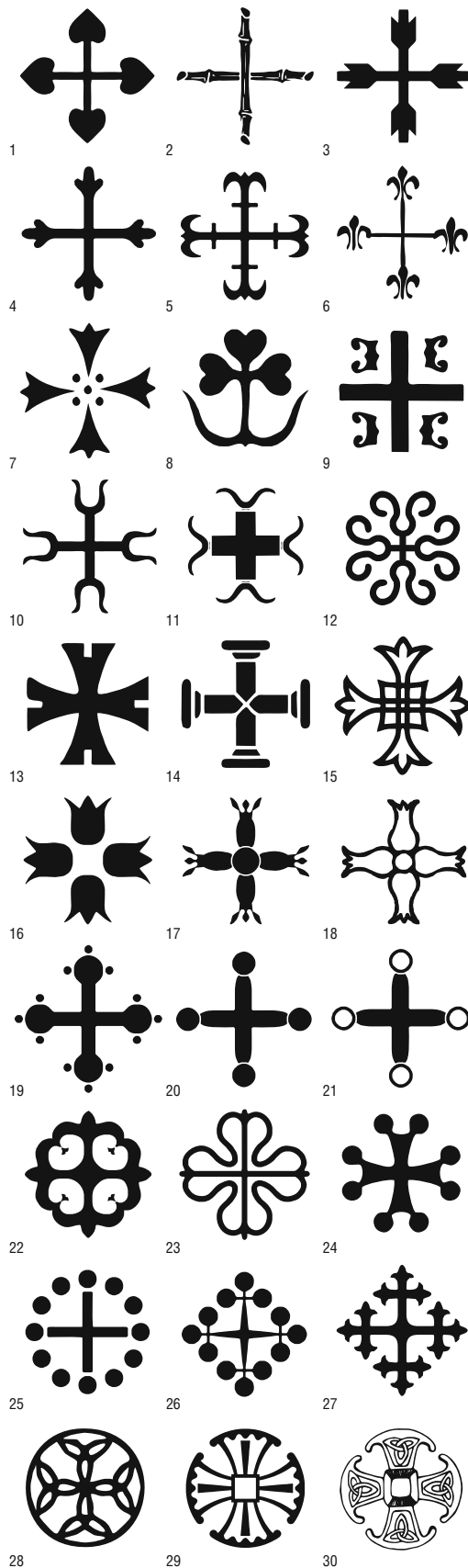
30

Tablica CXXXII Krzyże heraldyczne

1 św. Patryka, 2 św. Jakuba, 3 krokiew, krzyż-szewron, 4 Lambeaux, poszczepiony, pierwotnego syna, 5 herbowy Kuster; także krzyż koptyjskich misjonarzy, 6 celtycki, 7 Arrondi, skrecony, 8 Fylfot, 9 Gurgitée, 10 Cramponée, haczykowaty, 11–13 Barbee, czeski, strzałkowy, odmiany, 14 Gammadion, układ czterech liter Gamma, 15 rozdwojony, widlasty, crux dolorosa, 16 dółem rozdwojony, 17 podwójnie rozdarty, 18 potrójnie rozdarty, 19 poszarpany (zębaty), 20 jarzmowy, 21 basztowy, 22 krzyż z Pizy, pizański, 23 Trononné, mozaikowy, 24 św. Brygidy, 25 Krzyż/Order Leopolda, 26 Krzyż/Order Marii Teresy, 27 gwiazdzisty, 28 Alisé, alizejski, 29 św. Floriana, odmiana w kwadracie i bez koła w środku

Tablica CXXXIII Krzyże heraldyczne

1 lipowy, 2 trzciniowy, 3 gałązkowy, 4 Tuluzjański, 5 proroka Jeremiasza, 6 „Bożeźdarz”, krzyż grecki zakończony liliami, 7 gronostajowy, 8 d’Avis, krzyż wiadomości i rady, 9 serbski, Paleologów, cesarzy Bizancjum (1261-1453), 10 widlasty, 11 widlasty, odmiana, 12 widlasty, także jako odmiana krzyża kotwicznego, 13 Sarcelles, 14 kapitelowy, 15 koptyjski, 16 z orzechów laskowych, 17 z orzechów laskowych, odmiana, 18 Avellan, z orzechów laskowych, 19 kluczowy, 20 kulisty, 21 pierścieniowy, 22 Alcantara i Calatrava, odmiana, 23 Bojarski, 24 Kwitnący Krzyż, Botonée, 25 Lazareński, 26 Brabantée, 27 Florencki, 28 Karola Wielkiego, karoliński, 29 Canterbury, odmiana w stylizyce celtyckiej

5. Krzyż Jeremiasza, odmiana

9. Krzyż grecki z umieszczonymi między ramionami stylizowanymi literami „B” – skrót greckich słów: „Król królów królujący królom”

15. Krzyż koptyjski, pierwotna forma pochodząca od starożytnych znaków solarnych

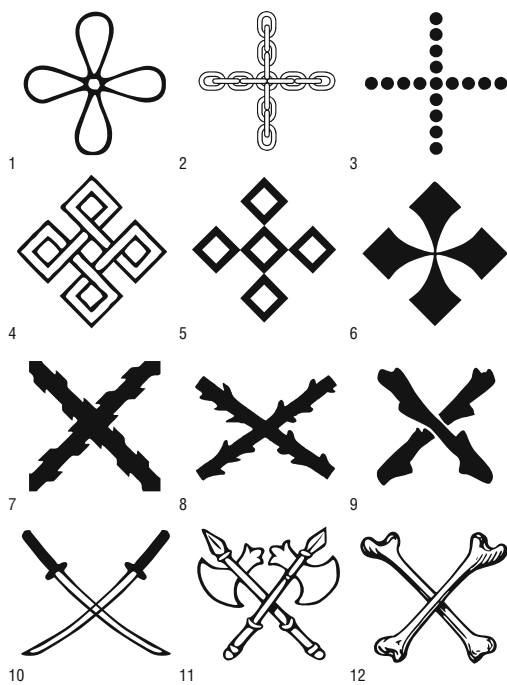
16. i 17. Por. z wersją krzyża z orzechów laskowych

21. Wariant krzyża pierścieniowego

29. i 30. Krzyż Canterbury, w uproszczonej formie

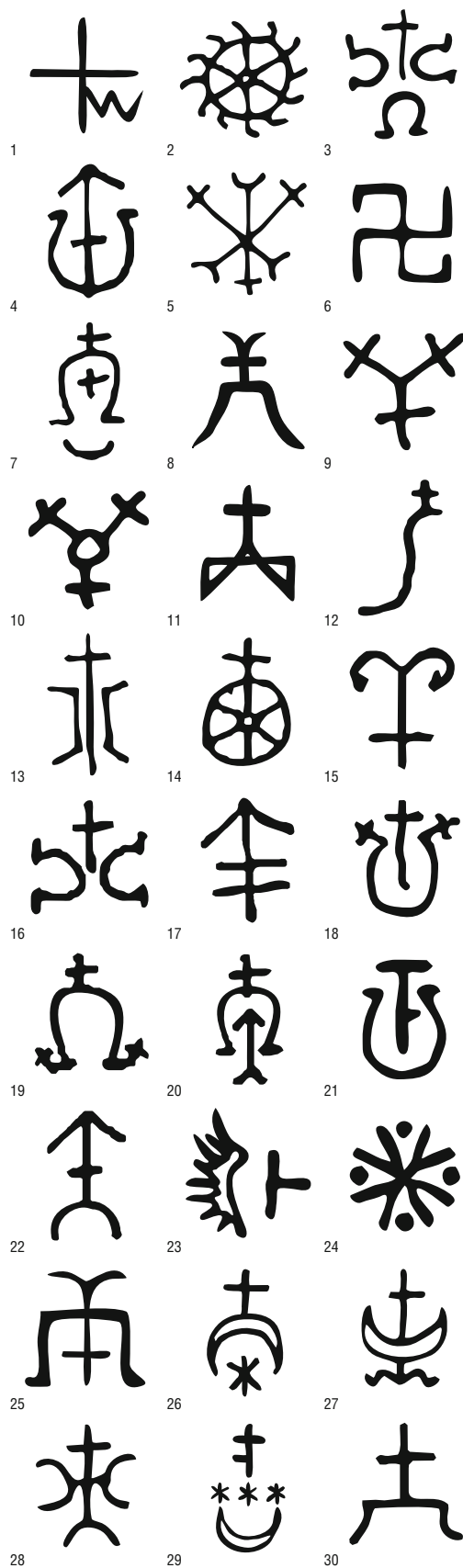

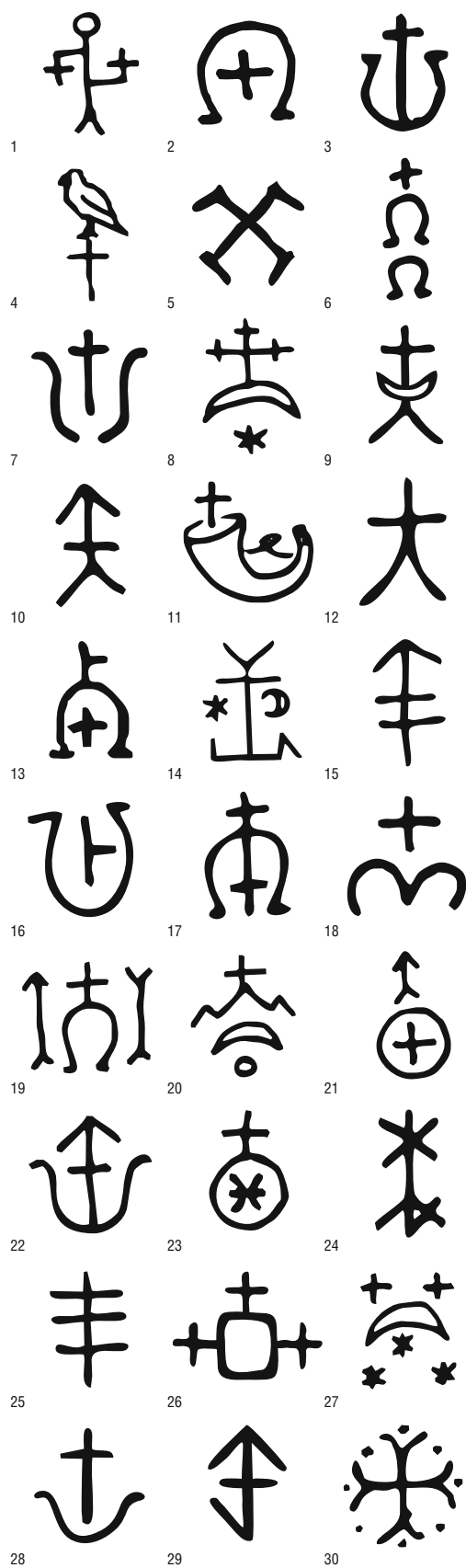
7–9. Krzyż burgundzki
to krzyż św. Andrzeja
wykonany z gałązek z sękami

Tablica CXXXIV Krzyże heraldyczne
1 płatkowy, **2** lancuchowy, **3** „Pater Noster”, **4** pleciony, **5** Masclée, diamentowy, **6** diamentowy, odmiana, **7** burgundzki: skrzyżowane w ukosie ostrzewie, **8** burgundzki: odmiana, **9** burgundzki: odmiana, **10** skrzyżowane miecze, **11** skrzyżowane topory, **12** skrzyżowane piszczele

Tablica CXXXV Glify-godła (tamgi) polskich herbów rodowych

1 Agryppa, pod lewym ramieniem krzyża greckiego łękawica, **2** Becz, koło wodne, **3** Belina, krzyż między trzema podkowami, **4** Belina, odmiana – w podkowie rogacina z poprzeczką, **5** Bęcz, trzy krzyże i półksiężyc, **6** Borejko, swastyka (swarżycza), **7** Boża Wola, podkowa, dwa krzyże, półksiężyc, **8** Brama, krzyż górą rozczepiony na kłamirze, **9** Broda, trzy krzyże w roztrój, **10** Broda, odmiana z toczenicą pośrodku, **11** Brzuska, krzyż na ławie, **12** Bylina, „krzywaśń” i krzyż, **13** Cholewa, miecz lub krzyż między kłamirami, **14** Chorąbala, krzyż na kole, **15** Chrynicki, krzyżo-kotwica, **16** Czawujka, krzyż między podkowami, **17** Dąbrowa I, rogacina z dwiema poprzeczkami, **18** Dąbrowa II, odwrócona podkowa z trzema krzyżami, **19** Dąbrowa III, podkowa z trzema krzyżami, **20** Dołęga, podkowa z krzyżem i strzałą, **21** Domaniowski, nietypowy krzyż w podkowie, **22** Drogosław, rogacina na połutocznicy, **23** Giejsz, orle skrzydło i półkrzyż, **24** Gierałt, krzyż rozdarty, między ramionami kule, **25** Gliński, krzyż rozdarty górą w kłamirze, **26** Gwiąźdźc, krzyż na półksiężcu, pod spodem gwiazda, **27** Hołowiński, krzyż, półksiężyc, ogniwo, **28** Hryniewiecki, podwójny krzyż między trzema półksiężcami, **29** Husarzewski, półtorakrzyż, trzy gwiazdy i półksiężyc, **30** Jątłowicki, krzyż na kłamirze

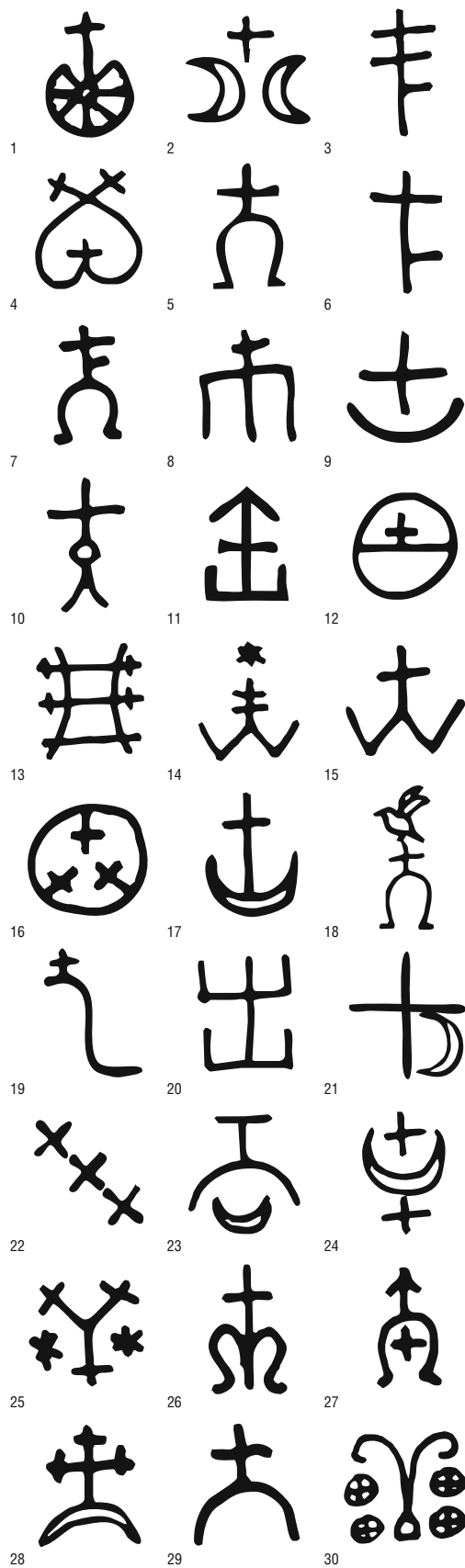

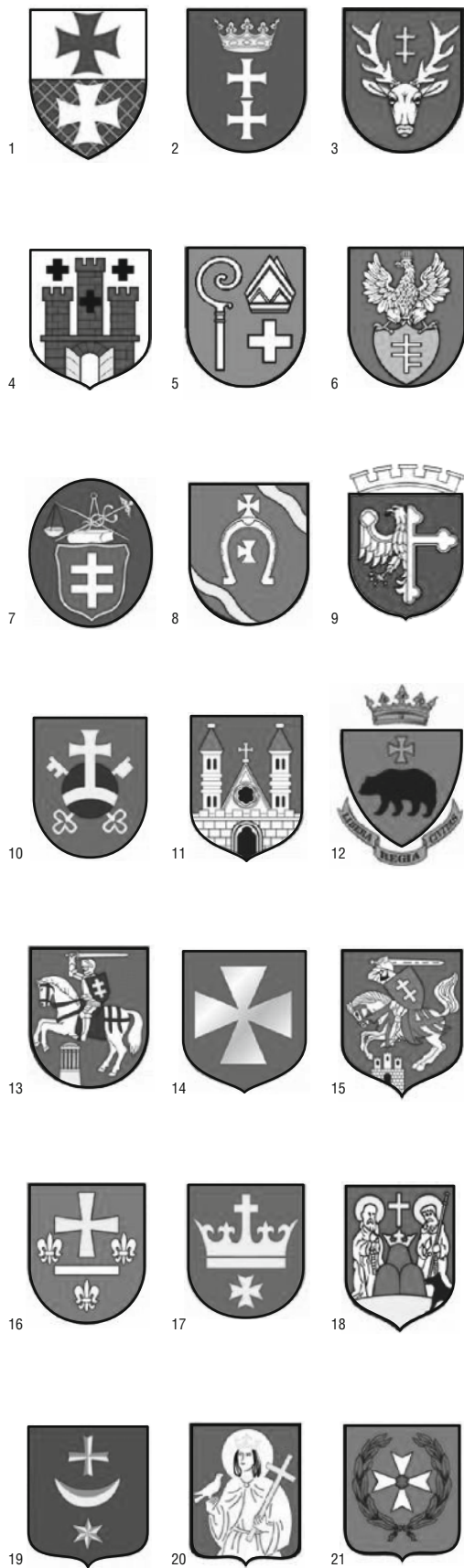
Tablica CXXXVI Glify-godła (tamgi) polskich herbów rodowych

1 Jasielski, człowiek z krzyżami, **2** Jastrzębiec, krzyż w podkowie, **3** Jastrzębiec, krzyż w podkowie, odmiana, **4** Jezierza (Jeziora), sokół na krzyżu, **5** Klamry, klamry w krzyż ukośny, **6** Kołmasz, dwie podkowy i krzyż, **7** Kopaszyna, krzyż pomiędzy dwiema krzywaśniami, **8** Korybut, krzyż potrójny na księżycu, dołem gwiazda, **9** Kostrowiec, krzyż rozdarty u dołu, pośrodku półksiężyca, **10** Kosiesza, rogacina rozdwojona dołem i z poprzeczką, **11** Kownaty, trąba z krzyżem, **12** Krasowski, krzyż rozdarty, **13** Krzywda, podkowa, krzyż i półkrzyż, **14** Kurcewicz, rozdwojony górą krzyż, gwiazda i księżyc, **15** Lis, rogacina z dwiema poprzeczkami, **16** Lubcza, podkowa z półkrzyżem, **17** Lubicz, podkowa i dwa krzyże, **18** Lubowla, krzyż i „ogniwo”, **19** Łada, podkowa z krzyżem pomiędzy dwiema strzałami, **20** Łączyński, krzyż na szczycie góry i półksiężyca, **21** Łosiatyński, krzyż w kole, powyżej strzała, **22** Mądrostki, rogacina z poprzeczką na potutocznicy, **23** Miernik, kuczaba w kole i krzyż, **24** Miłkowski, krzyżoksiężyc, **25** Modzelle, potrójny krzyż, **26** Mogiła, trzy krzyże przywiekowane do mogiły, **27** Mściszowski, dwa krzyże, księżyc i trzy gwiazdy, **28** Nowina, krzyż i zawias, **29** Odmynec, dwie strzały połączone krzyżem, dolna złamana, **30** Osmorog, krzyż rozdarty na osiem rogów, osiem kul

Tablica CXXXVII Glify-godła (tamg) polskich herbów rodowych

1 Osorója, krzyż na niepełnym kole, 2 Ostoja, krzyż pomiędzy półksiężycami, 3 Pilawa, półtrzeciokrzyż, 4 Piotrowski, krzyże w trzykrotnej symetrii, 5 Pobóg, krzyż na podkowie, 6 Prus, półtorakrzyż, 7 Puchała, na podkowie półtorakrzyż, 8 Radwan, krzyż na potrójnej chorągwi, 9 Ratuł, krzyż nad połutoczenicą, 10 Rogów, krzyż z toczenicą, rozdarty dołem, 11 Siekierz, strzała z jęczmiami i krzyżem na środku, 12 Sisołowski, koto podzielone poziomo, w nim krzyż, 13 Sławęcki, „drabina”, szczeble z krzyżykami, 14 Sołtan, na łękawce krzyż podwójny, wyżej gwiazda, 15 Syrokomla, krzyż nad łękawką, 16 Szalawa, trzy krzyże wewnątrz koła (toczenicy), 17 Szeliga, krzyż na półksiężycu, 18 Ślepowron, kruk na krzyżu, niżej podkowa, 19 Śrzeniawa (Szreniawa), krzywaśń z krzyżem, 20 Świszczowski, połączone potrójne chorągwie, 21 Tarnawa, półksiężyc pod lewym ramieniem krzyża, 22 Treska, trzy krzyże w ukosie, 23 Trojański, T-tau na połutoczenicy, niżej półksiężyc, 24 Trzaska, półksiężyc i dwa krzyże, 25 Trzywydar, trzy krzyże w rozstrój i dwie gwiazdy, 26 Ulina, krzyż na majuskułe „M”, 27 Zamłyński, rogacina na podkowie, wewnątrz krzyż, 28 Zbaraski, krzyż zdwojony na księżycu, 29 Zlenowic, krzyż na połutoczenicy, 30 Zwągrody, „tekno” z czterema krzyżami w kołach

Tablica CXXXVIII Krzyże heraldyczne w herbach polskich miast
1 Elbląg, **2** Gdańsk, **3** Hrubieszów, **4** Kluczbork, **5** Kwidzyn, **6** Legionowo, **7** Leżajsk, **8** Międzyrzec Podlaski, **9** Opole, **10** Ostrow Wielkopolski,
11 Płock, **12** Przemyski, **13** Puławy, **14** Rzeszów, **15** Siedlce, **16** Skiermiewice, **17** Starogard Gdański, **18** Suwałki, **19** Trzebinia, **20** Tuchola, **21** Wejherowo

Tablica CXXXIX Krzyże heraldyczne na flagach państw i organizacji
1 Australia, **2** Dania, **3** Dominikana, **4** Finlandia, **5** Grecja, **6** Gruzja, **7** Islandia, **8** Jamajka, **9** Malta, **10** Norwegia, **11** Słowacja,
12 Szwajcaria, **13** Szwecja, **14** Wielka Brytania, **15** Międzynarodowy Czerwony Krzyż, **16** Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego (NATO)

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

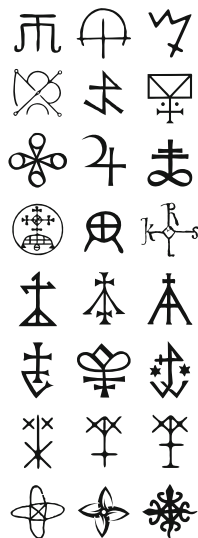

**Quasi-krzyże:
tamgi, sigile, monogramy,
gmerki, merki, sygnatury,
ciosy bartne, talizmany,
amulety, mandale, czakry**

Oprócz wielu rodzajów i odmian znaków, które bez wahania nazwiemy krzyżami, są też i takie, których nie nazywa się krzyżami, aczkolwiek, po pewnej analizie, stwierdzimy, że mają bardzo dużo wspólnego z nimi. Przede wszystkim pragnę zwrócić uwagę na związki, zależności i podobieństwa wizualne pomiędzy krzyżami a przedstawianymi w tym rozdziale „quasi-krzyżami”, bo tak postanowiłem nazwać tę grupę znaków. Łacińskie słowo „quasi” oznacza: jak, jakby, jak gdyby, pozornie, prawie – to pierwszy człon złożenia wyrazowego oznaczający pozornie, częściowość, połowiczność, pewne przybliżenie, nawiązywanie jedynie do tego, co wyraża człon drugi. I stąd moje przekonanie, iż będzie to trafna nazwa dla znaków, w których aż roi się od krzyży, krzyżyków, krzyżaków, skrzyżowań linii. Mogłem posłużyć się stosowanym gdzieś niedługo słowem „krzyżopodobny”, lecz uznałem, że quasi-krzyż pełniej odzwierciedla charakter tych znaków oraz nawiązuje do korelacji historycznych i związków większości z nich z łacina.

Do quasi-krzyży zaliczam: tamgi, sigile, monogramy, gmerki, merki rybackie, sygnatury, ciosy bartne, dekoracje starosłowiańskich pisanek, słowiańskie znaki solarne, znaki garncarskie, wybrane talizmany, amulety, mandale, czakry i rangoli, a także – jako akcent z Afryki – symbole Adinkra pochodzące z Ghany.

Wiele z umieszczonych tu znaków występuje w kilku podgrupach, m.in. sigile, które rozlokowane są według dziedzin, przeważnie paranaukowych, okresu średniowiecza i renesansu, jak: okultyzm, hermetyzm, magia i czary, astrologia, alchemia i medycyna. Większość z nich zachwyca bogactwem kompozycji, ale przede wszystkim zadziwia relacjami i związkami wizualnymi

Reprezentanci rodziny quasi-krzyży

Wybrane polskie herby z wyraźnymi podobieństwami z sarmackimi tamgami

ze znanymi nam znakami funkcjonującymi do dziś w kulturze europejskiej. Przykładem może być duże podobieństwo tamg do godeł polskich herbów. Tamgi (tur. *tamga*, *damga* – znak, piętno, stępel) – to pierwotnie znaki plemienne u dawnych ludów Wielkiego Stepu, m.in. scytyjskich, sarmackich, a potem tureckich, mongolskich, irańskich i ugrofińskich. Oprócz pełnienia funkcji znaku identyfikującego plemię tamgi stosowano również szerzej – jako znak rodu, klanu obejmującego większe obszary terenu.

Tamgi klanów z Turkmenii

Pratamgi miały charakter magicznych symboli, służących praktykom szamańskim. Wyobrażały, w sposób uproszczony, zwierzęta i ich atrybuty, ptaki jako symbole boga, nieba, boskich posłańców, gwiazdy, słońce, księżyc i ogień, którym oddawano boską cześć. Wymienione symbole w pewnym momencie zaczęto łączyć z uproszczonym rysunkiem elementów uzbrojenia, jak np. strzała, łuk, oszczep, szabla itp. Powstawało coraz więcej kombinacji kompozycji tych znaków, stały się powszechnie używanymi znakami własnościowymi m.in. do oznaczania koni, bydła, cennych sprzętów i uzbrojenia¹. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że tamgi, wykazują wyraźnie charakter znaków dziedzicznych, tzn. takich, które przechodzą z pokolenia na pokolenie, przy czym następny właściciel dodaje jakiś element w całej kompozycji, zmieniając w ten sposób poprzedni znak. Dziedziczność tę zaobserwować można na poniższym przykładzie trzech tamg.

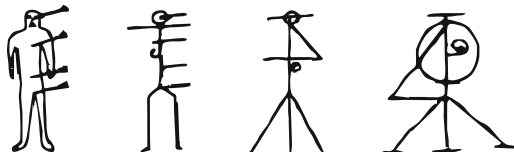

Ten sposób konstruowania znaku rozpoznawczego przechodzącego z ojca na syna lub z mistrza na ucznia przetrwał w postaci znaków, które nazywamy gmerkami, a o których piszę w dalszej części tego rozdziału.

Sporą grupę wśród quasi-krzyży stanowią tzw. sigile. Nazwa ta pochodzi od łacińskiego słowa *sigillum*, które oznacza pieczęć. Sigile tworzone były już w zamierzonych czasach na potrzeby magii i czarów, którymi zajmowali się szamani. W starożytności i średniowieczu korzystały z nich: hermetyzm, astrologia, alchemia, medycyna i okultyzm. Historia ich konstrukcji, podobnie, jak w przypadku wielu alfabetów, polega na znanej transformacji ideo-piktogramów w proste znaki-glify. Oto przykład, w którym widzimy przejście od rysunku człowieka z zaznaczonymi częściami ciała, ważnymi dla jakiegoś zabiegu magiczno-medycznego do prostego schematu – układu kilku kresek z kołem – centrum.

Przykłady sigilli – pieczęci

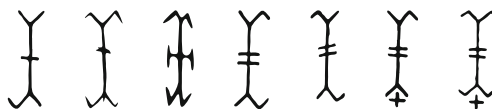

W pewnym, nietrywialnym do ustalenia, momencie zeszyły się razem drogi protosigilli ze znakami starożytnego Egiptu i Grecji, wśród których wyróżnić należy znaki Hermesa. W wyniku tego mariażu powstały ideogramy – astrologiczne znaki planet oraz zodiaku, które przetrwały dzięki średniowiecznym rękopisom i są stosowane do dziś. Ideogramy te składają się z okręgów symbolizujących naturę solarną oraz wieczność, półokręgów symbolizujących naturę lunarną i duszę, a także z krzyży, które tu symbolizują świat materialny. Poniżej ideogramy planet z powiększonym znakiem Merkurego (Hermesa!), ponieważ w nim zawarte są wszystkie trzy elementy.

Średniowieczni alchemicy korzystali z astrologicznych znaków planet, rozbudowali je, wprowadzając dużą liczbę nowych, które reprezentowały pory roku, żywioły i kwintesencję, metale, substancje, narzędzia, reakcje i procesy alchemiczne. Alchemik był osobą łączącą naukę z mistyką, nieustannie poszukującą w swym Wielkim Dziele (*Magnum Opus*) rozwiązania tajemnicy kamienia filozoficznego (*lapis philosophorum*) – uzyskania złota w procesie transmutacji materii oraz eliksiru wiecznego życia².

Do quasi-krzyży zaliczam również kolejne znaki, których nie brakowało w średniowieczu. Chodzi mianowicie o monogramy i gmerki, czyli znaki rozpoznawczo-własnościowe – te pierwsze należące do władców, te drugie do poddanych, wśród których byli m.in. kupcy, kamieniarze, tkacze, rybacy, mieszcianie. Monogramy, pełniące funkcję ówczesnego podpisu, konstruowano przeważnie w znak krzyża w połączeniu z literami imienia władcy. Natomiast gmerki (niem. znak, oznaczenie) opierały się na prostych figurach, często bardzo zbliżonych swą formą do znaków alchemicznych. Podobną nieskomplikowaną formę prostych kresek miały późniejsze merki, którymi rybacy oznaczali swoje łodzie i sprzęty, a także ciosy bartne, czyli znaki nacinane przez bartników na ich barciach – ulach w drzewie³.

Przykłady ciosów bartnych

Zarówno gmerki, merki, jak i ciosy bartne były znakami dziedzicznymi, które identycznie jak w przypadku sarmackich tamg, były modyfikowane przez spadkobierców poprzez dodawanie nowych kresek w ich kompozycji.

Interesującą grupę quasi-krzyży stanowią dekoracje starsłowiańskich pisanek, słowiańskie znaki solarne, a także znaki garncarskie przedlokacyjnego Krakowa.

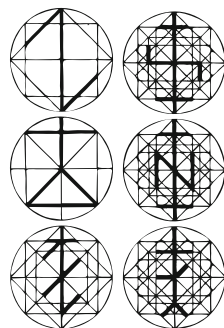
Pod koniec rozdziału prezentuję talizmany, amulety, czakry mandale i rangoli – czyli następne „znaki-niekrzyże”, w których widzimy krzyż jako elementarną podstawę, bazę i fundament dla całej kompozycji znaku lub ornamentu.

„Hermes” – w mitologii greckiej bóg i posłaniec boby, opiekun kupców, wędrowców, wynalazców, złodziei i podróży. Syn Zeusa i Mai. Atrybutami Hermesa są: kaduceusz – opleciona dwoma węzłami laska uśmierczająca spory i kłótnie, a także kapelusz i sandały ze skrzydełkami. Mitologiczny wynalazca pisma i liczb. Rzymianie utożsamiali go z bogiem o imieniu Merkury, od łac. *merx*, lub też *mercator*, co oznacza „kupiec”

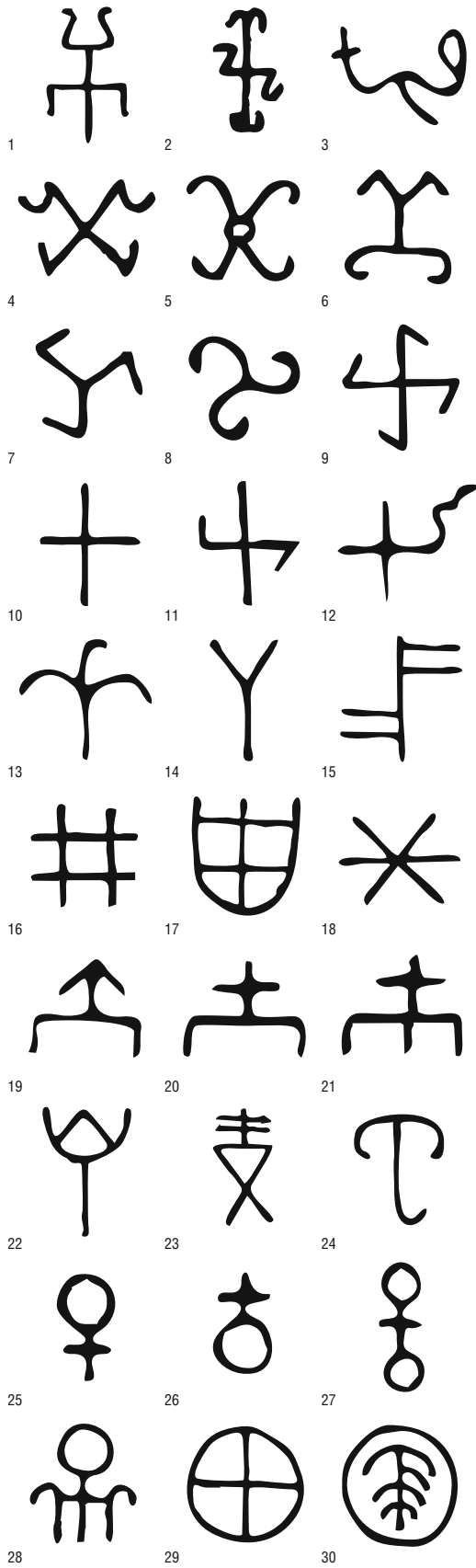
„Hermes Trismegistos” (*Mercurius ter Maximus*), czyli Hermes Po Trzykroć Wielki lub Trzykroć Największy; synkretyczne bóstwo hellenistyczne powstałe z połączenia cech greckiego Hermesa i egipskiego Thota, inspirowane również mistycznymi prądami judaizmu i magią żydowską oraz być może wierzeniami perskimi, często identyfikowane również z biblijnym patriarchą Henochem. Reprezentuje triadę religii, nauki i sztuki, które tworzą w nim pełnię, stanowiąc jednocześnie symbol tajemnej wiedzy starożytności. Zgodnie z legendami przypisuje mu się autorstwo 36529 ksiąg, zawierających całą wiedzę i mądrość starożytnego świata, przede wszystkim zaś Tabuła Smaragdina (*Tablicy Smaragdowej*) oraz traktatów *Corpus Hermeticum*, stanowiących inspirację dla alchemii, mających olbrzymi wpływ na filozofię różokrzyżowców oraz innych tradycji ezoterycznych, gnostycyckich i kabalistycznych. Zarówno Thot, jak i Hermes byli bogami pisma i magii; obaj pełnili funkcję Psychopompos, czyli tego, który odprowadza duszę w zaświaty. Thot był bogiem mądrości, patronem astrologii i alchemii. Należy jednak zaznaczyć, że Hermes Trismegistos nie jest tożsamy z Hermesem – bogiem znanym z mitologii greckiej

²R. Koch, *The book of signs*, Club of London, Londyn 1930.

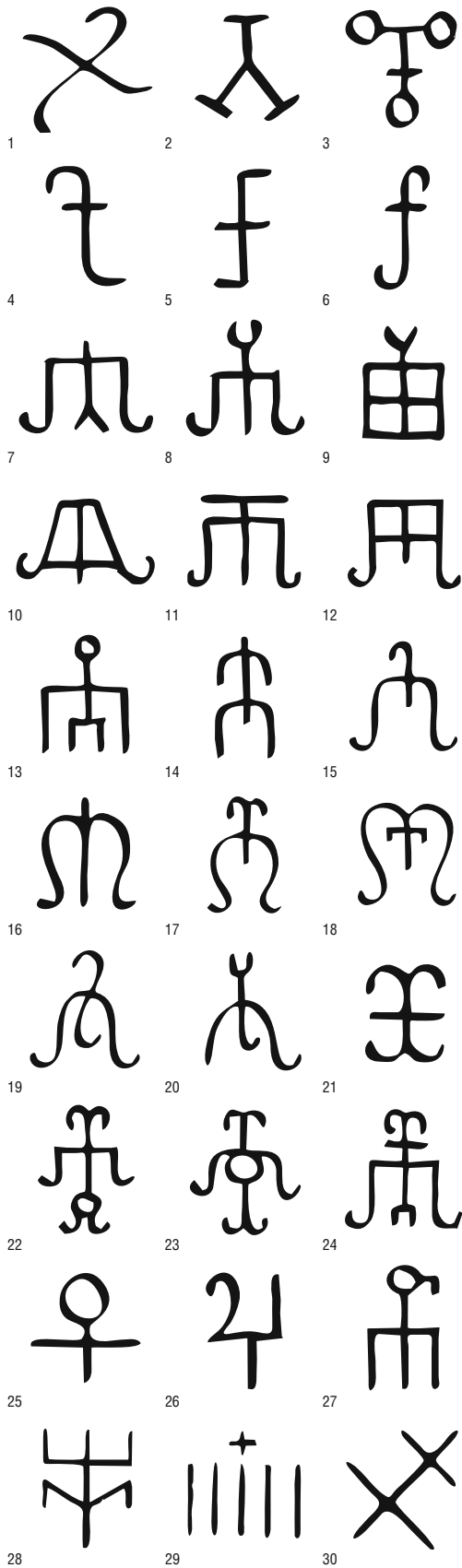
³A. Znamierowski, *Wielka księga heraldyki*, Świat Książki, Warszawa 2008, s. 12.

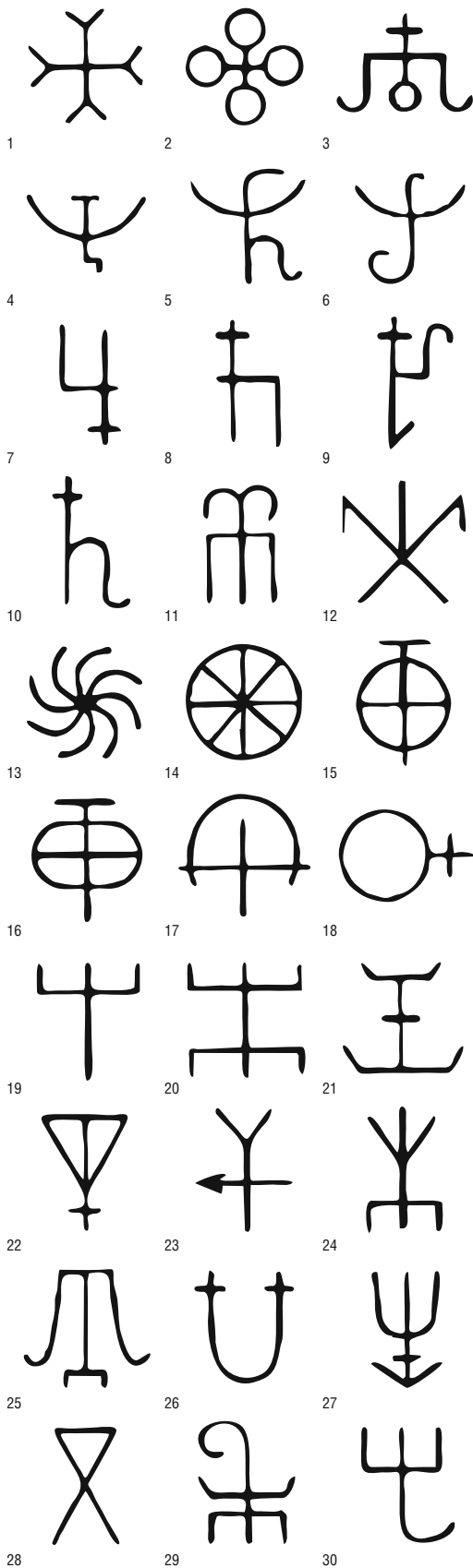
Podstawowe moduły i tworzone na nich gmerki. Był to schemat będący specyficznym modułem budowy znaku. Przekazywano go czeladnikowi po ukończonej nauce. Miał charakter tajemnego szyfru, na podstawie którego czeladnik tworzył nowy własny znak

Tablica CXL Tamgi

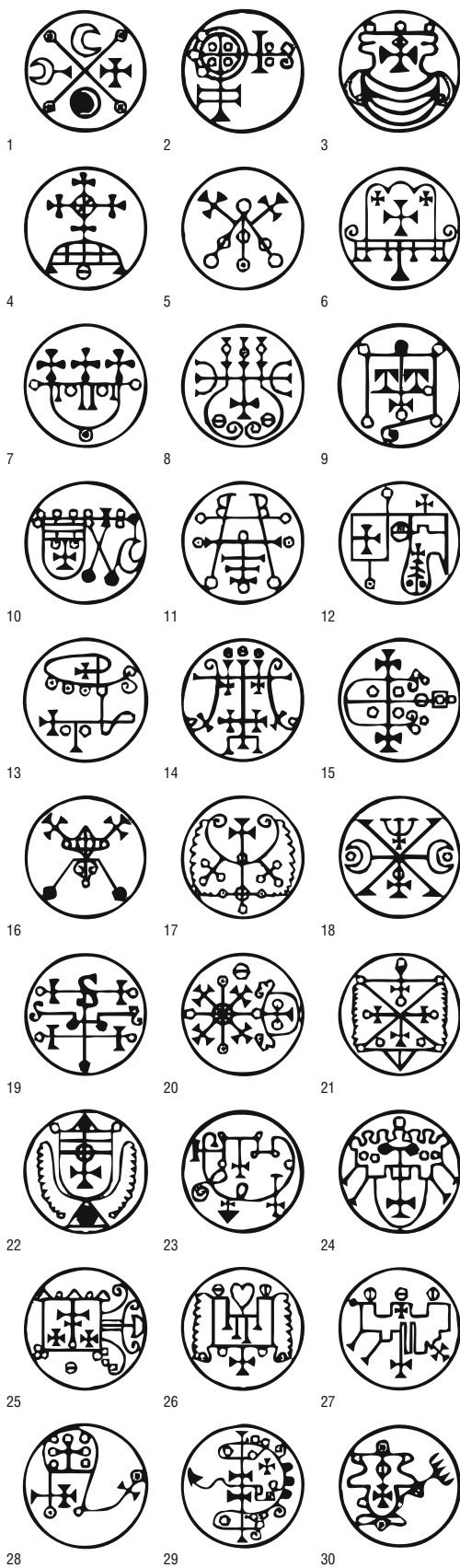
Tablica CXXI Tangji

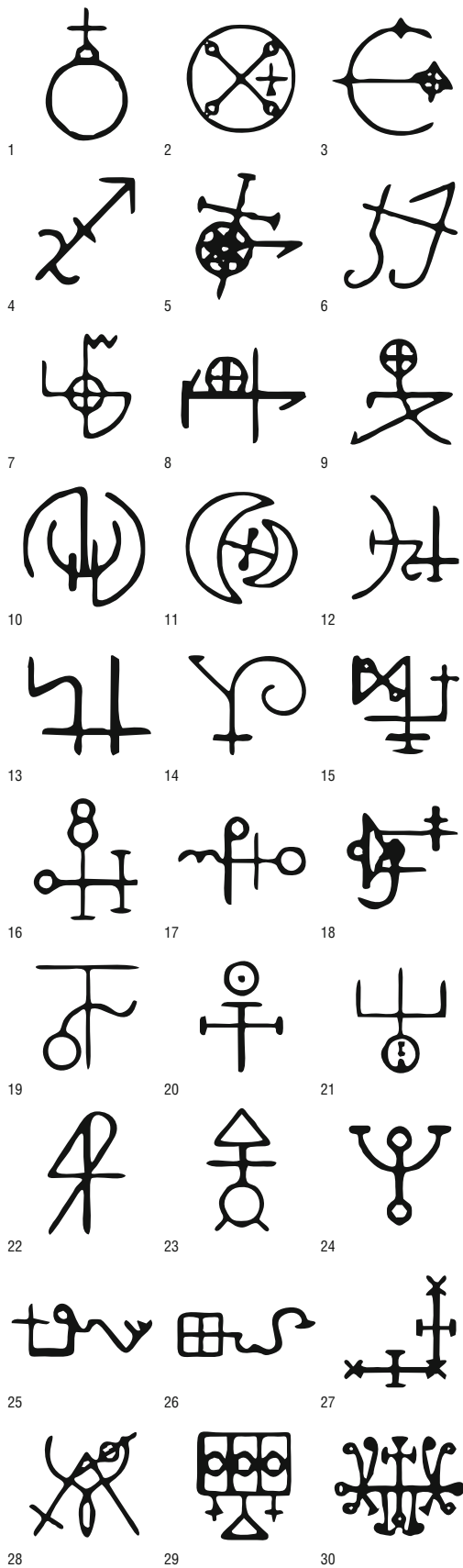
1. Por. z kamiennym słupem,
symbolem fallicznym z umie-
szczonym na nim krzyżem
– znakiem boga Frejera,
boga płodności, Islandia

Frejr (także, Frey, Freyr)
– bóstwo falliczne w mitol.
nordyckiej; bóg urodzaju,
roślinności, pokoju, płodno-
ści, bogactwa i radości

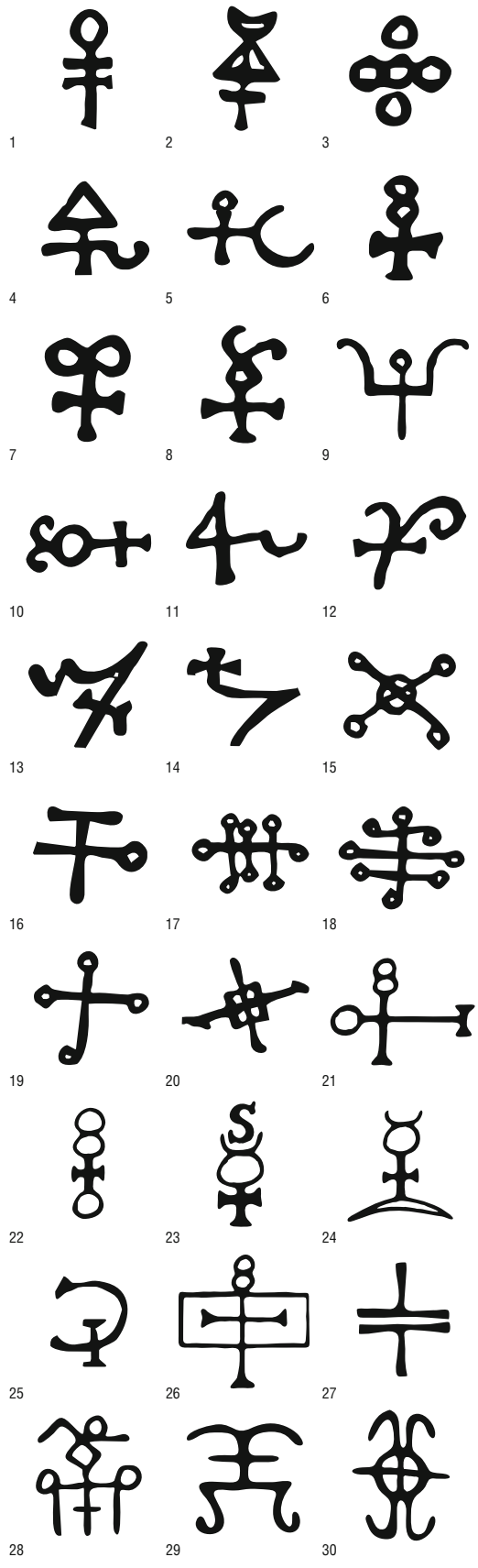
Tablica CXLII Tamgi

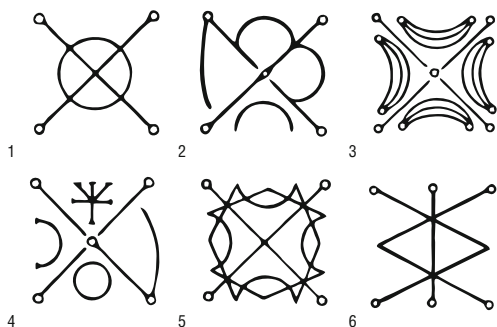
Tablica CXLIII Sigile magii i okultyzmu

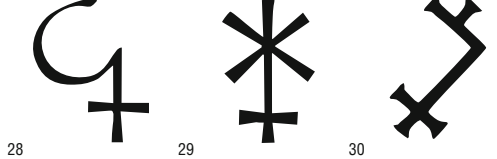
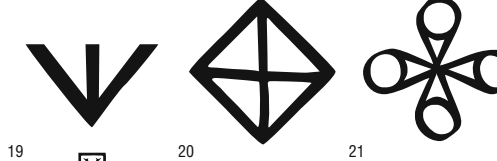
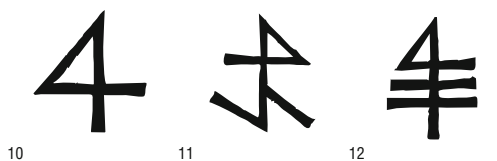
Tablica CXLIV Sigile magii i okultyzmu

Tablica CXLV - Sigile magii i okultyzmu

„Hermetyzm” – grecko-egipska mistyczna grupa pogańska, której wierzenia są zawarte w zbiorze zwanym „Hermetica” lub „Corpus Hermeticum” – grupie osiemnastu traktatów napisanych w hellenistycznej Aleksandrii w I wieku n.e. Za inicjatora tej filozofii uznaje się Hermesa Trismegistosa, który utożsamiany jest też z egipskim Thotem

20 i 21. Pot. z chrześcijańskim odpowiednikiem tych dwóch znaków – talizman; romb przecięty krzyżem zakończonym kulami – Słowo i Miłość Boga

21. „Gnoza” – (stgr. ΓΝΩΣΙΣ gnosis „poznanie, wiedza”) – forma świadomości religijnej, system sprzeciwu, wyjście poza granice uznawanego porządku. Gnoza to wiedza przynosząca zbawienie. Gnostycy głoszą istnienie prawdy hermetycznej, ukrytej. Człowieka przedstawiają jako istotę uspiąną pogrążoną w odrętwieniu. Wiedza oznacza przebudzenie. Gnoza odwołuje się do obrazu. Jej żywiołem są symbole. Terminem „gnoza” najczęściej określa się ruchy religijne późnego antyku (doba hellenizmu) i wczesnego średniowiecza. Wśród nich wyróżnić można dwa główne nurty: gnozę monistyczną (syrjsko-egipską), której szczytowe osiągnięcie stanowi chrześcijański walentynianizm oraz dualistyczną gnozę typu irańskiego – manicheizm

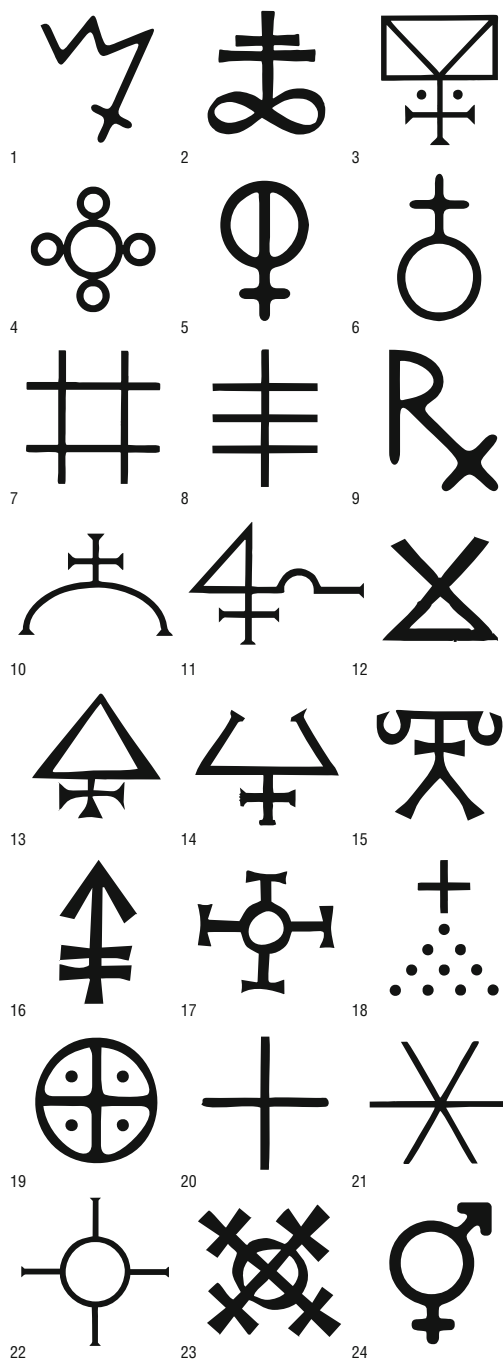
Uran, Neptun i Pluton

Tablica CXLVI Sigile okultyzmu, hermetyzmu, magii, astrologii

1–6 znaki praktyk okultystycznych, 7–15 znaki Hermesa – wariacje, 16 krzyż Wotana (Odyna), 17 znak Zeusa, 18 symbol ducha pielęgnowania poprzez życie, 19 oko smoka, 20 oko ognia – starożytny symbol germański, znak czterech żywiołów w alchemii i magii, 21 talizman czterech żywiołów; gnostyczna koncepcja świata, 22 krzyż zodiakalny, alchemiczny krzyż ziemi, 23 Merkury, 24 Wenus, 25 Jowisz, 27 Saturn, 28 kometa Ceres, 29 kometa Juno, 30 litera „A” z magicznego alfabetu Enochian, którego autorem był filozof i matematyk renesansu John Dee

Tablica CXLVII Sigile alchemii i medycyny – odmiany

1 rozpuszczanie, **2** siarka, **3** winian, **4** destylacja, destylowany olejek, **5** rozpuszczalnik, dawka leku w dawnej medycynie, **6** znak antynomii, **7** ołów, w farmakologii „przyjmować w imię Boże”, **8** niebezpieczeństwo – trucizna, **9** recepta; łac. „recipere” – aby otrzymać, **10** test, **11** kwintesencja; piąty żywioł; eter, **12** pół godziny w szkłe, **13** siarka, **14** olejek eteryczny, **15** ołów, odmiana, **16** żelazo, **17** oliwa, **18** żwir, piasek, **19** szatran, **20** ocet, **21** zamarzanie, **22** wosk, **23** denaturacja (ścianienie białka), żarzenie, **24** androgyn (hermafrodyta, obojnak)

5. Też znak buddyzmu japońskiego

6. Ziemia – planeta; znak stosowany już w 500 r. p.n.e.; dziś na mapach oznacza kościół

7. W dawnej farmakologii znak ten oznaczał „przyjmować w imię Boże”; współcześnie to znak krzyżyka, używany na klawiaturze telefonów; także znak muzyczny, oznaczający zmianę nuty o pół tonu w górę

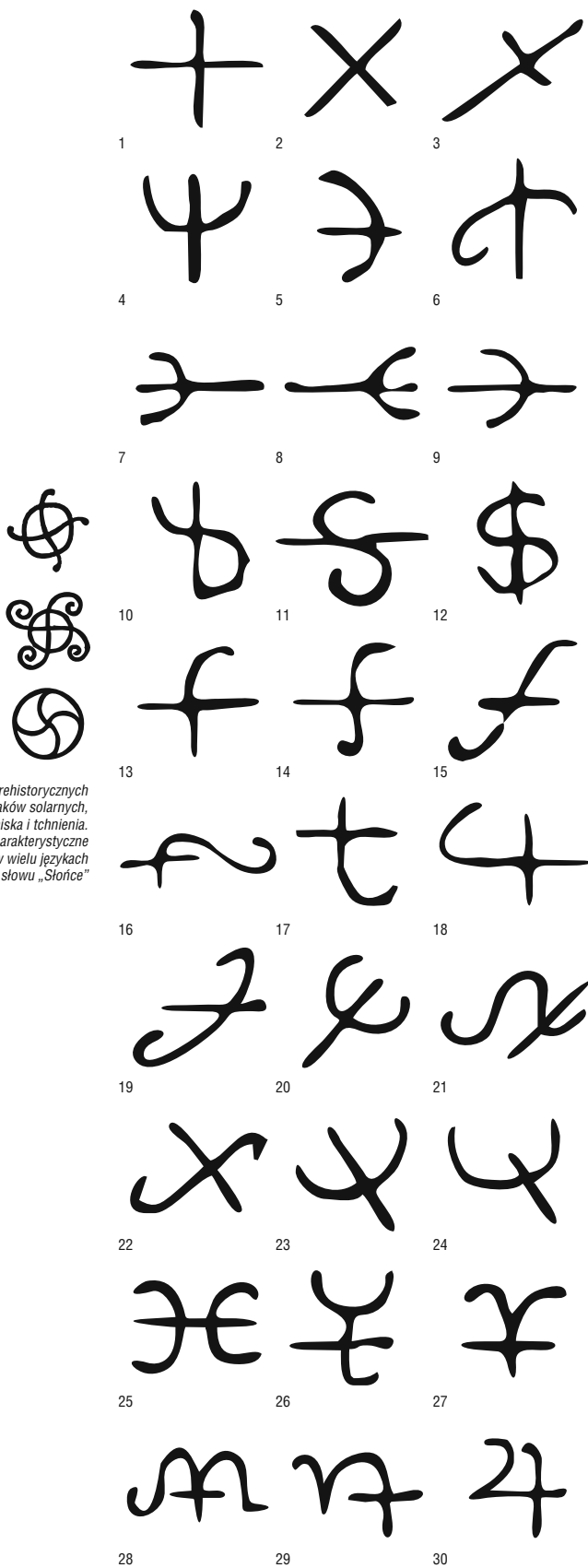
8. W szachach znak ten oznacza „szach-mat”

9. W astronomii konstelacja w retrogradacji

11. „Eter” (kwintesencja, łac. piąta esencja) – piąty żywioł klasyczny obok ziemi, ognia, wody i powietrza

13. W astrologii znak komety Pallas

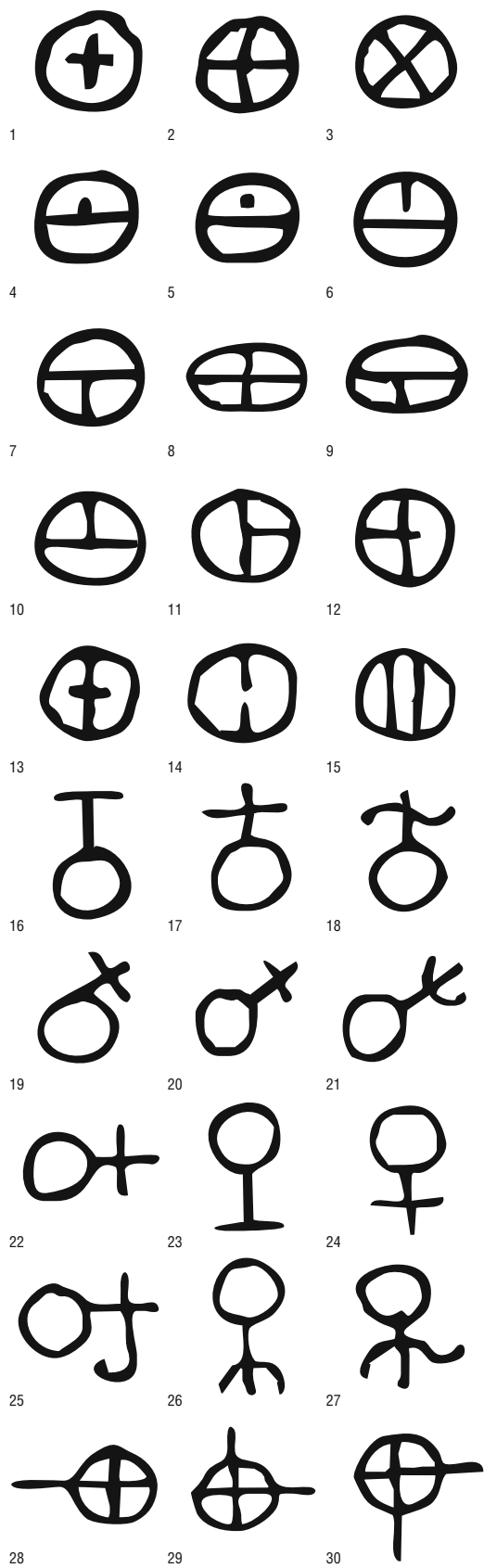
11 i 14. Por. do prehistorycznych i starożytnych znaków solarnych, symboli ognia, ogniska i tchnienia. Powtarza się charakterystyczne „S”, które daje w wielu językach początek słowu „Słońce”

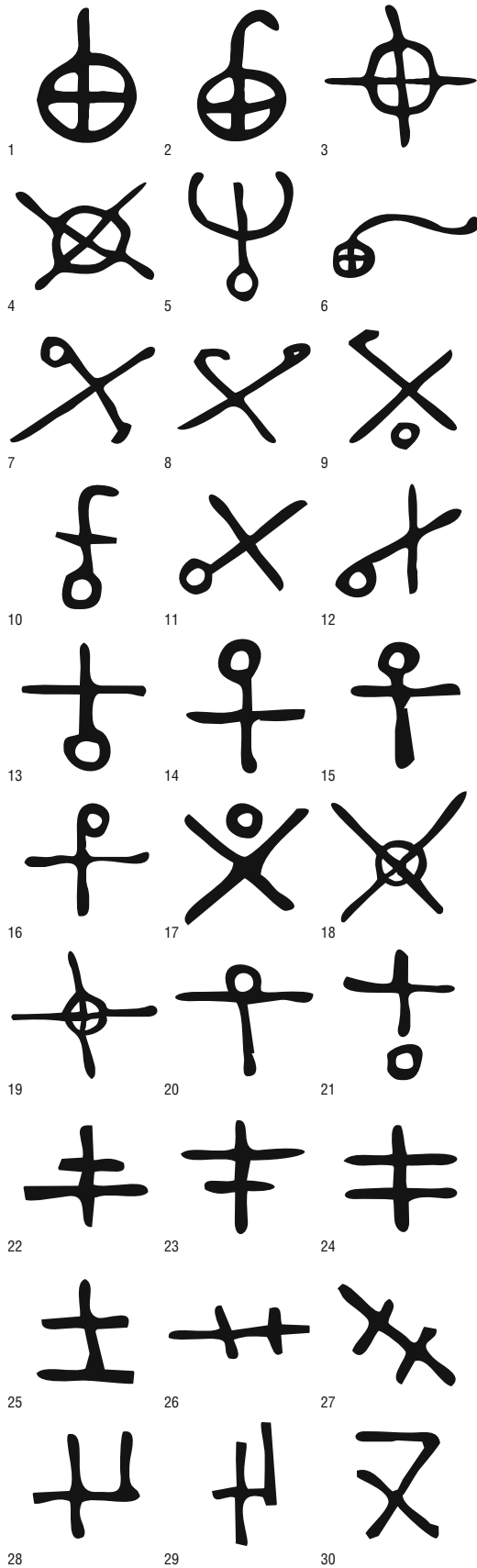
Tablica CXLVIII Sigile średniowiecznej alchemii – odmiany

1 chaos, krzyż, tygiel, destylacja, cztery żywioły, upadek człowieka, objawienie, rzeczywistość, począwszy, ocał, siarczan, tajemnica świata,
2 powietrze, krzyż, tygiel, ziemia, saletra, siarka, talk, szkło, Byk, **3** wino, **4** metal, **5** Księżyc, **6** mocz, **7** mosiądz, **8** żużel, **9** srebro,
10 wapń, **11** duch, energia, iskra, **12** cynober, krokus, szafran, sól, Merkury, **13** rozpuszczacz, pryskać, zwijać, **14** słońce (por. ignis, ogień, swastyka),
15 reorta, **16** układ planet, system planetarny, **17** układ planet, odmiana, **18** krzepnięcie, stężenie, **19** antymon, **20** kryształ, **21** miedź
22 bursztyn (electrum), **23** siarka, **24** pełna łyżka, **25** steaty (kamień mydlany), czosnek, trzy ognie, **26** Merkury,
27 woda królewska (żrące kwas), tlenek cynku, Pluton, **28** jesień, **29** dziewica, **30** Jupiter (Jowisz)

Tablica CXLIX Sigile średniowiecznej alchemii – odmiany

1 kula, kula ziemska, **2** stworzenie, śmierć, ziemia, krystalizacja, część, męczyzna i kobieta (hermafrodyta), czosnek, **3** utrata, śmierć, fermentacja, **4** warzywa, **5** Ziemia, **6** pot, **7** Atlantyda, **8** sublimacja, **9** separacja, **10** zwierzyzna, **11** krystalizacja, patyna, **12** siarczany, **13** koniunkcja, **14** koniunkcja, odmina, **15** soda, **16** ocet, **17** antymon, boraks, cynober, ziemia, nieszcześnie, **18** antymon oczyszczony, **19** wapno palone, **20** Mars, **21** czerwony tlenek żelaza, **22** miedź, trawienie, **23** potaż, potas, **24** powietrze, kobieta, Venus, patyna, szcześnie, **25** Byk, **26** mosiądz, **27** galaktyka, **28** czosnek, **29** olej, **30** Księżyc

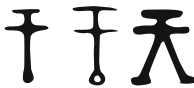

16. Por. z innymi chrystogramami

18. Por. z innymi niebezpieczeństwami, ostrzeżeniami i zakazami przez wieki

22. i 23. Por. z pierwszymi antropoglifami – ludźmi-krzyżami, orantami, orantkami

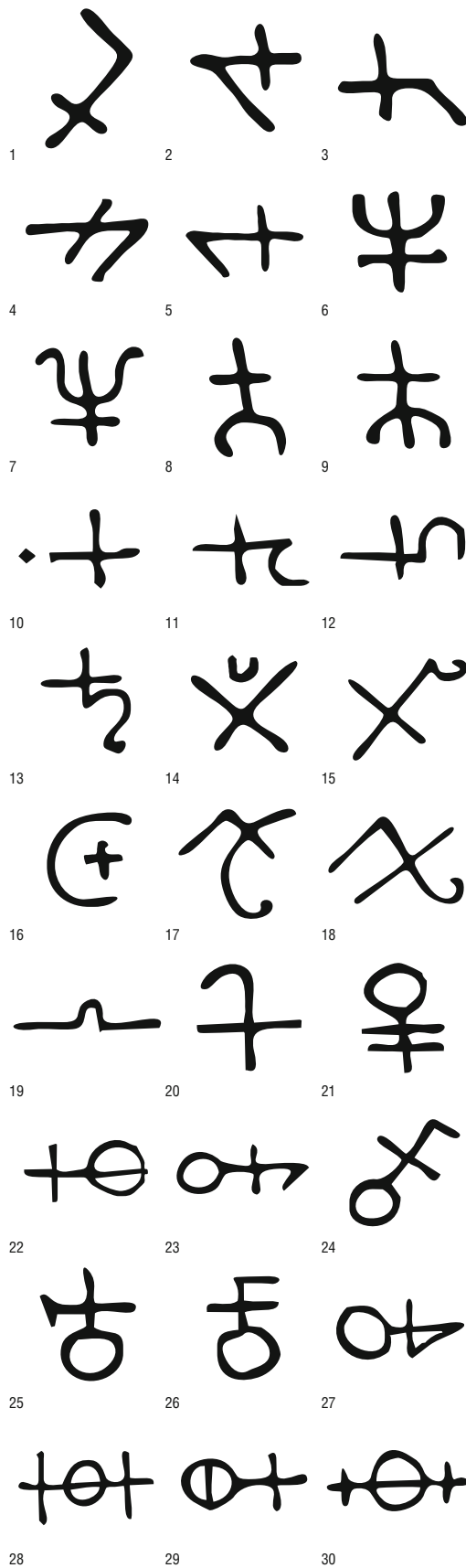
24. Por. z krzyżem cholerycznym (arszenik – śmierć – cmentarz)

Tablica CL. Sigile Średniowiecznej alchemii – odmiany

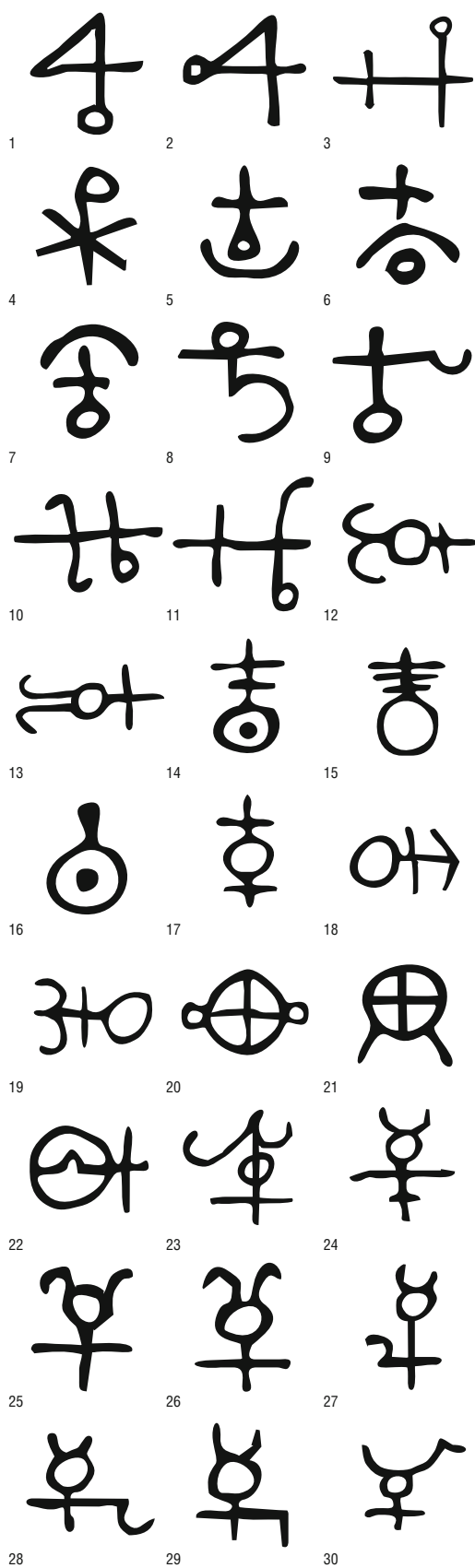
1 złoto, 2 saletra, 3 krzyż, krwawień, część, sól, zodiak, 4 tartar, patyna, 5 Neptun, 6 destylacja, 7 Siarka, 8 Wenus, 9 dodać wody, pragnienie, 10 kwiat antymonu, 11 aurum musicum, 12 układ planet, 13 płynne złoto, 14 pochodzenie, początek, źródło, geneza, załazek, 15 Chrystus, 16 chryston, 17 utrata, żółć, tygiel, 18 krystalizacja, sól, ostrożnie, niebezpiecznie, 19 czosnek, przecięcie na krzyż, ukrzyżowanie, 20 Ankh, Koziorożec, kwas siarkowy, ofiara, poświęcenie, 21 koagulacja, tężenie, ścięcie, krzepnięcie, 22 „dłoń-ziemia” (hiromancja), biały ołów, chlopiec, 23 dziewczyna, 24 Herkules, Merkury, rydwan, czysty arszenik, 25 podwójny kwintyl, 26 sekstyl, 27 Strzelec, kalmina, 28 mało światła, trzydziści, tygiel, 29 tygiel, odmiana, 30 cyna

Tablica CLI. Sigile średniowiecznej alchemii – odmiany

1 cyna, 2 utrwalenie, 3 Saturn, 4 chlorek amonu, 5 wosk, 6 cel, 7 antymon, 8 test, 9 Pluton, pielgrzymka, 10 orichalcum, 11 Saturn, 12 antymon, odmiana, 13 ów, 14 mądrość, 15 tlenek metalu, 16 wapno, 17 alkalia, zasada, 18 sublimacja, 19 żarzyć, hartować, Waga, niebo, duch, 20 dokładnie, skrupulatnie, 21 brąz, 22 kwas, trucizna, 23 magnezja, 24 sublimacja antymonu, 25 szkło, 26 sublimacja antymonu, odmiana, 27 miedź, 28 antymon, odmiana, 29 niebieski siarczan, 30 złoto

10. „Orichalcum” – tajemniczy metal, o którym wspominał Platon pisząc o Atlantydzie w dialogu „Kritiasz”

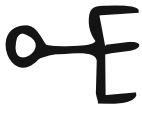

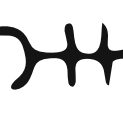

Tablica C.II Sigile średniowiecznej alchemii – odmiany

1 markasyt, 2 guma, 3 patyna, 4 czas, 5 Pluton, 6 rtęć, 7 żelazo, 8 Saturn, 9 ołów, 10 ucierać, rozgniatać, 11 pół litra, 12 alkohol, odmiana zwana „Aqua Vitae” lub „Spirit of wine”, 13 alkohol, odmiana, 14 cynober, 15 Wenus, 16 złoto, 17 hematyt, 18 ołów, odmiana, 19 Mars, 20 patyna, odmiana, 21 kryształ, 22 Jupiter (Jowisz), 23 żelazo, odmiana, 24 magnezja, 25 Merkury, 26 Merkury, odmiana, 27 magnezja, odmiana, 28 ołów, odmiana, 29 Merkury, odmiana „Mercury Saturni”, 30 Merkury, odmiana

Tablica Cl.III Sigile średniowiecznej alchemii – odmiany

1 Merkury, odmiana „Mercury of Antinomy”, **2** filtr, filtrować, **3** żywioły, **4** bazyliszek, **5** konstelacja „Duch słońca”, **6** konstelacja „Duch słońca”, odmiana, **7** szkło, **8** Św. Trójca, triada, **9** powietrze, mosiądz, stal, cynk, godzina, **10** Bliźnięta, **11** popiół lub żużel, **12** asteroida Juno, **13** gwiazda, stała gwiazda, **14** głowa, metal, **15** minia, saletra, **16** koagulacja, alembik, **17** piryt, **18** mocować, naprawiać, ustawiać, **19** cztery żywioły, poczwórny, **20** sól oczyszczona, **21** dzień, **22** proch, **23** saletra, **24** wywar, **25** koniunkcja, **26** Merkury, **27** olej, **28** sól, **29** stal, **30** pół kwarty

1		2		3	
4		5		6	
7		8		9	
10		11		12	
13		14		15	
16		17		18	
19		20		21	
22		23		24	
25		26		27	
28		29		30	

Tablica CLIV Sigile średniowiecznej alchemii – odmiany

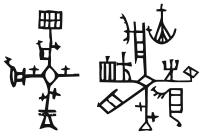
1 Saturn, 2 ziola, 3 odwrotnie, wstecz, 4 arszenik, 5 „Woda życia”, 6 kontiunkcja, 7 koniunkcja, odmiana, 8 sublimacja, 9 ochra, 10 duch, 11 topienie na tyglu, 12 „Oko wieczności”, 13 ptaki, 14 Koziorożec, 15 dziewczica, 16 biały ołów, 17 Księżyc, 18 zamrażanie, 19 siedem metali, 20 miód, 21 arszenik, żywioły, dusza, 22 fosfor, 23 rtęć, 24 cynober, 25 ogon, 26 strumień, przepływ, topnienie, 27 kalcyngacja, 28 miedź, 29 destylacja, 30 Neptun, esencja

Tablica CLV Sigile średniowiecznej alchemii – odmiany

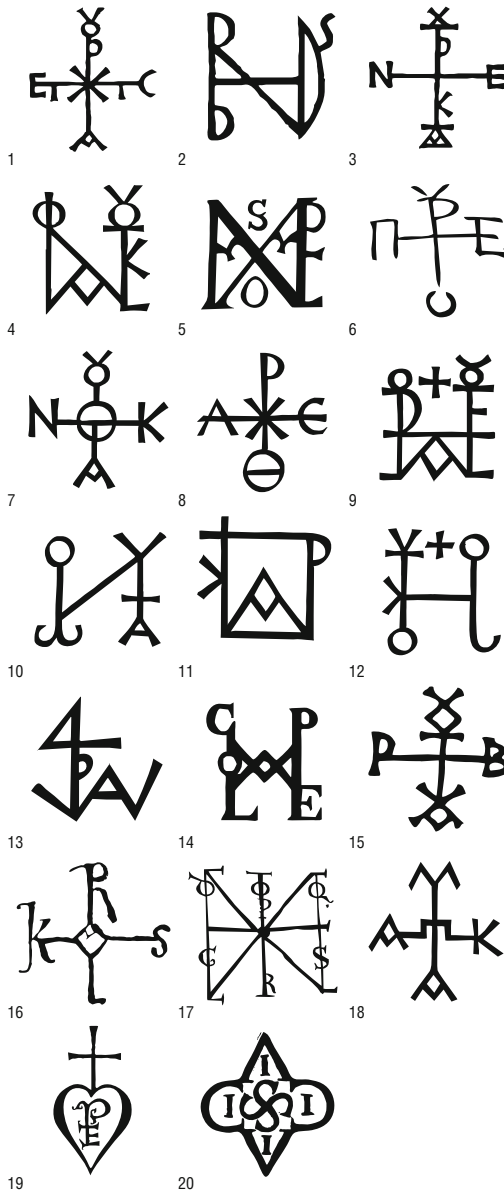
1 pył, proszek, **2** kamień, **3** Chrystus triumfujący, **4** dłoń typu „Woda”, łękawica, **5** kamień, odmiana, **6** olów, **7** wapno palone, **8** rondel, **9** miedź, **10** Jezus, **11** tutia, bezpiecznie, pewnie, **12** sublimacja, przemiana, przeistoczenie, **13** arszenik, **14** czosnek, **15** palony czosnek, **16** „Aqua Regis”, **17** gotować, **18** Bliznięta, **19–20** kamień, odmiany, **21** Ziemia, **22** anioł Ambriel, **23** lato, **24** „Siarka Życia”, **25** alkohol, odmiana, **26** oceć, **27** sublimacja wina, **28** archanioł Rafael (Bóg uzdrawia), **29** „Aqua Regis”, odmiana, **30** Mars

4. Por. z łękawicą znaną heraldyce jako glif godła Agryppa

16. Por. z „Axis mundi”
z szamańskich bębnow.
Podobna koncepcja
osi/centrum świata

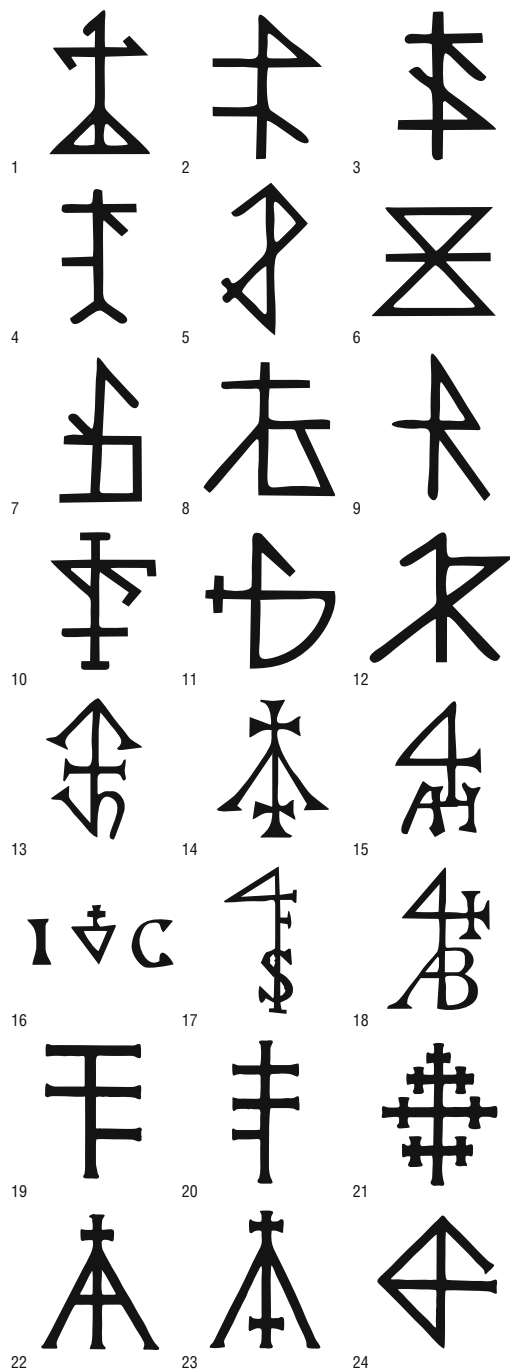

Tablica CLVI Monogramy

1–3 bizantyńskie monogramy, 4 monogram cesarza Justyniana I Wielkiego, VI w., 5 monogram Maksymiana – arcybiskupa Rawenny, poł. VI w., 6 monogram bułgarskiego chana Asparucha, VII w., 7 monogram Nikołausa, 8 monogram Arethrasa – biskupa Cezarei, 9 monogram Palaeologusa, 10 monogram Johannaesa, 11 monogram biskupa Alphilasa, 12 monogram biskupa Alphilasa, 13 monogram mężczyzny o imieniu Paul, 14 monogram Goley, 15 monogram władcy Bułgarów Kurbata, IX w., 16 monogram Karola Wielkiego, króla Francja, IX w., 17 monogram cesarza rzymsko-niemieckiego Henryka IV, XI w., 18 monogram cesarza bizantyńskiego Manuela II, XIV-XV w., 19 monogram autorstwa Geoffroy’a Tory, XVI w., 20 monogram „CIVIS” autorstwa Geoffroy’a Tory, XVI w.

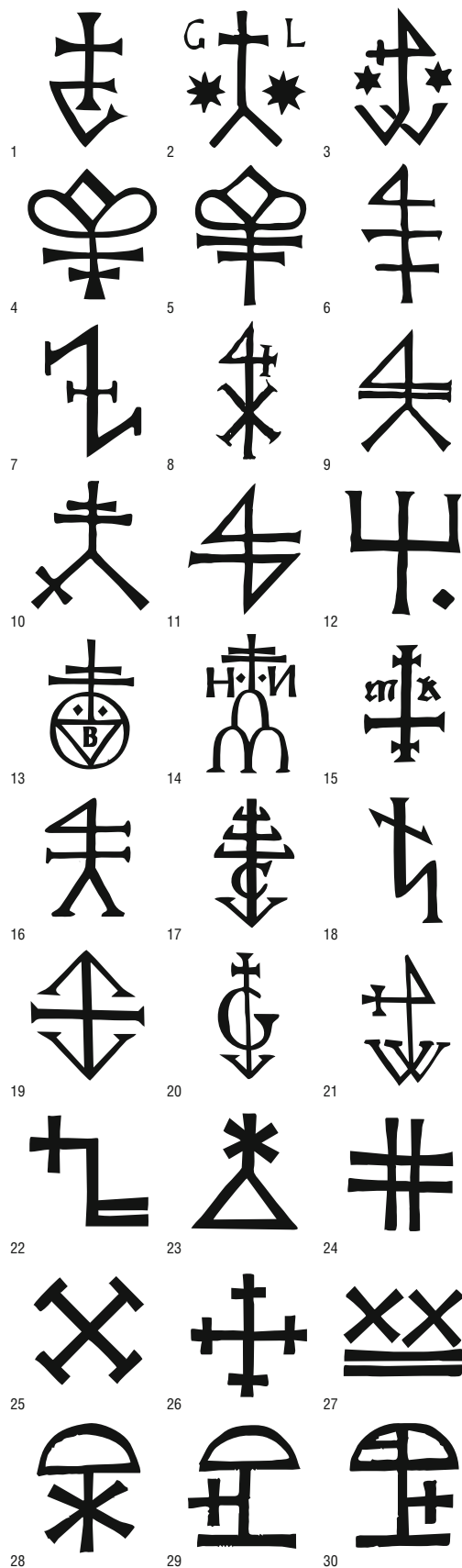
Tablica CLVII Gmerki

Gmerki kupców toruńskich, XIII i XIV w.: 1 Johan Rote, 2 Albreht Rockendorf, 3 Johannes Frauendorf, 4 Gotke von Allen, 5 Mathias Teschner, 6 Werner von Putten, 7 Herman Rubit, 8 Detmaz Rote, 9 Johan von der Mersche, 10 Tiedemann Pape, 11 Korstian Kolmer, 12 Johan Cordelis **Gmerki mieszczan warszawskich w XVI i XVII w.:** 13 Mikołaj Erler, złotnik, 14 Rodzina Baryczków, 15 Andrzej Hollen, ludwisarz, 16 J. Czernski, 17 S. Falkiewicz, 18 A. Baronowicz **Gmerki gdańskich kościołów protestanckich, XVI w.:** 19 Kościół Mariacki, 20 Kościół św. Jana, 21 Kościół św. Bartłomieja, 22 Kościół św. Barbary, 23 Kościół św. Elżbiety, 24 Kościół św. Trójcy

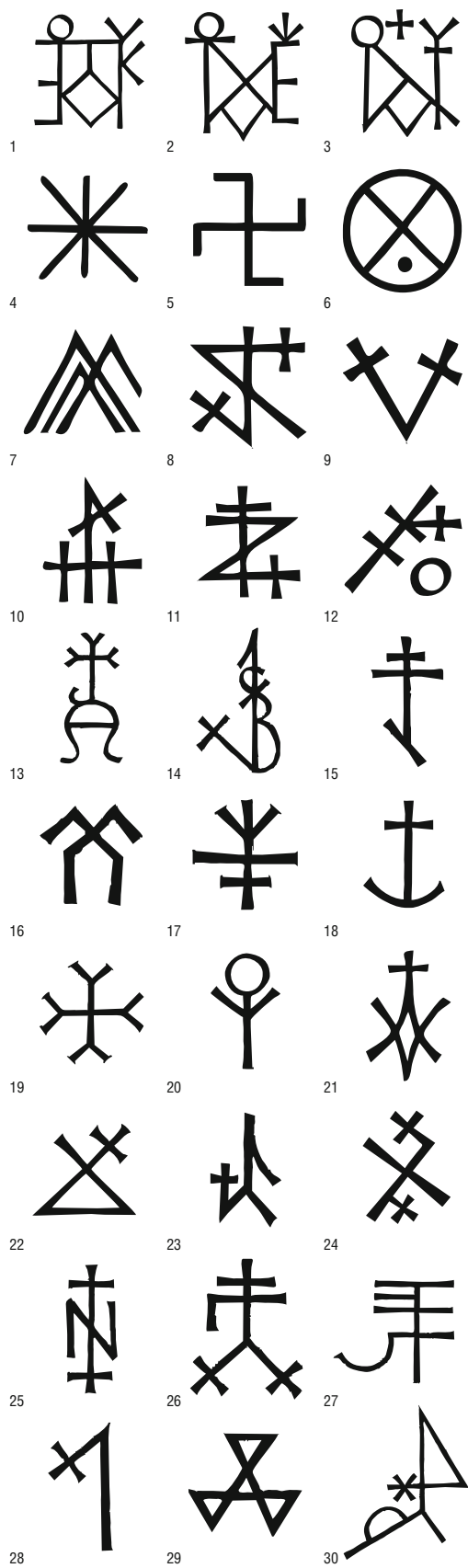
1. na podstawie studium gmerku
Wita Stwosza na nagrobku
Kazimierza Jagiellończyka
autorstwa Jana Matejki,
Muzeum Narodowe,
Kraków

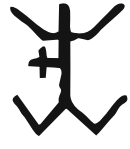

Tablica CLVIII Gmerki, sygnatury, znaki własnościowe

1 gmerk Wita Stwosza, XV w., **2** gmerk rodzinny Landert, XV w., **3** gmerk rodzinny Windler, XV w., **4** sygnatura Michała Anioła, XVI w.,
5 sygnatura Michała Anioła, odmiana, **6** gmerk rodzinny Schürer, XVI w., **7** gmerk rodzinny Hueck, XVI w., **8** gmerk Isaaca van den Block, XVII w.,
9 Welsler, **10** Hans Burkmair, **11** Peter Discher, **12** Fugger, **13** sygnatura drukarza niemieckiego, **14** sygnatura drukarza niemieckiego,
15 znak kupca, XVI w., **16** znak kupca, XVII w., **17** znak kupca, XVII w., **18** znak kupca, XVIII w., **19** znak kupca, XVIII w., **20** znak kupca, XVIII w.,
21 znak tkacza niderlandzkiego, XVI w., **22-27** znaki właścicieli wiatraków, XV-XVII w., **28-30** znaki handlowe rzemieślników niemieckich, XVI w.

Tablica CLIX Gmerki
1–3 bizantyńskie znaki kamienniarzy, **4–6** popularne znaki masofiskie – starożytne znaki solarne, **7–30** przykłady gmerków – średniowiecznych znaków kamienniarzy

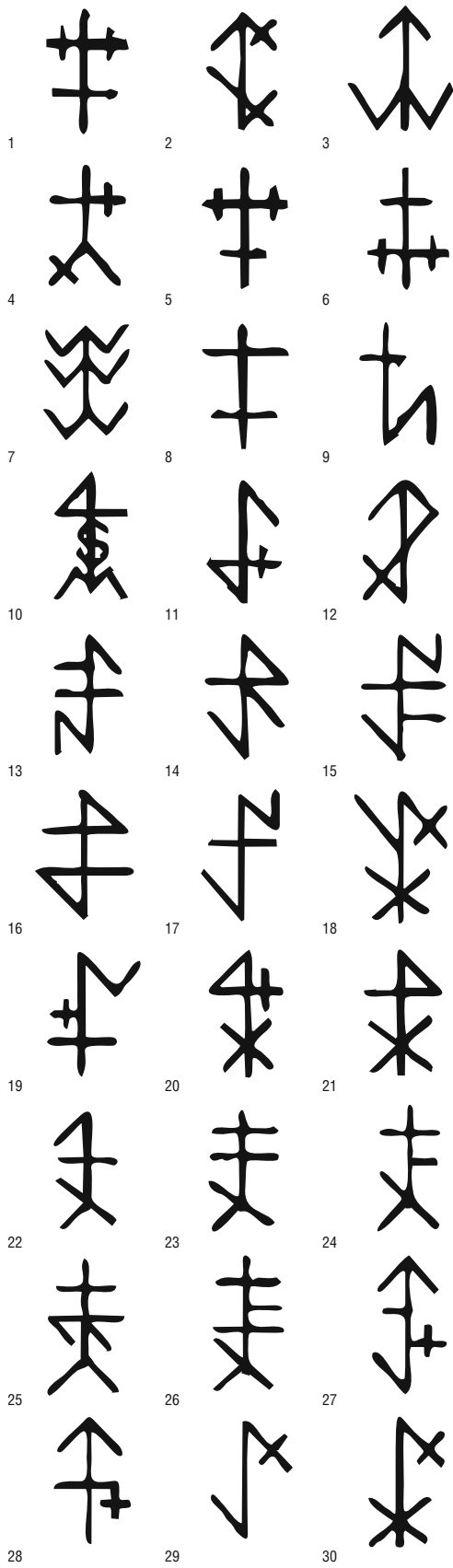

1		2		3	
4		5		6	
7		8		9	
10		11		12	
13		14		15	
16		17		18	
19		20		21	
22		23		24	
25		26		27	
28		29		30	

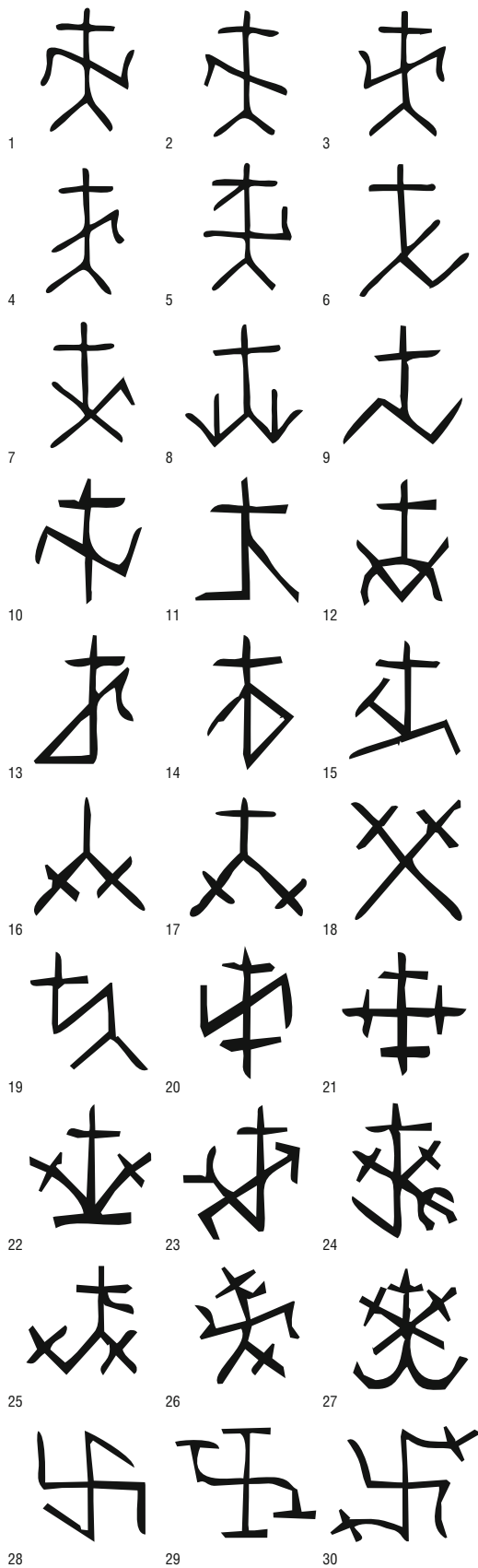
Tablica CLX Gmerki

Tablica CLXI Gmerki

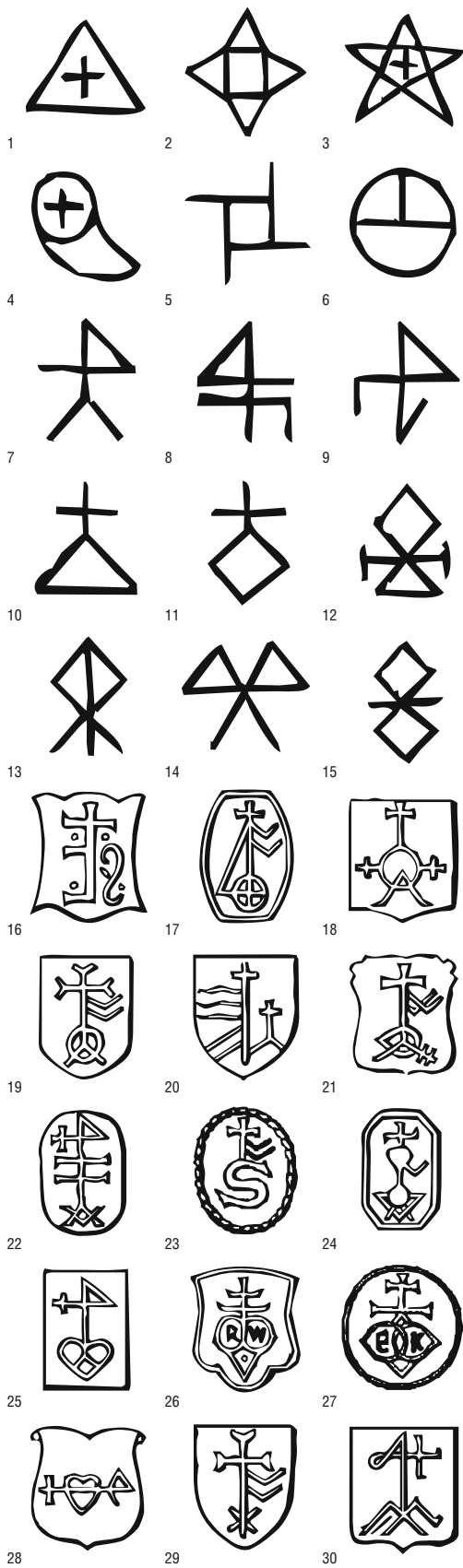
1		2		3	
4		5		6	
7		8		9	
10		11		12	
13		14		15	
16		17		18	
19		20		21	
22		23		24	
25		26		27	
28		29		30	

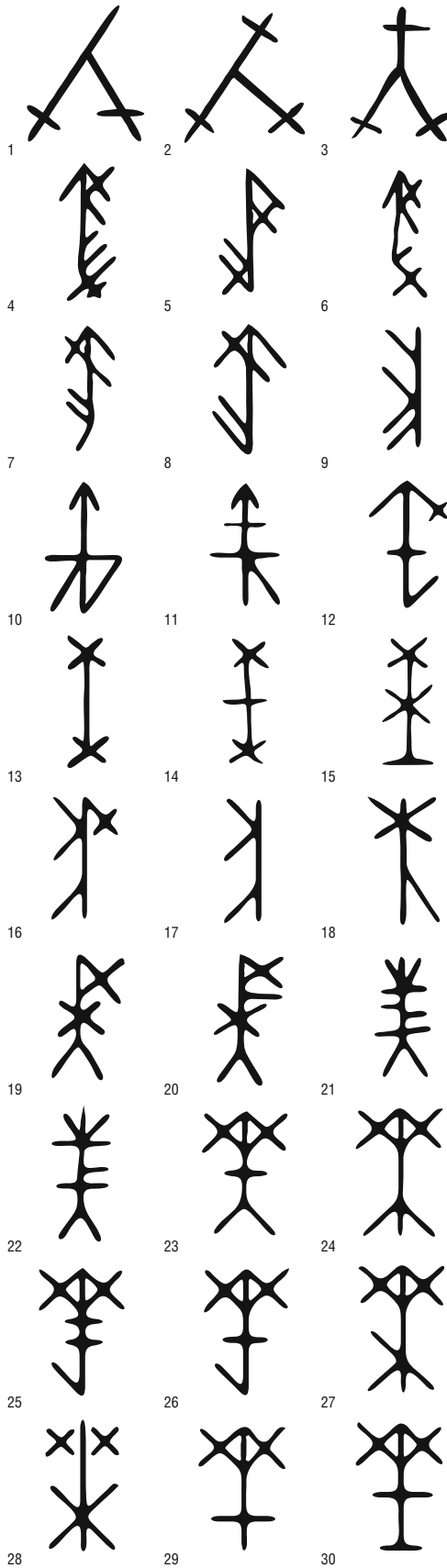
Tablica CLXII Gmerki

Tablica CLXIII Gmerki

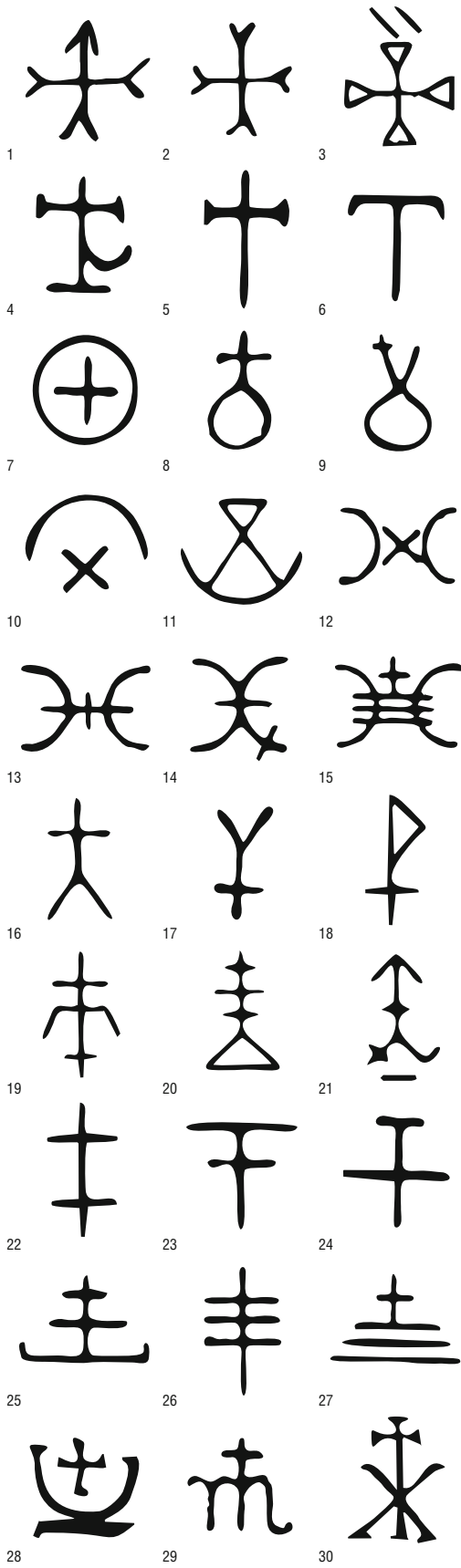

Tablica CLXIV Gmerki

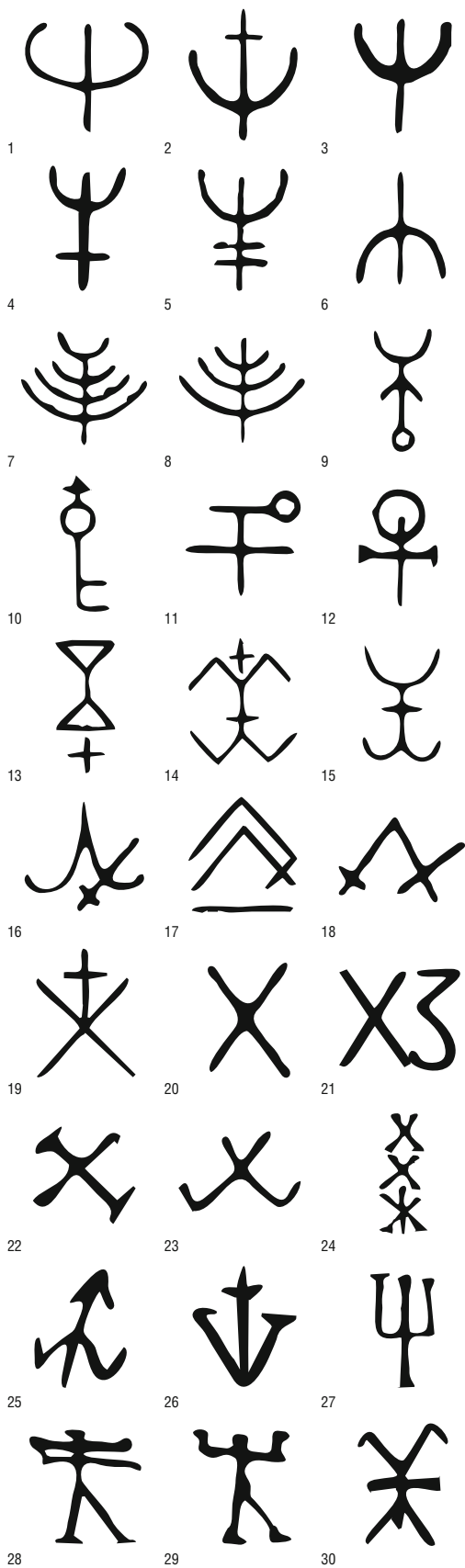

„Merk” – to nazwa pochodząca od niemieckiego słowa „gmerk” (znak), które zostało zniekształcone w dialekcie kaszubskim

Tablica CLXV Merki rybackie

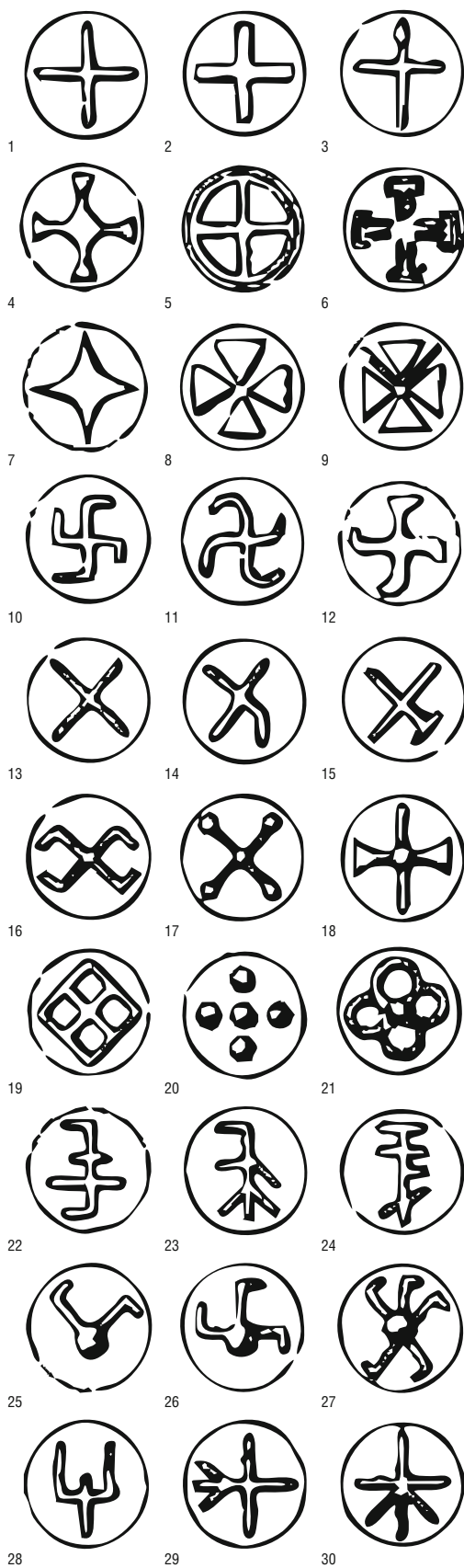

Tablica CLXVII Ciosy bartne

Tablica CLXVII Ciosy bartne

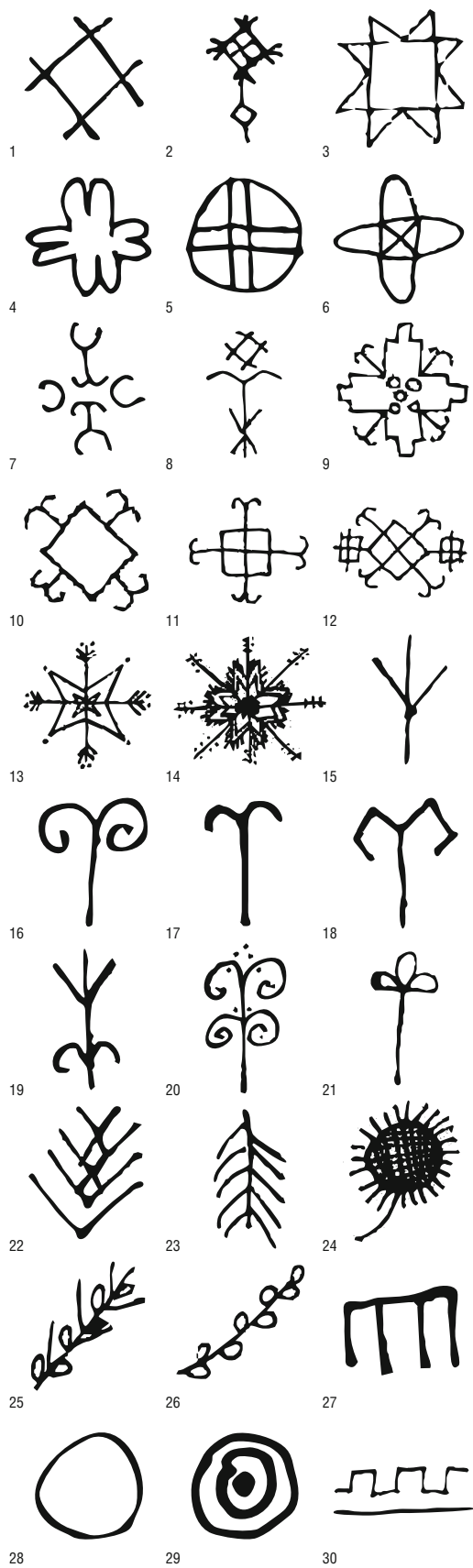
Akt lokacji Krakowa na prawie magdeburskim został wystawiony dnia 5 VI 1257 r. przez księcia krakowskiego i sandomierskiego Bolesława V Wstydliwego, jego matkę – Grzymisławę i jego żonę – Kunegundę (Kingę)

Tablica CLXVIII. Znaki garncarskie występujące na ceramice kuchennej przedlokacyjnego Krakowa

Tablica CLIX Dekoracje starosłowiańskich pisanek

1 słońce – symbol życia tworzony na bazie rombu, 2 Drzewo Życia, 3 gwiazda, boży blask, 4 gwiazda, boży blask, odmiana, 5 słońce, bóg, kalendarzowy rok, 6 krzyż Makosza-Mokoszy (Baby Jagi), 7 słowiański symbol czasu – cztery pory wpisane w romb, 8 słowiański symbol kosmiczny – u góry słońce (Niebo), w środku ptak (Ziemia), u dołu korzenie (Podziemie), 9 świętynia Makosza-Mokoszy w kształcie krzyża, 10–12 świętynia Makosza-Mokoszy (Baby Jagi), odmiany, 13 Wszechrznię – symbol cudu, ogromu, szacunku, pokory, 14 róża – solarny symbol przeznaczenia, losu, woli bożej, doskonałości, nadziei, słońca, elegancji, męskiego działania, 15 „Kurza łapka” – dobra rada, opieka nad potomstwem, 16–17 „Kurza łapka”, odmiana – symbol płodności i urodzaju, odmiana, 18 woda – symbol płodności i urodzaju, 19 roślina – symbol odradzania się, zmartwychwstania, nieśmiertelności, 20 jabłoni – symbol wiedzy, umiędzyności, owoców trudu, życiodajne deszcze i wylewy, 21 barwinek – symbol wiecznej miłości, małżeństwa, 22 kłos – symbol bogactwa, urodzajnych pól, pełnej spizarni, 23 sosna – symbol śmiałości, progresu, siły, zdecydowania, 24 słonecznik – solarny symbol męskości, lata, ciepła, uduchowienia, osiągnięcia wytyczonego celu, 25 pszenica – symbol ogniska domowego, rodu, kłanu, ziemi, domu, ducha rodziny, 26 wierzba – symbol urody, piękna, seksualności, bogactwa oraz zdrowia, 27 promienie słoneczne, symbol zasiewu, 28 koto – symbol dopełnienia, jedności, kontynuacji, cykliw natury, zwycięstwa nad ciemnością, 29 zacząłnienie, ciemność, otchłań – Kościeł Bezśmiertny, 30 Miandyr (meander) – symbol ukrytej drogi, ukrytych rzeczy, ochrony, ogrodzenia

6. Krzyż u Słowian, przed chrześcijaństwem zarezerwowany był dla słońca lub Makosza-Mokoszy. Symbolizował życie i Mokoszę – boginię losu i życia – od niej zależało ludzkie życie, jego długość i jakość. Mokosza wypłata nic żywota, pająk krzyżak nosi na sobie znak Mokoszy – opiekunki pająków

9. W środku pięć ołtarzy ognia. Pięć jest liczbą ognia i scytyjskiego boga Agni (ogień, agoń, ognisko). Czasem zamiast okręgów ołtarze rysowano jako romby lub trójkąty

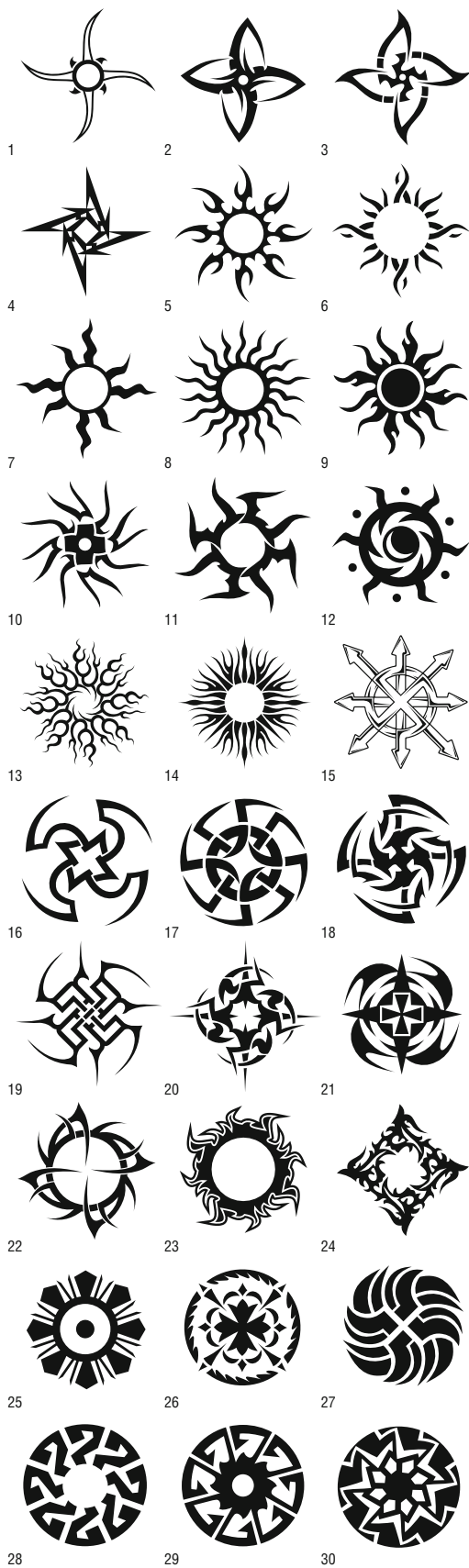
10. i 11. Dom Makosza-Mokoszy (Baby Jagi) – w bajkach znany jako domek na kurzej stopce

12. W niektórych ruskich podaniach Baba Jaga ma dwie siostry, gdzie indziej dwie córki. To ich pomniejsze świętynie umieszczone są przy głównej świętyni Baby Jagi na niektórych wizerunkach świętyni Makoszy

13. Kropki u Słowian symbolizują gwiazdy

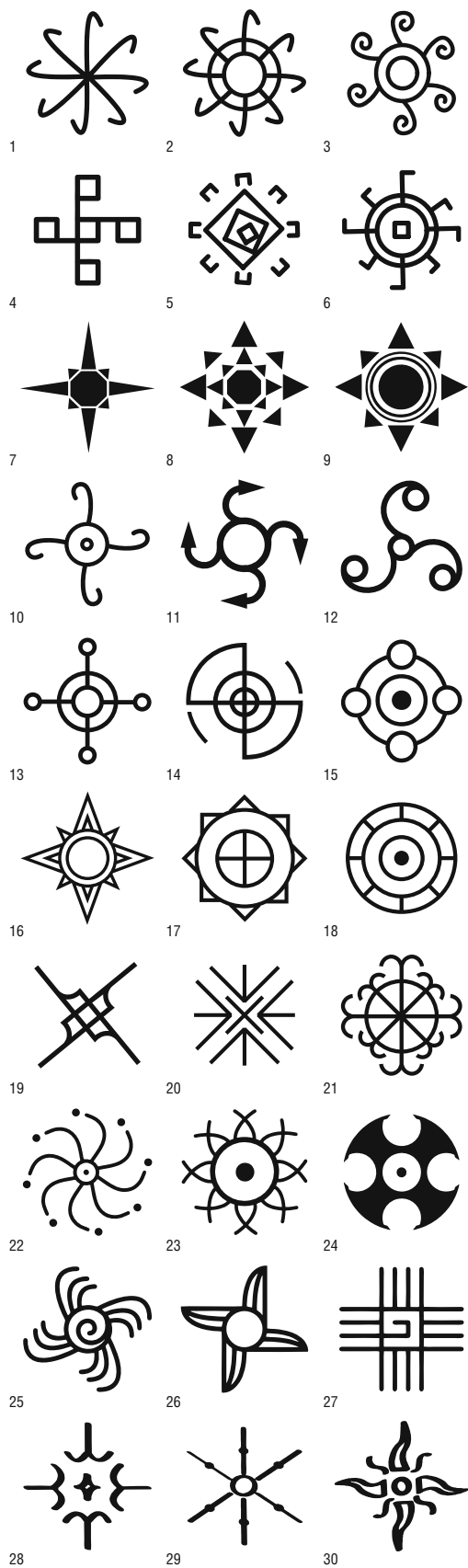
15.–17. Scytyjsko-sarmacki symbol płodności i urodzaju – baranie rogi; dla irańskich pasterzy symbol oczywisty, lecz u Słowian w Europie traci na znaczeniu i przekształca się w „kurzą łapkę”

27. Promienie słoneczne padające na ziemię, także las – znak bogów – Sima i Stemy – bogów Ziemi (siema – ziemia); symbol ziemi karmiącej i rodziny – siemja (rodu), ciepła rodzinnego, domowego gospodarstwa, dobytku; siedem (siem) jest liczbą bogów Ziemi; znak składa się z siedmiu elementów

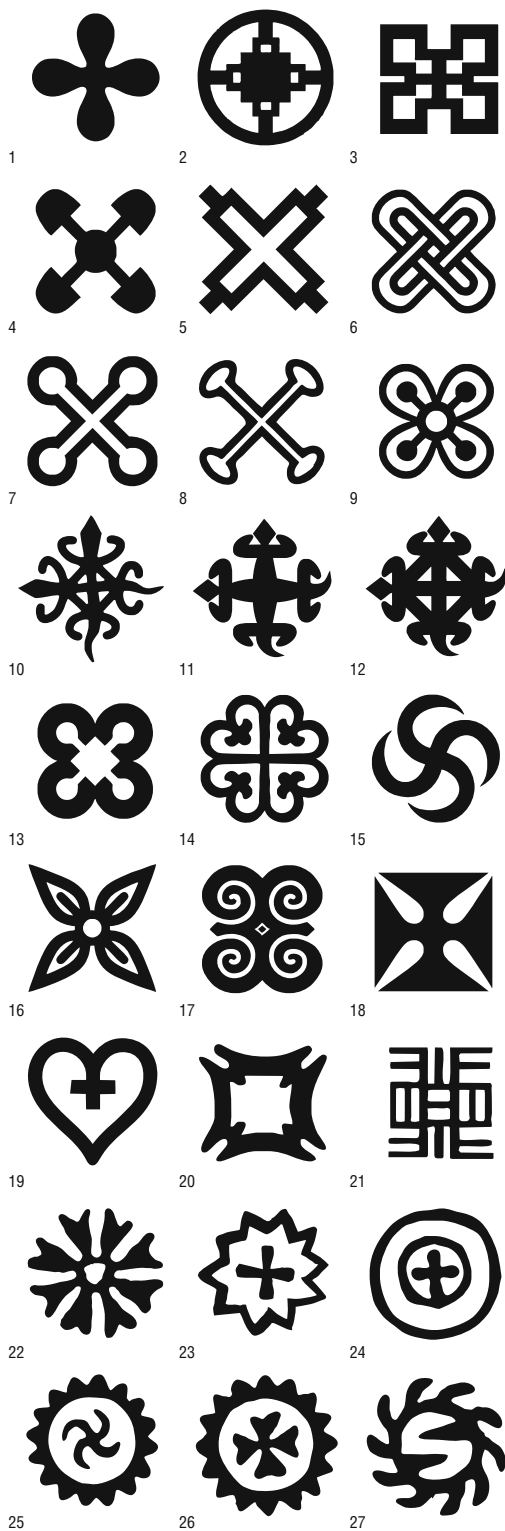

Tablica CLXX Słowiańskie znaki solarne

Tablica CLXXI Projekty piktogramów słońca autorstwa studentów II roku Katedry Wzornictwa Wydziału Sztuki Akademii Tarnowskiej w ramach przedmiotu Projektowanie komunikacji wizualnej
 1–6 Roksolana Hishchak, 7–9 Alicja Marcinkowska, 10–18 Artur Marek, 19–21 Łukasz Masłanka, 22–24 Karolina Ochoń, 25–27 Kacper Płak, 28–30 Paulina Zembal

„Adinkra” - grupa symboli wywodzących się z kultury ludu Akan z Ghany z Afryki Zachodniej; etymologia: słowo „adinkra” pochodzi od słowa „dinkra”, oznaczającego „pożegnanie”, „pozostanie w rozdzieleniu”, „rozłąkę”; symbole Adinkra były i są nadal tłoczone na tkaninach używanych przede wszystkim podczas ceremonii pogrzebowych, ale również uroczystości weselnych i obrzędów inicjacyjnych

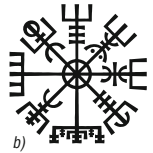
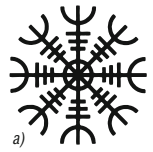
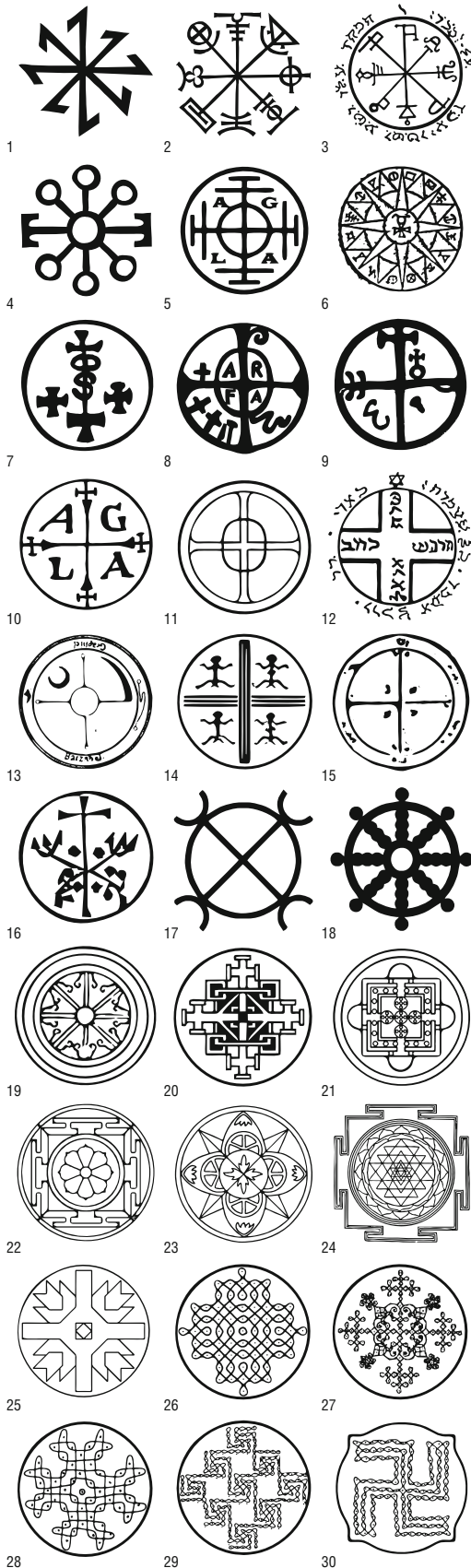

Tablica CLXXII Ghańskie symbole Adinkra

1 Tabon – wiosła, **2** Dame-dame – popularna gra planszowa, **3** Nsaa – rodzaj koca, **4** Akoma Ntoaso – symbol porozumienia lub umowy, **5** Aban – dom lub zamek, **6** Kramo-bone amma yanhu kramo-pa – fałszywe i prawdziwe spojrzenie hipokryzji, **7** NYAME NNWU NA MAWU – „Bóg nigdy nie umiera, dlatego nie mogę umrzeć” – symbol wszechobecnosci Boga i wieczyste istnienie ludzkiego ducha, **8** NYAME NNWU NA MAWU, odmiana, **9** Besa Saka – orzechy Coli, **10** Funtunfunafu – dwa krokodyle jeden żółty, symbol walki o jedzenie lub dzielenia się jedzeniem, **11–12** Funtunfunafu, odmiana, **13** Sunsum – dusza, **14** NYAME NNWU NA MAWU – jeśli bóg Nyame umrze, to ja umrę – symbol wiecznego życia, **15** Nkotimsetuopua – szpony orła lub boski warkocz życia, **16** Nsirewa – muszelki, **17** Dwanimen – rogi boga Rama, **18** Keerapa Musu Yide – symbol świętości, dobra i szczęścia, **19** NYA AKOMA – węzł serce, młej cierpliwość; symbol cierpliwości i wytrwałości, **20** Fihankra – okrągły dom to kompletny dom – symbol bezpieczeństwa w domu i ochrony samego domu, **21** NEA ONNIM NO SUA, OHU – kto nie wie, może wiedzieć dzięki nauce – symbol poszukiwania i zdobywania wiedzy, **22–24** Adinkrahene, odmiany, **25** Adinkrahene, odmiana ze swastyką (Nkotimsetuopua), **26** Musuyidie, **27** OBI NKA OBIE – symbol unikania konfliktów, symbol zgody

Tablica CLXXIII Talizmany, amulety, mandale, czakry, rangoli

- 1 starogermański znak-talizman „Tajny sąd”, 2 talizman alchemiczny „Osiem stron nieba”, 3 talizman „Radość życia”, 4 talizman spełniający życzenia, 5 talizman fortuny, 6 kabalistyczny talizman Merkurego; talizman bezpieczeństwa w podróży i pracy, 7 talizman „Dobrobyt i bogactwo z łaski Boga”, 8 talizman zdrowia, 9 talizman przeznaczania, 10 średniowieczny amulet o magicznym znaczeniu z księgi czarnoksięskiej Vincula Salomis, 11 amulet rycerski, pochodzący z pasa polskiego rycerza, 12 amulet chroniący w podróży, 13 amulet chroniący na wojnie, 14 amulet ochrony czterech kątów, 15 amulet „Cztery pentakle Marsa, ochrona przed niepowodzeniem podczas wojen i bitew, 16 amulet „Candomble i Umbanda”, Brazylia, 17 symbol wszechświata; Wisznu – bóg hinduski trzyma ten znak w jednej ze swych czterech dion, 18 Dharmacakra, Koto Dharmy – buddyjskie koto Prawa, 19 buddyjskie koto Prawdy, odmiana, 20–24 buddyjskie mandale, 25–30 indyjskie rangoli

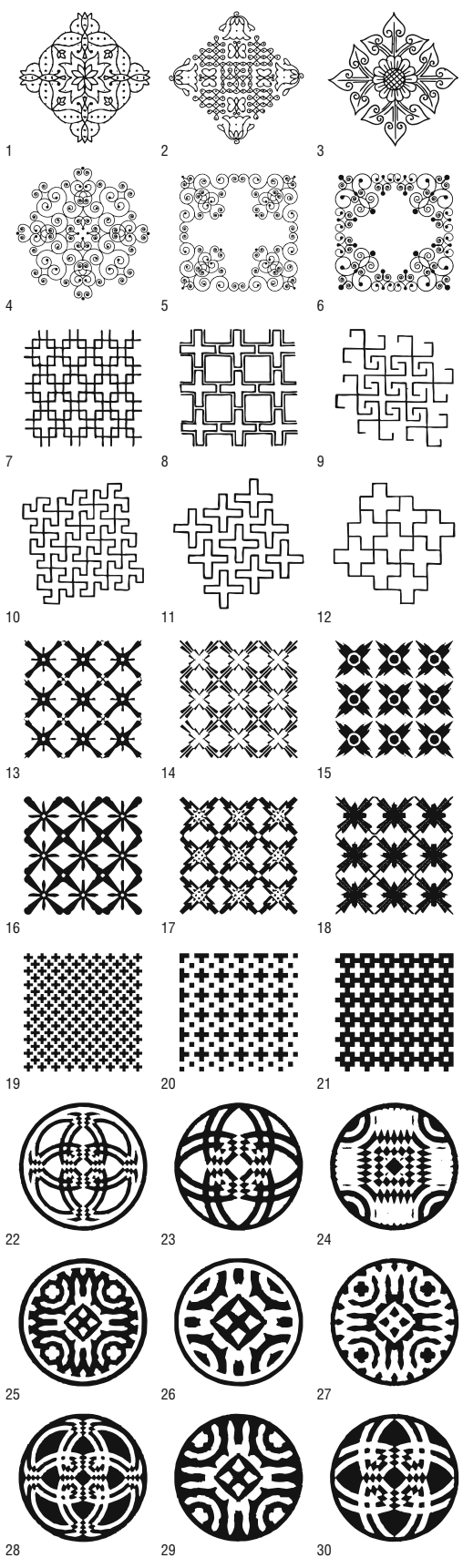

2. i 3. Por. z a) Tarczą algową (Aegishjalmur) i b) Vegvisir (Kompasem Wikingów)

5 i 10. „AGLA” to hebrajski akrostych: „Wszechmocny jesteś Ty, Panie, w wieczności”

20–24. „Mandala” – motyw artystyczny występujący głównie w sztuce buddyzmu tantrycznego, gdzie jego tworzenie a następnie niszczenie jest uważane za rodzaj medytacji i ma duże znaczenie religijne. Mandala buddyjska to harmonijne połączenie koła i kwadratu, gdzie koło jest symbolem nieba, transcendencji, zewnętrzności i nieskończoności, natomiast kwadrat przedstawia sferę wewnętrzności, tego co jest związane z człowiekiem i ziemią. Obie figury łączą punkt centralny, który jest zarówno początkiem jak i końcem całego układu

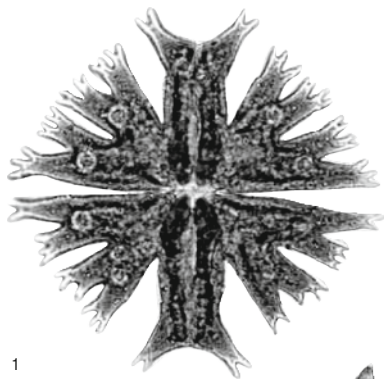
25–30. „Rangoli” (z sanskrytu: ranga + avallī “pasma kolorów”) – popularna w Indiach sztuka wizualna, dekoracja z kolorowego piasku, najczęściej tworzona przed wejściem do domów. Użycie nietrwałych materiałów (najczęściej piasku, ziaren zbóż lub kwiatów) jest symbolem nietrwałości świata, określanej słowem maja. Rangoli stanowią również ważny element świąt hinduskich, zwłaszcza diwali

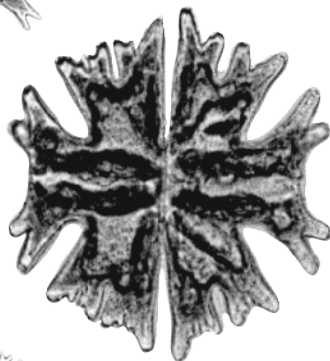
Tablica CLXXIV Wzory i ornamenty

Tablica CLXXV Mikroorganizmy

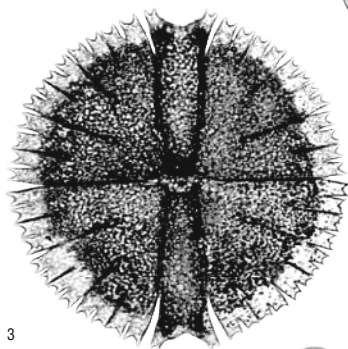
1 *Microsterias crux-melitensis*, **2** *Microsterias crux-americana*, **3** *Microsterias rotata*, **4** *Euastrum verrucosum*, **5** *Cosmarium biretum*

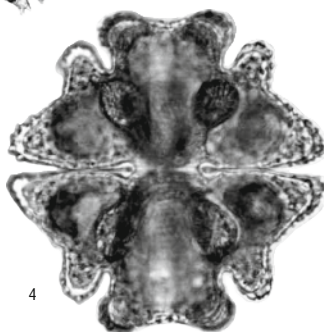
1

2

3

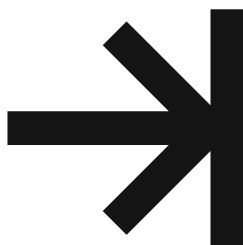

4

5

Jednokomórkowe mikroorganizmy należące do zielonych glonów rodzin Mesotaeniaceae i Desmidiaceae. Występują w stojących wodach słodkich. Jasnozielone komórki wykazują niezwykłą symetrię. Każda komórka składa się z dwóch półkomórek będących lustrzanymi odbiciami siebie.

Zakończenie

Krzyż to najdłużej znany znak wśród wielu znaków geometrycznych występujących w sztuce i religii. W ciągu dziejów ludzkości przybierał różnorodne formy i znaczenia, dzięki czemu stał się najbogatszym semantycznie znakiem, który co jakiś czas stawał się także symbolem. Z dwóch linii, pionowej i poziomej, wyznaczających cztery kierunki, oznaczających cztery żywioły i ich cechy, symbolizujących oś świata, słońce, ogień, drzewo życia, drabinę niebiańską, całość oraz podstawowe dualizmy przez całe wieki czerpały kultury i religie, jak również nauki hermetyczne i alchemia.

W naszej erze krzyż jako wyobrażenie integralnej kosmicznej całości jest głównym atrybutem Jezusa Chrystusa – Odkupiciela świata. W ikonografii Zbawiciela krzyż prawie wyłącznie przedstawiany jest w dwóch aspektach: jako narzędzie męki Pańskiej lub zmartwychwstania. W pierwszym przypadku krzyż to znak, opisujący pewną formę, kształt, fizyczną konstrukcję, którą kojarzymy z tajemnicą zbawienia. W drugim przypadku krzyż będzie już czymś więcej niż tylko znakiem – zamienia się w symbol, podkreślający głęboką tajemnicę wiary, tajemnicę niełatwą do opisania i jeszcze trudniejszą do narysowania. Prostota znaku, w jego syntezie graficznej, sprawiła, że był to prawdopodobnie najdoskonalszy sposób na „opisanie” tajemnicy życia. W ten sposób można było „opowiedzieć wizualnie” tak zwięźle o olbrzymiej wiedzy i doświadczeniu religijnym ludzkości albo mówiąc językiem komunikacji wizualnej: „dużo przekazać, mało rysując”.

Encyklopedia wizualna – monografia, podręcznik, katalog znaków pt. „Krzyż – prznak” ma za zadanie, w sposób czytelny, przejrzysty, komunikatywny i naukowo obiektywny przedstawić

bogactwo znaków krzyży pochodzących z różnych stron świata. W ciągu kilku lat udało mi się zebrać ponad 4 tys. wzorów i odmian stylistycznych. Postanowiłem zaprojektować ich układ na stronach i w rozdziałach, kompilując je ze sobą w taki sposób, aby dać możliwość i pewną swobodę ich zestawiania i porównywania. Szeroki margines zaplanowany jest z myślą o osobach, które dostrzegą istotne podobieństwa pomiędzy wzorami krzyży i zechcą skomentować ten fakt, zapisać swoje uwagi.

Tworząc ten katalog krzyży, sam wielokrotnie odkrywałem zaskakujące podobieństwa wizualne, korelacje kulturowe, łączyłem fakty historyczne ze znakami pochodzącymi z tego samego, lub zupełnie innego okresu. Na marginesach stron podzieliłem się swoimi spostrzeżeniami z czytelnikiem, tworząc tzw. marginalia – nawiązałem w ten sposób do wielu pięknych przykładów, cenionych przeze mnie średniowiecznych manuskryptów.

Pragnąłbym, aby moja praca zainicjowała szerszą dyskusję na temat krzyża – praznaku. Postuluję jednocześnie za odsłonięciem wielkiej i grubej kotary, która zasłania to wszystko w historii, zwłaszcza w polskiej historii, co było przed chrześcijaństwem, przed przyjęciem chrztu przez Mieszka I. Z całym szacunkiem i wdzięcznością dla wkładu kultury chrześcijańskiej oraz z powagą i pobożnością dla religii chrześcijańskiej, która nas kształtuje i wychowuje od dziesięciu wieków, nie powinniśmy godzić się na programowe ignorowanie w podręcznikach szkolnych kultury prasłowiańskiej z jej przebogatą mitologią, obyczajami i znakami. Postuluję również za stopniowym, naukowo obiektywnym, opartym na historycznych faktach, w szacunku dla ofiar faszyzmu i ich odczuć, „odczarowaniem złego uroku” swastyki, która jako odmiana krzyża przez kilkanaście tysięcy lat była symbolem szczęścia i wszelkiej pomyślności. Samo chrześcijaństwo korzystało z tego znaku jako symbolu świętego i życiodajnego wiru – serca Chrystusa. Dziesięć lat trwało zawłaszczenie znaku przez Adolfa Hitlera i przymusowa służba jako znaku ideologii faszystowskiej. Te dziesięć lat było wielkim nieszczęściem dla znaku szczęścia. Zestawiając kilkaset swastyk ze sobą oraz analizując ich znaczenia, doszedłem do wniosku, że mniej więcej co sześć tysięcy lat znak ten popadał w niełaskę człowieka. Być może moja praca przyczyni się do tego, że z czasem badacze tematu dopatrzą się jakiegoś schematu, czy mechanizmu sterującego relacją człowiek-znak, człowiek-symbol – mechanizmu wyjaśniającego ten silny związek, jak i samego skomplikowanego procesu interpretowania znaków i symboli przez społeczeństwa, kultury i cywilizacje.

Jako artysta-plastyk i projektant komunikacji wizualnej pragnę zwrócić uwagę na podobieństwa wizualne znaków i tym samym dać do myślenia w wielu przypadkach, licząc na to, że artyści, naukowcy i specjaliści różnych dziedzin zadadzą pytania, które przyczynią się do rozwiązania kilku kolejnych zagadek ciekawej przeszłości człowieka.

Na koniec chcę ponownie zadać pytanie o krzyż – praznak. Skąd się wziął ten prosty kształt o tak bogatej treści? Kiedy? Gdzie? Jak? Dlaczego? Piętrzą się w głowie myśli, teorie, tezy i hipotezy na podstawie setek przekazów, baśni, mitów i legend. A może wystarczy po prostu spojrzeć na słońce, mocno mrużąc oczy. Co wtedy zobaczymy? — KRZYŻ!

Bibliografia i źródła ilustracji

Książki, czasopisma, publikacje:

Battistini Matilde, *Astrologia, magia, alchemia*, Arkady, Warszawa 2006.

Battistini Matilde, *Symbole i alegorie*, Arkady, Warszawa 2005.

Brookfield Karen, *Pismo*, Arkady, Warszawa 1996.

Brückner Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985.

Capoa Chiara, *Stary Testament, postacie i epizody*, Arkady, Warszawa 2007.

Carr-Gomm Sarah, *Słownik symboli w sztuce*, Wydawnictwo RM, Warszawa 2005.

Cepik Jerzy, *Jak człowiek nauczył się pisać*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1987.

Cerinotti Angeli, *Tajemnicze katedry*, Bellona, Warszawa 2009.

Chalecki Marian, *Znak śmierci – znak życia*, mpis. Wyższe Seminarium Duchowne Towarzystwa Salezjańskiego, Łódź 1993.

Chenel Alvaro Pascual, *Słownik symboli*, Świat Książki, Warszawa 2008.

Chmielewski Lech, *Tajemnice herbów polskich*, Publicat, Poznań 2005.

Crimea Greg, *Przeklęty znak szczęścia*, „Nieznany Świat”, nr (243) 3/2011.

- Dołęga Józef Marcei, *Znak – język – symbol: z podstawowych zagadnień komunikacji*, Akademia Teologiczna kat., 1991.
- Dudziński Paweł, *Alfabet heraldyczny*, Diogenes, Warszawa 1997.
- Eliade Mircea, *Obrazy i symbole*, Aletheia, Warszawa 2009.
- Eliade Mircea, *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*, PIW, Warszawa 1970.
- Farrington Karen, *Historia kar i tortur*, Elipsa, Warszawa 1997.
- Filarska Barbara, *Początki sztuki chrześcijańskiej*, Lublin 1986.
- Frazer James George, *Złota gałąź. Studia z magii i religii*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2002.
- Frutiger Adrian, *Człowiek i jego znaki*, Wydawnictwo Do i Optima, Warszawa 2005.
- Gibson Clare, *Jak czytać symbole, język symboli w różnych kulturach*, Arkady, Warszawa 2010.
- Gieysztor Aleksander, *Mitologia Słowian*, WaiF, Warszawa 1982.
- Giorgi Rosa, *Aniołowie i demony*, Warszawa 2005.
- Impelluso Lucia, *Natura i jej symbole*, Arkady, Warszawa 2006.
- Impelluso Lucia, *Ogrody i labirynty*, Arkady, Warszawa 2009.
- Janicka-Krzywda Urszula, *Atrybut Patron Symbol*, Oddział Akademicki PTTK, Kraków 1987.
- Jung Carl Gustav, *Archetypy i nieświadomość zbiorowa*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2011.
- Keller Józef, *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne*, Iskry, Warszawa 1978.
- Kobielus Stanisław, *Krzyż Chrystusa*, Wydawnictwo Benedyktynów, Tyniec 2011.
- Koch Rudolf, *The book of signs*, Londyn 1930.
- Kopaliński Władysław, *Słownik mitów i tradycji kultury*, PIW, Warszawa 1987.
- Kopaliński Władysław, *Słownik symboli*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.
- Korabiewicz Waclaw, *Śladami amuletu*, Arkady, Warszawa 1974.
- Krupiński Janusz, *Stanisława Wyspiańskiego sygnatura SW, problem interpretacji*, „Wiadomości ASP”, nr 42/2008.
- Kubalska-Sulkiewicz Krystyna, *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, PWN, Warszawa 1996.
- Lanzi Fernando i Gioia, *Jak rozpoznawać świętych i patronów*, Jedność, Kielce 2004.
- Lunde Paul, *Tajemnice szyfrów*, Carta Blanca, Warszawa 2009.
- Lurker Manfred, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Aletheia, Warszawa 2011.
- Marseille Jacques, *Ilustrowana historia świata*, Wydawnictwo Hachette, Warszawa 2005.

- Matela Leszek, Sakowska Otylia, *Oddziaływanie kształtów i symboli*, SA, Białystok 2002.
- Marecki Józef, Rotter Lucyna, *Jak czytać wizerunki świętych*, Universitas, Kraków 2009.
- Matlakowski Władysław, *Zdobienie i sprzęt ludu polskiego na Podhalu*, Warszawa 1901.
- Mazurkiewicz Roman, *Zrozumieć średniowiecze*, Biblos, Tarnów 1997.
- Mollowo Marianne, *Leksykon symboli*, TCHU, Warszawa 2009.
- Mostowicz Arnold, *Spór o synów nieba*, WIS, Warszawa 1994.
- Nelson H. Felicitas, *Talizmany i amulety, język symboli*, KOS, Katowice 2000.
- Nowak Antoni Jozafat, *Symbol, znak, sygnał*, KUL, Lublin 2000.
- Pamuła Stanisław, *Słownik komunikacji społecznej Kościoła*, Wydawnictwo WSP, Warszawa 1997.
- Pelc Jerzy, *Wstęp do semiotyki*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1982.
- Pelc Jerzy, *Studia semiotyczne*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa 1986.
- Plazaola Juan, *Kościół i sztuka, od początków do naszych dni*, Jedność, Kielce 2002.
- Radziszewski Grzegorz, *Historia i symbolika znaku krzyża*, mpis. Wyższe Seminarium Duchowne, Łódź 1991.
- Rahner Karl, *Mały słownik teologiczny*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1996.
- Ries Julien, *Misterium*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2001.
- Ripa Cesare, *Ikonologia*, Universitas, Kraków 1998.
- Rocz Andrzej, *Historia krzyża*, Wydawnictwo Duch Czasów, Bielsko-Biała 1999.
- Ryndzonek Ignacy, *Pomoce rysunkowe w duszpasterstwie*, Salezianie, Kraków 1998.
- Signier Jean-Francois, *Tajne stowarzyszenia*, Larousse, Wrocław 2007.
- Simarro Alfonso, *Słownik symboli*, Świat Książki, Warszawa 2008.
- Składankowie Maria i Bogdan, *Wyprawy krzyżowe*, KiW, Warszawa 1968.
- Smolińska Iza Elżbieta, *Symbolika krzyża*, Ibidem, Łódź 2008.
- Ślósarska Joanna, *W świetle symboli*, Samira, Łódź 1994.
- Thiede Carsten Peter, *W poszukiwaniu świętego krzyża*, Wydawnictwo Amber, Warszawa 2006.
- Tresidder Jack, *Słownik symboli*, Wydawnictwo RM, Warszawa 2005.
- Wilkinson Kathryn, *Znaki i symbole*, „National Geographic”, G+J RBA, Warszawa 2009.

Willis Roy, *Słownik mitów*, Wydawnictwo RM, Warszawa 2005.

Wilson Thomas, *Swastyka*, Victoria University, Toronto 1894.

Witkowski Igor, *Księga dowodów*, WIS, Warszawa 1999.

Zieliński Chwalisław, *Sztuka sakralna*, Wydawnictwo Św. Wojciech, Poznań 1960.

Znamierowski Alfred, *Wielka księga heraldyki*, Świat Książki, Warszawa 2008.

Zuffi Stefano, *Nowy Testament. Postacie i epizody*, Arkady, Warszawa 2007.

Materiały ze stron internetowych:

Archivos para La Cruz simbolo pagano,
<http://ivandromagno.wordpress.com>

Available Emblems of Belief for Placement on Government
Headstones and Markers, <http://www.cem.va.gov>

A Visual Glossary of Religious Symbols,
<http://symboldictionary.net>

Christian Symbols, <http://www.christiansymbols.net>

Codex Rohonczi, <http://www.dacia.org>

Chronologia prehistorii sztuki, <http://www.historiasztuki.com.pl>

Croix et swastika en Chine, <http://www.archive.org>

Crosses and pagan symbols, <http://www.seiyaku.com>

Cross Ornaments – Glyphs, <http://www.myfonts.com>

Czerkieskije tamgi, <http://www.ethnic-cinema-country.ru>

Dekoracja starosłowiańskich pisanek, ich symbolika i znaczenie,
<http://bialczynski.wordpress.com>

Ewolucja wyobrażeń Krzyża Świętego na monetach
Szpitalników, <http://szpitalnik.blogspot.com>

Free clipart for students & teachers,
<http://etc.usf.edu/clipart/index.htm>

Gildia Tajemnic, <http://www.magia.gildia.pl>

Greek coins, <http://www.krassanakis.gr>

Heraldikai lexikon/Liliomvégű kereszt, <http://hu.wikibooks.org>

Herbarz patrycjatu toruńskiego, <http://akromer.republika.pl>

Krzyż czy pal?, <http://www.brooklyn.org.pl>

Krzyż grecki – Polski Serwis Naukowy, <http://www.naukowy.pl>

Krzyż, historia i symbolika, <http://www.szczy.webd.pl>

Montezuma & The Last Supper,
<http://madamepickwickartblog.com>

Ordery i odznaczenia nadawane w II Rzeczypospolitej Polskiej,
<http://klub.chip.pl>

Ornaments of the Yakuts, <http://www.face-music.ch>

Schoyen Collection, <http://www.schoyencollection.com>

Słowiańskie ślady w polskich herbach, <http://www.taraka.pl>

Swarga, swarzyca, swastyka, ręce boga, <http://www.rbi.webd.pl>

Symbole z wedy, <http://www.graveland.org>

Symbolika cmentarna, Symbole chrześcijańskie,
<http://www.cmentarium.sowa.website.pl>

Symbols – Celtic Symbols and Meanings – Love Symbols
and Zodiac Signs, <http://www.spelwerx.com>

Święte symbole, <http://www.slowianskawiara.hekko.pl>

The Astral Transition, <http://www.diagnosis2012.co.uk>

The Morgan Library & Museum, <http://www.themorgan.org>

Wpływ okultyzmu na ideologię III Rzeszy,
<http://lubczasopismo.salon24.pl>

Krzyże z Grotty Lascaux
<http://www.ancient-wisdom.com/francelascaux.htm>
<https://lovelmelinda.wordpress.com/2013/11/12/456/>

O swastyce
<https://slowianskiekoszulki.wordpress.com/2019/03/09/swastyka-to-nie-symbol-slonca/>

<http://www.tibetarchaeology.com>

<https://allinnet.info/interesting/the-history-of-the-kerakhach-the-armenian-swastika>

<https://slowianskiekoszulki.wordpress.com/2018/09/01/kolowrot-to-nie-prastary-symbol>

<https://en.wikipedia.org/wiki/Swastika>

<https://books.google.pl/books?id=-KsSAwAAQBAJ>
<http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/977/ResPoliticae4-235.pdf>

<http://swastyki.pl>

<http://www.proswastika.org>

<http://www.swastika-info.com>

kruis – afrikaans
 kryq – albański
 cross – angielski
 叉 – chiński
 križ – chorwacki
 kříž – czeski
 tryds – duński
 rist – estoński
 krus – filipiński
 ylittää – fiński
 croix – francuski
 σταυρός – grecki
 לחוצות – hebrajski
 पार करना – hindi
 cruz – hiszpański
 salib – indonezyjski
 cros – irlandzki
 kross – islandzki
 クロス – japoński
 קרייז – jidysz
 creu – kataloński
 kwa – kreolski haitański
 kirsti – litewski
 crux – łacina
 krusts – łotewski
 κρϋστοτ – macedoński
 menyeberang – malajski
 kruis – niderlandzki
 kreuz – niemiecki
 kryss – norweski
 صليب – perski
 krzyż – polski
 cruzar – portugalski
 крест – rosyjski
 cruce – rumuński
 крст – serbski
 križ – słoweński
 kříž – słowacki
 msalaba – suahili
 kors – szwedzki
 𑌕𑌗𑌎 – tajski
 çapraz – turecki
 kereszt – węgierski
 croce – włoski

Ponad **4000** krzyży oraz quasi-krzyży
 w podstawowych odmianach i wariantach stylistycznych,
 sklasyfikowanych typologicznie i chronologicznie w **9** rozdziałach,
 zestawionych i porównanych według podobieństw wizualnych

1. ODMIANY KRZYŻY
2. PREHISTORYCZNE I STAROŻYTNE KRZYŻE
3. SWASTYKA
4. ANCH
5. KRZYŻE UKRYTE I MONOGRAMY CHRYSYSTUSA
6. KRZYŻ GRECKI
7. KRZYŻ ŁACIŃSKI
8. KRZYŻE HERALDYCZNE
9. QUASI-KRZYŻE

Krzyże, zarówno te sprzed naszej ery, jak i te z naszej ery, są niezwykle ciekawe. Są wizytówką danej epoki, filozofii i religii danego czasu. Kształty tworzące style mówią o cechach indywidualnych rzemieślników, artystów, są również nośnikiem ukrytych lub jawnych informacji, symboliki – zwłaszcza te, które nazwałem quasi-krzyżami. Znaków tych, jak np. sigilli lub gmerków, nie nazywa się krzyżami, a jednak przy porównaniu wizualnym nie można im odmówić tego, że należą do wielkiej rodziny krzyży.

Pracę niniejszą – monografię naukową o charakterze podręcznika, przewodnika i katalogu zawierającego ponad 4000 znaków krzyży – tworzyłem z myślą o plastykach, projektantach, architektach, historykach, historykach sztuki, konserwatorach dzieł sztuki, archeologach, a także o wszystkich tych, których interesuje temat krzyża.

Mam wielką nadzieję, że osoby te pójdą moim śladem – porównując ze sobą wybrane wzory krzyży, doszukując się w nich elementów wspólnych, pewnych zależności i podobieństw – zadadzą kolejne pytania, które przyczynią się do rozwiązania wielu zagadek ciekawej przeszłości człowieka. Liczę również na odkrycie pewnego schematu czy mechanizmu sterującego relacjami człowiek–znak, człowiek–symbol – mechanizmu wyjaśniającego tę silną relację, jak i samego skomplikowanego procesu traktowania znaków i symboli przez społeczeństwa, kultury i cywilizacje.

Piotr Franciszek Barszczowski

Artysta-plastyk i fotografik, projektant komunikacji wizualnej, teolog i pedagog. Urodził się w 1972 r. w Tarnowie. Jest absolwentem dwóch krakowskich uczelni: Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki oraz Uniwersytetu Papieskiego im. Jana Pawła II. Specjalizował się w przedmiocie komunikacji wizualnej oraz historii sztuki sakralnej. Jest autorem identyfikacji wizualnych ponad 500 firm, a także twórcą neowitrażu – charakterystycznego fotokolażu komponowanego makro- i mikrofotografią.

Zdobywca Złotego Medalu oraz Nagrody Publiczności podczas XIII Biennale Sztuki we Florencji za neowitraż pt. „Ostatnia Wieczera XXI wieku”. Pomysłodawca i organizator plenerów dla uczniów i studentów pt. „Ekspedycja artystyczna w poszukiwaniu piękna”. Wykładowca podstaw projektowania komunikacji wizualnej, typografii, reklamy i marketingu w Katedrze Wzornictwa Wydziału Sztuki Akademii Tarnowskiej.

**AKADEMIA
TARNOWSKA**

www.ataredu.pl
wydawnictwo@ataredu.pl

ISBN 978-83-970661-3-7

9 788397 066137

